

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

Journal of the University of Latvia

HISTORY

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

2018/5

Journal of the University of Latvia

HISTORY

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir žurnāla
“Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki” turpinājums.
Šis laidniens ir minētā žurnāla 100. numurs.

“Journal of the University of Latvia. History” is a continuation of
the journal “History of Latvia. Modern and Contemporary Period”.
The current journal is the 100^{ed} volume of the series.

LU Akadēmiskais apgāds

Dibinātājs

Latvijas Universitāte

Reģistrācijas numurs 90000076669

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir žurnāla “Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki” turpinājums. Šis laidieni ir minētā žurnāla 99. numurs.

Galvenais redaktors **Jānis Taurēns** – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Redakcijas kolēģija:

Ammons Českins – *Ph. D.*, Glāzgovas Universitātes Sociālo un politisko zinātņu skolas lektors Centrāleiropas un Austrumeiropas studijās

Inesis Feldmanis – *Dr. habil. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks

Anderss Frejmarks – *Ph. D.*, Linneja Universitātes Mākslu un humanitāro zinātņu fakultātes asociētais profesors (Zviedrija)

Aleksandrs Ivanovs – *Dr. hist.*, Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes profesors

Ēriks Jēkabsons – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors

Valda Kļava – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētā profesore, VFF dekāne

Samuels Kruizinga – *Ph. D.*, Amsterdamas Universitātes docents mūsdienu vēsturē

Andris Levāns – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Mati Laurs – *Ph. D.*, Tartu Universitātes Mākslu un humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Alans Marejs – *Ph. D.*, Lidsas Universitātes Mākslu fakultātes vecākais pasniedzējs

Silviu Miloju – *Dr. habil. hist.*, Valahijas Universitātes profesors, Rumānijas Ziemeļu un Baltijas studiju asociācijas prezidents

Torbens K. Nilsens – *Ph. D.*, Olborgas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes asociētais profesors

Andrijs Rukkass – *Dr. hist.*, Tarasa Ševčenko Kijevas Nacionālās universitātes Vēstures fakultātes asociētais profesors

Inese Runce – *Dr. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece

Aivars Stranga – *Dr. habil. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors

Andris Šnē – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Jānis Taurēns – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Jons Vaičēnonis – *Dr. hist.*, Vitauta Dižā Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Antonijis Zunda – *Dr. habil. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks

No 2016. gada “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir iekļauts EBSCO datubāzē “Central & Eastern European Academic Source”.

Literārā redaktore **Gita Bērziņa**

Angļu valodas teksta redaktore **Andra Damberga**

Maketētāja **Andra Liepiņa**

Vāka dizainu veidojusi **Baiba Lazdiņa**

Adrese

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture”

LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Telefons: + 371 67033825

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvija, LV-1585

Visi žurnāla raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Par publicēšanai nepieņemtiem manuskriptiem redakcija paskaidrojumus nesniedz.

Žurnāla interneta vietne:

<http://www.lu.lv/apgads/izdevumi/elektroniskie-izdevumi/>

[zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/](http://www.lu.lv/apgads/izdevumi/periodiskie-izdevumi/vesture-history/)

© Latvijas Universitāte, 2018

ISSN 2500-9621

DOI: <https://doi.org/>

Established by
University of Latvia
Registration No. 90000076669

“Journal of the University of Latvia. History” is a continuation of the journal “History of Latvia. Modern and Contemporary Period”. The current journal is the 99th volume of the series.

General Editor **Jānis Taurēns** – *Dr. hist.*, Associate Professor at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Editorial Board:

Ammon Cheskin – *Ph. D.*, Lecturer in Central and East European Studies, School of Social and Political Sciences, University of Glasgow

Inesis Feldmanis – *Dr. habil. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

Anders Fröjmark – *Ph. D.*, Associate Professor, Faculty of Arts and Humanities, Linnaeus University (Sweden)

Aleksandrs Ivanovs – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of Humanities, University of Daugavpils

Ēriks Jēkabsons – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Valda Kļava – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, Dean of the Faculty of History and Philosophy

Samuēl Kruziņa – *Ph. D.*, Assistant Professor in Contemporary History, University of Amsterdam

Mati Laur – *Ph. D.*, Professor, Faculty of Arts and Humanities, University of Tartu

Andris Kļavāns – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Silviu Miloiu – *Dr. habil. hist.*, Professor, University of Valachia, President, The Romanian Association for Baltic and Nordic Studies

Alan Murray – Senior Lecturer, Faculty of Arts, University of Leeds

Torben K. Nielsen – *Ph. D.*, Associate Professor, Faculty of Social Sciences, University of Aalborg

Andrij Rukkas – *Dr. hist.*, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Inese Runce – *Dr. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

Aivars Stranga – *Dr. habil. hist.*, Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Andris Šnē – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Jānis Taurēns – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Jonas Vaičenonis – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of Humanities, Vytautas Magnus University

Antonijs Zunda – *Dr. habil. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

“Journal of the University of Latvia. History” since 2016 is included in EBSCO database Central & Eastern European Academic Source.

Literary editor **Gita Bērziņa**

English language editor **Andra Damberga**

Layout **Andra Liepiņa**

Cover design **Baiba Lazdiņa**

Address

“Journal of the University of Latvia. History”

Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Tel.: +371 67033825

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvia, LV-1585

All the papers published in the present volume have been subject to the blind peer review.

No part of the volume may be reproduced in any form without the written permission of the publisher.

When quoting, the reference to the original publication is mandatory.

Editorial board does not provide commentary regarding articles rejected for publication.

Free access:

<http://www.lu.lv/apgads/izdevumi/elektroniskie-izdevumi/>

[zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/](http://www.lu.lv/periodiskie-izdevumi/vesture-history/)

© University of Latvia, 2018

ISSN 2500-9621

DOI: <https://doi.org/>

Saturs / Contents

Redaktora sleja

Editorial	9

Raksti

Articles	11

Uldis Neiburgs

Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941–1945). Pētniecības sasniegumi un problēmas¹

<i>Resistance Movement in Latvia during National-Socialist German Occupation (1941–1945). Research Achievements and Challenges</i>	13

Aivars Stranga

Latvijas kultūras un mākslas sovjetizācija pirmajā padomju okupācijas gadā: 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūnijs. I daļa

<i>Sovietisation of the Culture and Art of Latvia during the First Year of Occupation: June 1940 to June 1941. Part I</i>	25

Ilona Teplouhova

Sieviešu zīmogi un sieviešu attēlojums Livonijas vaska zīmogos

<i>Female Seals and Female Depiction in Livonian Wax Seals</i>	53

Reinis Ratnieks

Nacionālo partizānu grupu veidošanās un darbība Ziemeļrietumvidzemē 1944. gada rudenī – 1945. gadā

<i>Formation and Activities of Groups of National Partisans in Northwestern Vidzeme from the Autumn of 1944 to the End of 1945</i>	67

Dāvis Beitlers

Latviešu profesionālās apvienības trimdā: jūrniecības nozares piemērs

<i>Latvian Professional Associations in Exile: The Example of Maritime Industry</i>	81

George Anchabadze

Armed Forces of Georgian Democratic Republic in 1918–1921

<i>Gruzijas Demokrātiskās Republikas bruņotie spēki 1918.–1921. gadā</i>	100

Jānis Taurēns	
European Dimension in Latvia's Independence Movement (1988–1991)	
<i>Latvijas neatkarības kustības Eiropas dimensija (1988–1991)</i>	117
Vēstures avoti	
Sources of History	129
Ēriks Jēkabsons	
Stāvoklis Latvijā 1919. gada jūlijā: Lielbritānijas pārstāvju viedoklis	
<i>Situation in Latvia in July 1919: The Perspective of British Representatives</i>	131
Recenzijas	
Reviews	145
Valdis Blūzma	
Nevardarbīgās pretošanās dokumenti: ceturtais sējums ceļā pie lasītāja	
Recenzija par grāmatu: Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšana (1945–1991) dokumentos. 4. sējums. Latvijas neatkarības idejas uzturēšana trimdā (1945–1991). Rīga 2017, 388 lpp. ISBN 9789934851575	147
Eduards Bruno Deksnis	
Baltijas jautājums lielvalstu politikā	
Recenzija par grāmatu: Kaarel Piirimäe. Roosevelt, Churchill, and the Baltic Question. Allied Relations during the Second World War. Palgrave Macmillan, 2014, 256 p. ISBN 978-113-7442-36-9	156
Daina Bleiere	
Akadēmisks pētījums par Ukrainas notikumiem	
Recenzija par grāmatu: Alvis Marcinkēvičs. Ukrainas krīze: divgalvainā ērgļa impērijas trieciens. Rīga 2017, 296 lpp. ISBN 978-9934-8664-8-7	165
Ziņas par autoriem	
About Authors	169

Redaktora sleja / Editorial

Mūsu LU žurnāla kārtējais numurs ir veltīts visai plašam jautājumu lokam un aptver apjomīgu laika posmu. Daudzos rakstos ir aplūkota Latvijas 20. gadsimta vēsture. Uldis Neiburgs pievēršas Latvijas pretestības kustībai Otrā pasaules kara laikā – tās izpētes un historiogrāfijas problēmām. Viņš kritiski izvērtējis līdzšinējā pētniecībā sasniegto un norāda uz jauniem pētniecības virzieniem. Aivars Stranga iespaidīgā rakstā atspoguļo rezultātus pētījumiem par Latvijas kultūras sovjetizāciju 1940. gadā. Okupācijas varas iestādes traģikomiskos pūliņos aicināja Latvijas kultūru pārņemt padomju kultūras paraugus un apgūt marksisma klasiku, brutālā terminoloģijā nomelnojot Latvijā līdz tam sasniegto. Atradās daudzi, kuri izmantoja jauno situāciju, lai pakāptos pa karjeras kāpnēm un mērķtiecīgi veidotu savu ceļu augšup.

Jaunais autors Reinis Ratnieks savā publikācijā analizē nacionālo partizānu darbību Vidzemes ziemeļrietumu daļā, norādot, ka bieži vien pēc atkārtotās okupācijas cilvēkiem nebija citas izejas, kā vienīgi izvēlēties nelegālu statusu un bruņotu cīņu. Esam priecīgi par Dāvja Beitlera rakstu, kas turpina zinātniski aktuālās un sabiedrībai interesantās trimdas vēstures tēmu. D. Beitlers konstatē, ka *“latviešu bīdrosšanās tieksme, kas uzdīga 19. gadsimtā [...] lielā mērā saglabājās arī trimdā pēc Otrā pasaules kara”*, un atspoguļo latviešu jūrniecības darbinieku sadarbību. Šo rindu autors ieskatījies Latvijas atmodas laikmeta priekšstatos par Eiropu un Rietumu tēla atspoguļojumu. Kaut arī demokrātiskie un plaukstošie Rietumi bija sapņu zeme Latvijai un attīstības modelis, tomēr tuvināšanās nebija tik sekmīga, kā varētu vēlēties, un savstarpējos diskursos ieskanējās arī neapmierināti toņi. Gruzīnu autors Georgs Ančabadze pievērsies mums mazāk pazīstamai tēmai – Gruzijas Demokrātiskās Republikas armijas izveidei un darbībai īsajā Gruzijas Republikas neatkarības posmā 1918.–1921. gadā. Gruzijas bruņotie spēki nespēja novērst valsts neatkarības bojāeju padomju pārspēka priekšā.

20. gadsimta vēsturei veltīti arī vēstures avoti par stāvokli Latvijā 1919. gada jūlijā, tos publicēšanai sagatavojis Ēriks Jēkabsons. Ārvalstu pārstāvju skatījums atspoguļo gan cerības un entuziasmu, gan problēmas un grūtības, ar ko sadūrās latvieši, veidojot savu valsti tā laika komplicētajā starptautiskajā un militāri politiskajā situācijā.

Ilona Teplouhova savukārt pievērsusies sfragistikas problēmai, pētot sieviešu zīmogus un sieviešu tematiku zīmogos Livonijas

periodā. Nekādi nav iespējams ignorēt to, ka šāda temata izvēle var būt nozīmīga no sieviešu vēstures viedokļa.

Žurnālā publicētas arī triju prominentu autoru – Dainas Bleieres, Valda Blūzmas un Eduarda Bruno Dekšņa – recenzijas par trim nopietniem pētījumiem.

Jānis Taurēns

Raksti

Articles

Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941–1945). Pētniecības sasniegumi un problēmas¹

Resistance Movement in Latvia during National-Socialist German Occupation (1941–1945). Research Achievements and Challenges

Uldis Neiburgs, *Dr. hist.*

Latvijas Okupācijas muzeja vadošais vēsturnieks, Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis

Raiņa bulvāris 7, Rīga, LV-1050

E-pasts: uldis.neiburgs@omf.lv

Otrā pasaules kara laikā, kad Latvijas teritoriju pārvaldīja viena okupācijas vara – nacionālsociālistiskās Vācijas –, bet draudēja otras – PSRS – atgriešanās, Latvijas tautas pašnoteikšanās centienus un vēlmi atgūt valstisko neatkarību puda nacionālā pretošanās kustība, kam piemita dažādas organizētas un individuālas izpausmes. Rakstā kritiski izvērtēti līdzšinējie pētījumi, dokumentu publikācijas un atmiņas par pretošanās kustības aktivitātēm un sniegts vispārīgs pārskats par pretošanās kustību Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā, īpašu uzmanību pievēršot pretošanās kustības būtības izpratnei un aktuāliem pētniecības jautājumiem.

Atslēgvārdi: pretošanās kustība, Latvijas Centrālā padome, ģenerāļa Kureļa militārā grupa, nacionālsociālistiskās Vācijas okupācija, 1941–1945.

During World War II, while the territory of Latvia was in the hands of one occupant – National Socialist Germany – with the threat of yet another USSR occupation looming, the Latvian people's aspirations for self-determination and desire for the recovery of their national independence were represented by the national resistance movement, which had assumed various organized and spontaneous forms. The article critically evaluates the previous research, publications of documents and memoirs about resistance movement activities and gives an overview of the resistance movement in Latvia during Nazi German occupation, focusing on conceptual understanding of the resistance movement and actual issues of research.

Keywords: resistance movement, the Latvian Central Council, the military group of General Kurelis, National-Socialist German Occupation, 1941–1945.

Otrā pasaules kara laikā Baltijas valstis zaudēja savu valstiskumu un citu pēc citas piedzīvoja padomju – nacistu – padomju okupāciju. Tamdēļ pretošanās kustība būtība nacistu okupētajā Latvijā,

arī Lietuvā un Igaunijā, ir izprotama, iedziļinoties šo valstu īpašajā situācijā, kad sadarbība ar nacistiem bija sadarbība ar ienaidnieka ienaidnieku, bet pretdarbība nacistiem norisinājās laikā, kad draudēja atkārtota padomju okupācijas atgriešanās. Atšķirībā no Rietumeiropas, kur pakļauto tautu brīvība bija atgūstama līdz ar nacionālsociālistiskās Vācijas sakāvi, pretošanās kustības dalībnieki Baltijas valstīs bija spiesti darboties daudz sarežģītākos apstākļos un bez ārēja atbalsta. Viņu vērsšanās pret vienu okupantu vēl nenozīmēja patstāvības atjaunošanu, bet aktīva pretestība vieniem okupantiem varēja stiprināt otru okupantu pozīcijas. Tāpēc cīņa par valstiskās neatkarības atjaunošanu bija virzīta gan pret komunistiem, gan nacistiem, un brīdī, kad Baltijas tautu interesēs nebija Vācijas militārā spēka vājināšana cīņā pret PSRS, pretošanās kustībai lielākoties bija nevardarbīgs raksturs. Realitātē nedarbojās mūsdienu pasaulē izplatītais priekšstats par nacismu kā absolūto, bet komunismu kā relatīvo ļaunumu – Latvijas iedzīvotāji drīzāk bija spiesti izvēlēties t. s. mazāko ļaunumu, kā arī ņemt vērā to, ka uzvaras kausi kara gaitā nosvērās par sliktu Vācijai un par labu PSRS.²

Latvijas pretošanās kustību vācu okupācijas laikā veidoja vairākas nacionālās pretošanās grupas un organizācijas, lielākajām no tām (Latviešu nacionālistu savienībai (LNS), “Pērkonkrustam”, Latvijas Centrālajai padomei (LCP)) bija izvērts sazarots apakšstruktūru tīkls, kas aptvēra lielu daļu Latvijas teritorijas. Pretošanās kustības aktivitātes bija vērojamas visos Latvijas reģionos, tajās iesaistījās arī citi indivīdi un organizācijas no visplašākajiem sabiedrības slāņiem, sākot ar skolu un studējošo jaunatni (“Jaunpulki”, Latvijas Vanagu organizācija, Jelgavas skolotāju institūta pretošanās grupa, organizācija “Brīvā Latvija” Universitātē Rīgā u. c.) un beidzot ar militārām (Virsnieku apvienība, ģenerāļa

Jāņa Kureļa (1882–1954) grupa) un politiskām (“Pērkonkrusts”, LCP) aprindām. Dažādas pretošanās kustības organizācijas darbojās gan Rīgā (Patriotu organizācija, Latviešu radikālnacionālistu organizācija uzņēmumā *AEG Ostland* (agrāk – VEF), Latvju nacionālā panbaltu kustība, “Tālavas Taurētājs” Saimniecības ģenerāldirekcijas Mežu departamentā, Latvijas Brīvības cīnītāju savienība, organizācija “Latvijas Sargi” u. c.), gan citās pilsētās (pretestības organizācija Bauskā, “Brīvais Vanags” Jelgavā un Dobelē, Latvijas patriotu (vēlāk – paš aizsardzības) organizācija Madonā, Latviešu nacionālistu apvienība Daugavpilī u. c.) un to apkārtnē.³

Līdzšinējā vēstures literatūrā ir sastopami atsevišķi dziļāki pētījumi, piemēram, par LNS darbību un tās nelegālā laikraksta “Tautas Balss” iznākšanu 1942. gadā, akadēmiskās vienības “Austrums” dalībnieku darbību LCP,⁴ tomēr detalizētāka izpēte par citu pretošanās kustības organizāciju un nelegālo laikrakstu darbību vācu okupācijas gados vēl nav veikta. Plašāk un ne tik viennozīmīgi kā līdz šim būtu izvērtējama arī Gustava Celmiņa (1899–1968) vadītās organizācijas “Pērkonkrusts” biedru līdzdalība pretošanās kustībā,⁵ kā arī lielākoties no pērkonkrustiešiem veidotās “Latviešu kartotēkas” puslegālā darbība,⁶ ko iespējams uzskatīt par vienu no slēptām pretestības formām. To novērtējumā svarīgi būtu nonākt pie slēdziena, kas šo cilvēku rīcībā dominēja vairāk – sadarbība vai pretestība svešai okupācijas varai. Nākotnē vēl padziļinātāk būtu jāpēta arī līdz šim mazāk zināmās individuālās pretestības izpausmes.

Vācu okupācijas gados iznāca gandrīz 20 nelegālo pagrīdes laikrakstu (“Latvija”, “Tautas Balss”, “Latviešu Ceļš”, “Tālavas Taurētājs”, “Daugavas Vanagi”, “Dzimtā Zeme”, “Zobens”, “Brīvā Latvija. Latvju Raksti”, “Lāčplēsis”, “Par Latviju”, “Latvju Vairogs” u. c.),⁷ kuru metiens svārstījās no dažiem desmitiem līdz vairākiem simtiem

eksemplāru. Šo izdevumu sniegtā informācija izplatījās arī mutiski un bija pietiekami iedarbīga, lai radītu nacistos satraukumu par vēšanos pret to īstenoto politiku (to apstiprina arī vācu okupācijas varas speciāli izdoti atsevišķu pretošanās kustības izdevumu viltojumi) un sāktu represijas pret šo nelegālo laikrakstu un uzsaukumu izdevējiem un izplatītājiem.⁸ Vēl precizējams gan būtu pretošanās kustības izdoto nelegālo laikrakstu kopskaits un tirāža, atturoties nekritiski atkārtot to izdevēju uzdotos apzināti lielākos skaitļus. Kara laika situācijai raksturīgais papīra trūkums un šo laikrakstu iespiešanas slepenais raksturs noteikti nelāva šos izdevumus iespiest vairākos tūkstošos eksemplāru, to tirāža acīmredzot bija krietni mazāka.

Daudzu Latvijas pretošanās kustības grupu, organizāciju un indivīdu nelegālā darbība, kas aizsākās jau 1941.–1942. gadā, lielākoties izpaudās kā pretestība vācu okupācijas varai un tautas nacionālo interešu aizstāvība, izplatot savus uzskatus visplašākajos sabiedrības slāņos. Pretošanās nacistiem iekļāva gan ārpus okupācijas režīma sistēmas esošu atsevišķu indivīdu un organizāciju nelegālu darbību, kurā bija iesaistītas visdažādākās aprindas, gan ārēji legālu, bet iekšēji slēptu, pret okupācijas režīmu vērstu ricību; daudzi pretošanās dalībnieki atradās vācu okupācijas varas pārvaldes, saimniecisko, militāro un citu iestāžu dienestā.⁹ Kaut arī pretošanās kustība īstenoja dažādus centienus un aktivitātes (iestāšanās pret latviešu iesaistīšanu kārtības dienesta bataljonos, Valsts darba dienestā (*Reichsarbeitsdienst*) (RAD) un nosūtīšanu darbos uz Vāciju 1941.–1942. gadā; protests pret mobilizāciju leģionā un aicinājumi saglabāt tautas dzīvo spēku un palikt dzimtenē 1943.–1944. gadā u. c.) un kaut arī tās darbību ietekmēja Vācijas un PSRS kara gaita un vietējās norises (esošo un potenciālo pretošanās kustības dalībnieku iesaukšana leģionā, ģenerāļa J. Kureļa militārās grupas

likvidēšana u. c.), – šīs pretestības izpausmes līdz pat kara beigām bija vērstas “uz iekšu” un norisinājās nacistu okupētajā Latvijā. Objektīvu iemeslu dēļ šiem pretošanās kustības dalībniekiem neizdevās sasniegt savu galveno politisko mērķi – Latvijas valstiskuma atjaunošanu, tomēr viņi veica nozīmīgu darbu Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā nacistu okupācijas gados, un tas atstāja paliekošu iespaidu arī uz turpmāko pretestību un nepakļaušanos padomju okupācijas režīmam pēckara gados.

Līdzās iepriekšminētajām pretestības izpausmēm 1943.–1944. gadā vācu okupētajā Latvijā pastāvēja arī “uz āru” virzīta pretestība, ko īstenoja galvenokārt bijušo politisko darbinieku veidotā LCP, kuras sastāvs, mērķi un darbība Latvijas sabiedrībā nebija plaši pazīstama.¹⁰ Tās dalībnieki arī atklāti nevērsās pret nacistu okupācijas varas prettautisko politiku, bet, balstoties uz 1922. gada Satversmi kā vienīgo pamatu neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas Republikas atjaunošanai, lielākoties nodarbojās ar politiskām diskusijām savas organizācijas iekšienē. Tā rezultāts bija vairāku deklarāciju pieņemšana un slepena nosūtīšana uz ārzemēm. LCP arī izrādījās galvenā un gandrīz vienīgā nacionālās pretošanās kustības organizācija, kas vāca materiālus un informāciju par patieso situāciju un sabiedrības noskaņojumu nacistu okupētajā Latvijā, turklāt šīs ziņas caur Latvijas diplomātiem Rietumos sasniedza dažādas Rietumu sabiedroto institūcijas. Pateicoties LCP, latviešu pretošanās kustības dalībnieku prietumnieciskā nostāja neaprobežojās tikai ar simpatizēšanu ASV un Lielbritānijas uzvarai karā un izteiktajām cerībām par šo Rietumu lielvalstu atbalstu Latvijas neatkarības centieni īstenošanā, bet izpaudās reālā nelegālā politiskā darbībā (sakari ar Lietuvas un Igaunijas pretošanās kustību pārstāvjiem u. c.), kā arī informatīvā un praktiskā darbībā (nelegālās bēgļu laivu akcijas uz Zviedriju u. c.).¹¹

Vienlaikus kritiski ir jāraugās uz mūsdienu vēstures literatūrā un sabiedriskajā domā nereti vērojāmām tendencēm likt vienādības zīmi starp LCP politiskajām aktivitātēm un visu vācu okupācijas laika pretošanās kustību Latvijā vai arī uzskatīt, ka LCP būtu centusies koordinēt vai pat vadīt citas pretošanās kustības grupas un organizācijas,¹² kas darbojās šajā laikā, jo Latvijas pretošanās kustība vācu okupācijas laikā bija sadrumstalota un tai trūka centralizētas vadības. Kaut arī vēstures literatūrā atzīts, ka LCP darbība ir samērā labi izpētīta, to nevarētu gluži teikt par virkni neskaidru jautājumu. Piemēram, būtu apsvējami konkretizēt, ko tieši paveica ne tikai LCP aktīvākās komisijas – ārlietu, informācijas un militārā, bet arī četras pārējās – juridiskā, saimniecisko lietu, līdzekļu vākšanas un sakaru uzturēšanas komisija – un kāds bija to darbības reālais iespaids sabiedrībā, kurš gan atsevišķu vadošo LCP darbinieku, gan mūsdienu vēsturnieku vērtējumā varētu būt bijis daudz savlaicīgāks, aptverošāks un nozīmīgāks.¹³

Mūsdienās, izceļot 188 LCP latviešu sabiedriski politisko darbinieku 1944. gada 17. marta deklarācijas (memoranda) nozīmi,¹⁴ to vajadzētu vērtēt citu līdzīgu deklarāciju kontekstā. Jāatceras, ka LCP memoranda parakstītāji bija gan politiski un sabiedriski darbinieki,¹⁵ kas piedalījās latviešu organizāciju pārstāvju sanāksmē Izglītības ministrijā 1941. gada 11. jūlijā, kur izraudzījās delegāciju, kura izstrādātu īpašu memorandu un dotos uz Berlīni pārstāvēt latviešu intereses; viņi pieņēma pateicības telegrammu Lielvācijas vadonim Ādolfam Hitleram (*Adolf Hitler*) par Latvijas atbrīvošanu un izteica latviešu tautas vēlmi piedalīties Eiropas jaunuzbūves darbā¹⁶ (nacistu okupācijas varas pārstāvji šīs iniciatīvas noraidīja), gan personas,¹⁷ kas jau 1943. gada 16. oktobrī parakstīja līdzīgu 40 inteliģences pārstāvju iesniegumu Latviešu leģiona ģenerālinšpektoram

ģenerālim Rūdfam Bangerskim (1878–1958). Iesniegumā bija uzsvērtā nepieciešamība faktiski atjaunot *de iure* spēkā esošo Latvijas valsts suverenitāti un “*nopietni ķerties pie mēģinājuma organizēt latviešu tautas paš aizsardzību, un [...] vistuvākā laikā saukt pie ieročiem visus, kas tos spēj nest, lai izveidotu pēc iespējas lielāku latviešu armiju ar precīzu uzdevumu aizstāvēt latviešu zemes robežas pret boļševikiem*”.¹⁸ Nopietni vērā ņemams ir akadēmiskajās diskusijās izteiktais aicinājums situācijas kopējā analizē iekļaut faktu, ka arī Latvijas Zemes pašpārvalde nacistu okupācijas laikā vismaz 12 iesniegumos vērsās pie vāciešiem ar prasībām atjaunot Latvijas neatkarību, jo, kaut arī tajās nebija prasīts atjaunot tieši uz 1922. gada Satversmi balstītu neatkarīgu un demokrātisku valsts iekārtu, tā vēl pirms LCP izveidošanas un slepenās politiskās darbības vācu okupācijas varas pārstāvjiem atklāti pauda viedokli, ka Latvijas valsts nav gājusi bojā un turpina pastāvēt kā starptautisko tiesību subjekts.¹⁹

Vairākos vēstures avotos un publikācijās neviennozīmīgi ir atklātas un no juridiskā viedokļa līdz galam nav izvērtētas LCP pretenzijas tās paplašinātajā prezidijā iekļaut arī Saeimas Prezidija locekļus (Paulu Kalniņu, Kārli Pauļuku, Jāzepu Rancānu) un uzskatīt sevi ne tikai par nacionālās pretošanās kustības organizāciju, bet arī par Latvijas valsts augstāko pārstāvniecību ar Valsts prezidenta vietas izpildītāju priekšgalā,²⁰ kā izriet gan no LCP vadības vēl kara laikā dotajiem norādījumiem Latvijas diplomātiem Rietumos, gan dažādām sabiedriski politiskām aktivitātēm pēckara trimdā Vācijā un Zviedrijā. Solis uz priekšu šīs situācijas tiesiskajā izpratnē ir jaunākajā juridiskajā literatūrā izteiktais konstatējums, ka LCP paplašinātā vadība simbolizēja Latvijas Republikas varas nepārtrauktību, un LCP prakse apliecināja Satversmes potenciālu funkcionēt ārkārtējos valsts apdraudējuma

apstākļos.²¹ Darbojoties saskaņā ar valstiskās nepārtrauktības doktrīnu un Satversmi, LCP leģitīmi rīkojās Latvijas tautas vārdā, lai atjaunotu Latvijas valstisko neatkarību. Neņemot vērā zināmus *pro forma* defektus, Valsts prezidenta vietas izpildītāja un Saeimas priekšsēdētāja P. Kalniņa (1872–1945) 1944. gada 8. septembra deklarācija uzskatāma par Latvijas tiesiskajā sistēmā spēkā esošu konstitucionāla ranga aktu, kas nosaka konstitucionālu pamatu izvērtēt atsevišķu personu rīcību pret Latvijas valstiskumu okupācijas apstākļos un atjaunot vēsturisko taisnīgumu.²² Vienlaikus tas liek uzdot jautājumu, vai valsts augstākā pārstāvniecība dod tikai tiesības (piemēram, P. Kalniņa 1944. gada iesniegumi ASV valsts sekretāram par Latvijas sūtņa Londonā Kārļa Zariņa (1879–1963) un sūtņa Vašingtonā Alfrēda Bilmaņa (1887–1948) statusu; 1944. gada 8. septembrī parakstītās deklarācijas par Latvijas valsts atjaunošanu un Ministru kabineta sastādīšanu), vai arī uzliek kādus pienākumus un atbildību Latvijas tautas priekšā (piemēram, eventuāls protests un pretestība Latvijas pilsoņu iznīcināšanai un iesaistīšanai holokausta noziegumos 1941. gadā, prettiesiskajai latviešu leģiona izveidošanai 1943. gadā u. c.)?

Izvērtējot vairāk nekā 4500 latviešu civilo bēgļu nonākšanu neitrālajā Zviedrijā 1944.–1945. gadā, ir jāatzīst ne tikai LCP un atsevišķu indivīdu, bet arī zviedru militārās izlūkošanas un amerikāņu bēgļu palīdzības organizāciju ieguldījums, nodrošinot un īstenojot nelegālo bēgļu laivu kustību.²³ Vienlaikus jākonstatē, ka pašu latviešu bēgļu laivu pārcelāju devums šo akciju īstenošanā līdz šim ir novērtēts nepietiekami, kaut arī tas bija daudz nozīmīgāks nekā tobrīd Rīgā un Kurzemē esošo vai jau Zviedrijā nonākušo atsevišķu LCP līderu rīcība.²⁴ Nākotnē vēl detalizētāk nekā līdz šim būtu jāanalizē jau publicētās un mūsdienās no jauna apzinātās liecības, kas iegūtas no cilvēkiem, kuri piedalījās

slepenajā bēgļu laivu kustībā starp Latviju un Zviedriju, un iespēju robežās jāprecizē tās norise un katras iesaistītās personas konkrētais ieguldījums – tas ļautu pēc būtības labāk saprast un reprezentēt LCP kopējo veikumu pretošanās kustībā Otrā pasaules kara laikā.²⁵ Turklāt jau tagad ir iespējams atzīt, ka vairāku tūkstošu latviešu bēgļu pārvešanā pāri jūrai uz Zviedriju viennozīmīgi izšķirošs ir bijis nevis LCP politiku, bet gan LCP Ventspils sakaru grupas un latviešu laivu pārcelāju devums. Tas liek mainīt galvenos akcentus, vērtējot bēgļu laivu braucienus uz Zviedriju: vai nu secinot, ka tos pamatā vadījusi ar LCP (tās šaurākā izpratnē) tikai daļēji organizatoriski saistītā Ventspils pretošanās kustība, vai arī konstatējot, ka LCP ietilpstošās Ventspils sakaru grupas un bēgļu laivu pārcelāju darbība ir ļoti svarīga LCP darba sastāvdaļa (pat ja slepenības apstākļos viņi paši ne vienmēr ir apzinājušies savu piederību LCP vai arī par to nav bijusi informēta LCP vadība), ja mēs ar šo organizāciju saprotam ne tikai tās vadību veidojošo politisko partiju pārstāvjus, bet daudz plašāku dalībnieku loku.

Daudzpusīgāk izvērtējami būtu arī atsevišķi ģenerāļa J. Kureļa militārās vienības pastāvēšanas aspekti (saformēta 1944. gada 28. jūlijā Skrīveru pagasta Robežu mājās), ņemot vērā tās izveidošanas sākotnējo leģālo raksturu; tikai vēlāk tā nepakļāvās vācu okupācijas varas rīkojumiem, izvairoties no Vācijas 16. armijas 212. frontes izlūkošanas nodaļas, kuras pārraudzībā tā atradās, pāriet Augstākā SS un policijas vadītāja Ostlandē un Ziemeļkrievijā, SS obergruppenfirera Frīdriha Jekelna (*Friedrich Jeckeln*) pakļautībā.²⁶ Tas ļautu arī precīzāk nekā līdz šim konstatēt, no kura brīža un cik lielā mērā sākotnējā “Rīgas aizsargu pulka ģenerāļa Kureļa grupa” mērķtiecīgi un praktiski transformējās par neatkarīgu nacionāla karaspēka vienību un kļuva par Latvijas pretošanās kustības sastāvdaļu.

Pievienojoties vēstures pētniecībā jau konstatētajam, ka saikne starp LCP un kureliešiem visizteiktāk izpaudās to atbalstā LCP slepeno radiosakaru uzturēšanā ar Zviedriju²⁷ un kapteiņa Kristapa Upelnieka (1891–1944) un ģenerāļa J. Kureļa sadarbībā ar LCP vadību Rīgā un vēlāk Ventspilī, līdz šim tā arī līdz galam nav izdevies noskaidrot, kurš no viņiem reāli vadīja LCP militāro komisiju, jo vēstures avoti un publikācijas par to sniedz pretrunīgas ziņas.²⁸

Ir noraidāma arī līdzšinējā vēstures literatūrā nereti izplatītā kļūdainā informācija par leitnanta Roberta Rubeņa (1917–1944) bataljona un PSRS diversantu vienības “Sarkanā bulta” kopīgām cīņām Zlēku soda ekspedīcijas laikā 1944. gada 6.–9. decembrī, jo, pretēji pēckara vēstures apcerējumos sludinātajam, padomju kaujinieki bija noslēpušies Upatu mežsarga apgaitā Rendas pagastā un kaujās pret vāciešiem nemaz nepiedalījās.²⁹ Vēl precizējama un tikai pēdējos gados no pusgadsimtu ilgas aizmirstības izcelta ir leitnanta R. Rubeņa vadītā bataljona sekmīgā militārā darbība Zlēku un Rendas kaujās laikā no 1944. gada 18. novembra līdz 9. decembrim (bataljonā bija ap 500–600 vīru, līdz šim ir noskaidrota tikai neliela daļa viņu vārdu). Šajās kaujās bataljonam izdevās atstāt daudzus vācu uzbrukumus un, sekojot sava pēdējā komandiera virsnieka vietnieka Aleksandra Druviņa (1911–1977) pavēlei, sadalīties mazākās grupās un sekmīgi iziet no aplenkuma. Pēc aptuvenām aplēsēm, šo kauju laikā krita ap 50 rubeniešu, bet vācu pusē karojošo vienību zaudējumi sasniedza ap 250 cilvēku.³⁰ Nākotnē būtu jācenšas noskaidrot arī vairāku simtu kureliešu tālākais liktenis, no viņiem daļa vēl 1945. gada pavasarī centās sasniegt Kurzemes piekrasti un ar laivām doties uz Zviedriju, bet daudzi par Latvijas brīvību turpināja cīnīties pēckara nacionālo partizānu rindās.

Perspektīvā tuvāk pētāma un no padomju ideoloģijas žņaugiem brīvi vērtējama

būtu arī leģiona dezertieru un citu līdzīgu militāru vienību izveidošanās un darbība, t. sk. praktisku apsvērumu, nevis kopīgu politisku uzskatu vai mērķu dēļ uzturētie sakari ar padomju kaujinieku un izlūku grupām un bruņotā pretošanās dažādām nacistu okupācijas varas militāri policeiskām struktūrām Kurzemē. Izpētes vērtā ir, piemēram, leitnanta Edvīna Zelmeņa komandētā partizānu grupa Engures mežos, kura sastāvēja galvenokārt no aptuveni 180 bijušajiem leģionāriem un iesaistījās kaujās ar vācu spēkiem Ādleru mežsarga apgaitā 1944. gada 27.–30. oktobrī; Kārļa Salmiņa (Sniedzīņa) militārās vienības sakāve 1945. gada 1. janvāra kaujā Ventspils apriņķa Zūru mežu masīvā (vienība sastāvēja no 32 latviešu un diviem vācu karavīriem); virsnieka vietnieka Aleksandra Ernesta Trukmaņa t. s. Ūķenes mežinieku ap 100 vīru stiprās vienības darbība Talsu apriņķa Sembas purvā 1944. gada decembrī – 1945. gada maijā; Usmas ezera Biemas ragā dislocētās 70 latviešu karavīru lielās Ernesta Pagasta komandētās rotas liktenis, kad tā mēģināja pāriet Kurzemes frontes līniju 1945. gada janvārī Saldus-Skrundas apkārtnē, un citu nacionāli noskaņotu bruņotu vienību pastāvēšanas vēsture.³¹

Līdzšinējā vēstures pētniecībā tikai daļēji ir sākti apzināt pretošanās kustības dalībnieku vārdus un precizēt viņu kopskaitu. Pagaidām konstatēts, ka 1946. gadā Rietumvācijā izveidotā Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienība pirmajos pēckara gados apzināja 234 bijušos pretošanās kustības dalībniekus, bet padomju drošības iestādes pēc Otrā pasaules kara represēja 148 LCP, 314 ģenerāļa J. Kureļa grupas, 49 nelegālās organizācijas “Latvijas Sargi” un vēl citus pretošanās kustības dalībniekus un atbalstītājus.³² Nākotnē gan no pretošanās kustības dalībnieku kopskaita, gan LCP struktūras labākas izpratnes viedokļa būtu jāprecizē, vai jau pēc Otrā pasaules kara okupētajā Latvijā vairāk nekā

450 pārsvarā ar politisko eliti nesaistīti cilvēki, kurus padomju drošības iestādes apsūdzēja un notiesāja par piederību LCP un ģenerāļa J. Kureļa grupai, visi patiešām bija LCP dalībnieki un atbalstītāji, kā atzīmēts mūsdienu vēstures pētniecībā, vai arī jāsaprot, ka vismaz daļai no viņiem tika inkriminēta piederība šai organizācijai, kamēr absolūtais vairums LCP vadību veidojošās politiskās elites pārstāvju ar savām ģimenēm bija raduši patvērumu Zviedrijā. Lai arī pastāv dažādas vēl pārvaramas vēstures avotu apzināšanas un izpētes problēmas, jau tagad ir iespējams konstatēt, ka to Latvijas pretošanās kustības dalībnieku skaits, kas organizēti nodarbojās ar nelegālu politisku darbību vai bruņoti pretojās vācu okupācijas varai, pārsniedza vairākus simtus, bet kopā ar individuālās vai neorganizētās pretošanās kustības dalībniekiem sasniedza vairākus tūkstošus cilvēku.

Aktuāli un vēl joprojām sabiedrībā līdz galam neatbildēti ir arī jautājumi, vai, objektīvi izvērtējot pretošanās kustību Latvijā nacistu okupācijas laikā, galvenā mērķa tās dalībnieku darbības vērtējumā būtu nereti mūsdienās dominējošais uzskats par viņu ieguldījumu tieši demokrātisko vērtību aizstāvēšanā, vai tomēr svarīgāka būtu apņemšanās atjaunot Latvijas valsts neatkarību, nešķirojot cilvēkus pēc to politiskās, sociālās vai kādas citas piederības? Kas īsti pauda Latvijas tautas pašnoteikšanās centienus Otrā pasaules kara gados – vai pretošanās kustība kā tautas aktīvākā daļa tās plašākā izpratnē, kuras rīcību visbiežāk noteica nevis konstitucionāli, bet eksistenčiāli motīvi? Vai arī uz Latvijas Republikas

1922. gada Satversmes un 1931. gada Saimes mandātu bāzētā LCP, kuras politiskajās deklarācijās sludinātā tautas interešu aizstāvība gan ne tik lielā mērā izpaudās arī reālajā dzīvē? Un, visbeidzot, vai Latvijas tauta un tās politiskā elite, līdzīgi kā mūsdienās, kara gados bija vienota vai šķelta un kādas konsekvences no tā izriet valstiskuma apdraudējuma gadījumā un sekmīgas pretestības nodrošināšanā?

Kā pārāk piezemēti un, iespējams, ilgus gadu desmitus vēstures literatūrā un sabiedriskajā domā apzināti maldīgi veidoti uzskatu ietekmē tapuši ir jāvērtē arī jaunākajā vēstures literatūrā izteiktie atzinumi, ka nacionālā pretošanās kustība vācu okupācijas laikā nav spējusi reāli jebkādā veidā apdraudēt nacistiskā okupācijas režīma stabilitāti Latvijā vai graut tā integritāti, un, beidzoties Otrajam pasaules karam, cietusi sakāvi, nespējot panākt Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu.³³ Tā vietā drīzāk jākonstatē, ka tikai nākotnē, apzinot jaunus un kritiski izvērtējot esošos vēstures avotus un pētījumus, varēsīm izdarīt pēc iespējas visaptverošus secinājumus par Latvijas pretošanās kustības nozīmīgumu un iespaidu sabiedrībā nacistu okupācijas laikā, kā arī precizēt tādu jautājumus kā pretošanās kustības dalībnieku sociālā piederība, politiskā orientācija, reģionālā izplatība, darbības intensitāte u. tml. Tas ļaus arī nopietnāk nekā līdz šim izvērtēt vācu okupācijas laika pretošanās kustības darbību visa Latvijas okupācijas vēstures perioda un tā laikā izplatītās pretestības, sadarbības, pielāgošanās un izdzīvošanas kopējā kontekstā.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ Publikācijas pamatā ir referāts Latvijas Republikas Kultūras ministrijas, Latvijas Vēsturnieku komisijas, Latvijas Kara muzeja un Latvijas Centrālās padomes piemiņas fonda starptautiskajā zinātniskajā konferencē „Trešais ceļš – nacionālā pretošanās kustība komunistiskajam un nacistiskajam okupāciju režīmiem Baltijas reģionā” Rīgā 2018. gada 15. martā.

- ² Sikāk sk.: ULDIS NEIBURGS. Draudu un cerību lokā: Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945). Rīga 2017, 57.–115. lpp.
- ³ Par vācu drošības iestāžu bažām, ka pretošanās kustība ietekmēs plašāku sabiedrību, liecina arī Reiha Drošības galvenās pārvaldes (*Reichssicherheitshauptamt*) 1943. gada 29. janvāra ziņu kopsavilkumā “Ziņojumi no okupētajiem Austrumu apgabaliem Nr. 39” konstatētais: līdz tam brīdim jau bija apcietināti 50, bet saskaņā ar savāktajiem materiāliem kopā jārēķinās ar vairāk nekā 100 LNS un tās nelegālā laikraksta “Tautas Balss” dalībnieku arestiem – viņi darbojas lielākoties Rīgā, bet vairāki grupējumi arī provincē (Meldungen aus den besetzten Ostgebieten, Nr. 39, 29.01.1943. Vācijas Federālais arhīvs, Berlīne (turpmāk – BArch), R 58/223, S. 132–133), bet Drošības policijas un SD (*Sicherheitspolizei und Sicheirheitsdienst*) pavēlnieka Ostlandē SS oberfirera Valtera Fūksa 1944. gada 17. jūnija pārskatā bija atzīmēts, ka ir apcietināta, bet vēlāk atbrīvota tikai daļa no Gustava Celmiņa izdotā nelegālā laikraksta “Brīvā Latvija. Latvju Raksti” izdevējiem un izplatītājiem, jo plašākus arestus varētu uzvert kā nacionāli noskaņotus latviešu masveida apcietināšanu, un tas būtu novedis pie stipras, vāciešiem naidīgas kūdišanas, sevišķi latviešu SS leģionā (Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei u. d. SD Ostland, 17.06.1944. BArch, R 6/165, S. 167–168).
- ⁴ ULDIS NEIBURGS. Latviešu Nacionālistu savienība un laikraksts “Tautas Balss” pretošanās kustībā nacistu okupētajā Latvijā (1941–1942). In: HEINRIHS STRODS (sast. un zin. red.). Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2006: Karš pēc kara 1944–1956. Rīga 2007, 28.–57. lpp.; AINĀRS LERHIS (sast.). Akadēmiskā vienība “Austrums” 125 gados (1883–2008). Rīga 2011, 296.–317. lpp.
- ⁵ BArch, R 6/14, R 6/165; Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), P 252-1-26; Latvijas Okupācijas muzejs, Rīga (turpmāk – LOM), Inv. Nr. OMF 16222, Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienības arhīvs; HARALDS BIEZAIS. Gustava Celmiņa Pērkonkrusts dokumentu gaismā. In: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis 1992, Nr. 3, 44.–47. lpp., Nr. 4, 43.–45. lpp.
- ⁶ BJORN M. FELDER. “Die Spreu vom Weizen trennen...” Die Lettische Kartei – Pērkonkrusts im SD Lettland 1941–1943. In: HEINRIHS STRODS (sast. un zin. red.). Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2002: Varas patvaļa. Rīga 2003, 47.–68. lpp.; ARTURS NĒPARTS. Par Bjorna M. Feldera rakstu 2003. gadagrāmata. In: Heinrihs Strods (sast. un zin. red.). Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2004: Čiņa par Baltiju. Rīga 2005, 330.–336. lpp.; ANDIS RASUMS. SD Latviešu kartotēka: izveidošana, struktūra, personāls un darbības mērķi. In: IRĒNA SALENIECE (atb. red.). Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XXV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XIX. Vēsture: Avoti un cilvēki. Daugavpils 2016, 269.–278. lpp.
- ⁷ ULDIS NEIBURGS. Latviešu nacionālās pretošanās kustības preses izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1945). In: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis 2000, Nr. 1/2, 43.–58. lpp.
- ⁸ RSHA 1942. gada 24. aprīļa ziņu kopsavilkumā “Par notikumiem PSRS Nr. 195” (*Ereignismeldungen UdSSR*) bija atzīmēts, ka Latvijā ir novērota skrejlapu izplatība, “kuras ir radušās galvenokārt latviešu pretestības kustības aprindās. No vienas puses, tās ir mašīnrakstā pavairotas zīmītes – visvairāk ar neveiklu un nenopietnu tekstu. [...] No otras puses, cirkulē skrejlapas, kas iespēstas maza laikraksta formātā un laiku pa laikam parādās kā jauni numuri. [...] Šie centieni ir jāuztver pavisam nopietni. Tas sevišķi attiecas uz Rīgas iedzīvotājiem, it īpaši uz latviešu inteliģences slāni, kas jūtas vāciešu ruīnēta”. Ereignismeldungen UdSSR, Nr. 195, 24.04.1942. ASV Nacionālais arhīvs II, College Park, MD, RG 238, Collection of World War II Crimes, No. 3277, pp. 7–8. Dok. publ.: VILIS SAMSONS (sast.). Latvijas suverenitātes ideja liktenīgriežos: Vācu okupācijas laika dokumenti. 1941–1945, Rīga 1990, 51.–59. lpp.
- ⁹ “Pretestību vāciešiem pauda un organizēja daudzas latviešu centrālās iestādes, kuru priekšgalā atradās vai nu tieši pretošanās kustības dalībnieki, vai to aktīvi atbalstītāji. Plašāko darbu veica Izglītības ģenerāldirekcija, jaunatnes latviskās dvēseles un reizē arī karam atbilstoši augsta zināšanu līmeņa saglabāšanā. Direkcijas vadītāju darbu atbalstīja ne tikai pārējie izglītības darbinieki, bet arī jaunatne. Daudzi skolu inspektori, skolotāji un skolnieki bija aktīvi pretošanās kustības dalībnieki ar direkcijas ziņu. Tā blakus tīriem nacionālās izglītības jautājumiem šis pa visu Latviju izvērstais,

centralizētais un saskaņīgais aparāts iedarbojās katrā gadījumā, kur skartas bija latviešu intereses, kā arī ar savām iespējām aktīvi atbalstīja pretošanās kustības grupu izveidošanos, sakarus un darbību [...] Vadošie pretošanās kustības dalībnieki bieži politiskos jautājumos un rīcībā konsultējās pie Tieslietu ģenerāldirektora [...] Aktīvi mūsu saimniecisko vērtību saglabāšanā darbojās Lauksaimniecības ģenerāldirekcija. [...] Nozīmīga bija dažu latviešu darbība vācu iestādēs, kas apgādāja pretošanās kustību un vadošos sabiedriskos darbiniekus ar informāciju, ko vācieši slēpa no latviešiem.” ARTURS NEPARTS. Pretestības kustība. Milforda, MI 1953. LOM, A. Neparta mape.

- ¹⁰ “LCP pēc savas noorganizēšanās ir veikusi ļoti svarīgus darbus un uzdevumus. Un, ka šo to viņa patiešām ir darījusi, par to nevar būt ne mazāko šaubu. Bet iekš kam tas pastāvējis, – tas daudz maz pilnīgāki nav zināms. Ir skaidri zināms, ka viņa nav izdevusi nekādus nelegālus laikrakstus. Nav nekas zināms, ka no viņas būtu izlaisti kādi uzsaukumi vienā vai otrā atsevišķā gadījumā, sakarā ar ģenerāldirektorijas vai komisāru-vāciešu rīcību. [...] Vai Padome patiešām ir izvedusi, piemēram, sakarā ar mobilizāciju, ar īpašumu reprivatizēšanu utt., kādu nebūt plašāku kampaņu, vai nē? Beidzot, nekas noteikts nav zināms, cik liels un dziļš ir Padomes iespaids tautā, un vai tauta vispārīgi zina, ka šī Padome pastāv, vai tauta tai tic un ir gatava patiešām tai sekot.” V. Salnā vēstule K. Zariņam, 06.03.1944. Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas arhīvs, Rīga, Latvijas sūtņa Stokholmā Voldemāra Salnā arhīvs (pašlaik nodots un tiek sakārtots LNA LVVA).
- ¹¹ ULDIS NEIBURGS. Latvia, Nazi German Occupation, and the Western Allies, 1941–1945. In: LAZAR FLEISHMAN, AMIR WEINER (eds.). War, Revolution and Governance. The Baltic Countries in the Twentieth Century. Boston 2018, pp. 154–164.
- ¹² GEOFFREY SWAIN. Latvia's Democratic Resistance: a Forgotten Episode from the Second World War. In: European History Quarterly 2009, No. 39 (2), pp. 248, 255, 259; LERHIS, Akadēmiskā vienība “Austrums”, 305. lpp.; IEVA KVĀLE (sast.). Ar parakstu par Latviju. Latvijas Centrālās Padomes Memoranda parakstītāju biogrāfijas. Rīga 2014, 5. lpp. u. c.
- ¹³ “Tieši latviešu demokrātisko politiku ilgā klusēšana un politisko biogrāfiju likoči rada neatbildētus jautājumus. Daži no tiem: kāpēc nebija iespējama visu pretošanās kustības spēku kopēja platforma cīņai par neatkarību? Kāpēc no okupācijas brīža līdz demokrātiskam valsts gribas izpaušmei LCP dokumentos pagāja vairāki gadi? Kāpēc daudziem tūkstošiem Latvijas pilsoņu bija jāiet bojā, cīnoties par valsti bez valdības?” GINTS APALS. Pareizais ceļš. In: Domuzīme 2017, Nr. 2, 56.–57. lpp., šeit 57. lpp.
- ¹⁴ Sk. Saeimā notiek konference par Latvijas Centrālās padomes memorandu. 18.03.2016. Pieejams: <http://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/24570-saeima-notiek-konference-par-latvijas-centralas-padomes-memorandu> (skatīts 10.09.2018.); Saeima ar svinīgiem pasākumiem atzīmēs Latvijas Centrālās padomes memoranda 73. gadadienu. 15.03.2017. Pieejams: <https://www.tvnet.lv/4584251/saeima-ar-svinīgiem-pasākumiem-atzimes-latvijas-centralas-padomes-memoranda-73-gadadienu> (skatīts 10.09.2018.) u. c.
- ¹⁵ Verners Tepfers, Teodors Grinbergs, Ludvigs Sēja, Teodors Zvejnieks, Rūdolfs Alksnis, Jānis Celms, Kārlis Straubergs.
- ¹⁶ Zusammenkunft Vertreter lettischer Organisationen im Bildungsministerium d. 11. Juli 1941. LNA LVVA, P 69-1a-1, 93. lp.; KĀRLIS KANGERIS. Latvijas valststiesiskie, pilsonības un materiālo vērtību jautājumi vācu okupācijas laikā (1941–1945). In: DZINTARS ĒRGLIS (sast.). Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991 / Occupation Regimes in the Baltic States 1940–1991. Rīga 2009 (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 25), 137.–173. lpp., šeit 142.–143. lpp.
- ¹⁷ Pauls Jurēvičs, K. Straubergs, Jūlijs Roze, Arturs Ozols, L. Sēja, V. Tepfers, Ernests Blese, Eduards Zariņš, Jānis Aleksandrs Asars, Kārlis Ozoliņš, Kārlis Ābele, Fricis Gulbis, Pēteris Starcs, Valdemārs Ģinters, J. Celms, T. Grinbergs, Leons Āboliņš, Kārlis Skalbe, Kārlis Kundziņš.
- ¹⁸ ASV Hüvera institūta arhīvs, Stanford, CA, 15th Waffen-SS Grenadier Division, Box. 11. Dok. publ.: SAMSONS, Latvijas suverenitātes ideja liktengriežos, 126.–127. lpp.
- ¹⁹ KĀRLIS KANGERIS. Latvijas Centrālā padome – Latvijas valstiskās nepārtrauktības idejas uzturētāja / Referāts akadēmiskās vienības “Austrums” 11. publiskajā diskusijā. Rīga 2013; DZINTARS ĒRGLIS. Latvijas Centrālajai padomei veltīta publiskā diskusija Latvijas Universitātē. In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 2013, Nr. 4, 165.–166. lpp.

- ²⁰ Latvijas sūtņu K. Zariņa, O. Grosvalda un J. Feldmaņa lēmums par sūtņu darbības tiesisko pamatu un diplomātiskas pārstāvniecības turpināšanu ārzemēs. 26.05.1946.; Latvijas Centrālās padomes paziņojums par biskapa J. Rancāna funkcijām. 26.04.1947.; Latvijas senatoru J. Baloža, R. Alkšņa, P. Stērstes, A. Rumpetera un M. Ratermaņa atzinums. 13.03.–03.04.1948.; Latvijas sūtņa Lielbritānijā K. Zariņa memorands par ārkārtējām pilnvarām un ārlietu dienesta pakļautību tām. 30.12.1948. Sikāk sk. JĀNIS LAZDIŅŠ (zin. red.). Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri. Rīga 2015; AINĀRS LERHIS. Latvijas Republikas oficiālā nostāja Latvijas diplomātiskā dienesta dokumentos 1940.–1991. gadā. Rīga 2015; TĀLAVS JUNDZIS (zin. red.). Nepārtrauktības doktrīna Latvijas vēstures kontekstā. Rīga 2017.
- ²¹ Sikāk sk. JĀNIS PLEPS. Latvijas Centrālās padomes prakses nozīme Satversmes interpretācijā. In: JĀNIS ROZENFELDS (zin. red.). Ārvalsts investīcijas: kad tiesības mijiedarbojas. Latvijas Universitātes 74. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga 2016, 46.–53. lpp.
- ²² JĀNIS PLEPS. Latvijas Centrālās padomes 8. septembra deklarācijas valststiesiskā nozīme. In: Jurista Vārds 2018, Nr. 36, 8.–13. lpp., šeit 13. lpp.
- ²³ Sikāk sk. NEIBURGS, Draudu un cerību lokā, 287.–358. lpp.
- ²⁴ Par to liek domāt arī jūrnieka Voldemāra Jurjaka pēckara atmiņās paustā nostāja: *“Pienāca ziņas, ka LCP darbība Rīgā tiek pārtraukta un mūsu valdības vīri ar ģimenēm un paziņām pārcelsies uz Kurzemi, respektīvi, uz Ventspils piekrasti braucieniem uz Zviedriju. [...] Ar šo laiku sākot, es uzskatu, ka mūsu LCP darbība pārsviedās no Latvijas atbrīvošanas lietu kārtošana uz pašu vadības bēgšanu no Latvijas uz Zviedriju. [...] Visā manā pretestības kustības laikā no 1943. gada līdz 1945. gadam es neesmu sastāvējis, nedz arī man zinot līdzdarbojies ne LCP, ne Zviedrijas latviešu palīdzības komitejā. Šīs organizācijas nav man devušas šajā darbības posmā nekādu palīdzību vai norādījumus bēgļu evakuācijai no Kurzemes uz Zviedriju. Ja arī esmu palīdzējis šo organizāciju biedriem, tāpat zināmu politisku partiju biedriem un viņu līdzgaitniekiem evakuēties no Kurzemes uz Zviedriju, tad to esmu darījis tikai savas latviskās cilvēcības vārdā, palīdzēdams ikvienam latvietim, neprasot pēc viņa izcelsmes, materiālā stāvokļa vai politiskās pārliecības.”* Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVA), 2250-80-8, 17. lpp., 80-9, 28. lpp.
- ²⁵ VALENTINE LASMANE (sast.). Pāri jūrai 1944./45. g. Stokholma 1990; Zviedrijas Valsts arhīvs, Arninge, 730154, Lettiska Hjälppkommittens Dokumentsamlig; LNA LVA, 1986-1-99, 28635, 28636, 29669, 38864, 2250-80-2-5, 8-11; Leonida Siliņa personiskais arhīvs, Stokholma (pašlaik nodots un tiek sakārtots LOM) u. c.
- ²⁶ Latvijas Zemes pašpārvaldes Iekšlietu ģenerāldirektora Oskara Dankera 1944. gada 22. jūlija rīkojums par aizsargu organizācijas darbības atjaunošanu. In: Rīkojumu Vēstnesis, 28.07.1944.; Noraksts no Fridriha Jekelna 1944. gada 2. novembra rīkojuma par ģenerāļa Jāņa Kureļa grupu. LOM, Aleksandra Plensnera mape, Inv. Nr. OMF 11650/65; KĀRLIS KANGERIS. Kurelieši: “Mirt par Latviju uz Latvijas zemes”. Vācu varas iestāžu attieksme pret ģenerāli Kureli. In: INESIS FELDMANIS (galv. red.). Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un “Kurelieši”: konferences materiāli. Rīga 2010, 89.–100. lpp.
- ²⁷ Sikāk sk. DZINTARS ĒRGLIS. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses. Rīga 2003, 61.–75. lpp.
- ²⁸ 1948. gada 13. augusta LCP Zviedrijas daļas plenārsēdes Stokholmā protokols Nr. 16. Rīgas Garīgā semināra arhīvs, Rīga, fonds “Vācijas latviešu katoļu apvienība”, 24. kaste; EDGARS ANDERSONS, LEONIDS SILIŅŠ u. c. Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945. Upsala 1994, 49.–51. lpp.; KVĀLE, Ar parakstu par Latviju, 214. lpp.
- ²⁹ VILIS SAMSONS (red.). Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941.–1945.). Rīga 1966, 611. lpp.; ALFRĒDS RAŠKEVIČS (atb. red.). Reiz cēlās strēlnieks sarkanais. Atmiņu un dokumentu krājums par latviešu tautas bruņoto cīņu pret fašistiskajiem iebrucējiem. 2. sēj. 1944. gada janvāris – 1945. gada maijs. Rīga 1971, 304.–306. lpp.

- ³⁰ Vācijas Federālais arhīvs – Militārais arhīvs, Freiburga (turpmāk – BArch-MA), RH 20-16/611; Leitnanta Rubeņa bataljona muzeja Ugālē materiāli; ULDIS NEIBURGS. “Mums zeme viena, liktenis viens!” Ģenerāļa Jāņa Kureļa grupai – 70. In: Mājas Viesis, 07.–20.11.2014.
- ³¹ BArch-MA, RH 24-1/289; LNA LVA, 1986-2-P-3100; Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs, Rīga, 40-5-22, 225.–342. lpp.; HERBERTS KNĒTS. Cilvēku likteņi Kurzemē Otrā pasaules kara laikā. In: ANDREJS ŅEIZARS (sast.). Vide. Vara. Varoņi. Zinātniska konference veltīta cilvēku likteņiem Kurzemē II pasaules kara laikā. Ugāle 2012, 57.–68. lpp.
- ³² DZINTARS ĒRGLIS. Padomju represīvo orgānu arestētie ģenerāļa Kureļa grupas dalībnieki. In: IRĒNE ŠNEIDERE (sast.). Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā / Totalitarian Regimes and their Repressions Carried Out in Latvia in 1940–1956. Rīga 2001 (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 3), 330.–370. lpp.; DZINTARS ĒRGLIS. Padomju režīma arestētie Latvijas Centrālās padomes aktivisti un atbalstītāji (1944–1953): struktūranalīze. In: DZINTARS ĒRGLIS (sast.). Okupētā Latvija, 1940–1990 / Occupied Latvia 1940–1990. Rīga 2007 (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 19), 323.–355. lpp.; ULDIS NEIBURGS. Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienība (LPKDA) un tās dokumenti par pretošanās kustību nacistu okupētajā Latvijā (1941–1945). In: RUDĪTE VĪKSNE (sast.). Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados / History of Latvia of the 1940s–1990s. Rīga 2007 (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 21), 122.–170. lpp. u. c.
- ³³ DZINTARS ĒRGLIS. Nacionālā pretošanās kustība vācu okupācijas periodā. In: TĀLAVS JUNDZIS, GUNTIS ZEMĪTIS (atb. red.). Latvieši un Latvija. 2. sēj.: Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā. Rīga 2013, 405.–422. lpp., šeit 420. lpp.

SUMMARY

In the situation when the territory of Latvia was in the hands of one occupant – the National Socialist Germany – with the threat of yet another USSR occupation looming, the Latvian people's aspirations for self-determination and desire for the recovery of the national independence were represented by the national resistance movement assuming various organized and spontaneous forms. It could take the shape of an underground activity of individuals and organizations that was launched outside the system of the occupation regime and involved various political and social circles, as well as formally legal activity secretly targeted against the occupation regime, many participants of such activity serving in different administrative, economic, military and other authorities of the German occupation rule.

Unlike the Nazi-occupied Western Europe, the resistance movements of the Baltic States had to fight against not only one, but two enemies – the Soviet Union and the Nazi Germany. The weakening of Germany's military force in the struggle against the USSR was not in the interests of the Baltic nations, because it was the only military power that could prevent the return of a second Soviet occupation in the specific historical situation. Hence, in many cases collaboration with the Nazis was seen as cooperation with the lesser evil, and resistance against the Nazis assumed mostly non-violent character.

During the occupation by Nazi Germany, a range of national resistance groups and organisations were set up, the largest of which (the Latvian Nationalist Union, underground newspaper *Brīvā Latvija. Latvju Raksti*, the Latvian Central Council) had a forked network of subordinated structures that covered a large part of Latvia's territory. During the Nazi occupation, almost 20 underground newspapers were issued with the circulation from a few dozen to several thousand copies. Information printed in these newspapers spread also by word of mouth and its effect was powerful enough to cause concern among the

Nazis about opposition to their policies and to result in repressions against the publishers and disseminators of underground newspapers and leaflets. The number of members of the national resistance movement who engaged in underground political activities in an organised form or resisted the German occupation rule with arms (Lieutenant Roberts Rubenis' battalion) exceeded several hundred, while the total membership of the national resistance movement, including individual and unorganised members of the resistance, probably amounted to several thousand.

Another peculiarity of the resistance movement in Latvia was that its ultimate goal to restore the state's *de facto* sovereignty prevailed over ensuring that all political sides and nationalities cooperate and come to each other's aid to set up joint fight against the Nazi occupation regime and its policies. The Soviet and Nazi occupations had managed either to sow discord among many inhabitants of Latvia or set them against each other. Previously, they had lived in their country side by side without pronounced hatred. As a result, different groups of Latvia's nation focused on their own survival over the years of World War II, be it Soviet deportations, Nazi holocaust or other repressions. Their actions were mostly determined by their existential survival interests, while the view, which dominates the present-day outlook, of German National Socialism as the absolute evil and Soviet Communism as the relative evil did not stand upon firm ground at that time.

By acknowledging new research and history sources, and critically evaluating the existing ones in the future, we will be able to draw more comprehensive conclusions regarding the importance and impact of the Latvian resistance movement on society during the Nazi occupation, as well as clarify the issues like social affiliation of resistance movement members, their political orientation, regional representation, level of activity, etc. In the context of the entire period of occupied Latvia with commonly found resistance, collaboration, conformation and will to survive, it will allow to assess the activities of the resistance movement against the Nazi regime far more completely.

Latvijas kultūras un mākslas sovjetizācija pirmajā padomju okupācijas gadā: 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūnijs

I daļa

Sovietisation of the Culture and Art of Latvia during the First Year of Occupation: June 1940 to June 1941

Part I

Aivars Stranga, *Dr. habil. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes

Vēstures nodaļas profesors, LZA īstenais loceklis

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: aivars.stranga@lu.lv

Kultūras un mākslas attiecības ar jauno varu – padomju režīmu – ir nopietni pētītas Latvijas vēstures literatūrā. Ilgoņa Bērsona darbi par literatūras likteņiem, Arnolda Klotiņa – par mūziku okupācijā un Ilzes Konstantes pētījumi par tēlotāju mākslu ir ievērojami pēdējo gadu sasniegumi. Šis raksts esejas formā papildina vienu otru faktisko materiālu, tajā veltīta uzmanība kolaborācijai un pat kolaboracionismam. Bez šo parādību plašas izplatības kultūras un mākslas sovjetizācijas procesi nebūtu iespējami.

Atslēgvārdi: okupācija, kolaborācija, kolaboracionisms, sociālistiskais realisms, Ļeņins, Staļins.

A serious research already exists in Latvian history literature about relations between the culture and art, and a new power – Soviet regime. Works of Ilgonis Bērsons about destiny of literature, Arnolds Klotiņš on music under occupation and research by Ilze Konstante are the famous achievements of last years. My article written as an essay offers some additional facts, and is devoted to collaboration and even collaborationism. A large prevalence of mentioned phenomena enabled the Sovietisation processes of culture and art.

Keywords: occupation, collaboration, collaborationism, socialist realism, Lenin, Stalin.

Pretim nākotnei, nomelnojot pagātnei

Jau pirmajās dienās pēc Latvijas okupācijas Latvijas Komunistiskā partija izvērsa brutālus uzbrukumus latviešu kultūrai un mākslai. 27. jūnijā partijas izdevums "Cīņa" paziņoja, ka Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma gados esot valdījis "pagrimums un kultūrai naidīgs necilvēciskums".¹ Grūti izskaidrot, kāpēc laikraksta naidu izraisīja tieši Jānis Jaunsudrabiņš, kurš nebūt nebija bijis 15. maija režīma lielāko slavinātāju pulkā, bet tieši viņš tagad tika rupji raksturots kā cilvēks, kurš, "saodis naudas smaku (nav taisnība, ka nauda neož) palika gandrīz traks".² Dienu vēlāk laikraksts paziņoja:

*"Sākas jauns posms mūsu izglītības un kultūras politikā kopā ar Padomju Savienības tautām. Latvijas strādniecība par paraugu ņems Padomju Savienību."*³

Jau no pirmajām okupācijas dienām kļuva skaidrs: kultūrai un mākslai būs jāpakļaujas Padomju Savienībā īstenotajai politikai, tai skaitā – rusifikācijai.⁴ Parādījās jau kaut kas līdzīgs sovjetizācijas un rusifikācijas plāniem.⁵

Verbālie uzbrukumi mākslas iestādēm bija pat skandalozī: piemēram, Mākslas akadēmijai, kura tika nosaukta par melno kraukļu un hiēnu midzeni, tika veltītas rindas:

*"Šajā zaņķī spējīgākie audzēkņi taustījās kā pa miglu [...] ir jāizkvēpina vecās nevērtības perēkļi, pie kuriem pieder arī šī koruptantu bodīte."*⁶

Tas bija rakstīts par mācību iestādi, kuru bija radījis un daudzus gadus vadījis Vilhelms Purvītis (1872–1945). Savukārt Latvijas Konservatorija – Jāzepa Vītola (1863–1948) radītā un ilgi vadītā – tika raksturota kā tāda, kurā

"notika kukuļošana un blēdības ar valsts līdzekļiem. Profesoru, docentu un tml. titulus bieži piešķīra tiem, kas vislabāk prata interpretēt fašisma ideoloģiju".

Protams, tika pieprasīts, lai arī Konservatorija "strādātu ciešā kontaktā ar mūsu varenā kaimiņa un drauga – Padomju Savienības – mākslas iestādēm".⁷ Parādījās pirmie jaunās varas aktivisti kultūras un mākslas jomā. Tā bija diezgan daudzveidīga kompānija, kur bija apzinīgi kolaboracionisti, kuri bija bijuši saistīti ar komunistiem vai PSRS specdienestiem, tāpat tie varēja būt kreisu vai demokrātisku uzskatu cilvēki, kuri iedomājās, ka patiešām ir atjaunota demokrātija; tie varēja būt arī vienkārši līdzskrējēji un pielīdēji.

1. jūlijā Nacionālajā teātrī notika skatuves darbinieku sanāksme, kuru uzrunāja Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) Centrālās komitejas (CK) sekretārs Žanis Spure (1901–1943) – pilnīgi neizglītots cilvēks (ja neskaita Maskavā pabeigto Rietumu tautu komunistisko universitāti, kas bija vairāk spiegu un nelegālistu kalve), pat ar kriminālista pagātnei un noslieci uz alkoholismu, bet tagad bija kļuvis par ideologu kultūras un mākslas jomā⁸ (viņš sevi uzskatīja arī par rakstnieku). Viņš paziņoja:

*"Mākslas dzīvi līdz šim vadījuši reakcionāri. Nevērtīgiem skatuves darbiem tagad jāpazūd, dodot vietu progresīvi un sociālistiski domājošu autoru darbiem, nodibinot vispirma kārtā ciešu kontaktu ar Padomju Savienības augsti attīstīto teātra kultūru."*⁹

Jaunais aktieris Rihards Zandersons (1910–1981) bija nesen izgājis sagatavošanas pakāpes teātrī un 1937. gadā sācis strādāt par pilnvērtīgu aktieri.¹⁰ Viņš nolāsija darbības programmu, kura, protams, bija izstrādāta LKP CK. Tajā, cita starpā, bija teikts:

“Sūtīt režisorus, aktierus, dekoratorus, dziedātājus, dejotājus un citus darbiniekus, sevišķi no jaunākās paaudzes, pēc metodiski izstrādāta plāna, ilgstošos studiju nolūkos Padomju Savienības teātros nekavējotī uzņemt reperuātrā Padomju Savienības autoru darbus.”

Tālāk sekoja ierosinājums: *“Radīt strādnieku teātri.”*¹¹ Kāpēc tika izraudzīts tieši R. Zandersons, nav skaidrs – iespējams, ka neviens cits kaut cik pazīstams aktieris nebija gatavs šādai lomai – starp tiem, kuri bija sasaukuši minēto sapulci, figurēja vēl mazāk populāri, lai arī ne gluži nezināmi vārdi, piemēram, Arnolds Stemps – bijušais Strādnieku teātra (slēgts pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma) un vēlāk Daugavpils teātra aktieris, arī Nacionālā teātra aktieris Kārlis Lagzdiņš, kurš jaunībā bija vadījis latviešu strēlnieku 7. pulka teātri (A. Stempa aktivitāte jau okupācijas pirmajās dienās nedaudz vēlāk tika atalgota ar skatuves darbinieku arodbiedrības priekšsēdētāja amatu).¹² Pārsteigums varēja būt tikai Dailes teātra aktrises Elvīras Brambergas (1902–1979) vārds šo aktivistu vidū¹³ – viņa tolaik bija ļoti populāra, galvenokārt pateicoties labām vokālām dotībām muzikālajās izrādēs, – taču, iespējams, viņa iesaistījās šajā pasākumā savu kreiso simpātiju dēļ (E. Brambergas vīrs bija rakstnieks Pāvils Vīlīps (1901–1979) – demokrātiski, pat kreisi, bet ne komunistiski noskaņots cilvēks).¹⁴

1. jūlijā notika arī plaša – kā viņi sevi sauca – Latvijas progresīvo tēlotājas mākslas darbinieku apspriede, kuru bija sasaukusī iniciatoru grupa Kārļa Buša vadībā – pirms 1934. gada 15. maija apvērsuma viņš bija bijis komunistiski noskaņoto Aktīvo mākslinieku grupas priekšsēdētāja vietnieks¹⁵ (par K. Bušu sīkāk sk. turpmāk). Tagad viņš paziņoja:

*“Par to, ka arī Latvijas māksla nu reiz atbrīvota no jūga, jāpateicas Sarkanai Armijai un PSRS tautu un vadoņu politikai.”*¹⁶

LKP vārdā runāja kāds “biedrs Lapiņš” (“Cīņa” pat vēl baidījās nosaukt viņa vārdu, kas tomēr parādījās citos izdevumos, – tas bija tikko no cietuma atbrīvotais Rūdolfs Lapiņš, kurš vēlāk kļuvis par redzamu padomju arodbiedrību darbinieku;¹⁷ viņš nav jāsaļauc ar citu aktivistu kopš okupācijas paša sākuma – mākslinieku Arturu Lapiņu, kurš K. Ulmaņa autoritārā režīma laikā kopā ar K. Bušu bija darbojies nelegālā komunistiski noskaņotā mākslinieku grupā¹⁸). Šis biedrs Lapiņš pieprasīja *“reorganizēt pašos pamatos mākslas akadēmiju, pārveidojot to par tautas mākslas skolu”*.¹⁹ te faktiski tika atkārtota prasība akadēmiju – tādu, kā tā pastāvēja, slēgt, un kreisi orientētie mākslinieki – īpaši Romans Suta (1896–1944) un arī K. Bušs – to bija izteikuši jau 1929. gadā.²⁰ Šī prasība, tāpat kā viss, kas tika pieprasīts pirmajās okupācijas dienās, nāca līdz ar nesenās pagātnes nomelnošanu – konkrētajā gadījumā – ar prasību noņemt no sabiedrisko iestāžu sienām *“bezjēdzīgās, plutokrātiskās valdības ideju sekmētās gleznas”*,²¹ lai gan, kas tas “plutokrāts” tāds ir, nebija skaidrs nedz māksliniekiem, nedz komunistiem, kuri ar šo jēdzienu plaši mētājās.²² Faktiski bija pienācis gals arī Latvijas tēlotājas mākslas biedrībai, kura bija izveidota 1938. gadā, apvienojot valsti pārstāvošās mākslinieku biedrības, lai pakļautu tēlotāju mākslu autoritārā režīma interesēm (biedrības valdes priekšsēdētājs bija Ludolfs Liberts (1895–1959), kurš bija paziņojis, ka *“savas tradīcijas, savas mākslas valodas ceļš nav vis kaut kur blakus un ārpusē, bet iekļauts tai ceļā, ko visai mūsu dzīvei norādījis Tautas Vadonis. Mākslinieka darbībai jābūt idejiskai”*).²³ Formāli biedrība vēl netika slēgta, taču tai tika izveidota jauna valde, kurā bija ne tikai komunistiski noskaņotie K. Bušs un Augusts Pupa, bet arī kreisi noskaņotie izcilie mākslinieki, bijušās Rīgas Tautas augstskolas (darbojās līdz 1934. gada 15. maija apvērsumam) pasniedzēji R. Suta, Sigismunds Vidbergs (1890–1970), kā arī

Emīls Melderis (1889–1979), viens no vidējās paaudzes izcilākajiem tēlniekiem.²⁴ Viņu iesaistīšanās šajās aktivitātēs sākotnēji bija kaut cik saprotama, taču talantīgā un augsti vērtētā gleznotāja Franciska Varšlavāna (1899–1949) izlēciens Rēzeknē 10. jūlijā, kad komunistu organizētā “progresīvās inteliģences” mītiņā viņš paziņoja, ka Sarkanā Armija esot devusi Latvijai “*kultūru un cilvēka cieņu, istu lielas tautas kultūru*”,²⁵ bija necienīga pielīšana jaunajai varai.²⁶ Vēl pavisam nesen, janvārī, Jēkabs Strazdiņš, pats būdams pazīstams mākslinieks, vērtējot jaunākās izstādes, bija rakstījis:

*“Rēzekniešu izstāde liecināja, ka šai Latgales skaistākajā pilsētā dzīvo krietni un centīgi gleznotāji un zīmētāji. Viņu netiešs skolotājs ir pirmais izcilākais latgaliešu mākslinieks Francisks Varšlavāns. Par darba vietu viņš izraudzījies, kā reti kāds, savu dzimto pusi. Pēdējos gados Latgalei Varšlavāns kļuvis vēl tuvāks un Latgales sētas rāda priecīgākā noskaņā. Nopietni vērtējami gleznotāji, kas auguši zināmā Varšlavāna ietekmē, ir A. Egle un V. Kalvāns.”*²⁷

Jūlija sākumā Rīgā, Konservatorijas zālē, notika arī Latvijas Mūzikas biedrības pilnsapulce, kurā galvenais runātājs bija kāds LKP pārstāvis Putniņš (iespējams – Jānis Putniņš, aktīvs LKP biedrs, kurš neatkarīgās Latvijas laikā darbojās ar segvārdiem “Zāle”, “Garais”).²⁸ Tāpat kā visi runātāji šī brīža sapulcēs, viņš paziņoja par nepieciešamību nodibināt ciešus sakarus ar PSRS mūzikas organizācijām, bet arī izvirzīja vairākas konkrētākas prasības, kuras vienam otram varēja tīri labi patikt: pielīdzināt profesionālos mūziķus darbiniekiem ar noteiktu mēnešalgu un nodibināt Rīgā pastāvīgu simfonisko orķestri, bet pie Rīgas radiofona – pūtēju un salona orķestri.²⁹

Ļoti aktīvi kļuva Rīgas krievu teātra aktieri, kuri jūlija sākumā izveidoja t. s. strādnieku komiteju (*rabochij komitet*), tā

2. jūlijā nosūtīja apsveikumu PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētājam Vjačeslavam Molotovam (*Vjacheslav Molotov*): “*Sūtām lielajam Staļīnam, Jums [V. Molotovam – A. S.] un visai padomju tautai kvēlu brālīgu sveicienu.*”³⁰ Sākot ar 13. jūliju, krievu aktieri uzstājās Sarkanās Armijas – okupācijas armijas – daļās; tika izveidota aģitbrigāde, kuru vadīja teātra režisors un aktieris Jurijs Jurovskis (*Jurij Jurovskij*).³¹ Tā nebija vienkārši pielīšana – daudzu vietējo krievu, tai skaitā aktieru, rīcību noteica arī nacionālas jūtas – Sarkanā armija tika uzskatīta par krievu atgriešanās simbolu. (Protams, nebūt ne visi krievi to apsveica – vietējie t. s. baltie krievi no bijušajām krievu vienībām, kuras cīnījās pret lieliniekiem Latvijā 1918.–1919. gadā vai Nikolaja Judeņiča (*Nikolaj Judenich*, 1862–1933) karaspēka sastāvā, arī citi idejiskie lielinieku pretinieki ne tikai neapsveica Latvijas okupāciju, bet smagi cieta no sarkanā terora, kas pret viņiem sākās jau jūlijā, kad Latvija vēl pat nebija anektēta un iekļauta Padomju Savienībā. Tā patiešām bija laime, ka 1919. gadā tādi pretlieliniecisko krievu vienību komandieri kā firsts Anatols fon Līvens (1873–1937) un Kliments Didorovs (*Kliment Dydorov*, 1885–1938) bija paspējuši nomirt vēl pirms Latvijas okupācijas.) Par to, piemēram, uzskatāmi liecina pazīstamās gleznotājas Aleksandras Beļčovovas – R. Sutas sievas – dienasgrāmata. 29. jūnijā viņa rakstīja: “*Vakar parunāju ar padomju tankistu. Piedāvāju uztaisīt gleznu “Tankists”.*” 10. augustā: “*Jau piekto dienu es dzīvoju PSRS. Visu laiku es gatavojos uz PSRS, tagad tas atnāca pats.*” Taču nedaudz vēlāk izrādījās, ka viņa ir vīlusies: bija nevis vienkārši atnākuši krievi, bet bija atnākuši komunistiskie krievi, kuru acīs viņa galu galā bija “buržuāziska” māksliniece. 7. oktobrī jau sekoja citāds ieraksts:

“Pirmajās dienās sirds pamira no prieka un lepnuma par manējiem – krieviem, bet

šodien kaut kā bēdīgi. Vai patiesi tā vajag būt, ka tuvumā viss iznāk sliktāk?”³²

Viens no vērtīgākajiem ieguvumiem jaunajai varai bija ievērojamā rakstnieka Andreja Upīša (1877–1970) nostāšanās uz aktīva, pat dedzīga kolaboracionisma ceļa jau okupācijas pašā sākumā,³³ saņemot pretim visāda veida godinājumus. Viņš ne tikai tika izvirzīts par kandidātu t. s. Tautas Saeimā (un, protams, tika ievēlēts), bet, sagaidot viņa uzrunu vēlētajiem Liepājā 12. jūlijā, pilsētas jaunie saimnieki Aizsargu ielu demonstratīvi pārdēvēja Andreja Upīša vārdā – liekas, tas bija pirmais gadījums, kad okupācijas apstākļos kāda iela tika pārdēvēta dzīva cilvēka vārdā. Rakstnieks nepalika pateicību parādā: uzstājoties Liepājā, viņš

“[...] vērsās pret agrāko plutokrātijas valdību, kura arī mākslai spieda iet nepareizus ceļus. Pat agrāk cienjami rakstnieki un dzejnieki sāka “ražot” vecā režīma slavinašanas darbus bez mākslas vērtības. Tas pats sakāms arī par glezniecību un citām mākslas nozarēm, īstai un patiesai mākslinieciskai radišanai tagad stāv priekšā plašs darbs, noārdot vispirms visu veco un nederīgo”.³⁴

Tas skanēja tik labi, ka A. Upīts tika uzaicināts plašāk izteikties par neseno mākslas dzīvi arī presē, un viņš nepievīla, paziņojot, ka “vēl seši tādi gadi [domāti seši K. Ulmaņa autoritārās diktatūras gadi – A. S.], un Latvijā nebūtu vairāk mākslas un glezniecības, tikai kroņa fotogrāfi, plakātu un klišeju zīmētāji”.³⁵ Tik “vērtīgas” domas bija jāpopularizē, cik iespējams, plaši:

“Bieži Radiofonā viesojās A. Upīts. Viņš bija autors lekciju ciklam “Pēdējo 6 gadu bilance latviešu kultūras un mākslas dzīvē”, kurā asi un dziļīgi šaustīja Ulmaņa režīmu un tā ideoloģiskos kalpus.”³⁶

Sākās A. Upīša biogrāfijas falsifikācija, pat apgalvojot, ka 1905. gada revolūcijas laikā viņš esot bijis revolucionārās kustības vadītājs Skrīveros un viņa vadībā revolucionāri esot atbruņojuši 600 (!) dragūnu.³⁷ Tie tomēr bija tik fantastiski izgudrojumi, ka pēc kara vairs netika atkārtoti (līdz pat 1905. gada rudenim A. Upīts ne tikai nebija ne mazākajā mērā piedalījies revolūcijā – viņš tajā nepiedalīšies arī vēlāk –, bet bija pat strādājis viena no revolūcijas lielākā pretinieka, reakcionāra Andrieva Niedras, vadītajā “Austrumā”).³⁸ Pats A. Upīts, savukārt, paziņoja, ka viņš strādā pie grāmatas “Kā tapa padomju Latvija”.³⁹ Lai arī tā nekad neiznāca un lai arī vēl nebija pieņemts lēmums viņu nosaukt par Tautas rakstnieku, atšķirībā no Raiņa (sk. turpmāk), jau 1940. gada rudenī viņu sāka dēvēt par tautas rakstnieku – vēl ar mazo burtu, un uz to viņš atbildēja ar slavinājumiem padomju Latvijai:

“Andrejs Upītis īsā uzrunā raksturoja mūsu gaišo Padomju Latvijas laiku, kurā vienam uzdevumam un vienam mērķis tagad var strādāt visa tauta, ir tie, kas lieto veseri, izkapti vai citu darba rīku, ir tie, kas strādā ar spalvu. Jaunajā sociālistiskās celtniecības darbā jāstājas ar neatslābstošu enerģiju, tad mēs mūsu sociālistisko Padomju Latviju, tās saimniecisko un kulturālo dzīvi pacelsim tādos augstumos, kādus tā nekad nebūtu pieredzējusi. – Es arvien uz to aicināšu, es arvien palikšu ar Jums [...]”⁴⁰

Līdz pat sava garā mūža beigām 30 gadu vēlāk viņš bija uzticams un pārliecināts kolaboracionists.⁴¹

1940. gada 21. jūlijā nelikumīgā t. s. Tautas Saeima pasludināja Latvijā padomju varu un Ž. Spure paziņoja, ka neatkarīgās Latvijas laikā “zinātne, māksla un kultūra bija novesta tādā stāvoklī, ka zemāku pagrimumu grūti iedomāties”.⁴² Lieki teikt, ka tie bija bezkaunīgi meli.⁴³ Savukārt 1. augustā

viņš publicēja rakstu “Mūsu preses uzdevumi”, kurā uzsvēra, ka presē

*“Nav partejiskas modrības, valda kaut kāds trulums un bezatbildība. Dzenas pēc daudzuma, bet nemaz nepadomā par labumu, par vērtību un uzdevumiem. Kā strādāt presē jā mācās no lielās sociālisma zemes PSRS preses. Līdz šai dienai tas vēl nav pietiekami jūtams. Kas jādara mūsu preseī?”*⁴⁴

Vairāku uzdevumu starpā tika norādīts:

*“Jāpārdrūkā Marksa – Engelsa – Ļeņina – Staļina teorētiskie darbi, ko sniedz Padomju prese [...] Jāpalīdz noorganizēt Ļeņina-Staļina partijas īsa vēstures kursa studēšana, plaši sniedzot materiālus no Padomju preses aģitatoriem, propagandistiem un pārējiem vēstures kursa studējošiem.”*⁴⁵

5. augustā noslēdzās Latvijas aneksijas posms – ar padomju Latvijas uzņemšanu Padomju Savienībā (protams, Latvijas t. s. Tautas Saeimas deputāti, kuri bija ieradušies Maskavā ar lūgumu uzņemt Latviju PSRS, savās runās sacentās neatkarīgās Latvijas noniecināšanā; piemēram, Jūlijs Lācis (1892–1941), populārs rakstnieks un tagad arī Saeimas deputāts un marionetiskās padomju Latvijas valdības izglītības ministrs, paziņoja: “Latvija turējās pie principa – lētu degvīnu, dārgas grāmatas.”)⁴⁶

6. augustā Latvijā tika organizētas demonstrācijas, kurām bija jāpauž atbalsts uzņemšanai PSRS. Rīgā demonstrāciju uzrunāja arī PSRS diplomāts, padomju sūtniecības pirmais sekretārs Mihails Vetrovs (*Mihail Vetrov*), kurš pirms Latvijas okupācijas bija vervējis nākamos kolaboracionistus. Viņš paziņoja:

“Tikai Padomju vara – patiesi tautas vara, kas ved Latvijas tautu uz viņas kultūras uzplaukumu, kas nacionāla pēc formas un sociālistiska pēc satura, kas ved uz viņas

*spēku uzplaukumu, viņas patieso tautas laimi. Tikai Padomju vara pamatojoties uz Staļina konstitūciju nodrošina patiesu nesagraujamu tautu draudzību. Mūsu saule ir lielais Staļins.”*⁴⁷

Te būtiski atzīmēt uzsvāru uz šo kultūras un mākslas nacionālo formu, bet sociālistisko saturu – tā būs dogma, princips, pie kā padomju vara un Komunistiskā partija turēsies līdz pat pašām Latvijas okupācijas beigām.

Sociālistiskā reālisma meklējumos

Jau neilgi pēc okupācijas sākuma sākās mākslas iestāžu inspekcija. No Maskavas uz Latviju bija atsūtīts Pēteris Valeskalns (1899–1987) (viņš laikam bija ieradies Latvijā jau drīz pēc 17. jūnija vai pat vienlaikus ar okupācijas armiju); tāpat kā daudzi citi latvieši, viņš 1918.–1921. gadā bija strādājis čekā, bet vēlāk ieņēmis diezgan augstus amatus arodbiedrībās.⁴⁸ Okupācijas sākumā P. Valeskalns tika iecelts par jaunas avīzes krievu valodā – *Trudovaja Gazeta* – redaktora vietnieku,⁴⁹ taču viņam bija paredzēta spožāka karjera: jūlija otrajā pusē viņš tika iecelts par izglītības ministra profesora Paula Lejiņa (vēlāk viņu nomainīja J. Lācis) vietnieku: neviens vietējais kolaborants vai pat kolaboracionists nebija un nevarēja tikt atstāts bez pieskatīšanas – to darīja uzticami biedri no Maskavas (kad J. Lācis 1941. gada janvārī tiks arestēts – un vēlāk sodīts ar nāvi, P. Valeskalns kļuvis par izglītības tautas komisāru). P. Valeskalna pārziņā nonāca mākslas augstskolas. Pirmā inspekcijai bija izraudzīta Mākslas akadēmija, pēc kuras apmeklēšanas viņš paziņoja:

“Padomju Latvijas mākslas dzīvē un jauno mākslinieku audzināšanas darbā jādara viss iespējamais, lai māksla atspoguļotu Padomju zemes lielo celtniecības darbu un dzīvi.

*Mākslai jāpauž sociālistiskais reālisms. Padomju Latvijas mākslas akadēmijā visiem mācības spēkiem būs jādarbojas šī sociālistiskā reālisma mākslas izpratnē un garā, lai audzēkņi – jaunie mākslinieki pienācīgi un pareizi izveidotu savas spējas sociālās celtniecības lielo kultūras un mākslas vērtību radīšanai.*⁵⁰

Par galveno uzdevumu tagad izvirzījās jaunās kultūras un mākslas radīšana, kaut arī turpinājās neatkarīgās Latvijas laika kultūras un mākslas nozākāšana (tā netiks pārtraukta nekad okupācijas laikā), piemēram, jau minētais aktieris A. Stemps un eksperimentālā Latvijas drāmas ansambļa aktieris Kārlis Liepa, noliedzot savu darbību, paziņoja, ka “*visnožēlojamākā bija pati teātra māksla, pareizāki sakot – tās nemaz nebija*”⁵¹ (A. Stemps pats Daugavpils teātri bija tēlojis pieredzējušā režisora Jāņa Kļavas profesionāli atzītās izrādēs, ieskaitot Annas Brigaderes “Maiju un Paiju”).⁵² Konservatorijā tika iecelta tās pārorganizācijas komisija, kurā darbojās izcili Latvijas mūziķi profesori Alfrēds Ozoliņš, Pauls Šūberts, Ādolfs Ābele. 18. augustā viņi apmeklēja P. Valeskalnu:

*“Reorganizācijas komisijas vārdā viņi ziņoja par paveiktiem priekšdarbiem konservatorijas darba pārkārtošanā un par šīs pārkārtošanas turpmākiem soļiem, kurus izglītības ministrija atzinusi principiāli par pareiziem. Pie konservatorijas šoruden uzsāks darbību marksisma – ļeņinisma katedra. Tiem audzēkņiem, kas neprot krievu valodu un vairs neapmeklē citas skolas, rīkos krievu valodas stundas.”*⁵³

Savukārt teātru darbā ienāca pavisam neierastas lietas: piemēram, 15. augustā Dailes teātra kolektīva apspriedē tika paziņots, ka tiks ieviesta astoņu stundu darba diena un... darba normas!⁵⁴ Ko nozīmētu darba norma aktieriem un kas viņiem būtu

jādara teātri visas astoņas stundas – tas netika izskaidrots (astoņu stundu darba diena laikam bija domāta kā pretimnākšana aktieriem, bet faktiski bija pilnīgi nepiemērota teātra darbam). Nacionālā teātra kolektīva sanākumi šajā pašā dienā apmeklēja kāds Latvijas Komunistiskās partijas pārstāvis – tas pats “biedrs Lapiņš”, kurš paziņoja, ka partija turpmāk “*sekos teātra darbam un sniegs tam savu atbalstu*”.⁵⁵ Par to, ka partija sekos darbam, t. i., to kontrolēs, nebija nekādu šaubu, toties teiktais par “atbalstu” skanēja kā ļauns joks. Tikmēr dažu otršķirīgu aktieru pielīšana jaunajai varai bija pat lielāka, nekā no viņiem tika gaidīts: ļoti aktīvais Kārlis Liepa, Irma Bune (1911–1995), kura ar viņu kopā bija strādājusi Latvju drāmas ansamblī, un daži citi, arī aktīvais A. Stemps, griezās pie LKP CK ar lūgumu radīt īpašu Revolūcijas teātri, kura repertuārā būtu revolucionāras lugas.⁵⁶ Šāds “Revolūcijas teātris” tomēr netika izveidots, laikam tāpēc, ka “revolucionāras” lugas tagad bija jāiestudē katram teātrim, tomēr novembrī darbu (mēģinājumus) patiešām uzsāka jauns teātris – Bērnu un jaunatnes teātris, kurā darbojās arī I. Bune, bet režisora asistenta pienākumus veica A. Stemps. Teātri bija pat atsevišķs politiskais audzinātājs, kura pienākumus veica Dace Lāce (Ķimele) – izglītības tautas komisāra J. Lāča un radikāli kreisās režisores Annas Lācis (1891–1979; tobrīd dzīvoja Padomju Savienībā, bija tikusi apcietināta, bet pēc tam 1938. gadā izsūtīta uz Kazahiju)⁵⁷ meita, kuru J. Lācis – jaunā teātra entuziasts – bija uzaicinājis ierasties Latvijā no PSRS.⁵⁸ Literāro daļu vadīja kreisais dzejnieks Fricis Rokpelnis (1909–1969). Teātri atklāja tikai 1941. gada janvārī ar krievu padomju rakstnieka Alekseja Tolstoja (*Aleksej Tolstoj*) pasakas “Zelta atslēdžiņa” iestudējumu A. Stempa režijā, un, ja kādam vēl nebija skaidrs, kur bērnus ved mazais Buratino, tad F. Rokpelnis paskaidroja, ka Buratino izved viņus no pagātnes, kurā

“mūsu [Latvijas – A. S.] jaunatne garus, smagus gadus bija Tarabaras karaļa pavastnieki. Izgaisa smagās pagātnes rēģi, spoža gaisma atspīdēja tumšajā pagrīdes ejā, atvērās durvis, kas izveda mūs brīvo tautu laimīgajā zemē”.⁵⁹

(Nav brīnums, ka jaukās pasakas sagatavošana izrādei jaunās ideoloģijas garā ilga veselus trīs mēnešus: nepakļāvīgais nerātnis Buratino bija jāpielāgo okupētās Latvijas prasībām; kā vēlāk atcerējās A. Stemps, “pie galda vien nosēdējām veselu mēnesi – analizējām, meklējām virsuzdevumu”⁶⁰ – tā nebija joka lieta – atrast “virsuzdevumu” nerātneļim Buratino. Izrādes nobeigumā bungu pavadījumā uz skatuves uzsoļoja pionieri sarkanos kaklaus: Buratino “cīņa” bija beigusies ar laimīgas dzīves uzvaru. J. Lācis pirmizrādi nepiedzīvoja – viņš jau bija arestēts.)⁶¹

Septembrī LKP skaidri norādīja, faktiski – pavēlēja, kas bija jādara teātra režisoriem (“Režisora pienākumi LPSR”):

“Jāstudē konstitūcija, partijas programma, jāseko Padomju Savienības sasniegumiem teātra mākslā un jāprot to novērtēt pret Vakaru-Eiropas, pret kapitālistisko zemju mākslu. Jaunā valsts no mums prasa vispusību, apziņu un izkoptu ideoloģiju. Lai tas visiem režisoriem un aktieriem ir neatliekams pienākums.”⁶²

Parādījās arī prasības, ka vajadzīga latviešu dramaturģijas klasikas jauna, vulgāra interpretācija: LPSR Drāmas teātra – tā tagad saucās Nacionālais teātris – direktors Žanis Katlaps (1907–1968), paziņojot, ka teātris sezonu sāks ar Rūdolda Blaumaņa “Uguni” uzvedumu, uzsvēra:

“Šī luga līdz šim uzvesta kā mīlestības drāma, neizpaužot lugas dziļāko idejisko saturu. Paredzamā uzvedumā lugas varoni

Edgaru tēlos kā cīnītāju pret savu apkārtni, pašlabuma meklētājiem un lidējiem. Teātrim jākalpo politiski sociālai idejai. Tikai tad teātris kļūs par tautas audzinātāju.”⁶³

Iestudējuma režisors tomēr bija talantīgais Jānis Zariņš (1983–1979), kurš tik ātri pārorientēties nespēja, un, kad septembrī jaunā sezona tika atklāta, kāds kritiķis atzina:

“Šī luga, ko latviešu skatuve arvien milējusi parādīt kā jūsmīgas romantikas apdvestu, arī šoreiz visumā neatšķiras no sen pieņemta scēniska trafareta.”⁶⁴

Pat no Raiņa “Zelta zirga”, kuru Eduards Smiļģis (1886–1966) iestudēja gada beigās, tika prasīts “sociālistiskais reālisms”⁶⁵ (tas nozīmēja arī lielus masu skatus – “tautai” bija jābūt ikvienā izrādē; Dailes teātri – daudzējādā ziņā pateicoties Felicitai Ertnerai – masu skati vienmēr bija talantīgi iestudēti, taču tagad tika prasīts sociāls saturs, kas “Zelta zirgā”, protams, bija pilnīgi jāizgudro).⁶⁶ Tāpat bija ar Pētera Čaikovska (*Pjotr Čajkovski*) operas “Jevgeņijs Oņegins” iestudējumu operā, un liekas, ka rezultāts – no jaunās ideoloģijas viedokļa – nepavisam nebija apmierinošs.⁶⁷

Pat dejas mākslā bija jāienāk politikai. Latvijā bija atgriezies baletmeistars Boriss (Volfs) Fridlenders (1906–1955), pazīstams ar skatuves vārdu Sams Hiors; pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma kreisi orientētais mākslinieks (pirms apvērsuma vadījis sociāldemokrātiskās Tautas augstskolas ķermeņa kultūras studiju)⁶⁸ bija devies uz PSRS, bet tagad padomju Latvijā sāka ieviest t. s. kolektīvās dejas: 24. augustā Drāmas teātri notika koncerts, veltīts Sarkanajai armijai un Latvijas Tautas armijai (vismaz operas skatuve vēl netika apkaunota ar šādu pasākumu).

*“Tieši kolektīvās dejas radīs lielāko interesi, jo tās uz mūsu skatuves redzēsīm pirmo reizi. Kolektīvās dejās ietilpst liela deja “Brīvība”, kur attēloti 17. jūnija lielie notikumi un tautas pārdzīvojumi. “Darba dejā” attēlots sociālistiskās celtniecības darbs.”*⁶⁹

(“Kolektīvo deju” izpildītāju vidū bija arī jaunais, skaistais un tehniski briljantais Aleksandrs Lembergs (1921–1985), kurš pēc īsa laika tiks pamatoti nosaukts par “izcilāko klasisko deju dejojātāju latviešu baletā”⁷⁰ un kurš pavisam nesen bija iekarojis publikas sirdi arī Vakareiropā⁷¹ un pēc tam Rīgā.⁷² Tā laikam bija viņa pirmā saskare ar politikas iespaidu uz deju;⁷³ viņa turpmākajā dzīvē politikas būs pietiekami daudz, ieskaitot brutālu izrēķināšanos ar viņu Latvijas padomju otrās okupācijas sākumā, bet pēc tam viņš kļuvis par tai cieši pietuvinātu un pieradinātu mākslinieku.)

Augusta beigās P. Valeskalns sāka mākslas darbinieku audzināšanu cīņā pret formālismu:

*“Sociālistiskā valsts no saviem māksliniekiem (vai nu tas būtu glezniecībā, mūzikā vai literatūrā) prasa pareizi rādīt jaunos cilvēkus, sociālistiskās sabiedrības cēlējus, viņu darbu, domas, cīņu par labāku nākotni. [...] To visu var veikt tikai sociālistiskais reālisms, nesaudzīgi apkarojot visādus formālisma virzienus. Sociālistiskā valsti nevar būt vietas nekam viltotam.”*⁷⁴

(Tiesa, 1940.–1941. gadā, kad padomju vara bija pastāvējusi īsu laiku, nekāda plašāka kampaņa pret formālismu un formalistiem vēl netika izvēsta, taču to ar uzviju kompensēja brutālās kampaņas otrreizējās okupācijas laikā – pēc 1944.–1945. gada.) Par atslēgvārdu bija kļuvis “sociālistiskais reālisms”, kura būtību 28. augustā, tiekoties ar Operas un baleta teātra personālu, P. Valeskalns noformulēja ļoti īsi: “dzīvi

tēlot pareizā nokrāsā”.⁷⁵ Kas bija pareizs, to, protams, noteica Komunistiskā partija, un “pareizība” varēja arī mainīties, mainoties partijas kursam vienā vai otrā laika posmā.

Raiņa piesavināšana

Viens no vissvarīgākajiem notikumiem okupētās Latvijas kultūras dzīvē bija plaša Raiņa 75. dzimšanas atzīmēšana 1940. gada septembrī; sākās Raiņa piesavināšana un viņa daiļrades komunistiska interpretācija, kas turpināsies vairāk nekā 40 gadu. 12. septembrī “Cīņa” publicēja ievadrakstu “Rainis”, kurā tika pasludināts, ka pēc Raiņa atgriešanās no Šveices trimdas Latvijā 1920. gada aprīlī

“latvju buržuāzija, dažādi koruptanti, kultūras viltotāji un renegāti Raini nolaupija tautai. Plutokrātiskās Latvijas laikā [15. maija režīms – A. S.] Raiņa vārds bija noklusēts, nomelnots un falsificēts”.⁷⁶

Ž. Spure toties atzīmēja: “[...] smagi to teikt, tomēr jāatzīst, ka tai laikā [1920.–1929. gadā – A. S.] Rainis nav pilnīgi mūsu [komunistu – A. S.] Rainis. Šai laikā viņš nosveras no revolucionārā marksisma uz oportūnismu”, taču tūlīt, it kā nobijies, viņš paziņoja, ka “savā būtībā Rainis ir palicis tas pats vecais Rainis, kas 1905. gadā aicināja strādnieku šķiru aktīvi cīnīties par sociālismu”, pat vairāk: “Padomju Savienībā publicētās Raiņa vēstules rāda, ka dzejnieks uzturējies slepenus kontaktus ar komunistiem Padomju Savienībā, interesējies par dzīvi sociālisma zemē.”⁷⁷ (Nesenais Benjamiņu izdevums “Atpūta” tā pūlējās pielist jaunajai varai, kura to laikam uzskatīja par zināmā mērā “savu”, jo no “Jaunāko Ziņu” aprindām bija nākuši vairāki kolaboracionisti, ka pat titulēja Ž. Spuri par docentu!)⁷⁸ Bija skaidri redzams, cik lielu vilšanos komunistiem

sagādāja tas, ka viņiem nebija izdevies aizvilināt Raini uz Maskavu un izmantot šādu braucieni savos ideoloģiskajos uzbrukumos neatkarīgajai Latvijai.⁷⁹

“1927. gadā Rainis sakarā ar kulturālas tuvināšanas biedrību darbu gatavojās braukt uz Maskavu un domāja tur arī palikt. Bet tad viņu atsauc atpakaļ. Kā vēlāk noskaidrojās to izdarīja sociāldemokrātu partija, baidīdamās Raini zaudēt.”⁸⁰

Te jāatzīmē, ka 1927. gadā Kulturālas tuvināšanās biedrība ar SPRS tautām vēl pat nebija nodibināta – to nodibinās 1929. gadā, un Rainis patiešām dažus mēnešus, līdz savai nāvei, būs tās priekšsēdētājs,⁸¹ taču 1926. gadā, kad viņš apmeklēja padomju Baltkrieviju, patiešām bija pastāvējis mēģinājums viņu aizvilināt uz Maskavu, no kā viņš veikli izvairījās.⁸² LPSR Augstākās Padomes Prezidijs piešķīra Rainim “latviešu Tautas dzejnieka nosaukumu”,⁸³ taču liekas, ka nosaukums nebija īsti izdomāts līdz galam. Kā redzam, viņš vēl nebija LPSR Tautas dzejnieks, par kādu kļuvis vēlāk, bet “latviešu Tautas dzejnieks”. Dažas dienas vēlāk, 18. septembrī, “Cīņa” Raini nodēvēja par “latvju Tautas dzejnieku”,⁸⁴ taču jau 26. septembrī tā viņu nosauca par “Latvijas PSR Tautas dzejnieku”.⁸⁵ Tomēr pirmajā okupācijas gadā šis nosaukums vēl neieviesās un Rainis tika dēvēts gan par Tautas dzejnieku, gan par “latviešu Tautas dzejnieku”. (Šis mazais misēklis ar “latviešu Tautas dzejnieku” padomju historiogrāfijā netika pieminēts, un, sākoties otrajai okupācijai 1944. gadā, pat ne Rīgā, kas vēl bija vācu rokās, Daugavpilī 12. septembrī visas neskaidrības tika viennozīmīgi atrisinātas, pieņemot lēmumu par “*Latvijas PSR Tautas dzejnieka Jāņa Raiņa piemiņas saglabāšanu*”.⁸⁶) Tika iecerēts arī izveidot Raiņa muzeju Aristīda Briāna ielā 3 – tā steidzīgi bija pārdēvēta par Anri Barbisa ielu. Rainis gan nekad tur nebija dzīvojis,

taču tagad šajā ēkā bija izvietojies J. Raiņa literārais fonds, kuru vadīja A. Upīts. Jau 1940. gada beigās bija radusies ideja izveidot “Raiņa statuju”, kuras konkurss tomēr tika izsludināts tikai 1941. gada 31. martā. Presē konkursa noteikumi kļuva zināmi 4. aprīlī:

“3. Statujas augstums noteikts – stāvošai figūrai ne vairāk kā 2,15 m, bet sēdošai – ne vairāk kā 1,60 m. 4. Pieminekļa materiāls var būt: balts marmors, pelēks granīts, bronza [...] 10. Par labākiem projektiem noteiktas sekojošas prēmijas: viena pirmā prēmija – Rbļ. 3.000, viena otrā prēmija – -- 2.000, – viena trešā prēmija – “ 1.500. Piecus projektus, atzītus par vēlamiem iegādāties, atpirks par Rbļ. 700, gabalā.”⁸⁷

Projekti bija jāiesniedz līdz 1941. gada 31. oktobrim, bet līdz vācu iebrukumam bija palicis tikai nedaudz vairāk par divarpus mēnešiem, un šķiet, ka neviens projekts netika iesniegts, lai arī jaunā un jau atzinību guvusī tēlniece Aleksandra Briedis (Kalniņa) (1901–1992), kura pirms pāris mēnešiem bija izstādījusi skulptūru “Jānis Rainis”, esot par to izrādījusi interesi, bet viņu bija sācis nodarbināt arī kāds cits projekts⁸⁸ (par viņu sīkāk sk. turpmāk). Dāsni atalgoti tēlniecības projekti otrajā ilgajā padomju okupācijas periodā kļuvis par vienu no ietekmīgākajiem mākslinieku uzpirkšanas līdzekļiem, ko daudzi mākslinieki ļoti labprāt – un pat savstarpēji sacenzdamies – arī izmantos.

Jaunie vadītāji

Kultūra un māksla nonāca stingrā un augošā LKP kontrolē. Bez Ž. Spures šeit jāmin ne mazāk svarīga persona – Jānis Avotiņš, LKP CK Propagandas un aģitācijas daļas faktiskais vadītājs (atsevišķas kultūras nodaļas Centrālkomitejā vēl nebija;

tā parādīsies tikai pēc kara). Kā daudzi citi vadītāji, viņš bija atsūtīts no PSRS (1940. gada jūlijā; vienā no savām autobiogrāfijām viņš rakstīja, ka 1940. gada jūnijā Ļeņingradā, PSRS, ticis iesaukts Sarkanajā armijā, “specsborā” – speciālā sagatavošanā, pēc kuras jūlijā ticis aizsūtīts uz Latviju).⁸⁹ J. Avotiņa karjera bija attīstījusies līdzīgi kā, piemēram, jau minētajam P. Valeskalnam: viņš bija sācis dienestu čekā,⁹⁰ kur bija komisārs ļoti svarīgajā kontrrevolūcijas apkaršanas nodaļā (1919. gada pavasarī no Maskavas bija aizsūtīts uz padomju Latviju, kur arī strādāja drošības iestādēs). Interesanti, ka 1918. gada septembrī, kad čekistiem bija jāaizpilda anketa un jāatbild uz 17 jautājumiem, 14. jautājums bija par to, vai čekists “lieto garīgo barību” (*duhovnaja pishha*) – apmeklē teātrus, lasa grāmatas u. tml., uz ko J. Avotiņš godīgi atbildēja, ka grāmatu viņam nav (*knig net*).⁹¹ Tāpat kā vairākums latviešu pēc pilsoņu kara, kad viņi savu šausmīgo darbu čekā bija pastrādājuši, J. Avotiņš no čekas tika atvaļināts un turpmāk patiešām sāka lasīt grāmatas, pabeidza Sarkanās profesūras institūtu, izdzīvoja Lielo teroru un strādāja Maskavas un Ļeņingradas augstskolās, pasniedzot marksismu-ļeņinismu (1940. gadā vadīja Marksisma-ļeņinisma katedru Ļeņingradas Dzelzceļu inženieru institūtā).⁹² Ņemot vērā to, cik plašs bija viņa uzdevumu loks okupētajā Latvijā, pēc kāda laika viņa vadītajā nodaļā tika izveidota speciāla Mākslas sekcija, kuru vadīja cits no PSRS atsūtītais latvietis – Jānis Baumanis, kurš bija samērā labi izglītots profesionāls žurnālists, kādu laiku strādājis pat *Pravdā* un sākotnēji Latvijā bija darbojies LKP orgānā – “Ciņā”.⁹³ Tagad viņš bija LKP funkcionārs, kurš visciešāk kontrolēja mākslu.

Taču vēl pirms J. Avotiņš un J. Baumanis bija ieradušies Latvijā un vēl pāris dienu pirms tam, kad no Latvijas cietuma atbrīvotais Ž. Spure 1940. gada jūlija sākumā bija sācis savu ideoloģisko misiju,

Augusta Kirhenšteina marionešu valdībā, kura PSRS sūtniecībā Rīgā Andreja Višinska vadībā tika izveidota bez jebkādiem kontaktiem ar LKP, tika saglabāta Sabiedrisko lietu ministrija, lai kontrolētu mākslu. To vadīja sens PSRS spēcīgu aģents ar segvārdu *Obsčestvennik* (Sabiedriskais darbinieks) – Benjamiņu “Jaunāko Ziņu” darbonis Pēteris Blaus (1900–1971). Šīs ministrijas paspārnē, savukārt, turpināja darboties Sabiedriski kulturālo lietu departaments. Tā vadītājs Jānis Labsvīrs, protams, no darba tika atlaists, un par vadītāju tika iecelts diezgan labi pazīstamais mākslinieks Herberts Likums (1902–1980). Pirmā pasaules kara gados viņš bija mācījies Smoļenskas “Proletkulta” zīmēšanas un gleznošanas studijā; atgriezies Latvijā 1921. gadā bija iestājies Latvijas Mākslas akadēmijā, kuru tomēr nepabeidza, bet – kā raksta mākslas vēsturniece Anita Vanaga, “uzticību proletariāta idejām viņš iemiesoja savās konstruktīvajās scenogrāfijās *Strādnieku teātra izrādēs (1926–1934)*”.⁹⁴ Protams, ne tikai tajās – viņš bija atzīts dekorators arī pēc Strādnieku teātra slēgšanas un 15. maija valsts apvērsuma (piemēram, operā 1936. gadā viņš bija dekorējis izcilo Jāņa Kalniņa modernistiskās operas “Hamlets” iestudējumu,⁹⁵ demonstrējot ievērojamu oriģinalitāti).⁹⁶ Tomēr galvenais cēlonis, kas noteica to, ka H. Likums 1940. gada jūlijā tika ievēlēts t. s. Tautas Saeimā un ieguva ievērojamu iespaidu mākslas dzīves vadišanā (1941. gadā viņš tika iecelts arī par Latvijas Mākslinieku savienības orgkomitejas priekšsēdētāju), bija viņa darbošanās Kulturālās tuvināšanās biedrībā ar SPRS tautām, kur pēdējos divos gados pirms Latvijas okupācijas bija arī valdes loceklis. Biedrības darbību kontrolēja jau minētais M. Vetrovs, PSRS diplomātiskās pārstāvniecības Latvijā pirmais sekretārs un padomju izlūkdienesta pārstāvis. Vēsturnieks Bonifācijs Daukšts precīzi ir atzīmējis:

“Tieši Likuma labie personiskie kontakti [...] ar Mihailu Vetrovu, manuprāt, vēlāk noteica Likuma ievirzīšanu padomju režīma kultūras dzīves rīkotāju struktūrās. Galu galā tieši šis tandēms – Ivans Čičajevs [cits PSRS izlūkdienesta pārstāvis Latvijā – A. S.] un Mihails Vetrovs – faktiski pamatos uzbūvēja okupācijas režīma nacionālo kadrū piramīdu 1940. gadā.”⁹⁷

Pēdējo gadu literatūrā, ieskaitot jaunāko, izteiktas apgalvojums, ka H. Likums “[...] kopš 1932. gada [...] bija nelegāls komunistiskās partijas biedrs” un “nešaubīgi uzticams komunisti”⁹⁸ prasās pēc precizēšanas. LKP biedrs H. Likums nekad nebija bijis, un tas nekad arī netika apgalvots padomju Latvijā. Rūpīgi rediģētajā viņa īsajā biogrāfijā 1975. gadā teikts: “No 1932. gada pievērsās revolucionārai kustībai, veica komunistiskās partijas uzdevumus.” Kādi tie bija, netika atklāts.⁹⁹ Patiesībā sakari tika uzturēti ne tikai – un laikam ne tik daudz – ar nelegāliem komunistiem, cik ar PSRS sūtniecību Rīgā un varbūt arī ar kādiem nopietniem ļaudīm Maskavā, ko viņš bija apmeklējis 1932. un 1934. gadā, vismaz oficiāli – tikai nolūkā iepazīties ar turienes mākslu. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva dokumenti apstiprina, ka LKP biedrs viņš nebija, toties 1933.–1934. gadā bija bijis kreisās, bet ne komunistiskās Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) biedrs.¹⁰⁰ Savās autobiogrāfijās, kuras uzrakstīja pēc kara, viņš daudznozīmīgi norādīja, ka no 1938. līdz 1940. gadam esot uzturējis kontaktus ar Padomju Savienības Komunistiskās partijas (VK(b)P) biedriem Rīgā un “pildījis slepenus uzdevumus”.¹⁰¹ Te viss ir skaidrs – “VK(b)P biedri Rīgā”, protams, bija PSRS sūtniecības darbinieki, visticamāk, tas pats M. Vetrovs vai Ivans Čičajevs. Tieši tāpēc 1940. gada jūnija beigās H. Likums bija kļuvis par ļoti ietekmīgu figūru mākslas vadišanas un pārkārtošanas jomā.

1975. gadā publicētajās atmiņās par minētā departamenta darbu H. Likums rakstīja:

“Jaunie pārkārtojumi man sagādāja diezgan daudz grūtību. Man šajā darbā nebija pieredzes, nebija arī palīgu – idejiski pārbaudītu kadru [sākotnēji departamentā laikam patiešām strādāja tikai trīs cilvēki – pats H. Likums, viņa sekretāre un preses nodaļas vadītājs Vilis Pētersons, kurš arī bija kreiss, bet ne komunistisku uzskatu cilvēks¹⁰² – A. S.]. Pirmais neatliekamais uzdevums bija nomainīt mākslas iestāžu vadītājus, atbrīvot tautas varai naidīgus darbiniekus.”¹⁰³

Teātru direktoru maiņa noritēja samērā ātri, tomēr jaunu vadītāju meklēšana aizņēma veselu mēnesi un amatus ieguva vairāk vai mazāk pazīstami profesionāļi. Pretēji paši izplatītajam uzskatam, ka Drāmas teātri par direktoru uzreiz tika iecelts talantīgais aktieris Ž. Katlaps, kurš pavisam nesen, martā, bija ieguvis pelnītu atzīnību ar Dona Karlosa lomu J. Zariņa ievērojamajā Frīdriha Šillera (*Friedrich Schiller*) “Dona Karlosa” iestudējumā,¹⁰⁴ sākotnējā izvēle bija par labu citam populāram aktierim – Emilam Mačam¹⁰⁵ (formāli – kā jau visi citi direktori – viņš bija tikai direktora v. i.), taču viņš laikam drīz vien tika atzīts par nepiemērotu amatam un viņu patiešām nomainīja Ž. Katlaps. Par Dailes teātra direktoru kļuva kreisi, bet ne komunistiski noskaņotais bijušā Strādnieku teātra aktieris Leonīds Leimanis, kuru H. Likums labi pazina tieši kopš šī teātra laikiem (savukārt biedrība “Dailes teātris” tika likvidēta un par likvidatoru tika iecelts tieši H. Likums).¹⁰⁶ Grūti pateikt, kāpēc par Jelgavas teātra direktoru un māksliniecišķo vadītāju tika iecelts aktieris un režisors Ēvalds Valters – varbūt te kāda nozīme bija tam, ka viņš pirms gandrīz 20 gadiem Krievijā bija darbojies latviešu sarkano strēlnieku

teātri (Ē. Valters ieradās no Rīgas Jelgavā 14. augustā).¹⁰⁷ Operu, savukārt, turpmāk vadīja pazīstamais baritons Aleksandrs Viļumanis (1910–1980). Protams, “[...] neka-vējoši vajadzēja mainīt visu teātra repertuāru, idejiski mazvērtīgo darbu vietā likt progresīvos sacerējumus”.¹⁰⁸ Krietni ilgāku laiku aizņēma jaunu vadītāju atrašana Mākslas akadēmijai – tēlotājam mākslai bija milzīga nozīme staļiniskajā – un ne tikai – Padomju Savienībā. Te nevarēja kļūdīties, un gan H. Likums, gan viņa saimnieki Maskavā un PSRS sūtniecībā Rīgā (pēc Latvijas aneksijas augusta sākumā bijušais PSRS sūtnis Rīgā Vladimir Derevjanskis (*Vladimir Derevjanskij*) tika iecelts par VK(b)P un Tautas komisāru padomes pilnvaroto Latvijas PSR: “[...] būtībā pilnvarotais un viņa darbinieki bija reālā LPSR valdība”¹⁰⁹), gan ietekmē augošā LKP pievērsa akadēmijai lielu uzmanību, un galu galā jaunie vadītāji tika iecelti tikai septembrī. Par rektoru kļuva pazīstamais gleznotājs un dekorators Oto Skulme (1889–1967) – viņu H. Likums un PSRS sūtniecība labi pazina kopš darbības Kulturalās tuvināšanās biedrībā ar SPRS tautām. Taču pat viņam bija vajadzīgs blakus īsts revolucionārs un pagrīdnieks – uz to, iespējams, uzstāja tieši LKP, un tas bija jau minētais A. Pupa.

“Pēc 1934. g. apvērsuma [A. Pupas – A. S.] galvenais darbs norit komunistiskajā jaunatnē un nelegālajā revolucionārā rakstnieku, mākslinieku un žurnālistu savienībā, kur ar mākslinieku Bušu strādā savienības nelegālā spiestuvē un gatavo uzsaukumus un plakātus. Pupu atkal arestē, bet tam izdodas izbēgt un visu vasaru nodzīvot slepeni. Rudenī nelegāli aizbrauc uz Holandi. Te starptautiskās buržuāzijas policija to apcietina un sūta uz Latviju. Gdiņā izdodas izbēgt, bet policija atkal arestē. Ceļā uz Latviju apmeklē vēl Londonu, Kopenhāgeni un Oslo. 1935. g. pavasarī Pupu atveda Liepājā un notiesāja ar 3 gadiem pārmācības namā. Arī cietumā

*viņš nodarbojas ar zīmēšanu, cik nu tas ir iespējams. Kalnciema akmeņlauztuvēs viņš sasit vārīgi kāju un visu ziemu pavada cietuma slimnīcā.”*¹¹⁰

Departamenta pārziņā nonāca arī Latvijas filmas:

*“Šajā laikā uzmanīgi izskatīja un izvērtēja visas agrāk uzņemtas latviešu mākslas filmas. Par pieņemamu atzina filmu “Zvejnieka dēls”, ņemot vērā tās saturu, aktieru spēli, dabas skatus un mūziku.”*¹¹¹

Tas bija saprotams – izņemt no kinoteātriem tik populāru filmu, kura bija veidota pēc Viļa Lāča kolektivistiskā un antikapitalistiskā romāna, nebija nedz iespējams, nedz vajadzīgs – V. Lācis tomēr bija marionetiskās A. Kirhenšteina valdības iekšlietu ministrs, vēlākais “ministru prezidents”, kad nomainīja amatā A. Kirhenšteinu. Toties nelaime piemeklēja otro latviešu skaņu mākslas filmu – Aleksandra Rusteiķa režisēto “Aizsprostu”, kas bija pabeigta īsi pirms valsts okupācijas, un pirmajās dienās pat parādījās informācija, ka tuvākajā laikā tā tiks izrādīta kinoteātros:

*“Pēc “Zvejnieka dēla” milzīgiem panākumiem, kas pārspēja pat vislielāko optimistu cerības, atklātībā nāk jaunā 100% latviešu skaņu lielfilma “Aizsprosts”. Filmai izmeklēti mūsu labākie aktieri, kas parāda teicamas filmas aktieru dāvanas. “Aizprostam”, tāpat kā 99 procentiem visas pasaules kino filmām, pamatā ir mīlas pavediens, kas saistīts ar veiklu intrigu un dramatiskiem kāpinājumiem. Tāpat kā “Zvejnieka dēlam”, arī “Aizprostam” saturs ņemts no tautas dzīves, kādēļ arī šai filmai tautā, droši ticams, būs ne mazāki panākumi.”*¹¹²

Filma atklātībā tā arī nekad nenonāca, pierādot, ka K. Ulmaņa laiku Sabiedrisko lietu ministrija bija pieļāvusi kļūdu – filmu

patiešām laikam jau varēja sākt izrādīt jūnijā, pirms okupācijas, taču, nevēloties aizēnot “Zvejnieka dēlu”, ministrija bija nolēmusi atlikt pirmizrādi uz 1940. gada rudenī, ar to atklājot jauno kino sezonu.¹¹³ Šis lēmums izrādījās liktenīgs filmai. H. Līkums un viņa pieskatītāji “[...] filmu atzina par idejiski mazvērtīgu un neatbilstošu jaunās dzīves prasībām”.¹¹⁴ Kas tad viņiem nebija patīcis jaunajā filmā? Atbildi precīzi sniedz kino vēsturniece Inga Pērkone: filmā darbojās trīs braši Latvijas armijas kareivji, un

*“[...] skatītāju apziņā vajadzēja iepotēt priekšstatu par Latvijas armijas visvarenību un vienlaikus – cilvēcību. Nav mazsvarīgi, ka milas stāsts savienoja kareivi ar dzirnavnieka meitu, simboliski tika uzsvērtā nepieciešamība sargāt savu dzimto zemi – maizes devēju”.*¹¹⁵

Nekāds pozitīvs latviešu karavīru tēlojums netika pieļauts: Latvijas armija bija nolemta iznīcināšanai gan fiziski, gan atmiņās (filma ir pazudusi; to laikam iznīcināja). Nožēlojami bija tas, ka karavīru trijotnes spilgtākā tēla atveidotājs filmā, jau pieminētais ļoti izskatīgais Nacionālā teātra aktieris R. Zandersons, kurš, it kā izpērkot savu “grēku”, ātri izvirzījās par vienu no redzamākajiem okupētās Latvijas aktivistiem teātra mākslā, devās līdz LSPR vadībai t. s. evakuācijā uz PSRS iekšieni, Vācijai uzsākot karu ar Padomju Savienību. Pēc kara viņš tika pat uzņemts LKP un izniekoja savu aktiera talantu, kļūstot par pirmo aktieri, kurš atveidoja uz latviešu skatuves Ļeņina tēlu,¹¹⁶ par to saņemot dāsnus apbalvojumus. Neilgi pirms okupācijas bija arī sāksis uzņemt trešo skaņu spēlfilmu – “Kaugurieši”, tomēr departaments to atzina par nederīgu, kas rāda “[...] vēsturisko notikumu nepatiesu atainojumu”.¹¹⁷ Lai arī H. Līkums centās mierināt kultūras un mākslas darbiniekus – “Tie ir kaitētāji, kas runā vai čukst, ka nacionālo mākslu iznīdēs.

Padomju Savienībā nacionāla māksla tiek atbalstīta, tai paveras plašas attīstības iespējas”,¹¹⁸ viņš darīja to, ko viņam lika LKP vai ko viņš pats un viņa uzraugi no bijušās PSRS sūtniecības Latvijā bija iecerējuši, ieskaitot koru repertuāru pārskatīšanu un jaunu sastādīšanu.¹¹⁹

Kad 1940. gada augustā okupētā Latvija tika arī anektēta un izveidota jauna valdība – Tautas komisāru padome, Sabiedrisko lietu ministrijas tajā vairs nebija. P. Blaus pēc uzdevuma izpildīšanas tika iecelts pavisam nenozīmīgajā LPSR Augstākās Padomes Prezidija sekretāra amatā. Citādi notika ar H. Līkumu. Viņa vadītais departaments tika pārveidots un pat paaugstināts statusā, bet vēl dažas dienas pirms tam, 19. septembrī, jaunajā iestādē, kura tagad saucās LPSR Tautas komisāru padomes Mākslas lietu pārvalde (oficiāli tā tika izveidota 26. septembrī), bija izveidota LKP organizācija, savācot visus komunistus, kur vien tie bija atrodamī mākslas darbinieku vidū. Sākumā tie laikam bija labi ja kādi 10 (pat 1941. gadā maijā, ieskaitot visus no PSRS iebraukušos, tajā būs tikai 18 biedru, kandidātus ieskaitot).¹²⁰ Par komunistu organizācijas vadītāju tika iecelts dziedātājs Rūdolfs Bērziņš (1881–1949),¹²¹ kura varoņtenora slavas gadi jau bija garām (viņš bija bijis operas solists līdz 1928. gadam). Dažkārt – pēdējo reizi pavisam nesen, janvārī – gan viņš vēl parādījās uz operas skatuves, demonstrējot jau krietnu laiku redzamas balss – un aktiera dotību – nopietna paguruma pazīmes: galu galā viņam jau bija gandrīz 60 gadi (taktiskais Jēkabs Graubiņš bija atzīmējis: “Šoreiz viņa Tanheizerā nebija tik daudz aizrautības un dzīvības, kā citkārt; arī balss spožumā šur un tur bija ēnu plankumi”);¹²² arī vērtējot kādu citu R. Bērziņa uzstāšanos, viņš bija tikpat taktisks: gadu nasta izpaušanās “dažos frāžu pārrāvumos, ņemot jaunu elpu, un dažā kailākā balss galotnē”).¹²³ R. Bērziņa izvēle laikam bija saistīta ar jau seno un gandrīz

aizmirsto pagātni – ar 1905. gada revolūciju Latvijā, kuras laikā viņš kā jauns un talantīgs aktieris, īpaši Jaunajā latviešu teātrī, bija aktīvs runātājs lielajos 1905. gada rudens masu mītiņos (un dziedātājs, savā skatļā balsi dziedot Francijas revolūcijas himnu “Marseljēza”).¹²⁴ Par to viņš uz dažiem mēnešiem bija nonācis apcietinājumā¹²⁵ un pēc atbrīvošanas drīz vien devis trimdā uz Dāniju, kur izveidojās par varoņtenoru. Iespējams, ka 1905.–1906. gadā viņš patiešām bija bijis sociāldemokrāts, bet varbūt – vismaz tā tika apgalvots padomju historiogrāfijā – nevis latviešu sociāldemokrātijā, LSDSP, bet krievu organizācijā – KSDSP.¹²⁶ Tātad gandrīz vai lielinieks – boļševiks – kopš 1905. gada (tiesa, savās autobiogrāfijās viņš neko nav minējis par dalību šajā organizācijā). Tagad, pēc Latvijas okupācijas, R. Bērziņš varbūt atcerējās 1905. gadu vai mēģināja ar kolaboracionismu kompensēt balsis neapturamo novīšanu un laikam dziļi sirdī glabāto aizvainojumu par nepieciešamību aiziet no operas 1928. gadā, kad viņa balsis patiešām nebija labā formā (šo notikumu aculiecinieks un R. Bērziņa kolēģis Mariss Vētra ļoti populārajās, bet stipri beletrizētajās atmiņās par R. Bērziņa aiziešanu no operas ir bijis ļoti tiešs: “*Rūdolfu Bērziņu no Baltā nama – izsvieda*”, radot viņā vēlmi pēc revanša).¹²⁷

Jau 1940. gada jūlijā R. Bērziņš tika uzņemts LKP – vienā no autobiogrāfijām viņš rakstīja, ka uzņemšanu veica LKP CK – laikam tik vēlams bija šis populārais vārds kolaboracionistu sabiedrībā, ka viņš patiešām uzreiz tika uzņemts partijā.¹²⁸ R. Bērziņš paliks sekretāra amatā līdz 1941. gada sākumam, kad viņu nomainīs īsts komunistis no LKP CK – J. Baumanis, savukārt viņa vietā vēlāk nāks ne mazāk komunistiskais A. Pupa. Par LKP biedra kandidātu tika uzņemts arī H. Likums,¹²⁹ bet, kā redzēsime turpmāk, viņš tā arī nekad nekļūs par īstu biedru, tomēr tas viņam ne-traucēja ieņemt ievērojamu lomu mākslas

dzīves vadīšanā (H. Likums tika pat izvirzīts un, protams, ievēlēts PSRS Augstākajā padomē¹³⁰ 1941. gada janvārī;¹³¹ tas bija nopietns jaunās okupācijas varas labvēlības žests, lai arī praktiski nekādas varas deputātam nebija). Līdzās H. Likumam pārvaldē atbildīgos amatos bija šādi darbinieki: teātra nodaļu vadīja dramaturgs un kritiķis Kārlis Freinbergs (iespējams, viņu izraudzīja tāpēc, ka 1919. gadā, padomju Latvijas laikā, viņš bija cieši sadarbojies ar A. Upīti Strādnieku teātrī kā dramaturgs un bija pat uzrakstījis lugu “Tumsā un salā”),¹³² mūzikas nodaļu – vispirms komponists Jāzeps Mediņš, vēlāk – mūziķis Pēteris Zolts, tēlotājas mākslas nodaļu – mākslinieks Rūdolfs Pinnis (1902–1992), mācību iestāžu nodaļu – mākslinieks Bernhards Dannenhirsšs (viņš bija ieguvis labu izglītību Mākslas akadēmijā pie profesora Jāņa Roberta Tilberga, bet viņa iecelšanai šajā amatā galvenais bija viņa komunistiskie uzskati un pagrīdes darbība jau kopš jaunības dienām¹³³). Arī mākslinieka R. Piņņa iecelšana minētajā pārvaldē¹³⁴ acīmredzot bija saistīta ar to, ka viņš 30. gados bija uzturējis sakarus ar padomju izlūkdienu – tā vismaz uzskatīja Latvijas drošības dienesti.¹³⁵ (Pats R. Pinnis mūža nogalē tikai atzina, ka, dzīvojot Parīzē, “[...] *strādāju padomju paviljonā*”¹³⁶ – acīmredzot domāts PSRS paviljona pasaules izstādē Parīzē 1937. gadā). Kaut arī pārvaldes kadri bija uzticami, pārvaldē bija atsevišķa slepenā daļa, kuru vadīja vēl uzticamāks kadrs – kāds Staņislavs Jaglinskis, pēc profesijas atslēdznieks, ar nepabeigtu vidējo izglītību;¹³⁷ vēlreiz jāatgādina, cik ietekmīgs bija jau minētais LKP CK pārstāvis J. Baumanis, kontrolējot pārvaldi.)¹³⁸ Svarīgas funkcijas tika uzticētas arī K. Bušam, istam komunistam un, kā vēlāk viņus sāka saukt – “vecam pagrīdniekam”.¹³⁹ Lai cik viņi arī nebūtu bijuši aktīvi, okupācijas varas nolūks bija savos tiklos noņemt daudz lielākas zivis, un vairums tajos devās labprātīgi.

Ļoti iespaidīgs līdzeklis mākslinieku pievilināšanai bija labi finansētie valsts pasūtījumi, kurus piedāvāja tieši H. Likuma vadītā pārvalde. Īpašs ražas laiks bija divas lielo svētku dienas, kuras tika atzīmētas PSRS: 7. novembris – “Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas” diena – t. s. Oktobra svētki un 1. maijs – darbaļaužu solidaritātes svētki, kuriem bija jāvelta mākslas darbi (tiesa, tas bija ļoti vēlams un labi finansēts, bet ne piespiedu obligāts pienākums). Līdz 1940. gada 7. novembrim vēl maz bija paspēts. Tas kļuva redzams, piemēram, lielajā koncertā operā 6. novembrī. Jānis Ivanovs (1906–1983), talantīgais jaunais komponists, veltīja “Oktobra svētkiem” savu “Svinīgo prelūdiju”, ar kuru tīri hronoloģiski patiešām “[...] sākās Jāņa Ivanova padomju perioda daiļrade”.¹⁴⁰ Arnolds Klotiņš, vērtējot nepilnu piecu minūšu kompozīciju, tomēr ir uzsvēris:

“Ne tik daudz mūzikas starojošais raksturs, bet galvenokārt sava laika ideoloģiski jūsmīgais konteksts ap “Svinīgo prelūdiju” padarīja to par prototipu un pārstāvi žanram, kas nākamajos gadu desmitos plaši plauka Padomju Savienības komponistu daiļradē – tā bija t. s. svētku uvertūra, un šis žanrs visai uzskatāmi mūzikā pārstāvēja to īpašo jēgu un nokrāsu, kādu sovjetiskajā ideoloģijā ieguva svētki.”¹⁴¹

Koncertā izskanēja arī trīs jaunas dziesmas, kuras ar Raiņa un Augusta OArāja-Bērces tekstiem bija radījuši Alfrēds Kalniņš – “Sarkanie ziedi”, Jānis Mediņš – “Jaunā dziesma”. (“Mediņa dziesmas noslēgumā ieskanas orķestra pavadījumā arī Internacionāles motīvs”¹⁴² – izcilais komponists bija ātri sapratis, ko no viņa gaida) un Laima Reinholde – “Biedri” (L. Reinholde bija viena no aktīvākajām jauno, padomju dziesmu sacerētājām un 1972. gadā uzrakstītajās atmiņās ar lepnumu atzina, ka tieši viņa jau 21. oktobrī bija

uzrakstījusi mūziku “pirmajai Padomju Latvijas dziesmai” – tie bija “Brīves vārdi” ar Valda Luksa vārdiem. It kā nebūtu gana ar A. Kalniņa “Sarkanajiem ziediem”, arī viņa sacerēja savus “Sarkanos ziedus” ar to pašu A. Arāja-Bērces dzeju).¹⁴³ Komponists J. Graubiņš, “ši laikposma pats spilgtākais mūzikas kritiķis un publicists”,¹⁴⁴ šīs dziesmas un īpaši to izpildījumu raksturoja ar vieglu humoru: “[...] visas nelielas, svinīgiem brīžiem pielāgotas, pašapziņai un drosmei veltītas, bet ne sevišķi oriģinālās un izcilas. Dziedoņi [Ādolfs] Kaktiņš un [Milda] Brehmane-Štengele centās ar spēku un skaļumu jaunajām dziesmām iekarot draugus”.¹⁴⁵ Uz nākamajiem lielajiem svētkiem, 1941. gada 1. maiju, pati H. Likuma vadītā pārvalde jau bija pilnīgi gatava tos ļoti plaši atzīmēt, un tam bija gatavs arī ne viens vien mākslinieks, īpaši – tēlotājā mākslā:

“Mākslas lietu pārvaldes tēlotājas mākslas iestāžu nodaļas priekšnieka Rūdolfa Piņņa darba kabinetā augu dienu zvana tālrunis, nāk mākslinieki, lai saņemtu apstiprinājumu saviem izstrādātiem projektiem [...]”¹⁴⁶

Pat ja telefons nezvanīja gluži visu dienu, ieinteresēto zvanu nebūt nebija maz: vairāki desmiti mākslinieku, kuri bija apvienojušies kooperatīvā, gatavojās Rīgas izskaistināšanai – ja tā varētu nosaukt šo darbību.¹⁴⁷

1941. gada pavasari jau tā uzticamos un labi kontrolētos pārvaldes darbiniekus papildināja ar vēl uzticamāku “kadru” no PSRS – uz Latviju tika atsūtīts “Krievijas latvietis”, Lielo teroru izdzīvojušais Jevgeņijs Meija, kas bija strādājis par teātra direktoru Dņepropetrovskā. Viņš uzreiz tika iecelts par H. Likuma vietnieku.¹⁴⁸ Sākās teātra direktoru maiņa: vietējie direktori oficiāli bija direktora vietas izpildītāji, un viņu vietā nāca pārbaudīti kadri no PSRS. Lai arī operas direktors A. Viļumanis atlūdzās pats, diez vai bezpartejisks direktors

noturētos ilgi. Viņa vietā tomēr uzreiz nenāca R. Bērziņš, kurš šādu amatu droši vien jau bija iekārojis, bet no Maskavas tika atsūtīts Pēteris Smilga, pēc profesijas vijolnieks¹⁴⁹ (R. Bērziņš par direktoru tomēr tiks iecelts pēc kara, kad būs papildnam pierādījis savu lojalitāti arī t. s. evakuācijā – aizbēgot uz PSRS iekšieni, kad sākas karš ar Vāciju. P. Smilga tomēr netiks aizmirsts un tiks izmantots Latvijas Padomju komponistu savienībā kā sekretārs). Savukārt Drāmas teātri Ž. Katlapu nomainīja Aleksandrs Āboliņš,¹⁵⁰ arī atsūtīts no Maskavas.

Tomēr galvenā figūra, kura tika atsūtīta uz okupēto Latviju 1940. gada beigās un kurai būs ārkārtīgi ļauna loma okupētās zemes vēsturē vairāk nekā 20 gadu garumā, bija Arvīds Pelše (1899–1983). Viņš bija lielnieks (boļševiks) kopš agras jaunības, kopš 1915. gada, un bija bijis lielnieku 6. partijas kongresa delegāts 1917. gada vasarā; tiesa gan, to, cik lielu nozīmi karjerā ieņēma viņa biogrāfija, nav viegli noteikt. Pēckara gados viņa kā veca lielnieka tēls tiks izpušķots, cik vien iespējams, taču viņa darbība Krievijā (PSRS) nebija notikusi augstos partijas orgānos – pateicoties tam, viņš laikam arī izdzīvoja 1937.–1938. gada Latviešu operācijas laikā. Tāpat kā daudzi latvieši, viņš bija sācis karjeru čekā, 1918. gada decembrī sākot

strādāt par izmeklētāju čekas Maskavas organizācijā,¹⁵¹ taču tur darbojās pavisam īsu brīdi, jo tika aizsūtīts saimnieciskā darbā uz Pētera Stučkas vadīto padomju Latviju, kurai kritot atgriezās Krievijā un daudzus gadus strādāja armijas politiskā darbā, pēc tam par pasniedzēju dažādās mācību iestādēs, pabeidza Sarkanās profesūras institūtu, 1940. gadu sagaidot vēstures docenta amatā Maskavas Inženier tehnisko darbinieku kvalifikācijas institūtā.¹⁵² Tas bija pavisam pieticīgs amats kādā nožēlojamā institūtā, taču tikai tādā aizkrāsne – un tomēr Maskavā – latvieši varēja pārlaist traģiskos laikus. Kad bija nolemts viņu sūtīt uz Latviju, iespējams, tika ņemts vērā arī viņa t. s. pirmsrevolūcijas stāžs partijā, bet droši vien neko vairāk Maskavā nevarēja sameklēt – visi jau bija aizsūtīti uz okupēto Latviju. Tā vai citādi, tikko ieradies Latvijā un iecelts ideoloģiskā darbā, viņš parādīja, ka partijas dogmu pārzināšanā un propagandā – pie tam tīri labā latviešu valodā – viņš ir galvas tiesu augstāks par Ž. Spuri,¹⁵³ kurš gan saglabāja LKP sekretāra amatu (tiesa, zaudējot otrā sekretāra amatu), taču ļoti svarīgā ideoloģija un propaganda nonāca A. Pelšes rokās – 1941. gada sākumā viņš tika iecelts par LKP CK sekretāru šajās jomās.

Nobeigums sekos.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ Mūsu fašistu izglītības un kultūras politika. In: *Ciņa*, 27.06.1940., 2. lpp. Raksts bija bez paraksta, un tā autoru ir neiespējami noskaidrot, taču pirmajās okupācijas dienās laikrakstā strādāja laikam tikai tā redaktors Andrejs Jablonskis un viņa sieva Lidija. ANDREJS JABLONSKIS. *Ciņa* par fašistiskās diktatūras gāšanu Latvijā. In: PĒTERIS BAUĢIS (red.). *Mēs jaunu pasauli sev celsim. Sociālistiskā revolūcija Latvijā 1940. gadā. Atmiņu krājums*. 1. sēj. Rīga 1972, 15.–29. lpp., šeit 28.–29. lpp.

² Mūsu fašistu izglītības un kultūras politika.

³ 15. maija režīma likvidācija. In: *Ciņa*, 28.06.1940., 2. lpp.

⁴ Par to liecināja, piemēram, teksts “Ciņā”: “*Vērmanes dārzā vakaros Sarkanarmieši uzstājas ar dažādiem mūzikas priekšnesumiem, dziedājumiem, dejām. Prieks vērot, kā mūsu galvas pilsētā atkal atdzimst sen senā krievu un latvju tautu saskaņa, sirsniņa. Ceturtdienas vakarā, kaut gan lija lietus, tomēr publika negāja mājup. Jā, Sarkanarmieši ar savu sirsniņu, vienkāršību iekaro mūsu sirdis. To*

- izjūtam visi un ik uz soļa. Žēl, ļoti žēl, ka mūsu jaunatne neprot krievu valodas. Bet tas arī tikai laika jautājums – drīz mūsu skolās krievu valoda ieņems cienīgu vietu blakus mūsu valodai.” Sarkanarmieši iekaro mūsu sirdis. In: *Ciņa*, 28.06.1940., 1. lpp.
- ⁵ “Daudz marksistiskā izglītība cietusi un vēl ilgi cietīs no tā, ka skolās tika noliegts mācīties krievu valodu, jo latviešu valodā mums marksistisku grāmatu tikpat kā nav. Jaunatne krievu valodu nepārzina vai par maz pārzina, lai lasītu zinātnisku grāmatu. Pašreizējā stāvoklī, kad mums ir tik svarīgi uzdevumi priekšā, mums jāpaceļ strādniecības kulturālais līmenis, mums jau laikus jāpadomā par soļiem, kas šī virzienā sperami. 1) Mums jāgādā par grāmatām. Jāpārtulko Marksa, Engelsa vēl nepārtulkotie un visi Ļeņina un Staļina darbi latviešu valodā. 2) Jāuzraksta un jāizdod vēl lielākā skaitā VKP(l) vēstures īsais kurss, kas izdots Maskavā latv. valodā. 3) Pie arodbiedrībām, partijas jaunatnes savienības, Sark. palīdzības un uz laukiem dibināmi teorētiskie izglītības pulciņi, semināri un grupas. 4) Jāpiegriež presē vislielākā vērība šiem jautājumiem. 5) Jārūpējas par propagandistiem un šo priekšmetu skolotājiem un uz laukiem dibināmi teorētiskie izglītības pulciņi, semināri un grupas. 6) Jārīko krievu valodas kursi skolās, fabrikās, biedrībās un visur citur. Ar vislielāko enerģiju un nekavējoties mums jāķeras pie darba. Darba daudz – laika maz.” Visiem jābūt politiski izglītotiem. In: *Ciņa*, 28.06.1940., 1. lpp.
- ⁶ Hijēnas mākslas citadelē. In: *Ciņa*, 02.07.1940., 2. lpp.
- ⁷ Jāreorganizē Latvijas valsts konservatorija. In: *Ciņa*, 19.07.1940., 4. lpp.
- ⁸ Par Žani Spuri sīkāk sk.: DAINA BLEIERE, ILGVARS BUTULIS, INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, ANTONIJS ZUNDA. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). Rīga 2008, 493.–494. lpp.; arī: ĒRIKS JĒKABSONS. Kolaborants nr. 1. In: *Ir* 2015, Nr. 4, 46.–49. lpp., šeit 49. lpp.
- ⁹ Latvijas skatuves darbinieki izvirza savas prasības. In: *Ciņa*, 02.07.1940., 4. lpp.
- ¹⁰ KĀRLIS KUNDZIŅŠ. Latviešu teātra vēsture. 2. sēj. Rīga 1972, 231. lpp.
- ¹¹ Latvijas skatuves darbinieki izvirza savas prasības.
- ¹² Sk.: Padomju Latvijas opera un teātri uzsāk darba sezonu. In: *Ciņa*, 16.08.1940., 7. lpp.
- ¹³ Latvijas skatuves darbinieki izvirza savas prasības.
- ¹⁴ Rakstnieks Jānis Liepiņš Brambergu raksturoja kā komunistiski noskaņotu personu (JĀNIS LIEPIŅŠ. Pāvils Vilps. Elvira Bramberga un atvase Velga. In: *Jaunā Gaita* 2016, Nr. 285, 39.–40. lpp.), taču šādas noskaņas – ja tās patiešām ir bijušas, nevis tā bijusi vienkārši pielīšana okupācijas varai, – kļuva nedzamas tikai ar laiku, lai arī iespējams, ka tādas tai bija jau 1940. gada jūlija sākumā.
- ¹⁵ SKAIDRĪTE CIELAVA (red.). Latviešu tēlotāja māksla: 1860–1940. Rīga 1986, 246. lpp.
- ¹⁶ Latvijas tēlotājam mākslai paveras jauni ceļi. In: *Ciņa*, 04.07.1940., 6. lpp.
- ¹⁷ Sk.: BAUĢIS, Mēs jaunu pasauli sev celsim, 1. sēj., 321.–322., 331. lpp.
- ¹⁸ CIELAVA, Latviešu tēlotāja māksla, 247. lpp.
- ¹⁹ Latvijas tēlotājam mākslai paveras jauni ceļi.
- ²⁰ EDUARDS KĻAVIŅŠ (red.). Latvijas mākslas vēsture. V sēj. 1915–1940. Rīga 2016, 86.–87. lpp.
- ²¹ Cit. pēc: ILZE KONSTANTE. Staļina garā ēna Latvijas tēlotājas mākslā. 1940–1956. Rīga 2017, 51. lpp.
- ²² Mākslinieks Kārlis Neilis savās atmiņās rakstīja: “Vārda “plutokrāts” nozīmi man vēlāk izskaidroja kāds toreizējās revolucionārās kustības pirmrindnieks – ka tā esot netira lupata, ko izpurina!” KĀRLIS NEILIS. Tie trakie gleznotāju gadi: atmiņas par laikabiedriem un Mākslas akadēmiju. Rīga 2006, 162. lpp. Faktiski apzīmējums “plutokrāts” tika lietots, lai apzīmētu Rietumu kapitālistisko sabiedrību, bet, piemēram, ne Padomju Savienības tā laika sabiedroto nacistisko Vāciju, vai fašistisko Itāliju (paši nacisti un fašisti arī sauca demokrātisko un kapitālistisko Angliju vai ASV par plutokrātisku). Latviešu leksikā vārds “plutokrāts” parasti bija ticis lietots kā sinonīms vārdkopai “bagātnieku vara” (sk., piemēram: Plutokrātijas vara. In: *Jaunā Diena*, 18.04.1932., 3. lpp.). Ulmaņa autoritārās Latvijas apzīmējums par “plutokrātisku”, kuru pārvaldījusi “plutokrātu kliķe”, var uzskatīt pat par zināmu komplimentu režīmam, jo tas liecina, ka tas nav bijis nedz nacisms, nedz ists fašisms (tas nenozīmē, ka režīms netiks dēvēts arī par fašistisko, un apzīmējums “plutokrātisks” pilnīgi izzudis pēc kara gados). “Ciņas” lasītāji varēja būt pārsteigti,

- uzzinot, ka pat mazajos, provinciālajos Varakļānos bija saimniekojusi “plutokrātu kļiķe”. Sk: Ciņa, 06.07.1940.
- ²³ ILZE KONSTANTE. Mākslinieku biedrības Latvijā (1934–1940). Jaunākie Latvijas Valsts vēstures arhīva pētījumi. In: DAINA LĀCE (sast.). Māksla un politiskie konteksti. Rīga 2006, 119.–121. lpp.
- ²⁴ Latvijas tēlotāji mākslai paveras jauni ceļi. In: Ciņa, 04.07.1940., 6. lpp.
- ²⁵ ILGA GORE, AIVARS STRANGA. Latvija: neatkarības mijkrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris – 1940. gada jūlijs. Rīga 1992, 165. lpp.
- ²⁶ Par F. Varslavānu pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā sk. Ugas Skulmes atmiņas: UGA SKULME. Atmiņu grāmata. Rīga 2013, 316. lpp.
- ²⁷ JĒKABS STRAZDIŅŠ. Pēdējās mākslas izstādes. In: Sējējs, 06.01.1940. Varslavāna pielīšana okupācijas varai sākotnēji tika atalgota, ieceļot viņu par likvidatoru vismaz trim Latgales kultūras un saimnieciskām organizācijām; vispirms septembrī iekšlietu tautas komisārs un Varslavāna novadnieks Alfons Noviks viņu iecēla par Rēzeknes latviešu biedrības “Tautas pils” likvidatoru – ironiski bija tas, ka Varslavāns pats dzīvoja lieliskajā ēkā, kuru bija uzcēlusi minētā biedrība (“Latgales tautas pils” bija atklāta 1929. gada 17. novembrī un bija kļuvusi par daudzveidīgas latviskās kultūras centru Rēzeknē); pēc tam viņš sāka likvidēt katoļu biedrību “Saule” un pat Sakstagala lauksaimniecības biedrību. LPSR AP Prezidija Ziņotājs, 20.09.1940.; 10.10.1940. Tik dedzīgs līdzskrējējs drīz vien tiks uzaicināts darbā uz Rīgu.
- ²⁸ PĒTERIS GRĀMATNIEKS. Atmiņu tālē negaistošais. In: BAUČIS, Mēs jaunu pasauli sev celsim, 1. sēj., 30.–46. lpp., šeit 31.–32. lpp. u. c.
- ²⁹ Jāceļ Latvijas mūzikas kultūra. In: Ciņa, 12.07.1940., 7. lpp.; ARNOLDS KLOTIŅŠ. Mūzika okupācijā. Latvijas mūzikas dzīve un jaunrade 1940–1945. Rīga 2011, 27. lpp.
- ³⁰ Proletarskaja Pravda, 03.07.1940.
- ³¹ Rizhskij teatr ruskoj dramy, 1940–1983: ocherk istorii. Rīga 1983, s. 28–29.
- ³² KONSTANTE, Staļina garā ēna, 61.–62. lpp.
- ³³ Iespējams, ka naidu pret neatkarīgo Latviju Upīts bija glabājis dziļi sirdī jau kopš 1920. gada, kad viņš bija dramatiski atgriezies Latvijā no padomju Krievijas. 1919. gadā padomju Latvijā Upīts bija vadījis mākslas dzīvi un to darijis diezgan korekti. Viņš bēga līdz komunistiem uz padomju Krieviju, taču tās realitāte viņu laikam tā nobaidīja, ka viņš mēģināja iespējami drīz atgriezties Latvijā. Kad 1920. gada janvārī Maskavā ieradās Latvijas delegācija pamiera noslēgšanai ar padomju Krieviju, tās sastāvā bija sociāldemokrāts dr. Fricis Menders, kuru Upīts laikam nedaudz pazina. Savās atmiņās Menders rakstīja: “[...] *starp mums norisinājās šāda saruna: Ko cienījamais rakstnieks vēlas? – Es ļoti vēlos tikt prom no Maskavas. – Kāpēc tāda steidzīga vēlēšanās? – Man viss līdz kaklam apnicis. Es nevaru elpot. Varu dot solījumu ar politiku nenodarboties. – Līdz Jūs ņemt nevarēs, tāpat kā kuru citu. – To neatļaus padomju valdība. Bet parīpēšos, lai Jūs ieskaita kādā no pirmajām bēglu grupām, kad sāksies reevakuācija. Domāju, ka tas būs drīz. Bet Upīts nebija varējis šo drīzumu sagaidīt. Viņš nebija varējis legāli un atklāti šķirties no Maskavas. Viņš bija slepus bēdzis*” (AIVARS STRANGA. Latvijas – padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas un padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā. Rīga 2000, 34. lpp.). Te ir vajadzīga piebilde: Upīts nebija “slepus bēdzis” – viņš bija saņēmis ne tikai atļauju no latviešu komunistiem Maskavā, bet arī krietnu naudas summu (daudzus gadus vēlāk, 1935. gadā, latviešu komunisti Maskavā D. Beika atzina: “1920. gadā viņš aizbrauca ar manu svētību. Lūk, tādu ķīpu papīrišu [naudas zīmju – A. S.] es viņam iedevu. Mēs saskūpstījāmies pie vagona [...]” (STRANGA, Latvijas – padomju Krievijas miera līgums, 41. lpp.). Neliela grupa – kopumā astoņi cilvēki, ieskaitot mākslinieku Indriķi Zeberīņu un aktieri Eduardu Smiļģi, – arī ar ievērojamu naudas summu pa dzelzceļu nobrauca līdz Pleskavai, tad zemnieku ratos līdz Igaunijas robežai, un ievērojamie naudas resursi laikam ļāva tīri mierīgi šķērsot Igauniju – vēlāk Upīts pat rakstīja, ka “*igauņi ļoti viesmīlīgā un pakalpigā kārtā transportēja caur Izborsku un Pečoriem uz Latvijas robežu*” (VALTS GRĒVIŅŠ. Eduards Smiļģis. Rīga 1956, 15. lpp.). Taču tad, kad mazā grupa pārgāja Latvijas robežu 11. aprīlī un ieradās Valkā, Smiļģi un Upīti gaidīja neveiksme: abus apcietināja un naudu atņēma. Smiļģi drīz atbrīvoja, bet Upīts pa diviem lāgiem nonāca Rīgas Centrālcietumā, un viņam tika izvirzītas tik smagas

apsūdzības par piederību komunistiem un graujošu darbību pret Latviju, ka viņu gaidītu ļoti smags sods, neskatoties uz atbalstu, ko viņam pauda Rainis, Vilhelms Purvītis, Gustavs Zemgals un citi darbinieki. Tomēr 1920. gada 19. augustā Satversmes Sapulce pieņēma amnestijas likumu, kas viņu atbrīvoja, taču pārdzīvoto viņš laikam nekad neaizmirsā un nepiedeva (sīkāk sk.: KĀRLIS KRAULIŅŠ. Andrejs Upīts. Dzīve un darbs. Rīga 1963, 259.–264. lpp.).

- ³⁴ Rakstnieks Andrejs Upīts un finansu ministrs Karlsons masu sapulcē Liepājā. In: Cīņa, 13.07.1940., 8. lpp.
- ³⁵ O latiškōm iskusstve. In: Proletarskaja Pravda, 13.07.1940.
- ³⁶ BORISS HIRŠFELDS. Padomju Latvijas Brīvā Balss. In: PĒTERIS BAUĢIS (red.). Mēs jaunu pasauli sev celsim. Sociālistiskā revolūcija Latvijā 1940. gadā. Atmiņu krājums. 2. sēj. Rīga 1975, 269.–281. lpp., šeit 278. lpp.
- ³⁷ Pie rakstnieka Andreja Upīša. In: Padomju Latvija, 03.09.1940., 10. lpp.
- ³⁸ Tas pamatoti tika uzsvērts jau 1920. gadā, kad viņš nelegāli atgriezās Latvijā – sk., piemēram: No Niedras pie komunistiem un... In: Laukstrādnieks, 29.04.1920.
- ³⁹ Pie rakstnieka Andreja Upīša. In: Padomju Latvija, 03.09.1940., 10. lpp.
- ⁴⁰ Andreja Upīša vakars. In: Jaunais Komunārs, 12.10.1940., 6. lpp.
- ⁴¹ DACE LŪSE. Latviešu literatūra un 20. gadsimta politiskās kolizijas. Rīga 2008, 308. lpp. Tiesa, latviešu literatūras vērtēšanā viņam dažreiz nācās saskarties ar vēl dogmatiskākiem neprāšām: piemēram, kad 1951. gada jūlijā notika Upīša uzrakstītās “Latviešu literatūras” apspriešana, literatūrzinātnieks Ēvalds Sokols izteicās par labu tam, lai Upīša darba gala variantā vēl vairāk “tādi rakstnieki kā *Brīgadere, Plūdonis, Skalbe, Akuraters, Bārda un daudzi citi būtu kā reakcionāri pienācīgi atmaskoti, lai no tā mēs redzētu šos rakstniekus kā noteiktus, pārliecinātus mūsu ienaidniekus, kā tautas ienaidnieku, kā to pašu Skalbi, Akurateru u. c.*”. Cit. no: Apspriede par Andreja Upīša “Latviešu Literatūru”. In: Varavīksne. 1990. Literārā mantojuma gadagrāmata. Rīga 1990, 167.–168. lpp.
- ⁴² Tikai Padomju vara mums var nodrošināt mieru, maizi un brīvību. In: Cīņa, 22.07.1940., 3. lpp.
- ⁴³ Kad 1956. gadā iznāca pirmais Latvijas vēstures saīsinātais kurss, kurā visa Latvijas vēsture tika interpretēta sovjetiskā un rusifikatoriskā garā, Krievijas latvietis, pārkrievotais vēsturnieks Aleksandrs Drīzulis, kurš Latvijas vēstures rakstīšanu ietekmēs četrdesmit gadu garumā, sākot ar 40. gadu vidu un līdz pat 1988. gadam, apgalvoja, ka latviešu preses saturs 20.–30. gados “*spilgti liecināja par buržuāziskās kultūras un literatūras pagrimumu un trūdēšanu*”. KĀRLIS STRAZDIŅŠ (red.). Latvijas PSR vēsture. Saīsinātais kurss. Rīga 1956, 419. lpp.
- ⁴⁴ Mūsu preses uzdevumi. In: Cīņa, 01.08.1940., 2. lpp.
- ⁴⁵ Ibidem.
- ⁴⁶ PSRS Augstākās Padomes sēdes noslēgums. In: Cīņa, 06.08.1940., 5. lpp.
- ⁴⁷ Mūsu saule ir lielais Staļins. In: Cīņa, 07.08.1940., 4. lpp.
- ⁴⁸ P. Valeskalns strādāja čekā līdz 1921. gadam, vienu brīdi vadot pat svarīgo Izmeklēšanas daļu; pēc tam viņš mācījās Maskavas Universitātē un pabeidza Sarkanā profesūras institūtu, saņemot profesora nosaukumu – tam, protams, nebija nekāda sakara ar istu profesūru. 1937. gadā, kad sākās Lielais terors, viņš bija Augstskolu un zinātnes darbinieku arodbiedrības Centrālās Komitejas priekšsēdētājs, bet tomēr netika nogalināts. Sk.: V. GONCHAROV, A. KOKURIN (sost.). Gvardejcy oktjabrja. Rol' korennih narodov stran Baltii v ustanovlenij i ukreplenij bol'shevistskogo stroja. 1915–1938. Sbornik dokumentov i materialov. Moskva 2009, s. 403; Latvijas padomju enciklopēdija. 1. sēj. Rīga 1987, 242.–243. lpp.
- ⁴⁹ GIRŠS RAPOPORTS. Ar dedzīgām sirdīm. In: BAUĢIS, Mēs jaunu pasauli sev celsim. 2. sēj., 246.–253. lpp., šeit 249. lpp.
- ⁵⁰ Mūsu mākslai jādarbojas sociālisma reālisma garā. In: Cīņa, 09.08.1940., 4. lpp.
- ⁵¹ Teātra māksla jāpārveido. In: Cīņa, 14.08.1940., 5. lpp.
- ⁵² SILVIJA GEIKINA. Daugavpils teātris. Rīga 2015, 64., 362. lpp.

- ⁵³ Pie konservatorijas atvērš maršsma-ļeņinisma katedru. In: Cīņa, 19.08.1940., 7. lpp.
- ⁵⁴ Padomju Latvijas opera un teātri uzsāk darba sezonu. In: Cīņa, 16.08.1940.
- ⁵⁵ Ibidem.
- ⁵⁶ ĒRIKS ŽAGARS. Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā 1940.–1941. Rīga 1975, 199. lpp.; JĀNIS KALNIŅŠ (red.). Latviešu padomju teātra vēsture. 1. sēj. 1940–1955. Rīga 1973, 18. lpp.
- ⁵⁷ SILVIJA FREINBERGA, MARGARITA MIGLĀNE, MARIJA ADAMOVA, ANNA LĀCE. Anna Lācis. Rīga 1973, 64. lpp.
- ⁵⁸ SILVIJA GEIKINA. Jaunatnes teātris. Rīga 2011, 10. lpp.
- ⁵⁹ Cit. no: KALNIŅŠ, Latviešu padomju teātra vēsture. 1. sēj., 32. lpp.
- ⁶⁰ GEIKINA, Jaunatnes teātris, 17. lpp.
- ⁶¹ Ibidem, 21. lpp.
- ⁶² Ibidem, 13. lpp.
- ⁶³ LPSR drāmas teātra darbība nākamā sezonā. In: Cīņa, 29.08.1940., 7. lpp.
- ⁶⁴ Rūdolfā Blaumaņa "Uguni" LPSR Drāmas teātri. In: Cīņa, 14.09.1940., 8. lpp.
- ⁶⁵ 1965. gadā teātra zinātnieks Viktors Hausmanis, rakstot par šo iestudējumu atzina: "[...] protams, būtu pārsteidzīgi prasīt, lai pāris mēnešu laikā teātris būtu pilnīgi apguvis sociālistiskā reālisma metodi" (VIKTORS HAUSMANIS. Rainis un teātris. Rīga 1965, 136. lpp.). Ši mazā nodeviņa savam laikam mūsdienās lasāma ar interesi un labvēlīgu smaidu: kur nu Smiļģim bija ātri apgūt tik smalku lietu kā "sociālistiskais reālisms"!
- ⁶⁶ Pat tik izcila teātra zinātniece kā Lilija Dzene atbilstoši padomju Latvijas ideoloģiskajiem stereotipiem atzina, ka viens no iestudējuma trūkumiem bijis tas, ka Smiļģis "nebija pietiekami izstrādājis masu skatu sociālo partitūru". KALNIŅŠ, Latviešu padomju teātra vēsture. 1. sēj., 30. lpp.
- ⁶⁷ Lai arī iestudējuma mērķis bija "izveidot izrādi, kas atbilstu sociālistiskā reālisma metodes kritērijiem", tomēr "kāda ir to dziļākā būtība – par to nevienam isti skaidra priekšstata nebija". (VIJA BRIEDE. Latviešu opereteātris. Rīga 1987, 86. lpp.). Un no kurienes tad tas varēja rasties izcilajam režisoram, reālisma – bet ne "sociālistiskā" – meistaram Pāvelam Meļņikovam vai diriģentam un pavisam moderno latviešu operu autoram Jānim Kalniņam? Lai kaut kā izlidzētos, iestudējuma autori meklēja Čaikovska darbā to, kā tur nepavisam nebija, – sociālās pretrunas, radot pat komiskas ainas (mūzikas kritiķis J. Zālītis sava recenzijā atzīmēja: "Sociālās pretešķības visklajāk pavid pirmajā skatā, kad darbaļaudis ieradušies pie muižnieces Larinas un padevīgi to apsvēic ar dziesmām un dejām plaujas svētkos." Ibidem).
- ⁶⁸ Tautas augstskolas 14 gadi. In: Sociāldemokrāts, 13.02.1934.
- ⁶⁹ Baleta izrāde Sarkanai armijai. In: Cīņa, 23.08.1940., 8. lpp. Profesionālais kritiķis V. Zosts rakstīja: "Dzīvāko uzmanību vakara programmā modināja Sama Hiora iestudētās kolektīvās dejas. Inscenētājs tās veidojis reālisma garā, radis visai interesantu kustību kompleksu. Tas īpaši sakāms par „Darba deju” ar tās kaltajiem ritmiem un dzīvo izdomu. Ja uzbūvē arī trūka skaidrākas kulminācijas, tad to pa daļai atsvēra uzveduma gleznainība un uzskatāmība. Mazāk pārliecināja deja "Brīvībai". Šāda tēma prasa varenākas dimensijas, plašāku izstrādājumu." VALĒRIJS ZOSTS. Baleta un mākslas deju vakars. In: Padomju Latvija, 26.08.1940., 16. lpp.
- ⁷⁰ GEORGS ŠTRĀLS. Latviešu balets. Prof. Ludolfā Liberta grafiskais iekārtojums. Rīga 1943, 45. lpp.
- ⁷¹ "No baleta turnejas Vakareiropā atgriezās baletdejojotājs Aleksandrs Lembergs, kurš 8 mēnešus bija saistīts jaunatnes baleta trupā, ko vada primabalerīna Jegorova. – Jaunais latvju baletdejojotājs drīz izvirzījies trupas labākos dejojotājos. Parizes un Briseles laikraksti sniedz atzinīgas atsauksmes." Latvijas baletdejojotāja panākumi Vakareiropā. In: Brīvā Zeme, 05.04.1939., 20. lpp.; sīkāk sk.: GUNTA BĀLIŅA, REGĪNA KAUPUŽA. Lembergs par Lembergu. Rīga 2013, 28.–37. lpp.
- ⁷² 1939. gada oktobrī viņu iepazīna Rīgas publika, kuru Lembergs tūlīt iekaroja – viņa paša vārdiem runājot – "ar veselu briljantu kaskādi tehniski sarežģītu lēcieni, tūrēm, lieliem piruetiem". Cit. no: BĀLIŅA, KAUPUŽA, Lembergs par Lembergu, 39. lpp.

⁷³ Lai arī Latvija tika okupēta, tieši tas ļāva Lembergam kļūt par pastāvīgu operas solistu. Par to viņš, protams, tik un tā noteikti būtu kļuvis savu spēju dēļ, taču tad, kad viņš tikai 18 gadu vecumā 1939. gadā pārbrauca mājas no Parīzes, operas trupa jau bija nokomplektēta un jaunas štata solista vietas tajā nebija. Latvijas okupācija, savukārt, ienesa savas ideoloģiskas pārmaiņas arī baletā – iestudējumiem bija jābūt lieliem, pat megalomāniskam solistu skaita ziņā, nemaz nerunājot par kordebaletu. Šis megalomānijas izpausme bija arī Liepājas operas deļotāju pievienošana Rīgas trupai. Tas, protams, bija cieši saistīts ar gaidāmo Latviešu mākslas dekādi, kur latviešiem bija jāpārsteidz maskavieši ar kaut ko grandiozu. Tagad operā bija aptuveni 100 (!) deļotāju un ar 1940. gada oktobri teātra štātā bija arī Aleksandrs Lembergs, pie tam – uzreiz premjera statusā. Viņam tika uzticēts viens no atbildīgākajiem uzdevumiem: kopā ar prīmu Edīti Pfeiferi jādejo jaunajā baletā “Laimes kalējs”, kam mūziku rakstīja Jānis Kalniņš. Baletmeistars bija no Maskavas atsūtītais Aleksejs Jermolajevs, kuram klasisko numuru iestudēšanā asistēja tas pats tikai 20 gadus vecais Lembergs. Libretu veidoja arī kāds atsūtītais Jurijs Slonimskis: “*Tā sižetā ir vēstījums par tautu, kura dzīvo pie jūras un pār kuru valda tumsas bruņinieks...*” JELENA VOSKRESENSKA. Latviešu padomju balets. Rīga 1978, 21. lpp.

⁷⁴ PĒTERIS VALESKALNS. Ko nozīmē formālisms mākslā. In: Cīņa, 31.08.1940., 7. lpp.

⁷⁵ Mākslā – sociālistisko reālismu. In: Jaunais Komunārs, 29.08.1940., 4. lpp.; jau jūlijā laikrakstā “Rīts” kāds anonīms autors, parakstīties ar iniciāļiem T. T., bija formulējis “sociālā reālisma” jēgu: “*Sociālajam reālistam jābūt dzīva un nemākslota īstenība un viņam vajaga virzīt uz priekšu cilvēces domu uz tās lielāko mērķi – komunistiskās sabiedrības uzbūvi, dzīves ziedošanu partijas idejai un dzimtenes labklājībai un jaunatnes izaudzināšanai par Leņina-Staļina lietas varoņiem. Tāds ir sociālā reālisma uzdevumu raksturojums PSRS māksliniekiem. Uz šī paša ceļa nostāties jaunais laiks aicina arī latviešu rakstnieku. Strādnieks, darba zemnieks un darba inteliģents tagad LKP vadībā nostāties valsts un sabiedriskās dzīves veidošanas priekšgalā. Ciešā vienībā te jāierindojas arī rakstniekam, blakus visiem citiem māksliniekiem. Jaunais dzīves uzbūves darbs viņam paver plašas perspektīvas un spēj dot arvien jaunus radošus impulsus. Bet lai darbs jau sākmā būtu nekļūdīgs, laikus jāuzmeklē jaunā bāze, dibinoties uz sociālā reālisma metodes, jo cita mākslinieka ceļa nevar būt.*” (Sociālais reālisms – jaunais rakstniecības un mākslas ceļš. In: Magazina, 26.07.1940., 2. lpp.; sk. arī: ILGONIS BĒRSONS. Auseklītis zem āmura un kāškrusta. Rīga 2006, 73. lpp.). Šajā skaidrojumā pārsteidz nevis tas, ka šis “reālisms” vēl nav nosaukts par “sociālistisko” (“sociālistiskais reālisms” aizvietoja “sociālo reālismu” augusta beigās, toties mēneša sākumā pat minētais komunistiskais mākslinieks Kārlis Bušs lietoja apzīmējumu “sociālais reālisms” – sk.: Padomju Savienības mākslas ceļš. In: Tēvijas Sargs, 09.08.1940., 9. lpp.), – bet gan tas, ka 14. jūlijā, t. i., “vēlēšanu” pirmajā dienā, jau tika atklāti pausta doma par “komunistiskās sabiedrības uzbūvi”, par kuru ne vārda nebija pirmsvēlēšanu aģitācijā. Tāpēc laikam arī rakstam nebija paraksta. Savukārt augusta otrajā pusē, vēl pat pirms Valeskalna skaidrojumiem, dzejnieks Jānis Plaudis vienkārši, bet iespaidīgi pasludināja: sociālistiskais reālisms – vairs ne “sociālais reālisms” – ir “*dabīgais un vienīgais daiļliteratūras attīstības veids*” (Padomju Latvija, 24.08.1940.). Te, protams, galvenais vārds ir “vienīgais”. Par sociālistisko reālismu sāka rakstīt pat izcilais mākslas vēsturnieks Boriss Vipērs, tomēr vēl saglabājot mēru (“*Iemiesot spilgtās, plastiskās formās jaunās sabiedrības cerības, atrast mākslinieciņu izteiksmi laikmeta idejām, radīt sociālistiskas kultūras stilu – lūk, brīnišķīgs uzdevums, kas tagad paveras māksliniekiem, gaišās nākotnes cilvēces celējiem.*” (BORISS VIPĒRS. Sociālistiskais reālisms mākslā. In: Karogs 1940, Nr. 3, 437.–442. lpp.)), lai arī viņš pielāgojās laikam: “*Pēkšņi daži studenti žēlojās man, ka Vipērs cēlis krievus un nolīcis vakareiropeiešus. Runāju ar Vipēru, vai der tāda asa pārmaiņa. Uz to viņš man ļoti strupi atcirta, ka tā arī domājot.*” (SKULME, Atmiņu grāmata, 315. lpp.). Studentu pārsteigumam bija pilnīgs pamats, īpaši kad viņi lasīja B. Vipēra “atklāsmes”: “*Man ir liels prieks, ka piedzīvoju brīdi, kad krita vecā valsts vara. Tagad gribas pielīkt visus spēkus sociālistiskās celtniecības izveidošanā. Agrāk nebija viegli – nevarēju visu izteikt, ko gribēju. Tikai tagad varu atklāt un objektīvi zinātniski lasīt lekcijas par vēsturi un iztulkot tagadni. Nekad manā seminārā, kura galvenais temats – sociālistiskais reālisms, nebija tik daudz studentu kā tagad, nekad studenti necentās visu piesavināties tik neatlaidīgi kā tagad – saka prof. Vipērs.*” (Zinātnei un mūsu zinātniekiem paveras jaunas perspektīvas. Jaunais Komunārs, 16.02.1941., 5. lpp.). Arvids Grigulis, bijušais sociāldemokrāts, kuram bija uzticēti svarīgi pienākumi, veidojot

Latvijas Padomju rakstnieku savienību un kurš bija arī 1940. gada rudenī apmeklējis Maskavu, lai iepazītos ar vadošajām ideoloģiskajām nostādnēm, plašā referātā rakstnieku klubā decembrī atzina: “*Sociālistiskā reālisma problēma beidzamā laikā ir vispopulārākā un arī vissvarīgākā mūsu rakstniecībā. Mūsu republikas rakstniecībā vēl nav kaut tik nopietni šis jautājums iztirzāts, vēl nav pilnībā noskaidroti sociālistiskā reālisma pamatprincipi. Sociālistiskais reālismā īstenība ir platāks nekā mākslas virziens, ir īstenībā jauna māksla.*” (ARVĪDS GRIGULIS. Par sociālistisko reālismu. In: Darbs, 23.12.1940., 5. lpp.). Te svarīgi ir tas, ka rakstnieki – un ne viņi vien – vēl nesaprata, kas tā ir par jauno mākslu, un Grigulis viņiem deva definīciju: “*Referents definēja: sociālistiskais reālisms ir rakstniecības virziens, kas patiesi un vispusīgi mākslinieciski augstvērtīgiem līdzekļiem attēlo sociālistiskās zemes vareno celtniecisko dzīvi un atsedz lielās nākotnes perspektīvas.*” Šajā jaunajā reālismā svarīga vieta bija ne tikai “*varenajai celtnieciskajai dzīvei*” un tās varoņiem, bet arī ienaidnieka, pret kuriem varoņi cinījās un uzvarēja, tēlam. Jau 1940. gada 24. septembrī Rīgā, Rakstnieku klubā, PSRS rakstnieku vadītājs Aleksandrs Fadejevs bija pat noturējis speciālu lekciju par to, kā jāataino ienaidnieks. A. Grigulis, kurš bija klausītāju rindās, vēlāk rakstīja: “*Ienaidnieks jāparāda tāds, kāds viņš bija, nepaliekot un nenoniecīnot to, un līdz ar to jāparāda, kā mēs viņu uzvarējam.*” (KALNIŅŠ, Latviešu padomju teātra vēsture. 1. sēj., 24. lpp.). 1940. gada decembra beigās Latvijā viesojās jaunais ukraiņu rakstnieks Natans Ribssks, kurš jau bija paspējis veikli iemanīties sociālistiskajā reālismā, un pēc viņa uzstāšanās Rīgā tika skaidri norādīts: “[...] *katram rakstniekam jābūt modram pret ienaidniekiem*”. M. RUDZĪTIS. Grāmatai jāstāv durklīm blakus. In: Jaunais Komunārs, 29.12.1940., 5. lpp.

⁷⁶ Ciņa, 12.09.1940., 1.–3. lpp.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Rainis – latviešu tautas dzejnieks. In: Atpūta, 20.09.1940., 16. lpp.

⁷⁹ Nopietns, bet nesekmīgs mēģinājums atvilināt Raini no Šveices uz padomju Krieviju acimredzot bija noticis 1918. gada rudenī. VILIS SAMSONS. Dzejas Olimpā un uz barikādēm. Rainiānas metodoloģiskie aspekti. Rīga 1985, 223.–224. lpp.

⁸⁰ In: Ciņa, 12.09.1940.

⁸¹ Sīkāk par minēto biedrību sk.: BONIFĀCIJS DAUKŠTS. Kulturalās tuvināšanās biedrība ar SPRS tautām (1929–1940). Rīga 2012.

⁸² Rainis kopā ar Latvijas baltkrievu redzamo sabiedrisko darbinieku un arī sociāldemokrātu Vladimīru Piguļevski izbrauca uz Baltkrievijas PSR 1926. gada 12. novembrī ar nolūku Minskā apmeklēt konferenci, veltītu baltkrievu kultūras jautājumiem – Rainim izsens bija dziļas simpātijas pret baltkrieviem (sīkāk sk.: MIRDZA ĀBOLA. Rainis un baltkrievi. In: Raiņa gada grāmata. 1975. Rīga 1975, 102.–137. lpp.). Sociāldemokrāts dr. Fricis Menders par šo braucienu savās atmiņās rakstīja: “*Jāpiemin ar dažiem vārdiem leģenda par aizliegumu braukt uz Maskavu. Novembrī 1926. gadā ar mūsu partijas toreizējā biedra V. Piguļevska, pēc tautības baltkrieva, ierosinājumu Rainis brauca uz Minsku uz kādiem tur baltkrievu kultūras sarīkojumiem. Turp braucot viņš bija līcis Paulam Kalniņam [LSDSP biedram un Saeimas priekšsēdētājam – A. S.] un Klāvam Lorencam [cits LSDSP biedrs – A. S.] izteicis bažas, ka viņu, varbūt, vilks uz Maskavu. Ne sevišķi labprāt viņš tagad braucot uz Minsku, bet pret baltkrieviem viņam nu reiz ir īpašas simpātijas. Turpretim uz Maskavu viņš nemaz nevēloties šobrīd doties. Šādu braucienu varētu demagoģiski izmantot arī pretinieki. Tāpēc viņš bija lūdzis pēc zināma laika Paulu Kalniņu telegrafēt uz Minsku, ka Elza (Aspazija) slima. Tad viņam būs iemesls izvairīties no tālāka ceļa. Tā arī bija noticis.*” (FRICIS MENDERS. Domas, darbi un dzīve. 1903–1940. 8. daļa. LU Akadēmiskā bibliotēka J. Mišņa nodaļa. Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa. Inv. Nr. RK 2217, 1211. lpp.). Šķiet, ka vēl pirms braukšanas uz Baltkrieviju šajā pašā 1926. gadā Maskava bija centusies Raini dabūt kādā ekskursijā uz PSRS. Vai Rainis pats vēlējas uz turieni braukt, par to var šaubīties, taču PSRS pilnvarotais lietvedis Latvijā A. Čerņihš uzskatīja, ka sociāldemokrāts Bruno Kalniņš esot veicis “*neiedomājamu cūcību*”, atrunājot Raini no brauciena (JURIS CIGANOVS. PSRS “*Vissavienības biedrības kultūras sakariem ar ārzemēm*” darbības Latvijas aspekti. In: Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki 2012/2013, Nr. 4, 105.–110. lpp., šeit 106. lpp.). Padomju Latvijas historiogrāfijā toties tika rakstīts: Rainis “*buržuāziskajā*” Latvijā piedzīvojis traģēdiju: “*Viņš centās izrauties no buržuāziskās Latvijas aizbraukt uz Padomju Savienību,*

- bet tas viņam neizdevās.*" (ALEKSANDRS DRĪZULIS (red.). Latvijas PSR vēsture. Saisinātais kurss. Otrais un papildinātais izdevums. Rīga 1967, 460. lpp.). Tiesa, Rainis 20. gados nereti jutās vilies, nesāņemot par saviem jaunajiem darbiem tādu atzinību, kādu viņš pārspilēti gaidīja; vēl lielāku vilšanos un neremdināmu aizvainojumu radīja neveiksme Valsts prezidenta un pirms tam Satversmes Sapulces priekšsēdētāja vēlēšanās, kuru neveiksmīgajā iznākumā viņš vainoja visu pasauli, savu partiju – LSDSP – un tās vadītājus ieskaitot. Ja ticam tobrīd jaunajai literātei Zentai Mauriņai, kādā sarunā ar viņu 20. gadu nogalē Rainis grūtsirdības brīdī pat esot atzinies: “*Un tagad es jums kaut ko teikšu, ko vēl nevienam neesmu teicis: es negribu, lai mani apraktu šai zemē [Latvijā – A. S.]*.” (ZENTA MAURIŅA. Manas atmiņas. In: Raiņa gadagrāmata. 1987. Rīga 1987, 92. lpp.). Pat ja Rainis to bija teicis, viņš noteikti nedomāja, ka viņš jāapglabā PSRS (Krievijā); varbūt kādā vājuma brīdī viņš bija domājis par savas ilgās trimdas zemi Šveici.
- ⁸³ Rainim piešķirts latviešu Tautas dzejnieka nosaukums. In: Cīņa, 12.09.1940., 1. lpp.
- ⁸⁴ Raiņa piemiņas diena Gulbenē. In: Cīņa, 18.09.1940., 8. lpp.
- ⁸⁵ Apmeklējiet Raiņa izstādi. In: Cīņa, 26.09.1940., 8. lpp. Šajā pašā dienā cits komunistu laikraksts – “Darbs” – Raini nosauca par “Tautas dzejnieku”, bet ne vairs par “latviešu tautas”, bet vēl arī ne par “Latvijas PSR Tautas dzejnieku”. Arodbiedrību dzīve. In: Darbs, 26.09.1940., 7. lpp.
- ⁸⁶ SAMSONS, Dzejas Olimpā un uz barikādēm, 50. lpp.
- ⁸⁷ Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Ziņotājs, 04.04.1941.
- ⁸⁸ GALINA KARKLIN'. Aleksandra Briedis. Moskva 1977, s. 99–102.
- ⁸⁹ Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs – Partijas Arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVA PA), 15 500-2-8789, 2., 4. lp.; sk. arī: JĀNIS AVOTIŅŠ. Aģitācijas un propagandas darba sākums. In: BAUĢIS, Mēs jaunu pasauli sev celšim, 1. sēj., 144. lpp.
- ⁹⁰ JĀNIS AVOTIŅŠ. Neaizmirstami brīži. In: Cīņa, 21.04.1970., 2. lpp.
- ⁹¹ GONCHAROV, KOKURIN, Gvardejcy oktjabrja, s. 309.
- ⁹² Jānis Avotiņš. In: Cīņa, 11.09.1986., 3. lpp.
- ⁹³ ASTRĪDA MUCENIECE. Radošā inteliģence sociālisma celtniecībā. Rīga 1981, 36.–37. lpp.
- ⁹⁴ ANITA VANAGA. Pārmijnieks. Latviešu kreisā inteliģence un Padomju Savienība. In: Rīgas Laiks 2004, Nr. 7, 26.–33. lpp., šeit 26. lpp.
- ⁹⁵ “*Piegrīžoties „Hamleta” dekoratīvā ietērpā izpildījumam, jāatzīst, ka tas nospraustos rāmjos nopietni pārdomāts. Autors pilnīgi izvairījies no banalitātes, no mistrojumiem. Dekoratīvā elementa robežās stils ieturēts no sākumā līdz beigām un viscaur te jūtams arī labs kolorists.*” Operas “Hamlets” scenogrāfiskais uzvedums. In: Rīts, 19.01.1936.
- ⁹⁶ Viņš pats par to teica: “*Visa dekorācija ir it kā sarežģīts labirints, kas rada nospēstības sajūtu, tāpat kā labirints ir noziegumu, melu, varmācības pasaules, no kuras Šekspīra traģēdijā raujas ārā Hamlets.*” VIJA BRIEDE-BULĀVINOVA. Latviešu opera (līdz 1940. g.). Rīga 1975, 234. lpp.
- ⁹⁷ VANAGA, Pārmijnieks, 33. lpp.
- ⁹⁸ KONSTANTE, Staļina garā ēna, 57. lpp.
- ⁹⁹ Herberts Likums. In: BAUĢIS, Mēs jaunu pasauli sev celšim, 2. sēj., 290. lpp.
- ¹⁰⁰ Par šo informāciju esmu pateicīgs LNA LVA vecākajam zinātniskajam līdzstrādniekam Dr. hist. Aināram Bambālam.
- ¹⁰¹ LNA LVA PA, 15 500-2-228, 5., 7. lp. Par norādi uz šo arhīva dokumentu pateicos Dr. hist. A. Bambālam.
- ¹⁰² Jaunie darbinieki sabiedrisko lietu ministrijā. In: Brīvā Zeme, 29.06.1940., 12. lpp.
- ¹⁰³ HERBERTS LĪKUMS. Mākslas vērtības kļūst par darbaļaužu ieguvumu. In: BAUĢIS, Mēs jaunu pasauli sev celšim. 2. sēj., 179.–181. lpp., šeit 179. lpp.
- ¹⁰⁴ LILJA DZENE. Drāmas teātris. Rīga 1979, 132. lpp.
- ¹⁰⁵ Iecelti mākslas iestāžu vadītāji. In: Latvijas Kareivis, 27.07.1940., 1. lpp.
- ¹⁰⁶ Valdības Vēstnesis, 02.08.1940.

- ¹⁰⁷ Jelgavas latviešu biedrībā iekārtos mākslinieku klubu. In: Brīvais Zemnieks, 15.08.1940., 8. lpp.
- ¹⁰⁸ LĪKUMS, Mākslas vērtības kļūst par darbaļaužu ieguvumu, 179. lpp.
- ¹⁰⁹ DAINA BLEIERE. Eiropa ārpus Eiropas. Dzīve Latvijas PSR. Rīga 2012, 51. lpp.
- ¹¹⁰ Augusts Pupa. In: Atpūta, 20.09.1940., 25. lpp.
- ¹¹¹ LĪKUMS, Mākslas vērtības kļūst par darbaļaužu ieguvumu, 180. lpp.
- ¹¹² Latvijas otrā skaņu lielfilma. Aizsprosts. In: Magazina, 28.06.1940., 8. lpp.
- ¹¹³ INGA PĒRKONE. Kino Latvijā 1920–1940. Rīga 2008, 219. lpp.
- ¹¹⁴ LĪKUMS, Mākslas vērtības kļūst par darbaļaužu ieguvumu, 180. lpp.
- ¹¹⁵ PĒRKONE, Kino Latvijā 1920–1940, 219. lpp.
- ¹¹⁶ DZENE, Drāmas teātris, 153. lpp.
- ¹¹⁷ LĪKUMS, Mākslas vērtības kļūst par darbaļaužu ieguvumu, 180. lpp.
- ¹¹⁸ Kā pārkārto mākslas iestādes. In: Ciņa, 23.08.1940.
- ¹¹⁹ LĪKUMS, Mākslas vērtības kļūst par darbaļaužu ieguvumu, 180. lpp.
- ¹²⁰ ELMĀRS PELKAUS. Sociālistiskās kultūras izveide. Latvijas Komunistiskās partijas darbība kultūras revolūcijas īstenošanā. 1940–1959. Rīga 1983, 36. lpp.
- ¹²¹ MUCENIECE, Radošā inteliģence sociālisma celtniecībā, 36. lpp.
- ¹²² JĒKABS GRAUBIŅŠ. Māksla. In: Brīvā Zeme, 29.01.1940.
- ¹²³ Rūdolfa Bērziņa dziesmu vakars. In: Brīvā Zeme, 11.11.1939., 12. lpp.
- ¹²⁴ Viņa dziedājums laikam patiešām bija iespaidīgs un ilgi palika klausītāju atmiņā: viņš “*dziedāja Marselježu ar tādu suģestējošu sparū, ka visus aizrāva līdz*”. Cit. no: KUNDIŅŠ, Latviešu teātra vēsture. 2. sēj., 84. lpp.
- ¹²⁵ V. CEDRIŅŠ. Rūdolfa Bērziņa 40 gadu dziedoņa gaitas. In: Brīvā Zeme, 22.03.1939.
- ¹²⁶ MUCENIECE, Radošā inteliģence sociālisma celtniecībā, 36. lpp.
- ¹²⁷ MARISS VĒTRA. Mans baltais nams. Rīga 1991, 98. lpp.
- ¹²⁸ LNA LVA PA, 15 500-1-700, 3. lp.
- ¹²⁹ Dr. hist. Aināra Bambāla informācija, kuras pamatā: LNA LVA PA (PA), 102-11-10, 169.–170. lp.
- ¹³⁰ Tiesa, pat tik uzticam cilvēku kā Likums pieskatīja vēl uzticamāki; piemēram, kad 1941. gada 1. janvārī Likums uzrunāja vēlētajus Pļaviņās, viņam līdzī bija aizbraucis Ābrams Genkins, LKP Rīgas apriņķa komitejas agitācijas un propagandas nodaļas vadītājs, kurš, atšķirībā no Likuma, patiešām bija īsts, vecs LKP biedrs un par pretvalstisku darbību pat bija nosēdējis veselus septiņus gadus cietumā (DAINA BLEIERE. Latvijas sovjetizācijas sākumposms. Ebreju loma. 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūlijs. In: LEO DRIBINS (sast.). Latvijas ebreji un padomju vara. 1928–1953. Rīga 2009, 129. lpp.). Pēc Likuma uzstāšanās “*b. Genkins saistošā katram saprotamā valodā apgaismoja pašreizējos apstākļus Padomju Savienībā un raksturoja postu kapitālistiskajās valstīs, kur pašlaik plosās otrs imperiālistiskais karš. Pēc tam visi klātesošie ar sajūsmu kopīgi nodziedāja Internacionāli un godināja mūsu lielo skolotāju biedru Staļinu*”. Biedrs H. Likums pie vēlētajiem Pļaviņās. In: Ciņa, 01.05.1941.
- ¹³¹ Pirms t. s. vēlēšanām tika izplatīts varas akceptēts stāsts par Likuma dzīvi, kur viss atbilda vajadzīgajām prasībām; pat par savu dekoratora darbu pirms dažiem gadiem Rīgā Krievu teātrī – kurš nebūt nebija kreiss, Likums teica to, ko no viņa gribēja dzirdēt, vai ko viņam lika teikt: “*Strādāt tajā bija pretīgi, jo vadošie amatu viri bija lielīgi baltgvardi, kas neieredzēja un nīda visu to, kam bija sakars ar Padomju Savienību šie darba apstākļi mani arvien vairāk ierosināja cīņai pret netaisno varu un deva sparū aizstāvēt strādnieku lietas.*” Biedrs Herberts Likums. In: Ciņa, 28.12.1940.
- ¹³² DZENE, Drāmas teātris, 12.–16. lpp.
- ¹³³ ŽAGARS, Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā 1940–1941, 203. lpp.; PELKAUS, Sociālistiskās kultūras izveide, 36. lpp.; par B. Dannenhiršu sk.: CIELAVA, Latviešu tēlotāja māksla. 1860–1940, 402. lpp. u. c.

- ¹³⁴ Gleznotājs Uldis Zemzaris savā ļoti interesantajā grāmatā par latviešu māksliniekiem raksta, ka Pinnis savā amatā bijis “uzpūtiģi ass” (ULDIS ZEMZARIS. Mākslinieki dzīves ceļā satikti. Vērojumi un atskārsmes. Rīga 2017, 116. lpp.). Pats Zemzaris, būdams vēl tikai 12–13 gadus vecs, 1940.–1941. gadā to, protams, nevarēja pieredzēt, bet laikam par Pinņa darbību pirmajā okupācijas gadā bija dzirdējis no māksliniekiem pēckara laikā.
- ¹³⁵ Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 3235-1/22-684, 75. lp.; sk. arī: SKULME, Atmiņu grāmata, 317., 407. lpp. (15. atsauce).
- ¹³⁶ RŪDOLFS PINNIS. Glezniecība. Rīga 1990, 26. lpp.
- ¹³⁷ KLOTIŅŠ, Mūzika okupācijā, 38. lpp.
- ¹³⁸ Zimīgi, ka par LKP biedru Likums tā arī nekļuva līdz pat savai nāvei padomju Latvijā 1980. gadā. 1953. gadā viņš tika izslēgts no LKP biedru kandidātu statusa par to, ka bija noslēpis savu sociālo izcelsmi no tirgotājiem (*Dr. hist. A. Bambāla sniegtā informācija*), bet tobrīd viņš savu ievērojamo lomu kultūras un mākslas sovjetizācijā jau bija nospēlējis. No 40. gadu beigām viņš bija talantīgs Rīgas kinostudijas mākslinieks inscenētājs un 1966. gadā kādā filmā sastapās ar savu labu paziņu kopš 20. gadiem – Leonidu Leimani. Tā bija latviešu kino klasika – “Purva bridējs”, kuru režisēja Leimanis, bet māksliniecisko inscenējumu veica Likums. 1969. gadā viņam tika piešķirts prestižais LPSR Tautas mākslinieka tituls. Likums Herberts. In: Latvijas padomju enciklopēdija. 6. sēj. Rīga 1985, 179.–180. lpp.
- ¹³⁹ Bušs bija ļoti agri sācis darbību nelegālajā Komunistiskās jaunatnes savienībā un par to tika pat uz laiku izslēgts no jau tā kreisās Tautas augstskolas, kuras zīmēšanas studijā viņš mācījās. Tāds “varas darbs” pret komjaunieti bija par daudz viņa studiju biedriem, kuri – ja arī ne pagrīdnieki, tad tomēr paši bija gana kreisi. Viņu protesta dēļ Bušs tika atjaunots augstskolā, kur mācījās – tāpat kā citi studenti – pie izcilajiem pedagogiem un māksliniekiem Romana Sutas, Sigismunda Vidberga un citiem, kļūdams tomēr ne vairāk par viduveju mākslinieku, realistu, taču pietiekoši profesionālu, lai vienu no viņa darbiem – “Veļas mazgātājas” – iegādātos pat Rīgas Mākslas muzejs, kuru vadīja pats V. Purvītis. Tomēr tas laikam nebija muzeja vērtīgākais ieguvums. No demokrātiskās, bet ne komunistiskās biedrības “Zaļā vārna” viņš pārceļoja uz savai politiskai pārliecībai atbilstošo Aktīvo mākslinieku biedrību, kura pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma tika slēgta, bet laikam vēl darbojās nelegāli. 1935. gadā par pagrīdes komunistisko darbību Bušs tika tiesāts un uz trim gadiem nonāca pārmācības namā, kamēr “Veļas mazgātājas” – kā viņš pats uzskatīja – tikušas no izstāžu zaļes muzejā izņemtas un kaut kur nobāztas (Kārlis Bušs. In: Atpūta, 13.09.1940., 25. lpp.). Latviešu tēlotāja māksla, protams, no tā necieta. Tagad, 1940. gadā, Bušs bija kļuvis par redzamu aktivistu, kuram tomēr bija zināma izpratne par glezniecību – tas bija Sutas un viņa kolēģu nopelns.
- ¹⁴⁰ LUDVIGS KĀRKLIŅŠ. Jāņa Ivanova simfonisms. Rīga, 1978, 23. lpp.
- ¹⁴¹ KLOTIŅŠ, Mūzika okupācijā, 209. lpp.
- ¹⁴² Svētku koncerts Latvijas PSR operas un baleta teātrī. In: Padomju Latvija, 09.11.1940., 8. lpp.
- ¹⁴³ LAUMA REINHOLDE. Skan jauna dziesma. In: Mēs jaunu pasauli sev celšim. 2. sēj., 188.–192. lpp., šeit 189. lpp.
- ¹⁴⁴ KLOTIŅŠ, Mūzika okupācijā, 177. lpp.
- ¹⁴⁵ J. GRAUBIŅŠ. Svētku koncerts. In: Brīvais Zemnieks, 09.11.1940. Graubiņš – tāpat kā “Brīvais Zemnieks”, kas nebija tik odiozs kā “Cīņa”, – nebaidījās uzsvērt, ka koncerta “latviskā daļa” iesākās ļoti vēlu vakarā, praktiski jau naktī, pēc tam, kad vairākas stundas skatītājus un klausītājus bija nodarbinājis Sarkanās armijas dziesmu un deju ansamblis un citi krievu priekšnesumi; latviešu “izcilos kora un orķestra priekšnesumus, T. Reitera un Jāņa Mediņa vadībā, publikai nācās noklausīties jau nogurdinātai, ap vieniem naktī, kamdēļ to ievērojamais vērtīgums pagāja klausītājiem secen nepietiekami apzināts un atzīts” (ibidem). Atcerēsimies, ka koncerts bija sācies astoņos vakarā, pēc vieniem naktī bija beigusies “latviskā daļa”, bet tai vēl sekoja baleta trešais cēliens (krievu komponista Reinholda Gliēra balets “Sarkanā Magone” bija tieši vietā – sarkans un dažiem latviešu solistiem labi pazīstams jau kopš 1933. gada, kad to bija iestudējusi Nacionālās operas baleta trupa. Baleta darbība notika “buržuāziskajā” Ķīnā, kur apspiestiem ķīniešu darbaļaudīm

viņu cīņā palīdzēja iebraukušie padomju jūrnieki. Lai arī baleta sižets ir pamatoti atzīts par nejēdzīgu, 1933. gada iestudējuma horeogrāfija – baletmeistars no PSRS Vasilis Tihomirovs – un mūzika bija tīri baudāma (IJA BITE. Latvijas balets. Rīga 2002, 87.–88. lpp.). Galu galā neko citu “sarkanāku” latviešu balets tobrīd vēl piedāvāt nevarēja). Tāpat publika bija brīva tikai ap diviem nakti. Protams, koncerta organizētāji labi apzinājās, ka isāks koncerts var tikt uzskatīts par politiski nepiemērotu dižajiem svētkiem.

¹⁴⁶ Tēlotājas mākslas dekāde. In: Brīvais Zemnieks, 20.04.1941.

¹⁴⁷ Vienu no mākslinieku grupām šajā kooperatīvā vadīja ievērojamais tonālas glezniecības meistars Eduards Kalniņš, kura glezna “Plostnieki” bija 1935. gadā saņēmusi ļoti augstu novērtējumu; viņa grupa esot gatavojusi panno “Mašīnbūve Padomju Savienībā”. KARKLIN', Aleksandra Briedis, s. 103.

¹⁴⁸ KONSTANTE, Staļina garā ēna, 61. lpp.

¹⁴⁹ KLOTIŅŠ, Mūzika okupācijā, 254.–255. lpp.

¹⁵⁰ DZENE, Drāmas teātris, 133. lpp.

¹⁵¹ GONCHAROV, KOKURIN, Gvardejcy oktjabrja, s. 137.

¹⁵² K. SAKNE. Arvids Pelše. In: Padomju Jaunatne, 02.02.1946.

¹⁵³ Sk.: ARVĪDS PELŠE. Par boļševiku partijas vadītājas lomu. In: Propaganda un Aģitācija 1940, Nr. 4, 31.–35. lpp.

SUMMARY

The article consists of several essays devoted to Sovietisation of Latvian culture after the occupation and annexation of Latvia. The article is based on archival research, studies of the press and memories published in Soviet period and after the restoration of independence. The large amount of research literature dedicated to the problem has additionally contributed to the current article.

Already during the first days after the occupation of Latvia the Communist Party started to brutally assault Latvian culture and art. The official Communist Party propaganda described Latvian culture during the period of independence as being in a period of decline and hostile to culture as such. The culture of the Republic Latvia was described as fascist. The new authorities also promised to start a new period in education and culture together with the peoples of the Soviet Union and take Soviet working class as an example. The plans or cultural reorganisation included ideas of Sovietisation and Russification.

The Sovietisation of Latvian cultural life was organised by uneducated communist bureaucrats both imported from the USSR or released from the prisons of authoritarian regime. The officers of the Soviet embassy contacted Latvians ready to cooperate as early as 1938–1940. Žanis Spure and Arvids Pelše as Secretaries of the Central Committee of Communist Party were among the most organisers and ideological leaders of Sovietisation processes. The well-known artist Herberts Likums was appointed as a director of the Department of Social and Cultural Affairs, subsequently, he headed the Department of Art Affairs of the Latvian SSR Soviet government. The particular reorganisation in art and music academies and theatres was directed towards ousting of incumbent leadership and appointing trusted local leftist artists or representatives from the USSR.

The new authorities organised large meetings of artists, striving to explain the new principles of culture and art. Efforts of the Soviet bureaucracy were supported by the artists of younger generation, as well as representatives of leftist circles, which flourished

during the parliamentary period. The prominent writer Andrejs Upits was amongst the most valuable supporters of Sovietisation policy.

Since the legal annexation of Latvia in August 5, 1940, the previous trends intensified. One of the first slogans declared was a principle of so-called “socialist realism”, nobody actually understood it properly. The new authorities demanded from artists to study Soviet ideology and to understand the superiority of Soviet culture. They also corrupted people by commissioning and prompting creation of artworks dedicated to Soviet official holidays and Soviet officials.

One of the measures directed towards Sovietisation was misappropriation and communist-style interpretation of the greatest Latvian poet Rainis. He was described as a friend of the USSR and a communist poet, however, the true complexity of his creative work stood in the way of completely misappropriating it. Sometimes, the Soviet bureaucrats recognised that Rainis during the 1920s “*was not fully ours, he retreated from Marxism to Opportunism*”. However, already in September 1940, the new authorities *post mortem* declared him a People’s poet.

Sieviešu zīmogi un sieviešu attēlojums Livonijas vaska zīmogos

Female Seals and Female Depiction in Livonian Wax Seals

Ilona Teplouhova, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante, zinātniskā asistente

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: ilona.teplouhova@gmail.com

Pirmie zināmie dokumenti, kuriem pievienoti zīmogi, Livonijas teritorijā ir datējami ar 12. gadsimta beigām, bet vaska zīmogi dokumentiem tiek pievienoti tikai 13. gadsimtā, un tos aktīvi izmanto līdz 16. gadsimta vidum. Šajā neilgajā laikā posmā ir tapuši vairāki tūkstoši dokumentu, bet tikai ļoti nelielu to daļu ir izdevušas vai ar savu zīmogu apliecinājušas sievietes. Rakstā ir aplūkotas divas līdz šim Latvijā minimāli pētītas tēmas – sieviešu zīmogi un sieviešu attēlojums tajos. Pirmajā nodaļā sniegts ieskats Rietumeiropas sieviešu zīmogu izmantošanas vēsturē, otrajā nodaļā analizēti Livonijas sieviešu zīmogi, bet trešajā nodaļā – zīmogi, kuru galvenais tēls ir sieviete.

Atslēgvārdi: sfragistika, sigilogrāfija, sieviešu zīmogi, Livonijas vaska zīmogi, sieviešu attēlojums.

The first known documents with pendant seals in the territory of Livonia can be traced to the end of the 12th century, while the wax seals of the documents were added only at the 13th century and actively used until the middle of the 16th century. Within this brief period, several thousand documents were made, but only a very small part of them have been issued by women or authenticated with their seal.

The article deals with two so far only slightly studied topics in Latvia – women's seals and women's depiction in them. The first chapter of the article provides an insight into the Western European women's seals use history, the second chapter analyses the Livonian women's seals, and the third chapter analyses the stamps, in which the main character is a woman.

Keywords: sphragistics, sigillography, female seals, Livonian wax seals, female depiction.

levads

Zīmogu pirmsākumi ir meklējami senā pagātnē, to izcelsme saistās ar zīmēm, kuras senais cilvēks lietoja, lai atšķirtu priekšmetus, kas viņam piederēja. Šīs zīmes nodēra gan par dzimtas, gan dzimtas īpašuma piederības apzīmējumu. Kā piederības zīmes tika izmantoti arī iniciāļi. Pakāpeniski dzimtas simbols tika aizstāts ar ģimenes simbolu, ko atstāja uz ģimenes īpašumā esošiem priekšmetiem.¹

Viduslaiku zīmogs ir zīme – *signum*, kas vienlaikus ietvēra gan personīgo identitāti, gan tās sabiedrības struktūru, kurā tas tika izmantots.² Viens no galvenajiem zīmoga uzdevumiem bija apliecināt dokumentu autentiskumu, līdz ar to zīmogam bija jābūt vidutājam starp tā īpašnieku un dokumenta saņēmēju. Zīmogam bija precīzi jāatspoguļo tā īpašnieka vārds un statuss.³

Sieviešu zīmogi un sieviešu attēlojums Livonijas vaska zīmogos līdz šim ir ļoti minimāli aplūkotas tēmas. Par sieviešu zīmogiem Kurzemes un Zemgales hercogistes laikā ir rakstījis Jānis Baltiņš.⁴ Livonijas sieviešu zīmogus savā promocijas darbā ir pieminējusi Vija Stikāne,⁵ tomēr visaptverošu pētījumu par šo tēmu līdz šim nav bijis. Šāda situācija nav tikai Latvijas fenomens, kur varētu aizbildināties ar pētnieku trūkumu – samērā ilgu laiku arī Rietumeiropas valstu pētnieki zīmogus no dzimuma viedokļa nav apskatījuši. Kā norāda Elizabete Danburija (*Elizabeth Danbury*), tam par iemeslu galvenokārt ir fakts, ka sieviešu zīmogi viduslaikos bija daudz mazāk izplatīti nekā vīriešu zīmogi un tika lietoti ievērojami mazākā apmērā.⁶ Tendence pētīt dažādas sociālās grupas Rietumēropā ir parādījusies jau 20. gadsimta 60. gados, savukārt vēsturnieki, kas nodarbojas ar sfragistiku, šai tendencei pievērsušies tikai 20. gadsimta 80. gadu beigās. Diemžēl Latvijas akadēmiskajās

apriņdās sociālo grupu vēstures pētniecība vairāk saistāma ar 20. gadsimta beigām un 21. gadsimta sākumu, piedzīvojot uzplaukumu tikai dažos pēdējos gados, un attiecīgi zīmogu pētniecība šādā skatījumā ir attiecināma tieši uz pēdējiem gadiem.

Raksta mērķis ir apkopot informāciju par zināmajiem Livonijas sieviešu zīmogiem un analizēt tajos attēloto, kā arī sniegt ieskatu, kā Livonijas vaska zīmogs tika attēlota sievietē. Raksta hronoloģiskās robežas aptver laika posmu no 12. gadsimta beigām, kad Latvijas teritorijā parādās pirmie vaska zīmogi, līdz 1561. gadam, kad beidz pastāvēt Livonijas konfederācija. Par hronoloģisko robežu sākumposmu nav izraudzīta Livonijas konfederācijas dibināšana, jo aplūkojamā teritorija jau pirms 1243. gada ģeopolitiskajām pārmaiņām atradās ciešā Rietumeiropas tradīciju ietekmē un šīs pārmaiņas neietekmēja vaska zīmogu turpmāko attīstību. Hronoloģisko robežu beigu posms iezīmē ne tikai aplūkojamās teritorijas politiskās pārmaiņas, bet arī pārmaiņas dokumentu producēšanas praksē, kad ieviešas papīrs un lakas zīmogi, bet vaska zīmogi kļūst par laicīgās varas augstāko pārstāvju atribūtu un sociālā statusa apliecinājumu.

Raksta tapšanā izmantoti avoti no Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva, kā arī no Igaunijas Nacionālā arhīva, Tallinas pilsētas arhīva, un tā ir tikai ir neliela daļa no autores apkopotajiem datiem par Livonijas vaska zīmogiem. Lai arī šo avotu apjoms ir pārsniedzis jau vairākus tūkstošus, vēl tikpat daudzi vaska zīmogi ir palikuši neizpētīti. Līdz ar to pastāv cerība, ka tieši Livonijas sieviešu zīmogu skaits vēl varētu palielināties un sniegt jaunu informāciju par šīs sociālās grupas zīmogu īpatnībām un lietojumu.

Sieviešu zīmogi: Rietumeiropas konteksts

4.–11. gadsimtā dokumentu apliecināšana ar zīmogu bija ekskluzīva karaļu privilēģija. Līdz ar centrālās autoritātes vājināšanos 11. gadsimta vidū zīmogu izmantošana kopā ar citām karaliskajām privilēģijām un tiesībām ieviesās arī garīdznieku, hercogu un grāfu sabiedriskajās aprindās, tādējādi paplašinot to lietojumu. Līdz 1180. gadam šis aristokrātijas grupas, tāpat kā karaļi pirms viņiem, uztvēra zīmogu lietošanu kā pārkāpas autoritātes privilēģiju. Pēc 1180. gada zīmogošana zaudēja savu augstā statusa nozīmi un attīstījās jau kā juridiskā prakse. Ap 1200. gadu zīmogu lietošana šajā vienkāršajā nozīmē strauji izplatījās visos sabiedrības slāņos – no karaļiem līdz nedīziltīgiem zemes īpašniekiem.⁷

Zīmogošanas prakses pirmsākumi augstdzimušu sieviešu vidū Rietumeiropā meklējami tikai 11. gadsimta sākumā. Par pirmo gadījumu, kad sieviete ir izmantojusi savu zīmogu, uzskatāms 1002. gads, kad to lietoja Vācijas imperatora Heinriha II (*Heinrich II*) sieva Kunegunda (*Kunigunde*).⁸ Lielbritānijā Henrija I (*Henry Beauclerc*) sieva Matilde (*Matilda Dunkeld*) ir izmantojusi savu zīmogu, sākot ar aptuveni 1100. gadu.⁹ Francijā zīmogu izmantošana līdz pat 12. gadsimtam saglabājās kā ekskluzīva vīriešu privilēģija. Pirmā sieviete Francijā savu zīmogu 1115. gadā lietoja Montfortas Bertrada (*Bertrade de Montfort*), karaļa Filipa I (*Philippe I*) atraitne.¹⁰ Šis ir ļoti interesants gadījums, jo Bertradas laulība ar karali Filipu I bija nelegāla un nekad netika atzīta no Romas katoļu baznīcas puses, tomēr Bertrada zīmoga leģendā sevi ir identificējusi kā „*Franku karalieni no Dieva žēlastības*”.¹¹ Karaļa Filipa I dzīves laikā tas nebija šķērslis, Bertradas kā karalienes vārds bieži parādās karaļa izdotajos

dokumentos, bet šajā laikā viņa ne reizi nav izmantojusi savu zīmogu. Tikai kļuvusi par atraitni, kad viņas ietekme galmā bija samazinājusies, viņa pirmo reizi lietoja savu zīmogu. Kaut arī atšķirībā no savām ārvalstu priekšgājējām Bertrada izmantoja karalisko titulu, viņas zīmogs pēc būtības nebija karaliskais zīmogs, tas bija vairāk piemērots personīgās korespondences apzīmogošanai, nevis valstiska līmeņa dokumentu apliecināšanai.¹² Tomēr Bertradas iniciatīva, kas norāda gan uz viņas personīgajām ambīcijām, gan uz korelāciju starp zīmogu izmantošanu un statusu, tiešā veidā sekmēja tālāku zīmogu lietošanas attīstību. Pirmā nekaraliskas izcelsmes sieviete, kas izmantojusi zīmogu, bija Sibilla no Anžū (*Sibylle d'Anjou*) – Flandrijas grāfiene un Bertradas mazmeita. Iniciatīvu lietot zīmogu pārņēma arī nākamās karalienes, piemēram, Adelaide (*Adèle de Maurienne*), karaļa Luija VI (*Louis VI*) sieva, kuras aktīvā darbība ir labi dokumentēta 90 dokumentos, taču nevienā no šiem dokumentiem, pirms viņa kļūst par atraitni, nav pieminēts viņas zīmogs. Sākot ar karalieni Akvitānijas Eleonoru (*Aliénor d'Aquitaine*), pirmo reizi Francijā parādās valdošas sievietes zīmogs, tomēr Eleonora bija pirmā Francijas karaliene, kurai bija personīgs īpašums – Akvitānijas hercogiste, un savu zīmogu viņa izmantoja tikai darījumos, kas skāra viņas valdījumu. Visām Francijas karalienēm pēc Eleonoras bija personīgie zīmogi, tomēr to lietošana bija ierobežota. Tie nekad netika pievienoti karaliskiem dokumentiem, un tiem netika piedēvēta karaļa zīmoga simboliskā nozīme, kas apliecināja valsts autoritāti. Līdz ar to karalisko sieviešu zīmogu izmantošanas struktūra jau no pašiem pirmsākumiem liecina par kvalitatīvam atšķirībām starp karaļa un karalienes varu.¹³

Sieviešu zīmogu izmantošana Rietumeiropā augstāko punktu sasniedza 13. gadsimta vidū un tā otrajā pusē.¹⁴ Lai gan

augstdzimušu sieviešu vidū bija pieņemts apliecināt dokumentus ar personīgo zīmogu, lielākoties sievietes izvēlējās izmantot savus zīmogus kopā ar sava tēva, vīra vai dēlu zīmogiem. Daudzos gadījumos sievietes nemaz nelietoja zīmogus, pat ja viņām tādi bija, bet lūdza savus vīriešu dzimtes radniekus apliecināt dokumentus viņu vārdā. Citāda situācija ir ar neaugstdzimušām sievietēm – neprecētas sievietes izmantoja savus zīmogus vienpersoniski, savukārt precētas sievietes tos izmantoja kopā ar savu vīriešu dzimtes radnieku zīmogiem. Proporcionāli neaugstdzimušas sievietes izmantoja savus personīgos zīmogus biežāk nekā neaugstdzimuši vīrieši.¹⁵

Livonijas sieviešu vaska zīmogi

12. gadsimta beigās Romas pāvests Inocents III (*Innocentius III*) izsludināja krusta karu Livonijas kristiešu aizstāvībai. Karadarbība skāra tagadējo Latvijas un Igaunijas teritoriju. Igaunijas teritorijā par ietekmi cīnījās gan dāņi, gan zviedri, gan Zobenbrāļu ordenis. 1219. gadā Dānijas karalis Valdemārs II (*Valdemar Sejr*) rikoja krusta karagājienu uz Rēveles zemi, šajā karagājienā viņš guva uzvaru pār igauņiem un turpināja iekarot Ziemeļigaunijas teritorijas. Krusta kara rezultātā Dienvidigaunijas un Latvijas teritorijas tika nosauktas par *Terra Mariana*, kas vēlāk ie-guva plaši zināmo apzīmējumu – Livonija. Savukārt Ziemeļigaunijas teritorija nokļuva Dānijas valdījumā kā Igaunijas hercogiste. 1345. gadā pēc vairākus gadus ilgušajiem nemieriem Ziemeļigaunijā un Sāremā Vācu ordeņa Livonijas atzaram (turpmāk – Livonijas ordenis) izdevās apspiest nemierus, un 1346. gadā Dānijas karalis tam pārdeva savus valdījumus.

13. gadsimta sākumu var uzskatīt par laiku, kad Livonijas teritorijā pirmo reizi tika izmantoti vaska zīmogi dokumentu

autentiskuma apliecināšanai. Šo zīmogu īpašnieki bija Zobenbrāļu ordeņa bruņinieki un baznīcas pārstāvji, un viņu zīmogos saskatāmas iezīmes, kas šajā laikā bija raksturīgas arī citviet Rietumeiropā.

Nemot vērā, ka Ziemeļigaunijas teritorija pēctecīgi atrodas Rietumeiropas tradīciju ietekmē, un tas neapšaubāmi atspoguļojas sfragistikas avotos, rakstā aplūkoti arī sieviešu zīmogi, kas hronoloģiski iekļaujas Igaunijas hercogistes pastāvēšanas posmā. Pirmās zināmās sievietes zīmogu lietotājas, kuru zīmogi nonāca Livonijas teritorijā, bija ārzemnieces: Margareta (*Margrethe Sambiria*), Dānijas karaliene, un Ingeborga (*Ingeborg Håkansdotter*), Norvēģijas grāfiene. Šī iemesla dēļ, pēc autore domām, šo zīmogu analīze ir būtiska, jo tos var uzskatīt par pirmajiem sieviešu zīmogu paraugiem, ar kuriem saskārās Livonijas sabiedrība.

Margareta bija Dānijas karaļa Kristofera I (*Christoffer I*), sieva un pēc vīra nāves viņa kā sava nepilngadīgā dēla Ērika V Klippinga (*Eric V Klipping*) reģente aktīvi iesaistījās politiskajās aktivitātēs. Margaretas zīmogos bija attēlota tronī sēdoša Jaunava Marija ar Kristus bērnu, labajā rokā viņa tur lilijas ziedu. Blakus tronim redzama ceļos nometusies karaliene, kuru kronē eņģelis. Zīmoga leģendā uzraksts: MARGARETA DEI GRACIA DANORUM SCLAVORUM Q REGINA.¹⁶

Ingeborga bija Norvēģijas grāfa Ērika Magnusona (*Eric Magnusson*) sieva, bet pēc sava tēva, Norvēģijas karaļa Hākona V Magnusona (*Håkon Magnusson*), nāves kļuva par nepilngadīgā dēla Magnusa IV (*Magnus Eriksson*) reģenti gan Norvēģijā, gan Zviedrijā. viņas zīmogā ir attēlota stāvoša, kronēta sieviete, kurai katrā rokā ir karogi, uz tiem redzamas lauvas. Viņai pie kājām katrā pusē novietotas bruņucepures. Leģendā uzraksts: S INGIBURGIS DEI GRACIA DUCISSE SWEORV.¹⁷ Šo zīmogu vizuālais risinājums ir tiešs Rietumeiropas sigilogrāfijas tradīciju atspoguļojums, un

tos var uztvert kā pirmos paraugus, ar kuriem saskārās Livonijas sabiedrība.

Pirmā zināmā sieviete zīmogu lietotāja no Livonijas ir Ģertrūde (*Gertrud*), Svētās Marijas Magdalēnas abatijas abate Rīgā. Viņa savu zīmogu ir izmantojusi, lai apliecinātu 1336. gadā tapuša dokumenta patiesumu. Dokumentā ir minēti abatijas torņa pārbūves darbi, līdz ar to ir skaidrs, kāpēc tieši viņai bija jāapstiprina šī dokumenta patiesums. Zīmogā ir redzama kājās stāvoša sieviete ar krustu vienā un grāmatu otrā rokā. Zīmoga leģendā lasāms: SIGILLVM ABBATTISSE DE RIGA¹⁸ (sk. 1. att.).

Līdzīga situācija ir ar diviem citiem zīmogiem: tie piederējuši Tallinas Svētā Mihaela klostera abatēm – Margaretai fon Bikenai (*Margareta von Bycken*) un Elizabetei (*Elisabeth*). Viņas ir izmantojušas savus zīmogus, lai apstiprinātu dokumentus, kas saistīti ar abatijas darbību – ar viņu „īpašumu”. Abos zīmogos attēlota kājās stāvoša sieviete ar krusta spieķi vienā un grāmatu otrā rokā.¹⁹ Zīmoga leģenda saglabājusies tikai Elizabetes zīmogam, tajā lasāms: SIGILLVM ABBATTISSE REVALIEN.

Atšķirīga situācija ir ar Johana Treidena (*Johann Treyden*) atraitnes Helēnas (*Elyne Treyden*) 1431. gadā izmantoto zīmogu: tajā redzams E burts (no vārda Helēna (Elena)) un leģendā lasāms: *s elene her Iohans vif van Treiden*.²⁰ Tieši zīmoga leģenda norāda: kaut arī viņai bija visas tiesības izmantot savu personīgo zīmogu, sieviete izvēlējās norādīt uz savu radniecību ar vīriešu dzimtes pārstāvi, šajā gadījumā – savu mirušo vīru.

Kaut arī ir zināmi vairāki gadījumi, kad sieviešu vārdā izdoti dokumenti, savus zīmogus dokumentu apliecināšanai šīs sievietes nav izmantojušas. Šajos dokumentos ievērota noteikta tekstuālā forma, kas norādīja, kuram no vīriešu kārtas radniekiem – dēlam, brālim vai dažkārt pat znotam vai senjoram – ir tiesības apzīmogot dokumentu. Tā, piemēram, Dītriha Metaka

(*Dietrich Methstaken*) atraitne Doroteja Firksa (*Dorothea Virx*) 1559. gada dokumenta apliecināšanai ir pilnvarojusi savu dēlu Marku Metaku (*Marcus Methstaken*), Ģertrūdes Tisenhauzenas (*Gertrud Tiesenhauzen*) 1546. gada dokumentu ir apzīmogojis Rīgas arhibīskaps un viņas dēls Kristofers Ungerns (*Christopher Ungern*), bet Kerstena Tisenhauzena (*Kersten Tiesenhauzen*) atraitne Gese fon Pletenberga (*Goscha von Plettenberch*) 1553. gada dokumentu apliecināt lūdza savam znotam.²¹

Karaļi un karalienes ne tikai zīmogos, bet arī daudzviet citur izvēlējās sevi attēlot līdzīgi, kā jau kopš 4. gadsimta tika attēlots Jēzus Kristus – sēžot tronī un rokās

1. att. Svētās Marijas Magdalēnas abatijas Rīgā abates Ģertrūdes zīmogs. 1336.

Avots: LNA LVVA, 8-3b-25. Foto: Marika Vanaga.

Fig. 1. Seal of the Abbess of the St. Mary Magdalen Abbey in Riga. 1336.

Source: The National Archives of Latvia, Latvian State Historical Archive (further – LNA LVVA), 8-3b-25. Photo: Marika Vanaga.

turot savas amata regālijas. Šādi vizuālie attēlojumi, īpaši zīmogos, uzskatāmi par samērā tāliem to īpašnieku atveidiem. Tie drīzāk ir stereotipiski un sniedz ieskatu tā laika sabiedrības uzskatos par to, kā būtu jāatveido zīmoga īpašnieks.²² Iespējams, tie norāda arī, kā šie cilvēki uztvēra paši sevi. Ja karaļi un karalienes varēja ietekmēt to, kā tika attēloti, tad viņi paši arī līdzdarbojās savas identitātes veidošanā un šī tēla izplatībā. Šo apgalvojumu viennozīmīgi var attiecināt uz Dānijas karalienes Margaretas zīmogu. Tajā redzamā aina, kur eņģelis kronē karalieni, var norādīt gan uz Margaretas labajām attiecībām ar pāvesta kūrīju un garīgi militārajām brālībām,²³ gan uz viņas dievbijīgo raksturu, bet tikpat labi arī uz Margaretas kā valdnieces lielajām ambīcijām – viņa tiek kronēta Jaunavas Marijas un Jēzus Kristus priekšā, attiecīgi saņemot debesu svētību būt par valdnieci uz zemes. Margaretas zīmogā redzama gan pati karaliene, gan Jaunava Marija. Lielākās daļas Rietumeiropas karaliņu zīmogi, īpaši pēc 1100. gada, kuros redzamas tronī sēdošu, kronētu sieviešu figūras, neattēlo šīs zemes valdnieces, bet gan simboliski reprezentē Jaunavu Mariju.²⁴

Visos zināmajos abašu zīmogos ir līdzīgi tēli: gan Rīgas Svētās Marijas Magdalēnas klostera abates Ģertrūdes zīmogā, gan Tallinas Svētā Mihaela klostera abašu Elizabetes un Margaretas zīmogos redzamā sieviete reprezentē šo sieviešu ieņemamo amatu. Arī zīmogu leģendas norāda, ka tie ir bijuši pašu abašu, nevis visa klostera zīmogi. Baznīcas struktūrā un ticīgo sieviešu dzīvē kopumā nozīmīgs faktors bija vieta, ko ieņēma vīrieši. No vienas puses, vīriešiem bija vara pār sievietēm: ticīgās sievietes atradās vīriešu – priesteru pārraudzībā, tādējādi priesteri funkcionēja kā varas un kontroles figūras. Savukārt, no otras puses, bieži vien tie paši vīrieši bija arī šo sieviešu draugi, mācekļi un sekotāji.²⁵ Būtiski, ka sievietei, kura ieņēma

augstu amatu baznīcas struktūrā, ir bijušas lielākas iespējas izmantot savu zīmogu nekā augstdzimušām un vasaļu kārtas sievietēm. Šie abašu zīmogi demonstrē ne tikai pārraugošo vīriešu uzticību abatēm, bet arī paša klostera un abašu nozīmi. Dažus secinājumus var izdarīt arī par Tallinas Svētā Mihaela klostera abašu zīmogu mantošanas iespējām. Tā kā vizuālas izmaiņas šajos zīmogos praktiski nav saskatāmas un zīmogu leģendās nav minēti abašu vārdi, var pieņemt, ka arī Livonijas teritorijā tika ievērota tradīcija abašu zīmogus nodot no vienas paaudzes nākamajai.²⁶ Būtiski, ka uz abašu, kā arī iepriekš minētās Dānijas karalienes Margaretas augsto statusu netieši norādīja izvēlēta zīmogu forma – tie visi ir smailovāli. Rietumeiropas tradīcijā sievietes, kuras ieņēma augstu sociālo statusu, vienmēr saviem zīmogiem izvēlējās kājās stāvošas sievietes figūru, kuru vislabāk bija iespējams attēlot tieši smailovālas formas zīmogos.²⁷ Smailovālās formas zīmogu attīstība un izplatība ir diskutabls jautājums. Tomass Aleksandrs Heslops (*Thomas Alexander Heslop*) ir norādījis, ka šādi zīmogi radušies Flandrijā un Francijas ziemeļu daļā 11. gadsimta vidū.²⁸ Sākotnēji smailovālas formas zīmogi bijuši izplatīti garīdznieku vidū, kuru zīmogos attēlotas kājās stāvošas figūras. Ļoti iespējams, ka sieviešu zīmogu forma un stāvošas sievietes tēls ir aizgūts no garīdzniecības zīmogiem un šāda zīmogu forma izvēlēta, jo tā bija ērtāk izvietot vertikālas figūras.²⁹

Sieviešu zīmogos redzamo sieviešu atribūti liecina par ciešu saikni ar baznīcu. Izņēmumi ir Norvēģijas grāfienes Ingeborgas un H. Treidenas zīmogi. Lai gan Ingeborgas zīmogā ir attēlota kronēta sieviete, bruņu ķiveres vairāk raksturīgas augstdzimūšu vīriešu zīmogu ikonogrāfijai. Savukārt H. Treidenas zīmogā redzamais E burts atklāj personalizētāku attieksmi gan pret zīmogošanas praksi, gan pret zīmogotāja statusa reprezentāciju. Lai gan šī zīmoga

leģendā ietverta norāde uz radniecību ar vīrieti, šis piemērs noteikti ir viduslaiku Livonijas sievietes statusa atspoguļojums.

Sieviešu attēlojums Livonijas vaska zīmogos

Livonijas vaska zīmogos kopumā (ne tikai tajos, kas piederējuši sievietēm) sievietes tēls sastopams ļoti bieži. Tā laika zīmoga vizuālais noformējums bija cieši saistīts ar bībeliskiem motīviem, tāpēc visbiežāk sastopams Jaunavas Marijas tēls. Livonijas sfragistiskajā materiālā bez Jaunavas Marijas attēlota vēl tikai Svētā Katrīna.³⁰ Salīdzinājumā ar Jaunavu Mariju Svētā Katrīna zīmogos redzama reti, un šiem tēliem ir ļoti nebūtiskas stilistiskas atšķirības, turpretim Jaunava Marija Livonijas sfragistiskajā materiālā iekļauta dažādos motīvos. Svētās Katrīnas retais atveidojums liek domāt, ka viņas tēlam nav bijusi būtiska ietekme Livonijas sabiedrības, un galvenokārt – Livonijas sieviešu, uzskatu veidošanā par sievietes tēlu un lomu sabiedrībā. Iepriekš minēto argumentu, kā arī raksta ierobežotā apjoma dēļ šī nodaļa veltīta Jaunavas Marijas tēla analīzei, aplūkojot zīmogus ar dažādu Jaunavas Marijas dzīves notikumu attēlojumu.

Jēzus dzimšana. Jēzus dzimšanas aina ir aprakstīta gan Mateja, gan Lūkas evaņģēlijā, kur minēts, ka Jēzus piedzima Betlēmē, Jūdejā, mātei jaunavai. Šis motīvs mākslā ir ļoti izplatīts, un tā pirmsākumi meklējami jau 4. gadsimtā. Šis ainas attēlojums ir atšķirīgs Rietumeiropā un Bizantijas mākslā: Rietumeiropas tradīcijā šī aina visbiežāk ir kūtī vai stallī, savukārt Bizantijas tradīcijā – alā.³¹

Šo motīvu savos zīmos ir izmantojuši Livonijas ordeņa mestri. zīmogā attēlota gultā guļoša Marija, kuras galva vērsta uz kreiso pusi, pie gultas kājgaļa kājās stāv Jāzeps. Virs gultas redzams šūpulītis

ar Jēzu Kristu un vērša un ēzeļa galvu. Apļa leģendā uzraksts: S COMENDATORIS DOM THEVTON IN LIVONIA. Sākot ar 1320. gadu,³² Livonijas ordeņa mestru zīmogos mainās figūru novietojums – tagad Marijas galva vērsta uz labo pusi, arī Jāzeps stāv labajā pusē. Zīmoga apļa leģenda palikusi nemainīga³³ (sk. 2. att.).

Jaunavas Marijas attēlojums Jēzus dzimšanas ainā izsekojams, sākot ar 5. gadsimta beigām, pirms tam Jaunava Marija tika iekļauta tikai Jēzus apbrīnošanas ainās. Savukārt Jāzeps gandrīz vienmēr atveidots kā vecāks vīrs. Vērša un ēzeļa attēlošanai Jēzus dzimšanas ainā ir dziļas saknes agrās kristietības mākslā, kur daudzos gadījumos šie dzīvnieki bija vienīgie,

2. att. Livonijas ordeņa mestra zīmogs. 1330.

Avots: LNA LVVA, 8-3b-23. Foto: Marika Vanaga.

Fig. 2. Seal of the Master of the Holy Livonian Order. 1330.

Source: LNA LVVA, 8-3b-23. Photo: Marika Vanaga.

kas redzami kopā ar Jēzu Kristu. Lai gan nedz vērsis, nedz ēzelis nav pieminēti ne Mateja, ne Lūkas evaņģēlijā, to klātesamību Kristus dzimšanā apstiprina raksti no Vecās Derības (Jesajas grāmata 1:3, Habakuka grāmata 3:2), un to klātbūtne nekad nav tikusi apšaubīta no teologu puses. Vērsis simboliski reprezentē ebreju tautu, kuru ir nomācis likuma spēks, savukārt ēzelis simbolizē pagānu tautas, kuras nes elku pielūgšanas grēkus, un Jēzus ir ieradies atpestīt visus šos cilvēkus no viņu nastas.³⁴

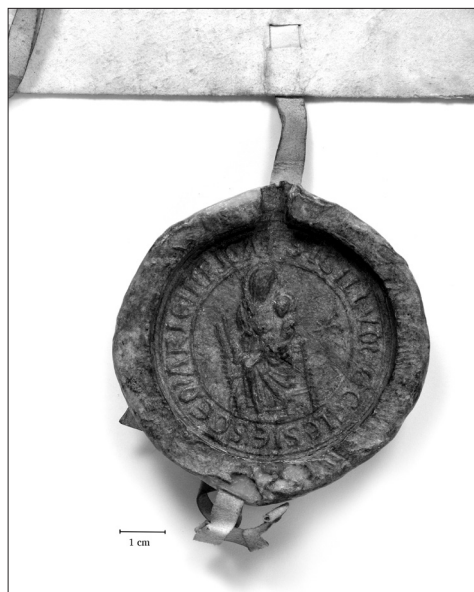
Madonna ar bērnu. Mākslā termins „madonna” tiek attiecināts uz mākslas darbiem, kur Marija (ar Jēzu vai bez viņa) ir centrālā figūra. Šis motīvs ir ļoti izplatīts gan vizuālajā mākslā, gan skulptūrās kā katoļu, tā arī pareizticīgo baznīcas tradīcijā. Senākie Madonnas un Jēzus bērna attēlojumi ir izsekojami līdz pat agrās kristietības mākslai, bet pēc tam, kad Jaunava Marija Efesas koncilā 431. gadā tika pasludināta par „Dieva dzemdētāju”, viņas kā centrālās figūras attēlojumi kļuva daudz populārāki.³⁵

Lai gan Madonnu ar bērnu savos zīmogos attēlojuši daudzi – Livonijas ordeņa komturi un fogti,³⁶ Rīgas arhibīskapi,³⁷ Tallinas bīskapi,³⁸ Tērbatas bīskapi³⁹ un citi –, īpaši izceļams ir Rīgas Doma baznīcas zīmogs. Tajā redzama tronī sēdoša sieviete, kura rokās tur bērnu. Gan sievietei, gan bērnam ap galvu ir nimbs. Katrā troņa pusē ir zvaigzne. Zīmoga leģendā lasāms: SIGILLVM ECCLESIE SCE MARIE IN RIGA⁴⁰ (sk. 3. att.). Šis zīmogs ar tā motīvu ir ļoti interesants, jo to var interpretēt kā „runājošo zīmogu” – dievnams ne tikai ticis dēvēts par Svētās Marijas baznīcu, kas atspoguļojas zīmoga leģendā, bet arī tā aizgādne bija Svētā Marija. Līdz ar to baznīcas zīmogu, kurā redzama Madonna ar bērnu, nebūtu iespējams sajaukt ar kādas citas baznīcas zīmogu.

Madonnu ar bērnu savos zīmogos izvēlējas attēlot arī Doma baznīcas dekāns.⁴¹

Salīdzinot ar Doma baznīcas zīmogu, ir saskatāmas tikai nelielas atšķirības – Madonna ar bērnu ir koku zaru ieskauti, un Madonna vienā rokā tur apaļu objektu. Nav nosakāms, vai Madonna ar bērnu sēž vai stāv, pieļaujami ir abi varianti. Diemžēl zīmogu saglabāšanās pakāpe neļauj precīzi noteikt, kas ir apaļais priekšmets Madonnas rokā, tāpēc jāpieņem, ka tas varētu būt ābols, kas simbolizē iedzimto grēku.

Jaunavas kronēšana vai Jaunavas kronēšana debesis. Šī motīva pamatojums Svētajos Rakstos rodams vairākās vietās – Augstajā dziesmā (4:8), Psalmos (44:11-12) un Jāņa atklāsmes grāmatā (12:1-7). Tas parasti seko ainām par Jaunavas Marijas nāvi un viņas uzņemšanu debesis. Pēc baznīcas uzskatiem, Jaunavas Marijas ķermenis pēc pasaulīgās dzīves beigām tika uzņemts debesis. Mākslā šī aina ir bijusi ļoti izplatīta

3. att. Rīgas Doma baznīcas zīmogs. 1226.

Avots: LNA LVVA, 8-2b-41. Foto: Marika Vanaga.

Fig. 3. Seal of the Dome Church of Riga. 1226.

Source: LNA LVVA, 8-2b-41. Photo: Marika Vanaga.

13.–15. gadsimtā, kā arī vēlākos periodos. Īpaši populāra tā kļuva agrās gotikas periodā, kad palielinājās tieši Jaunavas Marijas kulta izplatība.

Jaunavas kronēšanas ainu sava zīmoga reversā ir attēlojis Rīgas arhibīskaps Jānis II fon Fehtens (*Johannes von Vechten*). Zīmoga augšējā daļā redzama sēdoša sieviete un vīrietis, kurš sievietei liek galvā kroni. Vīrs sievietes galvas ir zvaigzne, savukārt zīmoga lejasdaļā – uz kreiso pusi pagriezies un ceļos noieties bīskaps ar lūgšanā saliktām rokām. Leģendā lasāms: SECTV IONIS RIGEN ARCHIEPI TERCII⁴² (sk. 4. att.).

Jaunavas kronēšanas aina ir interesanta, jo šāds motīvs izmantots arī kā daļa no lielākas freskas Rīgas Doma baznīcā. Gan freskas fragments, gan senākais zīmogs ar šo motīvu datēti ar aptuveni vienu laika posmu – 13. gadsimta beigām un 14. gadsimta sākumu (zīmogs – ar 1287. gadu). Diemžēl ir saglabājusies tikai freskas fragments, kas liedz noteikt, vai starp zīmogā un freskā attēloto pastāv vēl kādas līdzības, izņemot vienu un to pašu motīvu. Jaunavas kronēšanas ainu kā mazāku vai centrālo motīvu saviem zīmogiem ir izvēlējušies tikai Rīgas Doma baznīcas pārstāvji.

Apokalipses sieviete. Šis motīvs ir aizgūts no *Jāņa Atklāsmes grāmatas 12. nodaļas*. Mākslā tas sastopams jau kopš agrās kristietības laikiem, bet uzplaukumu piedzīvo viduslaiku periodā.

Livonijā apokalipses sievieti savos zīmogos ir izmantojis Rīgas domkapituls un Kurzemes bīskaps Martins Levita (*Martinus Levita*). Rīgas domkapitula mazajā jeb sekretzīmogā attēlota uz staru fona stāvoša sieviete, kura uz kreisās rokas tur bērnu. Pie sievietes kājām novietots vairogš, kurā redzama kapitula lilija. Leģendā uzraksts: *Secretum capituli ecclesie rigensis*⁴³ (sk. 5. att.). Savukārt bīskapa Martina sekretzīmogā attēlota staru apņemta kronēta Dievmāte Marija, kura stāv uz apgāzta pusmēness; uz kreisās rokas viņa tur Kristus

bērnu. Zīmoga lejasdaļā pie Dievmātes kājām labajā pusē novietots vairogš ar bīskapijas ģerboni – upurjērs ar krusta karogu, bet kreisajā – vairogš ar bīskapa dzimtas ģerboni – sauli. Leģendā redzams uzraksts: *Secretu martini epi curonien*.⁴⁴ Abos zīmogos Jēzum Kristus rokās ir apaļš objekts, visticamāk, lode, kas simbolizē Jēzu Kristu kā garīgo vadītāju.

Apokalipses sieviete no Jāņa Atklāsmes grāmatas ir raisījusi daudzas diskusijas par to, ko viņa simbolizē. Katoļu tradīcijā attēlotā sieviete tiek identificēta kā Jaunava Marija, jo tiek pieminēts viņas dēls (Jāņa

4. att. Rīgas arhibīskapa Jāņa II fon Fehtena zīmoga reverss. 1287.

Avots: LNA LVVA, 8-3a-75. Foto: Marika Vanaga.

Fig. 4. Reverse Side of Seal of the Archbishop of Riga John II von Fehten. 1287.

Source: LNA LVVA, 8-3a-75. Photo: Marika Vanaga.

Atklāsmes grāmata 12:5). Citā interpretācijā šī sieviete raksturota kā pati kristīgā baznīca. Vēl viens no izplatītākajiem skaidrojumiem – sieviete asociēta ar Izraēlu.⁴⁵

Interesants ir fakts, ka lielākā daļa Livonijas vīriešu, kas izmantojuši savus zīmogus, tajos ir izvēlējušies attēlot Jaunavu Mariju. Protams, sastopami zīmogi, kuros redzamas citas svētās sievietes (Svētā Katrīna, Svētā Ģertrūde), kā arī ainas no Jēzus Kristus vai apustuļu dzīves, bet šie gadījumi proporcionāli ir retāki. Lielā interese par Jaunavu Mariju ir tieši viduslaiku fenomens, kad viņa kļuva par intereses objektu, kam tika piešķirti daudzi daiļskanīgi tituli. Valdnieces titulu Marijai pirmo reizi piešķīra pāvests Martins I (*Martinus I*) 7. gadsimtā. Pāvests Siksts IV

(*Sixtus IV*) nākamajā gadsimtā atzina viņu par Debesu Karalieni. Bonifācijs IX (*Bonifatius IX*) viņu nosaucis par Īsto Ķēniņieni, Karalisko Jaunavu un Debesu Valdnieci.⁴⁶ Marija bieži tika attēlota kā augstdzimusi, konkrētāk – kā debesu valdniece, kas sēž tronī pie Kristus labās rokas un saņem no viņa kroni. Debesu valdnieces ikonogrāfija kļuva par ierastu praksi, attēlojot sievietes valdnieces un politiskās figūras.⁴⁷ Arī laicīgo valdnieču kronēšanas rituāli radīja iespaidu par Jaunavu Mariju.⁴⁸ Debesu valdnieces motīvs bija populārs arī krietni pēc viduslaikiem, šādi attēlojot pat tādas sievietes kā Elizabete I (*Elizabeth Tudor*) un Eva Perona (*Eva María Duarte de Perón*).⁴⁹

Kopš 13. gadsimta Marijas pielūgšanas kultā iezīmējās izmaiņas – viņa tiek skatīta ne vairs kā visvarena valdniece, bet gan kā maiga māte. Gan vizuālajā mākslā, gan rakstītajos avotos viņa zināmā mērā kļuva tuvāka lūdzējiem, un šī tendence turpinājās visu viduslaiku periodu. Tomēr šīs izmaiņas nevajadzētu uztvert kā novirzīšanos no Marijas kā valdnieces tēla, drīzāk tās saistāmas ar mātišķuma uztveres izmaiņām, t. i., Marijas reprezentācija un viņas pielūgšana galvenokārt saistīta ar varu un autoritāti – tā Marijas kā Dieva mātes statuss tika uztverts viduslaiku sabiedrībā.⁵⁰

5. att. Rīgas domkapitula sekretizīmogs. 1518.

Avots: LNA LVVA, 8-2c-16. Foto: Marika Vanaga.

Fig. 5. Signet Seal of the Cathedral Chapter of Riga. 1518.

Source: LNA LVVA, 8-2c-16. Photo: Marika Vanaga.

Secinājumi

Viduslaikos kristīgās baznīcas klātesamība bija vērojama teju vai visās dzīves jomās, tāpēc plaši izplatītie bibeliskie motīvi, tiešas un netiešas atsauces uz Svētajiem Rakstiem šī perioda vaska zīmogos ir liksakarīgas un loģiskas. Arī nedaudzajos zināmajos Livonijas sieviešu zīmogos redzami tēli ar dažiem izņēmumiem ir cieši saistīti ar kristīgo tradīciju.

Vīriešu radniecībai bija liela nozīme, un tā atstāja iespaidu pat uz zīmogošanas praksi. Ņemot vērā, ka daudzi dokumenti

ir saistīti ar nekustamā īpašuma jautājumiem, nedaudzos sieviešu zīmogus var uzskatīt par sieviešu sekulārās varas reprezentācijas elementiem.

Paliek aktuāls jautājums par tām vasaļu kārtas sievietēm, kuras savā vārdā ir izdevušas dokumentus, bet to autentifikāciju ir uzticējušas veikt kādam vīrietim. Varam pieņemt, ka šīs sievietes zināja par iespēju pašām izmantot zīmogu. Jautājums – vai viņām zīmogi vispār ir bijuši un vai to neizmantošana ir saistāma ar pieņemto kārtību, kad dokumentus autentificē vīrieši. Iespējams, pastāvēja bažas, ka sieviešu zīmogu patiesumu varētu apšaubīt, līdz ar to varētu tikt apšaubīts arī dokumenta patiesums.

Jaunavas Marijas kults Livonijā ieņēma svarīgu vietu. Pati Livonija un tās galvenā

sakrālā celtne, Rīgas Doma baznīca, bija veltītas Jaunavai Marijai – viņa bija cilvēku pielūgsmes objekts, un šī pielūgsmē skaidri saskatāma arī Livonijas vaska zīmogus, kur dominē ainas no Marijas dzīves. Ņemot vērā vīriešu zīmogu lielo īpatsvaru, varam pieņemt, ka vīrieši veidoja priekšstatus par to, kādai ir jābūt sievietei. Tas atspoguļojas arī tādos avotos kā vaska zīmogi. Jaunavas Marijas tēls ir uztverams kā paraugs viduslaiku sievietēm. Jaunava Marija bija ne tikai čaklas mātes, bet arī vienkāršības, jaunavības, tikumības un pazemības piemērs. Lai arī viduslaiku rakstītajos avotos vīrieši nodala sievietes kā atsevišķu klasi, aplūkojot vizuālos viduslaiku avotus, nevaram neņemt vērā to, cik lielu vietu un nozīmi vīrieši ir piešķirušī sievietei.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ ELENA IVANOVNA KAMENCEVA, NIKOLAJ VLADIMIROVICH USTJUGOV. *Russkaja sfragistika i geraldika*. Moskva 1974, 37. s.
- ² BRIGITTE MIRIAM BEDOS-REZAK. *Women, Seals, and Power in Medieval France, 1150–1350*. In: MARY ERLER, MARYANNE KOWALESKI (eds.). *Women and Power in the Middle Ages*. Athens and London 1988, p. 61.
- ³ BRIGITTE MIRIAM BEDOS-REZAK. *Medieval Identity: A Sign and a Concept*. In: *The American Historical Review* 105, 2000, No. 5, pp. 1489–1490.
- ⁴ JĀNIS BALTIŅŠ. *Heraldika Kurzemes un Zemgales hercogietņu zīmogos*. In: MĀRĪTE JAKOVĻEVA (red.). *Ventspils muzeja raksti V*. Rīga 2006; JĀNIS BALTIŅŠ. *Heraldika Ketleru dzimtas Kurzemes princešu zīmogos*. In: MĀRĪTE JAKOVĻEVA, ARMANDS VIJUPS (sast.). *Ventspils muzeja raksti VI*. Ventspils 2009.
- ⁵ VIJA STIKĀNE. *Sieviete Livonijas sabiedrībā viduslaikos un jauno laiku sākumā 13.–16. gs.* Promocijas darbs. Latvijas Universitāte. Rīga 2012.
- ⁶ ELIZABETH DANBURY. *Queens and Powerful Women: Image and Authority*. In: NOËL ADAMS, JOHN CHERRY, JAMES ROBINSON (eds.). *Good Impressions: Image and Authority in Medieval Seals*. London 2008, p. 17.
- ⁷ BEDOS-REZAK. *Women, Seals, and Power*, pp. 61–63.
- ⁸ ERICH KITTEL. *Siegel*. Braunschweig 1970, S. 274.
- ⁹ THOMAS ALEXANDER HESLOP. *Seals*. In: GEORGE ZARNECKI, JANET HOLT, TRISTRAM HOLLAND (eds.). *English Romanesque art, 1066–1200*. London 1984, p. 305.
- ¹⁰ BEDOS-REZAK, *Women, Seals, and Power*, p. 63.
- ¹¹ *Ibidem*.
- ¹² *Ibidem*.
- ¹³ *Ibidem*, pp. 63–64.

- ¹⁴ BEDOS-REZAK, Women, Seals, and Power, pp. 64–65.
- ¹⁵ Ibidem, pp. 65–71.
- ¹⁶ Dānijas karaliene Margareta (*Margrethe Sambiria*) apstiprina Tallinas pilsētai Libekas pilsētas tiesības un nosaka grēku atlaišanu ievainotajiem [latiņu val.], 29.08.1273. Tallinna Linnaarhiiv, Tallina (turpmāk – TLA), 230-1-14, 1. lp.
- ¹⁷ Zviedrijas hercogienes Ingeborgas (*Ingeborg Håkansdotter*) dokuments par Rīgas pilsētas atbrīvošanu no parādiem sava dēla, Zviedrijas un Norvēģijas karaļa Magnusa IV (*Magnus Eriksson*) vārdā [latiņu val.], 01.10.1320. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 8-3b-15, 1. lp.
- ¹⁸ Marijas Magdalēnas klostera abates Ģertrūdes (*Gertrud*) apliecinājums par saņemtajām tiesībām lietot torni un ielu starp klosteri un pilsētas mūri [latiņu val.], 01.07.1336. LNA LVVA, 8-3b-25, 1. lp.
- ¹⁹ Tallinas sieviešu klostera abates Elizabetes (*Elisabeth*) un klostera konventa apliecinājums, ka noteiktais ikgadējais maksājums vienas Rīgas mārkas apmērā vairs nav jāmaksā [latiņu val.], 04.06.1373. TLA, 230-1-343, 1. lp.; Tallinas sieviešu klostera abate Margareta fon Bikenā (*Margareta von Bycken*) pārdod pilsētai sava klostera dzirnavas par 40 sudraba mērkām [latiņu val.], 14.06.1354. TLA, 230-1-221, 1. lp.
- ²⁰ Johana Treidena (*Johann Treyden*) atraitnes Helēnas (*Elyna Treyden*) apliecinājums par Johana hospitālim piederošā Patikas ciema iegūšanu no Tallinas rātes, izmaksājot Johana hospitālim 800 vecās Rīgas mārkas [vācu val.], 11.03.1431. TLA, 230-1-595, 1. lp.
- ²¹ STIKĀNE, Sieviete Livonijas sabiedrībā, 215. lpp.
- ²² ELIZABETH DANBURY. Images of English Queens in the Later Middle Ages. In: *Historian* 1995, No. 46, p. 3.
- ²³ STIKĀNE, Sieviete Livonijas sabiedrībā, 152. lpp.
- ²⁴ DANBURY, Queens and Powerful Women, p. 18.
- ²⁵ JOHN COAKLEY. Women, Men, and Spiritual Power. Female Saints and Their Male Collaborators. New York 2006, p. 2.
- ²⁶ EMILIE AMT. The Foundation Legend of Godstow Abbey: A Holy Woman's Life in Anglo – Norman Verse. In: CHARLOTTE NEWMAN GOLDY, AMY LIVINGSTONE (eds.). *Writing Medieval Women's Lives*. New York 2012, p. 20
- ²⁷ SUSAN M. JOHNS. *Noblewomen, Aristocracy and Power in the Twelfth-Century Anglo-Norman Realm*. Manchester, New York 2003, p. 128.
- ²⁸ HESLOP, Seals, p. 306.
- ²⁹ CHARLES HENRY HUNTER BLAIR. Armorial upon English seals from the twelfth to the sixteenth centuries. In: *Archaeologia* 89, 1943, p. 258.
- ³⁰ ROBERT VON TOLL, JOHANNES SACHSENDAHL. Est- und Livlandische Brieflade. Viertel Theil. Siegel und Munzen der weltlichen und geistlichen Gebietiger uber Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561. Reval 1887.
- ³¹ LESLIE ROSS. *Medieval Art. A Topical Dictionary*. London 1996, pp. 184–185.
- ³² VON TOLL, SACHSENDAHL, Est- und Livlandische Brieflade, S. 22.
- ³³ Livonijas ordeņa mestra Gosvina fon Hērikes (*Goswin von Herike*) lēņa grāmata Rīgas Heinriham par zemes piešķiršanu Cēres tuvumā [vācu val.], 28.10.1352. LNA LVVA, 5561-4-16, 1. lp.
- ³⁴ ROSS, *Medieval Art*, pp. 184–185.
- ³⁵ Ibidem, pp. 159–160.
- ³⁶ VON TOLL, SACHSENDAHL, Est- und Livlandische Brieflade, S. 53, 55, 60, 69, 76, 95.
- ³⁷ Ibidem, S. 93, 101–103, 105–106.
- ³⁸ Ibidem, S. 116–119.

- ³⁹ VON TOLL, SACHSENDAHL, Est- und Livlandische Brieflade, S. 148–149, 151–154.
- ⁴⁰ Modenas biskapa Vilhelma (*Guilielmum Mutinensis*) ieceltā šķirējtiesneša apstiprinātais robežligums starp Rīgas pilsētu un Daugavgrīvas klosteri [latiņu val.], 17.03.1226. LNA LVVA, 8-3a-4, 1. lp.
- ⁴¹ Romas pāvesta Siksta IV (*Sixtus IV*) norādījumu Rīgas arhibīskapam Stefanam (*Stephan Grube*) noraksts [latiņu val.], 11.04.1479. LNA LVVA, 8-3c-45, 1. lp.
- ⁴² Rīgas arhibīskapa Jāņa II fon Fehtes (*Johanness von Vechten*) pāvesta bullas apliecinājums [latiņu val.], 04.04.1287. LNA LVVA, 8-3a-75, 1. lp.
- ⁴³ Rīgas arhibīskapa Tomasa Šēninga (*Thomas Schöning*) privilēģija padomniekam Kerstenam Rozenam (*Kersten Rosen*), ar ko viņam attiecībā uz muižām pie Gaujas, kas agrāk piederējušas pēc vīra lēņa tiesībām, tiek piešķirtas arhibīskapa žēlastības mantošanas tiesības [vācu val.], 25.02.1528. LNA LVVA, 5561-2-129, 1. lp.
- ⁴⁴ Lēņa grāmata, ar ko Kurzemes bīskaps Martins Levita (*Martinus Levita*) izlēņo Jēkabam Osvoltam, par viņa uzticīgo dienestu baznīcai, zemes gabalu Piltenes draudzē [vācu val.], 24.06.1487. LNA LVVA, 5561-2-260, 1. lp.
- ⁴⁵ BRITTANY E. WILSON. Mary and her Interpreters. In: CAROL A. NEWSOM, SHARON H. RINGE, JACQUELINE E. LAPSLEY. Women's Bible Commentary. Revised and Updated. Louisville 2012, p. 512.
- ⁴⁶ ELIOTS MILLERS, KENETS R. SEMPLS. Jaunavas kults. Rīga 2000, 64. lpp.
- ⁴⁷ WILSON, Mary and her Interpreters, p. 513.
- ⁴⁸ SARAH J. BOSS. On Nature and Gender in the Cult of the Virgin Mary. London, New York 2000, p. 46.
- ⁴⁹ WILSON, Mary and her Interpreters, p. 513.
- ⁵⁰ BOSS, On Nature and Gender, pp. 45–46.

SUMMARY

From the 4th to 11th century, the authentication of documents with a seal was an exclusive royal privilege. In the middle of the 11th century, usage of seals entered the public circles of clergy, dukes and counts. By the 1200s, the use of seals spread to all layers of society, from kings to poor landowners. The first documented case, when a woman used her seal was in the 1002, when it was used by the Empress Kunigunde (*Kunigunde*) of Germany. The use of seals by women in Western Europe reached its highest point in the middle and the second half of the 13th century. Although it was acceptable for women to use their own seals, they mostly chose to use their seals together with those of their father, husband or son. In many cases, a woman did not use her seal, even if she had one, but asked her male relative to seal the documents on their behalf.

The first known female sealers, whose seals were present in Livonia were foreigners – Margrethe (*Margrethe Sambiria*), the Queen of Denmark, and Ingeborg (*Ingeborg Håkansdotter*), Countess of Norway. The first known female sealer from Livonia was Gertrud, abbess of the Abbey of the Holy Mary Magdalene in Riga.

During the Middle Ages, the Christian church was present in almost all the areas of life, hence the widespread prevalence of Biblical motifs, direct and indirect references to the Scriptures in the wax seals of this period. The depictions used in the few known Livonian women's seals, with some exceptions, also are closely related to the Christian tradition. These exceptions are the seals of Ingeborg and Helen Treyden (*Elyna Treyden*).

Although the Ingeborg's seal depicts a crowned woman, the seal also contains the images of helmets, which is a typical iconography of men's seals. The seal of Helen Treyden contains the letter E and it shows a more personalized attitude towards both the sealing practice and the representation of the sealer's status. Although the legend of the seal contains a reference to a man's kinship, this example can certainly be described as a reflection of the status of a medieval Livonian woman.

It should be noted that male lineage played a major role in the Middle Ages, and it was visible even within the sealing practices. Given that many documents relate to estate issues, those few women's seals can be considered as the elements of women's secular power.

The question about vassal women who issued documents in their own name remains to be addressed. We can assume that these women knew of the possibility to use their own seals. The question is whether they had any seals, and did not use them due to the accepted pattern dictating that documents were authenticated by men. On the other hand, there could have been a concern that the genuinity of their seals could be questioned, and therefore the validity of the document could also be contested.

The cult of Virgin Mary in Livonia held an important place. The Livonia itself and its main sacral building – the Riga Dome Church – were dedicated to Virgin Mary. Mary was the object of human devotion, reflected by the Livonian wax seals, where the scenes from the life of Mary are dominant. Given the large proportion of men's seals, we can assume that men were the ones who formed the perceptions of what a woman should be. It is also reflected in sources like wax seals. The Virgin Mary's image can be seen as a model for medieval women. The Virgin Mary was not only an indigent mother, but also an example of simplicity, virginity, virtue and humility. Although in the medieval writings, men set women apart as a separate class, reviewing the visual sources, we cannot ignore the importance conferred upon women.

Nacionālo partizānu grupu veidošanās un darbība Ziemeļrietumvidzemē 1944. gada rudenī – 1945. gadā

Formation and Activities of Groups of National Partisans in Northwestern Vidzeme from the Autumn of 1944 to the End of 1945

Reinis Ratnieks, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: ratnieksr@gmail.com

Līdzīgi kā citviet Latvijā, arī Ziemeļrietumvidzemē¹ pēc padomju okupācijas režīma veiktās mobilizācijas Sarkanajā armijā un represijām veidojās bruņotas pretošanās grupas mežos, lai cīnītos pret PSRS okupāciju. Atšķirībā no citiem Latvijas reģioniem, tur neizveidojās spēcīga pretošanās kustība un nedaudzās partizānu grupas lielākoties ieturēja nogaidošu taktiku, cerot uz Rietumvalstu militāru atbalstu.

Atslēgvārdi: pretošanās kustība, nacionālie partizāni, padomju okupācija, mobilizācija, represijas, Ziemeļrietumvidzeme.

Just like all over Latvia, the Soviet-decreed mobilization and repressions resulted in formation of armed resistance groups in Northwestern Vidzeme's forests to fight against the Soviet occupation. In comparison to other regions of Latvia, the armed resistance did not become as strong and the few partisan groups mostly lived quietly hoping for a military assistance from the West.

Keywords: Resistance movement, national partisans, Soviet occupation, mobilization, repressions, Northwestern Vidzeme.

Tāpat kā pārējā Latvijas teritorijā, arī Ziemeļrietumvidzemē tūlīt pēc padomju okupācijas atjaunošanas tika uzsākta vietējo iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā, kā arī padomju režīmam nevēlamo un aizdomīgo personu aresti. Tas izraisīja daudzu cilvēku pāriešanu nelegālā stāvoklī un vēlāk nacionālo partizānu grupu veidošanos cīņai pret okupāciju. Liekot cerības uz Rietumvalstu drīzu palīdzību cīņā pret okupācijas režīmu, partizānu grupas īstenoja uzbrukumus režīma vietējiem pārstāvjiem vai arī izvēlējās nogaidīt līdz jauna kara sākumam. Rakstā ir analizēti šie notikumi Ziemeļrietumvidzemē, pievēršot uzmanību bruņoto nelegālistu un partizānu grupu izveidei, darbībai un tās rezultātiem, kā arī okupācijas režīma pretdarbībai. No iepriekšminētā

izriet mērķis analizēt nacionālo partizānu grupu veidošanās gaitu un darbības īpatnības Ziemeļrietumvidzemē laikā no otrreizējās padomju okupācijas sākuma 1944. gada rudenī līdz 1945. gada nogalei.

Heinrihs Strods, kurš pirmais sāka šīs tēmas zinātnisku izpēti, runājot par partizānu kustības izveidošanos, norāda uz vairākiem cēloņiem – Latvijas valstiskuma zaudēšanu, padomju okupācijas režīma represīvo saimniecisko un kulturālo politiku, mobilizāciju Sarkanajā armijā u. c.² Šajā ziņā būtu jānodala noteicošie cēloņi, kas tieši izraisīja cilvēku nonākšanu pretestības cīņā rindās, un tie cēloņi, kas motivēja pretoties režīmam vai atbalstīt nacionālos partizānus, bet paši par sevi lielākoties nelika tieši iesaistīties bruņotajā pretestībā. Piemēram, Zigmārs Turčinskis savā pētījumā par partizānu grupu darbību Valkas apriņķī un Alūksnes apriņķa rietumu daļā skaidri parādījis bruņotās pretestības rašanās tiešos cēloņus šajā reģionā, proti, Latvijas iedzīvotāju mobilizāciju Sarkanajā armijā un masveida represijas, kas deva grūdienu cilvēku pārejai nelegālā stāvoklī un pretošanās sākumam.³

1945. gads bija nacionālo partizānu darbības augstākais punkts. Laikā, kad okupācijas režīms vēl nebija paguvis nostiprināties, daudzos Latvijas pagastos partizāni bija faktiskie situācijas noteicēji. 1945. gada vasarā sadursmes starp partizāniem un okupācijas varas pārstāvjiem notika katru dienu. Abrenes apriņķī partizānu darbības dēļ ap 60% ciema padomju tika iznīcinātas vai nespēja uzsākt darbu.⁴ Z. Turčinskis norāda, ka laikā no 1945. gada 15. maija līdz 16. novembrim partizāni Ziemeļvidzemē bija īslaicīgi ieņēmuši deviņu pagastu centrus, turklāt divus no tiem atkārtoti. Partizānu spiediens šajā reģionā bija tik liels, ka Alsviķos starp čeku un partizāniem pat tika parakstīta vienošanās par uguns pārtraukšanu no 1945. gada 29. septembra līdz 9. oktobrim – tā ir unikāla partizānu kara epizode visas Baltijas mērogā.⁵

Nespējot gūt nozīmīgus panākumus cīņā ar partizāniem, čeka, sākot ar 1945. gada rudenī, partizānu apkarošanā iesaistītos spēkus pārstrukturēja un koncentrēja partizānu darbības pārņemtajajos novados, un apvienojumā ar ziemas tuvošanos tas sāka dot rezultātus. Izmantojot partizānu mobilitātes samazināšanos, čekisti spēja veikt veiksmīgus triecienus pa grupām, kuras bija sākušas izejties. Lai vājinātu bruņoto pretestības kustību, tika izvēsta arī legalizācijas kampaņa, aicinot partizānus pārtraukt cīņu un nodot ieročus apmaiņā pret amnestiju. Plašākais uzsaukums legalizēties ar Latvijas PSR iekšlietu tautas komisāra Augusta Egliša parakstu tika publicēts 1945. gada 12. septembra „Cīņas” numurā.⁶

Latvijas nacionālo partizānu vēstures izpētes līmenis joprojām uzskatāms par samērā zemu, jo ir maz vēsturnieku, kuri zinātniski pētītu partizānu darbību konkrētos reģionos. Pašlaik nopietnāki pētījumi ir veikti par Vidzemes ziemeļu daļu⁷ un arī par Bauskas apriņķi,⁸ taču pilnvērtīgai kopainas noskaidrošanai ar to ir par maz, tāpēc vispārējus secinājumus joprojām nākas izdarīt galvenokārt pēc padomju okupācijas varas iestāžu apkopojošiem dokumentiem un salīdzinot atsevišķus zināmos faktus par partizānu darbību dažādos reģionos.

Rakstā aplūkota līdz šim Latvijas nacionālo partizānu pētniecībā gandrīz neapskatīta teritorija. Z. Turčinskis ir pieskāries dažiem notikumiem Ziemeļrietumvidzemē saistībā ar Kārļa Mūsiņa grupas pārzīemošanu Rozēnu pagastā 1946.–1947. gada ziemā (grupa darbojās Valkas apriņķī) un grupas veiktajām pārtikas sagādes akcijām Rūjienas rajonā 1952. gadā.⁹ Neskaitot šīs epizodes, reģiona partizānu darbība Latvijas historiogrāfijā vispār nav skatīta.

Minēto iemeslu dēļ pētījums ir pilnībā balstīts uz pirmavotiem. Pamatā izmantotas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā pieejamās Latvijas PSR Valsts

drošības komitejas (VDK) krimināllietas, kurās tiesāti pretošanās kustības dalībnieki un viņu atbalstītāji.¹⁰ Šajās krimināllietās ietvertajos apsūdzēto personu pratināšanas protokolos, dažādās izziņās u. c. dokumentos ir pieejams plašākais faktu materiāls par nacionālo partizānu darbību, kas, kritiski izvērtēts, sniedz visumā labu informāciju.

Otrs nozīmīgākais pētījumā izmantotais avots ir nacionālo partizānu un to darbības uzskaites kartotēka Latvijas Nacionālajā arhīvā.¹¹ Kartotēkā pieejamas īsas ziņas par nacionālajiem partizāniem, viņu darbību, atbalstītājiem u. c. informācija, kura bija svarīga čekai¹² partizānu apkarošanā, taču lielākā vērtība ir unikālā informācija par pasākumiem, kas vērsti pret partizāniem, tas ir, par aģentūras lietu veidošanu, operatīvajiem plāniem un veiktajām kaujas operācijām, – tā sniedz dziļāku ieskatu čekas cīņā ar nacionālo bruņoto pagrīdi.

Trešais būtiskākais avots, kas izmantots pētījuma tapšanā, ir atmiņas, kuras rūpīgi salīdzinātas ar dokumentiem un var sniegt nekur citur neatrodamu informāciju par notikumiem, cilvēku motivāciju, personīgajām īpašībām u. tml. Ņemot vērā, ka darbs pie pētījuma tika uzsākts 2015. gada nogalē, kad jau tikpat kā vairs nebija dzīvi notikumu laikabiedri, kas saistīti ar aprakstītajiem notikumiem, informācija raksta autora veiktajās intervijās lielākoties iegūta no šo cilvēku pēctečiem. Nozīmīgus faktus par aprakstītajiem notikumiem izdevās uzzināt arī no publicētajiem atmiņu krājumiem.¹³

Personu pāriešana nelegālā stāvoklī pēc mobilizācijas Sarkanajā armijā un arestiem Ziemeļrietumvidzemē 1944. gada septembrī – 1945. gada sākumā

Pēc padomju okupācijas atjaunošanas Valmieras apriņķī notika plaša cilvēku pāreja nelegālā stāvoklī, to izraisīja

pretlikumīgais iesaukums Sarkanajā armijā, kā arī „naidīgo elementu” aresti, kas radīja būtiskus priekšnosacījumus bruņotās pretošanās kustības izveidei.

Valmieras apriņķa kara komisariāts uzskaitīja tā teritorijā dzīvojošos cilvēkus un kopš 1944. gada 30. septembra, kad vēl daļa apriņķa atradās vācu armijas kontrolē, 1908.–1926. gadā dzimušos vīriešus iesauca Sarkanajā armijā.¹⁴ Izvērstās mobilizācijas rezultātā līdz 1945. gada 1. janvārim tika iesaukti 2643 apriņķa iedzīvotāji – tas bija samērā daudz uz pārējo Latvijas apriņķu fona, kuri atradās PSRS kontrolē.

Vienlaikus pēc mobilizācijas sākuma apriņķī norisinājās gan dezertēšana no Sarkanās armijas, gan izvairīšanās no mobilizācijas. Dezertieru skaits bija visai neliels, proti, līdz 1945. gada 1. janvārim no Sarkanās armijas bija dezertējuši tikai 33 Valmieras apriņķa iedzīvotāji.¹⁵ Ziemeļrietumvidzemē no Sarkanās armijas līdz 1945. gada 1. janvārim bija dezertējuši vismaz seši cilvēki. Tajā pašā laikā 21 persona no pētījumā aplūkotojiem nelegālistiem bija izvairījusies no iesaukuma – tas nozīmē, ka visā Valmieras apriņķī šis skaits noteikti bija lielāks par dezertieru skaitu. Ziemeļrietumvidzemē pret dienestu Sarkanajā armijā nelabvēlīgi noskaņotie un drosmīgākie lielākoties vienkārši izvairījās no dienesta Sarkanajā armijā, neejot uz kara komisariātiem pēc okupācijas atsākšanās un uzsākot nelegālistu dzīvi.

Pēc padomju reokupācijas nelegālā stāvoklī pārgāja arī daudzi bijušie vācu okupācijas laika policisti, aizsargi un leģionāri. Vietējo iedzīvotāju aizturēšana un aresti Valmieras apriņķī norisinājās jau kopš 1944. gada rudens, kad laikā no oktobra līdz 1945. gada 1. janvārim apriņķī bija aizturētas 310 „aizdomīgas personas”, no kurām lielākā daļa tika arestētas un tiesātas.¹⁶

Represijas uzņēma jaunus apgriezienus pēc 1945. gada 11. janvārī izdotās PSRS

Iekšlietu Tautas komisariāta (IeTK) pavēles Nr. 0016, ar kuru tika uzdots arestēt pret-padomju grupu dalībniekus un dažādu „fašistisko” organizāciju bijušos dalībniekus, Vācijas armijas militārpersonas un „aizdomīgos elementus”.¹⁷ Šī pavēle bija plaši interpretējama un pavēra iespējas arestiem bez īpaša pamatojuma. Līdz ar to masveidā nelegālā stāvokli pārgāja bijušie leģionāri, policisti, aizsargi un citas iedzīvotāju kategorijas, kuras jutās apdraudētas.

Uzskatāms piemērs šīm represijām bija notikumi Valmieras apriņķa Idus pagastā, kur 1945. gada janvāra nogalē norisinājās bijušo aizsargu aresti. Piemēram, pēc Vērša ciema iedzīvotājas Martas Grīnvaldes atmiņām, vienas nakts laikā tika arestēti vismaz deviņi bijušie aizsargi.¹⁸ Arestu rezultātā Ternejas pagastā nelegālā stāvokli pārgāja arī Rūjienas vidusskolas fizikultūras skolotājs Eduards Čoka, kurš turpmākos mēnešus aktīvi darbojās partizānu grupu veidošanā vietējā apkārtnē.¹⁹

Minēto represiju ietekmē Ziemeļrietumvidzemē nelegālā stāvokli pārgāja un aplūkotajās bruņotajās grupās apvienojās aptuveni 30 bijušo leģionāru, policistu un aizsargu. Ārpus šīm grupām konkrētajai kategorijai piederīgo slēpušos personu skaits lēšams kā vēl lielāks. Faktiski šādas represijas veicināja spēcīgākas bruņotās pretošanās kustības veidošanos, jo mežos nonāca vīri ar militāru pieredzi un motivāciju pretoties. Piemēram, 1945. gadā Ziemeļrietumvidzemē izveidojās Viļa Skujiņa, Pētera Dauguļa un E. Čokas partizānu grupas, kuru lideri bija dienējuši Vācijas militārajos formējumos, turklāt šajās grupās bija liels bijušo policistu un aizsargu īpatsvars.

Ziemeļrietumvidzemē bruņotās nelegālistu grupās apvienojušos cilvēku skaits bija neliels un, pēc aptuvenām aplēsēm, nepārsniedza 100 cilvēku, līdz ar to partizānu kustība tur nebija tik intensīva kā citviet Latvijā, piemēram, Valkas

apriņķī. Z. Turčinskis izvērza skaidrojumu, ka 1944. gada augustā karadarbības frontē gandrīz uz mēnesi apstājās Gaujas līnijā – tas ļāva no Rietumvidzemes izbraukt daudziem policistiem, ierēdņiem, lielsaimniekiem un citām potenciāli represējamām personām, līdz ar to potenciālo partizānu dzīvā spēka bāze tur bija mazāka.²⁰

Partizānu grupu veidošanās Rozēnu un Mazsalacas pagastā

Laikā no 1944. gada oktobra līdz 1945. gada janvārim Rozēnu pagastā izveidojās trīs bruņotas nelegālistu grupas, kuras sastāvēja gan no personām, kas bija izvairījušās no iesaukuma Sarkanajā armijā pēc izsludinātā iesaukuma 1944. gada 16. oktobrī, Sarkanās armijas dezertieriem, gan no bijušajiem aizsargiem un policistiem, kuri glābās no iespējamām represijām.²¹

Divas šādas grupas sešu un septiņu cilvēku sastāvā ierīkoja bunkurus Zābaku purvā. Lai arī formālu komandieru tām nebija, čekas dokumentos tās tika nosauktas par Ernesta Viļņa un Arnolda Liepiņa „bandām”. Abas grupas dzīvoja mežā tuvu viena otrai un uzturēja ciešus savstarpējos sakarus. Nekāda pret darbība okupācijas režīmam nebija plānota, jo galvenās cerības tika liktas uz gaidīto karu starp PSRS un Rietumvalstīm – tas dotu iespēju brīvi atgriezties mājās.

Kopumā šo grupu dzīve Zābaku purva mežā bija bez sevišķiem satricinājumiem. Draudi sadurties ar pretinieka spēkiem radās 1945. gada 12. februārī, kad kāds no E. Viļņa grupas vīriem pamanīja tuvojošos iznīcinātāju ķēdi. Grupas dalībnieki paguva pamest bunkuru un, pa ceļam pabridinājuši otru grupu, devās prom un iekārtojās jaunā vietā dziļāk mežā.²²

Abas grupas pastāvīgi atradās IeTK Valmieras apriņķa daļas uzmanības lokā.

1945. gada 12. jūnijā tika izstrādāts plāns grupu likvidācijai aģentūras lietas *Bolotnija* ietvaros.²³ 19. jūnijā Rozēnu pagastā tika organizēta viensētu pārmeklēšana, taču, tā kā nelegālisti mājās neslēpās, čekisti spēja vien aizturēt septiņus „bandītu” atbalstītājus.²⁴ Čekisti izdarīja spiedienu uz mežā dzīvojošo radniekiem, vairākkārt viņus aizturot un pieprasot izvest radus no meža.²⁵ Tas, kā arī kara beigas un motivācijas trūkums tālākai meža dzīvei deva rezultātus, līdz ar to no 1945. gada jūnija sākās pakāpeniska grupu sadalīšanās un legalizācija. Vēlāk no 12 personām 1945. gada 25.–30. augustā legalizējās astoņas.²⁶ Mežos palikušie neticēja, ka legalizējoties netiks represēti, tāpēc turpināja slēpties.²⁷

Trešā nelegālistu grupa Rozēnu pagastā izveidojās 1945. gada janvārī–februārī no četriem vietējiem Sarkanās armijas desertieriem un nelegālistu, kurš bija izvairījies no iesaukuma Sarkanajā armijā. Šī grupa iekārtojās izbūvētā zemnicā Salacas kras-tā, bet arī neplānoja uzbrukt padomju režīmam. Piesardzības nolūkos zemnīcas apkārtnē tika izlikta kājnieku mīnas.²⁸ Par galvenajiem drošības pasākumiem šie nelegālisti gan nebija padomājuši, jo grupas dalībnieka Jāņa Ilus tēva nopratināšanas laikā 3. martā čekistiem izdevās noskaidrot grupas slēpšanās vietu.²⁹ Tā kā J. Ilus bija neapdomīgi pastāstījis tēvam par savu slēpšanās vietu, grupas atklāšana bija vairs tikai laika jautājums. Vakarā no 4. uz 5. martu tika organizēta čekas operācija, kuras rezultātā visi pieci grupas locekļi tika sagūstīti, viņi arī neizrādīja nekādu pretošanos.³⁰

Blakus esošajā Mazsalacas pagastā no apkārtnes policistiem izveidojās partizānu grupa, ko vadīja Latvijas armijas kapteinis P. Daugulis, kurš vācu okupācijas laikā bija Mazsalacas komandants, kā arī 319. policijas bataljona rotas komandieris. Pēc tam, kad frontes līnija šķērsoja Mazsalacu

1944. gada septembra beigās, P. Daugulis sāka slēpties, vienlaicīgi apvienojot vietējos nelegālistus, lai izveidotu partizānu vienību, kas Rietumvalstu un PSRS kara gadījumā uzbruktu padomju okupācijas varai. Interesanti, ka P. Daugulis plānoja partizānu karu jau kopš 1943. gada, aicinot savas rotas karavīrus no Mazsalacas pagasta pēc vācu armijas atkāpšanās uzsākt partizānu gaitas dzimtajā apvidū.³¹ Gaidot karu, šī grupa klusi dzīvoja purvainajos mežos Igaunijas pierobežā un izvairījās no jebkādiem uzbrukumiem okupācijas režīmam. Līdz 1944. gada decembrim grupas locekļu skaits pieauga līdz 10 cilvēkiem.

Arī šīs grupas pastāvēšanas laiks bija samērā īss. 6. februārī IeTK Valmieras apriņķa daļa apstiprināja plānu „Dauguļa bandas atklāšanai un likvidācijai”, tā neapšaubāma sastāvdaļa bija partizānu radnieku izmantošana, lai aicinātu tos legalizēties.³² Šāda apstākļa dēļ 1945. gada janvārī grupai jau bija pievienojies grupas dalībnieka Edgara Kažoka tēvs Tenis Kažoks, kuram čeka bija pavēlējusi izvest dēlu no meža.³³ Tuvojoties pavasarim, grupa pamazām sadalījās sīkākās daļās, partizāni apmetās tuvāk savām mājām. Pakāpeniski čeka aizvien vairāk sāka tramdīt pārējo grupas locekļu radniekus, tāpēc, lai represijas neskartu viņu ģimenes, partizāni 1945. gada nogalē pēc savstarpējās vienošanās atgriezās mājās un legalizējās līdz 1946. gada janvārim. Pats P. Daugulis turpināja slēpties viens pats, bet izspiegošanas vai nodevības dēļ čekas operācijā 1945. gada 26. decembrī tika sagūstīts netālu no agrākās grupas slēpšanās vietas un vēlāk notiesāts ar nāvessodu.³⁴

Partizānu grupu ātrā izjukšana Rozēnu un Mazsalacas pagastā iezīmēja būtisku problēmu – partizānu grupu darbība viņu māju tuvumā nebija iespējama, nepakļaujot represijām radniekus. Tā kā jauns karš nebija sācies, partizāni un nelegālisti, kuriem bija iespēja legalizēties un mierīgi dzīvot tālāk, pieteicās varas iestādēm.

Skujiņa partizānu grupas izveidošanās un darbība 1944. gada rudenī – 1945. gada vasarā

Šajā laikā aktīvākā nacionālo partizānu grupa Ziemeļrietumvidzemē izveidojās Limbažu apkaimē. Savās mājās Katvaru pagasta „Mežniekos” slēpās bijušais policists V. Skujiņš kopā ar brāļiem Elmāru un Albertu, kā arī savu kaimiņu Ziedoni Muciņu, kurš bija izvairījies no iesaukuma Sarkanajā armijā. Četrotne pēc Valmieras apriņķa nonākšanas Sarkanās armijas kontrolē sāka slēpties Skujiņu piemājas šķūnī izraktā zemnīcā.

Grupas aktivizēšanās notika Skujiņu kaimiņu nodevības dēļ. Blakus mājās dzīvoja padomju aktīviste Zelma Kalniņa, kura 1945. gada pavasarī ievēroja, ka no „Mežniekiem”, kur dzīvoja it kā tikai Augusts Skujiņš ar sievu, ļoti ātri tiek izvestas mēslu kaudzes, un tas radīja aizdomas par vēl kādu darbaroku klātesamību. Z. Kalniņa par to paziņoja Katvaru pagasta partorgam Jānim Voldiņam, kurš kopā ar trīs iznīcinātājiem 1945. gada 2. maijā devās uz „Mežniekiem” tvarstīt nelegālus.³⁵

Atstājis sargpostēņus pie ceļa uz „Mežniekiem”, J. Voldiņš ar iznīcinātāju Jēkabu Vītiņu devās pārmeklēt mājas. Ieraudzījis tvarstītājus, Skujiņu tēvs paguva brīdināt šķūnī mītošos nelegālus, kuri atklāja uguni. Apšaudes laikā Skujiņa grupa atkāpās mežā, savukārt J. Voldiņš un J. Vītiņš tai sekoja. Tālākajā kaujā mežā abus vajātājus Skujiņa grupa nošāva, savukārt viņu liķus pēc trīs dienām purva akacī atrada iekšlietu karaspēka 36. motostrelnieku pulka karavīri, kuri pārmeklēja apkārtni. Pēc čekas papildspēku ierašanās brāļu Skujiņu vecāki, zinādami, kas viņiem draud par dēlu slēpšanu, māju pirtiņā izdarīja pašnāvību, uzspridzinoties ar rokasgranātu.³⁶

Šie notikumi motivēja Skujiņa grupu uzsākt aktīvas atriebības akcijas pret vietējām padomju varas iestādēm un to

atbalstītājiem, vienlaikus cerot, ka drīz sāksies karš starp Rietumvalstīm un PSRS.³⁷ Līdz ar to partizānu grupa pamazām pulcēja apkārtnes nelegālistus, gādāja apbruņojumu un municiju, kā arī ierīkoja jaunas slēpšanās vietas. Jūnija sākumā grupa palielinājās līdz sešiem cilvēkiem un drīz vien sāka pirmos uzbrukumus okupācijas režīma pārstāvjiem Katvaru pagastā un tā apkārtnē.

Pirmo akciju pret okupācijas režīmu Skujiņa grupa centās īstenot 18. jūnijā, kad Katvaru skolā bija plānots svinīgs pasākums par godu Latvijas PSR piecgadei. Lai izbojātu okupantu svētkus, kāds no grupas dalībniekiem minēja skolas ārdurvis, taču partizāna darbošanās ap durvīm tika pamanīta, tādēļ nācās priekšlaicīgi uzspridzināt izliktās mīnas. Sekojošās čekas operācijas laikā tika aizturēti divi grupas atbalstītāji.³⁸

Pēc neliela klusuma perioda tika veikts uzbrukums Umurgas izpildkomitejas priekšsēdētājam un Limbažu tautas tiesas piesēdētājam Antonam Prauliņam, kurš bija iesaistīts padomju režīma represīvo lēmumu īstenošanā. 15. augustā V. Skujiņš ierīkoja slēpni netālu no viņa mājām Umurgas pagastā pa ceļam uz Limbažiem. A. Prauliņu izdevās sagaidīt ap plkst. 09.00, kad izpildkomitejas priekšsēdētājs kopā ar meitu devās uz Limbažiem. Lai apturētu viņa pajūgu, V. Skujiņš nostājās priekšā uz ceļa, taču A. Prauliņš neapstājās, un V. Skujiņš atklāja uguni, nogalinot aktivistu un viegli ievainojot viņa meitu, kurai izdevās pārņemt vadību un aizbraukt līdz Limbažiem.³⁹

Vietējo aktivistu iznīcināšanā aktīvi iesaistījās abi V. Skujiņa jaunākie brāļi E. Skujiņš un A. Skujiņš. Pirmais abu mērķis bija iznīcinātājs Jazeps Kandavnieks, kurš dzīvoja uz Pāles un Katvaru pagasta robežas un kuram jau 1945. gada jūlijā vienreiz bija izdevies izsprukt no Skujiņu uzbrukuma. Toreiz iznīcinātājs tika apšaudīts, braucot pa ceļu ar velosipēdu. Visticamāk,

ši uzbrukuma sakarā 30. jūlijā Skujiņa grupas partizānu meklēšanai Pociema pagasta mežos tika novirzīta Valsts drošības tautas komisariāta operatīvā grupa iekšlietu karaspēka karavīru un iznīcinātāju sastāvā, bet partizānu meklēšana beidzās bez rezultātiem.⁴⁰ Nākamajā reizē 17. augusta rītā abi grupas komandiera brāļi noslēpās mežā netālu no viņa mājām „Ludiņkroga” Pāles pagastā, lai sagaidītu J. Kandavnieku dodamies pēc ganībās atstātā zirga. Pēc iznīcinātāja aizturēšanas partizāni viņu ieveda dziļāk mežā un nošāva.⁴¹

Abi brāļi drīz vien veica nākamo uzbrukumu, kas tika vērsts pret viņu kaimiņu un iznīcinātāju Kārli Kalniņu, kurš bija iesaistīts Skujiņu aizturēšanas mēģinājumā 1945. gada 2. maijā. Nolēmuši atbēgties par nodevību, Skujiņi 1. septembrī sagaidīja K. Kalniņu pie Līdumnieku mājām un viņu nošāva.⁴²

Līdz ar 1945. gada vasaru Skujiņa grupa bija uzsākusi uzbrukumus padomju režīma aktīvistiem un nepilna mēneša laikā nogalināja vienu padomju aktīvistu un divus iznīcinātājus. Valmieras apriņķa komitejas kara daļas atbildīgais Rozenbergs savā atskaitē 1945. gada septembrī konstatēja, ka IeTK apriņķa daļa nespēj tikt galā ar Skujiņa grupas uzbrukumiem, kuri ir nopietni demoralizējuši vietējos iznīcinātājus.⁴³ Spriežot pēc dokumentiem, čeka nebija veikusi nekādus nopietnus pasākumus Skujiņa grupas iznīcināšanai. Aģentūras lieta pret to tika vērsta tikai 1945. gada oktobra otrajā pusē.⁴⁴

Eduarda Čokas darbība partizānu grupu veidošanā

Rūjienas apkārtnē cilvēku pāriešana nelegālā stāvoklī pastiprinājās līdz ar 1945. gada janvāra arestiem. Slēpties sāka arī Rūjienas vidusskolas fizikultūras skolotājs un Latviešu leģiona 19. grenadieru divīzijas

leitnants E. Čoka, kurš ievainots bija atgriezies mājās Ternejas pagastā vēl pirms fronte šķērsoja Valmieras apriņķi un palicis līdz Sarkanās armijas ienākšanai Vidzemē. E. Čoku sākt slēpties pamudināja uzaicinājums ierasties uz nopratināšanu IeTK.⁴⁵

Pēc pārejas nelegālā stāvoklī E. Čoka sāka apzināt apkārtnes nelegālistus un apvienot grupā. Grupas sastāvs gan bija nepastāvīgs, taču neilgu brīdi jūnijā tās dalībnieku skaits bija sasniedzis 16 cilvēkus, kas bija ļoti daudz šim reģionam. Maijā grupa nobāzējās Mazsalacas pagasta Rūķu mežā, kur partizāni izveidoja sakarus ar vietējo mežsargu Eduardu Viķi.⁴⁶ E. Čokas grupai bija arī pieejama informācija par plānotajām čekas operācijām vietējā apkaimē, pateicoties tam, ka grupas atbalstītāja M. Grīnvalde strādāja par telefonisti netālajā Idus pagasta pasta un telefona centrālē „Vērsis”.⁴⁷

Par mērķi tika izvirzīta gatavošanās cīņai pret padomju režīmu, tajā pašā laikā E. Čoka vēlējās atturēties no bruņotām akcijām, kamēr nav sācies Rietumvalstu uzbrukums PSRS. Līdz tam brīdim tika pieļauta pretošanās nevardarbīgā veidā. Tā 15. maijā E. Čoka kopā ar partizāniem Kārli Bērziņu, Jāni Rezgali un Ernestu Blāķi Rūjienā, netālu no Sv. Bērtuļa luterāņu baznīcas, izkāra Latvijas karogu.⁴⁸

Paralēli apkaimes nelegālistu apvienošanai E. Čoka centās veidot sakarus ar grupām citos pagastos. Partizānu komandierim izdevās nodibināt sakarus ar Naukšēnu pagastā mītošo nelegālistu grupu, kurā bija policisti Kārlis Lauberts, Jānis Bergins, vācu okupācijas laika ierēdnis Voldemārs Pētersons un leģionārs Jānis Majors. E. Čokam radās labs iespaids gan par šīs grupas dzīves apstākļiem, gan par tās disciplinētību salīdzinājumā ar Rūķu mežā mītošajiem nelegālistiem.⁴⁹ Jūnija sākumā E. Čoka ar sakarnieku palīdzību centās sazināties ar pusizjukušo P. Dauguļa grupu, kura tobrīd mīta Mazsalacas pagastā un par kuru izdevās uzzināt,

jo maijā P. Dauguļa grupu atstāja un E. Čokam pievienojās nelegālists Haralds Vorps. Acimredzot P. Dauguļa grupa nebija saņēmusi ziņu, jo uz tikšanos ar E. Čokas partizāniem norunātajā vietā Mazsalacas pagastā neieradās neviens no tās dalībniekiem.⁵⁰

Problēmas E. Čokam sagādāja Rūķu mežā dzīvojošie nelegālisti. Spriežot pēc visa, viņš bija autoritāte tikai atsevišķiem grupas dalībniekiem, savukārt pārējie neuztvēra nopietni partizānu komandiera nodomus gatavoties karam, un grupā netika ievēroti elementāri drošības pasākumi. Tā kā tālāka uzturēšanās šādā kolektīvā bija riskanta, 14. jūnijā E. Čoka kopā ar J. Berginu, Nikolaju Berginu un Gvido Bērziņu devās prom no Mazsalacas pagasta un vairs neatgriezās šajā grupā.⁵¹ Partizāni apvienojās ar nelielu grupu Naukšēnu pagastā, ar kuru E. Čoka uzturēja kontaktus. Līdz ar atsevišķu vietējo nelegālistu pievienošanos šīs grupas dalībnieku skaits sasniedza 12 cilvēku.⁵²

Sākotnējā atrašanās vietā mežā, netālu no Naukšēnu pagasta dzirnavām, grupa uzturējās apmēram piecas dienas. Piektajā dienā sargpostenis pamanīja, ka tuvojas iznīcinātāju ķēde, un E. Čoka izlēma atstāt bīstamo vietu. Vienlaikus partizānu grupa domstarpību dēļ sadalījās divās daļās. E. Čoka uzskatīja, ka Naukšēnu pagasts ir jāatstāj, bet to nevēlējās daļa citu partizānu. Tā rezultātā grupa, kurā bija E. Čoka, J. Bergins, Visvaldis Kašs un Artūrs Johansons, devās uz Rūjienas pusi, savukārt otra, kurā atradās V. Pētersons, Elmārs Ratnieks, Valdis Majors, N. Bergins un K. Lauberts, lielākoties Naukšēnu pagasta iedzīvotāji, pārvietojās dziļāk pagasta teritorijā uz Igaunijas pusi.⁵³ Partizāns G. Bērziņš nolēma turpmāk slēpties viens pats.⁵⁴

E. Čokas grupa nobāzējās Jeru pagasta mežos un turpmāk dzīvoja klusi, lai izvairītos no iespējamām sadursmēm ar čeku.⁵⁵ Partizānu komandiera centieni izveidot vienotu bruņotās pretošanās kustību Rūjienas apkaimē lielā mērā bija cietuši

neveiksmi, jo tikai neliela daļa nelegālistu bija gatavi iesaistīties partizānu darbībā un ievērot tās noteikumus, tātad piemēroties skarbam un disciplinētam, bet arī nepastāvīgam dzīvesveidam.

Ko nozīmēja šādu noteikumu neievērošana, rāda Naukšēnu pagastā palikušās grupas piemērs. Pēc atdalīšanās no E. Čokas grupas partizāni pakāpeniski izklīda savu māju tuvumā un kļuva vieglāk atklājami. 12. augustā IeTK operatīvā grupa nogalināja E. Ratnieku, kurš bija aizgājis uz savām mājām „Ratniekiem”, lai nomazgātos pirti.⁵⁶ 15. septembrī mežu pārmeklēšanas laikā čekas operatīvā grupa atklāja un sagūstīja V. Pētersonu.⁵⁷ Ap šo pašu laiku čekisti nogalināja arī partizānu J. Majoru.⁵⁸ Pēc viņa kaimiņienes un agrākās nelegālistes Lidijas Kalcenavas atmiņām, J. Majoru čekisti ar viņa drauga palīdzību un solījumiem, ka nekādas represijas pret viņu netiks vērstas, bija izvilinājuši no slēptuves, turpat mežā nežēlīgi spīdzinājuši un pēc tam nošāvuši. Spīdzināšanas laikā J. Majoram tika izdurtas acis un salauzti kauli.⁵⁹

Čekas operācija Rūķu mežā

Pirmie lielie čekas panākumi, iznīcinot mežos dzīvojošo bruņoto nelegālistu grupas, tika gūti neilgi pēc 1945. gada Jāņiem, kad par mērķi kļuva Mazsalacas pagasta Rūķu mežā mītošā grupa, kas bija palikusi pēc partizānu komandiera E. Čokas aiziešanas.

Saskaņā ar kāda, visticamāk, grupā esoša nodevēja, sniegto informāciju 28. jūnijā pret to tika organizēta čekas militārā operācija, iesaistot 40 IeTK iekšlietu karaspēka karavīrus un 10 iznīcinātājus. Operāciju klātienē vadīja IeTK Valmieras apriņķa daļas priekšnieks apakšpulkvedis Jānis Bergs, un tas liecina par operācijai piešķirto lielo nozīmi.⁶⁰ Čeka bija labi informēta gan par bunkura atrašanās vietu, gan par iekšējo

nometnes kārtību, jo operācijas brīdī nelegālisti gulēja diendusu. Militāro kravas automašīnu pārvietošanos meža virzienā pamanīja vietējie iedzīvotāji, taču neviens nebrīdināja mežā esošos cilvēkus.

Guļošos nelegālistus uzmodināja pie bunkura nomesta granāta, kas nesprāga. Visi grupas locekļi uzrāvās augšā un panikā metās bēgt, nepaņēmuši ieročus, kuri bija turpat bunkurā. Čekistiem atklājot uguni, tika nogalināts Voldemārs Krūmiņš, savukārt Kārlis Grīnbergs, bēgot Igaunijas virzienā, uzskrēja virsū čekistu ķēdei un tika sagūstīts. Citiem izdevās aizbēgt, pateicoties tam, ka, neievērojot iepriekšējo norunu, viņi skrēja citos virzienos, kurus karavīri nebija nobloķējuši. Bēgšanas laikā kājā tika ievainots Jānis Nāzars, bet viņam ar sievu izdevās atrauties no vajātājiem.⁶¹

Aizbēgušie nelegālisti sadalījās, un nelielā grupa bija izjukusi. 1945. gada 10. augustā bijušie grupas dalībnieki J. Rezgalis un E. Blāķis tika notverti E. Blāķa mājās Ternejas pagasta „Kurpniekos”.⁶² Operācijas rezultātā čekistiem izdevās noskaidrot arī vairākus grupas atbalstītājus, kuri tika arestēti vai piespiesti sadarboties kā, piemēram, mežsargs E. Viķis, pēc kura sniegtajām ziņām 1945. gada 19. septembrī tika aizturēts H. Vorps.⁶³

Veiktā operācija iezīmēja sākumu nopietniem čekistu centieniem likvidēt mežā dzīvojošās nelegālistu grupas, tomēr, neņemot vērā gūtos rezultātus un iespēju padziļoties vadībai, faktiskie čekas panākumi bija maznozīmīgi, jo triecienam tika pakļauts bariņš nelegālistu, kuri negatavojās cīnīties pret okupantiem. E. Čokas vadītais atzars bija savlaicīgi paglābies no nelaiemes.

Skujiņa grupas pirmie zaudējumi un konspirēšanās

1945. gada septembris Skujiņa grupai iesākās diezgan pārliecinoši, jo tā ar savu

darbību bija pakļāvusi bailēm vietējos aktīvistus, tādēļ IeTK Valmieras apriņķa daļa nopietni pievērsās Katvaru pagastam. 26. oktobrī tika izstrādāts operatīvais plāns un aģentūras lieta *Terroristi Skujiņa grupas iznīcināšanai*.⁶⁴ Aktīvi tika sākti pārmeklēt Katvaru pagasta mežus un viensētas, lai notvertu partizānus un viņu atbalstītājus, kā arī nopietnāks darbs pie aģentūras veidošanas šajā apkaimē. Laikā no 27. līdz 29. oktobrim IeTK Valmieras apriņķa daļas priekšnieka J. Berga vadībā Katvaru pagastā tika organizēta operācija partizānu meklēšanai, kurā tika iesaistīti iekšlietu karaspēka karavīri un iznīcinātāju bataljona kaujinieki – kopumā 70 cilvēki.⁶⁵

Pirmie plāna rezultāti sekoja uzreiz. 28. oktobrī partizāni E. un A. Skujiņi pa ceļam uz kādu balli ielauzās „Lidumniekos” pie aktīvistes Z. Kalniņas, lai nolauptu pārtiku.⁶⁶ Pēc iziešanas no mājas abi brāļi pagalmā uzdūrās čekistu vienībai, kura, iespējams, bija izsekojusi partizānus pēc pēdām. Bezcerīgā situācijā Skujiņi centās pretoties vairākiem desmitiem pretinieka karavīru klajā laukā. Čekistiem atklājot uguni, E. Skujiņš tika nogalināts uzreiz, savukārt ievainotais A. Skujiņš paguva uzspridzināties ar rokasgranātu. Trīs dienu laikā tika aizturēti arī par partizānu atbalstīšanu aizdomās turētie 22 cilvēki un kāds nelegālists Jānis Papēdis.⁶⁷ Veiktā operācija iezīmēja beigas salīdzinoši brīvajai un bezrūpīgajai partizānu darbībai Katvaru pagastā.

Abu grupas biedru nogalināšana un daudzo atbalstītāju aresti radīja Skujiņa grupā nopietnu satraukumu par tālāko nākotni. Legalizēties nolēma grupas dalībnieks Jānis Oškājs, kurš pieteicās varas iestādēm 11. novembrī. Šo apstākli centās izmantot čekisti, kuri gan J. Oškāju, gan viņa māti Annu Ozoliņu piespieda kļūt par slepenajiem ziņotājiem „Salmiņš” un „A. Kalniņš” ar uzdevumu izspiegot Skujiņa grupu. Abi savervētie gan netaisījās

nodot partizānus, un J. Oškājs drīz vien izbrauca no Valmieras apriņķa.⁶⁸

Tā kā Katvaru pagastā bija kļuvis bīstami uzturēties regulāro mežu pārmeklēšanu dēļ, Skujiņa grupa nolēma mainīt atrašanās vietu un pārzīmot ārpus pagasta. Novembra beigās grupas partizāni pārgāja uz Viļķenes pagastu pie grupas atbalstītājas Naniņas Lesiņas, netālu no viņas mājas Rūstūžu purvā grupa uzcēla bunkuru pārzīmošanai. Grupai pievienojās arī V. Skujiņa draudzene Elza Kurpniece, par kuru saistībā ar viņas sakariem ar partizāniem bija sākusi interesēties čeka.⁶⁹ Grupa mierīgi ieziemojās Rūstūžu purvā, un Skujiņa grupas darbībā iestājās klusuma periods.

Secinājumi

Līdzīgi kā citviet Latvijā, Ziemeļrietumvidzemē pēc padomju okupācijas atjaunošanās izvērstās mobilizācijas un represiju dēļ sākās personu pāriešana nelegālā stāvoklī un mežos veidojās bruņotu nelegālistu grupas, kas bija pamats tālākajai partizānu grupu izveidei. Kopumā šādās grupās Ziemeļrietumvidzemē apvienojās aptuveni 65 cilvēki, tajā pašā laikā jāatzīmē, ka pētījumā nav aplūkotas visas bruņotās nelegālistu grupas. Pieļaujams, ka lielākās un mazākās grupās atradās līdz 100 cilvēkiem, kas bija samērā neliels skaits uz citu Latvijas reģionu fona.

Nacionālo partizānu grupu veidošanās norisinājās no 1944. gada rudens līdz 1945. gada pavasarim. Ziemeļrietumvidzemē izveidojušās nelielās partizānu grupas pārsvarā gan bija pasīvas, ieturot nogaidīšanas taktiku cerībā uz Rietumvalstu un PSRS karu, kas ļautu cīnīties par Latvijas neatkarību. Līdz tam prioritāte bija dzīvības saglabāšana, jo uzbrukumi okupācijas režīmam izraisītu tā pretdarbību un zaudējumus partizāniem. Salīdzinājumā ar Latvijas reģioniem, kur partizānu aktivitāte bija

ievērojami plašāka, iespējams, liela loma bija arī lielajai grupu izkļiedētībai, līdz ar to partizāni nejuta sevi kā pietiekami lielu spēku iepretī okupantiem, lai sāktu uzbrukumus. Citas grupas nekļuva par ko vairāk kā bruņotiem nelegālistu bariņiem, jo nebija motivētas cīnīties pret padomju režīmu.

Tādējādi partizānu darbības rezultāti šajā reģionā bija pieticīgi. Okupācijas režīms Ziemeļrietumvidzemē 1945. gadā zaudēja piecus cilvēkus, kuri krita Skujiņa grupas aktīvās darbības dēļ. Tā kā partizānu skaitliskais sastāvs nebija liels, uzbrukumi tika veikti tikai individuāliem padomju aktīvistiem. Īstenot plašākus uzbrukumus, piemēram, pagastu centriem, partizāni nemēģināja, tāpēc okupācijas režīma pārvaldes aparāta veidošanos un darbību partizānu uzbrukumi būtiski neietekmēja.

Sākot ar 1945. gada vasaru, IeTK uzsāka aktīvus pasākumus bruņoto grupu likvidācijai mežos. Partizānu tuvākās atbalsta bāzes, tas ir, mājās palikušo radnieku, aresti un terorizēšana deva rezultātu, un, sākot ar 1945. gada vasaru, legalizējās daudzi partizāni un nelegālisti, kuri nebija paspējuši nopietni „noziegties” padomju varas priekšā. 1945. gadā kopumā no aplūkotajām grupām legalizējās 21 persona, tas bija aptuveni 32% no mežos dzīvojošo grupu sastāva.

Vienlaikus okupācijas režīms veica arī militāras operācijas bruņotās pagrīdes likvidācijai. To laikā 1945. gadā Ziemeļrietumvidzemē gāja bojā četri un tika sagūstīti 11 partizāni un nelegālisti. Gandrīz visi zaudējumi tika ciesti čekas operācijās – tas lielākoties bija pašu partizānu un nelegālistu meža dzīves pieredzes trūkuma, paviršas attieksmes pret konspirāciju un pārāk lielas pašpārliecinātības rezultāts. 1945. gada nogali sagaidīja tikai divas partizānu grupas, kuras spēja droši ieziemoties tālāk no agrākajām darbības vietām, tādējādi uz laiku pazūdot no padomju drošības iestāžu redzesloka.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Ar Ziemeļrietumvidzemi rakstā tiek saprasta Valmieras apriņķa ziemeļrietumu daļa, saskaņā ar 1945. gada teritoriāli administratīvo iedalījumu tajā ietilpa Katvaru, Pociema, Alojas, Ainažu, Mazsalacas, Rozēnu, Rūjienas, Idus, Naukšēnu, Viļķenes, Pāles, Puikules, Ipiķu, Sēļu, Umurgas un Jeru pagasts.
- ² HEINRIHS STRODS. Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944–1956. Rīga 2012, 11.–15. lpp.
- ³ ZIGMĀRS TURČINSKIS. Ziemeļvidzemes mežabrāļi. Latvijas nacionālo partizānu cīņas Valkas apriņķi un Alūksnes apriņķa ziemeļu daļā. 1944.–1953. gads. Rīga 2011, 63. lpp.
- ⁴ ZIGMĀRS TURČINSKIS. Karš pēc kara: Latvijas nacionālo partizānu cīņas 20. gadsimta 40. gadu beigās – 50. gadu sākumā. In: HEINRIHS STRODS (sast.). Karš pēc kara, 1944–1956. Rīga 2007, 100. lpp.
- ⁵ TURČINSKIS, Ziemeļvidzemes mežabrāļi, 136. lpp.
- ⁶ TURČINSKIS, Karš pēc kara, 102., 103.–104. lpp.
- ⁷ TURČINSKIS, Ziemeļvidzemes mežabrāļi, 399 lpp.
- ⁸ RAITIS ĀBELNIEKS, AIGARS URTĀNS. Nacionālā pretošanās kustība un padomju okupācijas represīvo iestāžu pret darbība Bauskas apriņķi/rajonā. In: DZINTARS ĒRGLIS (sast.). Okupētā Latvija 1940–1990 / Occupied Latvia 1940–1990. Rīga 2007 (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 19), 356.–407. lpp.
- ⁹ Ibidem, 170.–171., 182., 253. lpp.
- ¹⁰ Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVA), 1986-1-2.
- ¹¹ Dokumenti par Latvijas PSR VDK cīņu pret nacionālo pagrīdi, 1944–1956. Ibidem, 1825-2.
- ¹² PSRS drošības dienesta Viskrievijas Ārkārtas komisijas (VĀK) apzīmējums, kas radies no tās saīsinājuma krievu valodā un vēlāk piemērots VĀK pēctečiem. Faktiski tas tika oficiāli izmantots čekas lietvedībā.
- ¹³ JURIS SĀRNIS. Pieviltie. Cesvaine 2015, 103 lpp.; Lidija Kalcenava. In: SANITA BĒRZIŅA-REINSONE (sast.). Meža meitas: 12 sievietes par dzīvi mājās, mežā, cietumā. Rīga 2015, 289.–319. lpp.; MARTA GRĪNVALDE. Cilvēki un likteņi. In: ALEKSANDRS KALVĀNS (sast.). Uz ežiņas galvu liku. Rīga 1993, 232.–244. lpp.
- ¹⁴ LPSR kara komisariāta sarakste ar apriņķu kara komisariātiem un ziņojumi par mobilizāciju Sarkanajā armijā, 1944. LNA LVA, 1248-2-2, 373. lp.
- ¹⁵ JĀNIS RIEKSTIŅŠ. Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā. In: DZINTARS ĒRGLIS (sast.). Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados / Occupied Latvia in 20th Century (1940-s). Rīga 2005 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16), 437. lpp.
- ¹⁶ Komunistiskās (boļševiku) Partijas apriņķa un pilsētu komiteju atskaites par kara daļu darbu, 1945. LNA LVA, 101-8-17, 31. lp.
- ¹⁷ Sarakste par Valsts drošības ministrijas, Iekšlietu ministrijas un milicijas iestāžu darbu, 1945. Ibidem, PA-101-8-19, 32. lp.
- ¹⁸ GRĪNVALDE, Cilvēki un likteņi, 233.–234. lpp.
- ¹⁹ K. Lauberta krimināllieta, 1950. LNA LVA, 1986-1-4916, 77. lp.
- ²⁰ TURČINSKIS, Ziemeļvidzemes mežabrāļi, 26. lpp.
- ²¹ Legalizētā bandīta Ernesta Viļņa ģimenes deportācijas lieta, 1949. LNA LVA, 1894-Limbažu apriņķis-1656, 3. lp.
- ²² Ernesta Korpa krimināllieta, 1950. Ibidem, 1986-1-4061, 218. lp.
- ²³ Kartotēka. Sadaļa „Latvijas PSRS VDM Valmieras apriņķa daļas veiktās operācijas pret partizāniem”. Ibidem, 1825-2-165, 3. lp.

- ²⁴ Kartotēka. Sadaļa „Latvijas PSR VDM Valmieras apriņķa daļas veiktās kaujas operācijas pret partizāniem”. Ibidem, 1825-2-168, 10. lp.
- ²⁵ Legalizētā bandīta Ernesta Viļņa ģimenes deportācijas lieta, 1949. Ibidem, 1894-Limbažu apriņķis-1656, 3.–4. lp.
- ²⁶ Ernesta Korpa krimināllieta, 1950. Ibidem, 1986-1-4061, 23. lp.
- ²⁷ Legalizētā bandīta Ernesta Viļņa ģimenes deportācijas lieta, 1949. Ibidem, 1894-Limbažu apriņķis-1656, 34. lp.
- ²⁸ Jāņa Ilus krimināllieta, 1945. Ibidem, 1986-1-17186, 107., 109., 113. lp.
- ²⁹ Ibidem, 31. lp.
- ³⁰ Kartotēka. Sadaļa „Latvijas PSR VDM Valmieras apriņķa daļas veiktās kaujas operācijas pret partizāniem”. Ibidem, 1825-2-168, 4. lp.
- ³¹ SĀRNIS, Pieviltie, 103. lpp.
- ³² Kartotēka. Sadaļa „Latvijas PSRS VDM Valmieras apriņķa daļas veiktās operācijas pret partizāniem”. LNA LVA, 1825-2-165, 2. lp.
- ³³ Pētera Dauguļa krimināllieta, 1945. Ibidem, 1986-1-36139, 22. lp.
- ³⁴ Ibidem, 3., 94. lp.; SĀRNIS, Pieviltie, 100. lp.
- ³⁵ Viļa Skujiņa krimināllieta, 1948. LNA LVA, 1986-1-40698, 1. sēj., 171. lp.
- ³⁶ Ibidem, 118. lp., 4. sēj., 126., 171. lp.
- ³⁷ Ērika Skujiņa atmiņas, pierakstītas 2016. gada augustā. Autora arhīvs.
- ³⁸ Kartotēka. Sadaļa „Nacionālo partizānu aktivitātes Valmieras apriņķī”. LNA LVA, 1825-2-167, 10. lp.
- ³⁹ Viļa Skujiņa krimināllieta, 1948. Ibidem, 1986-1-40698, 4. sēj., 308. lp.
- ⁴⁰ Kartotēka. Sadaļa „Latvijas PSR VDM Valmieras apriņķa daļas veiktās kaujas operācijas pret partizāniem”. Ibidem, 1825-2-168, 20. lp.
- ⁴¹ Viļa Skujiņa krimināllieta, 1948. Ibidem, 1986-1-40698, 4. sēj., 129., 292. lp.
- ⁴² Ibidem, 1. sēj., 20. lp.
- ⁴³ Komunistiskās (boļševiku) Partijas apriņķa un pilsētu komiteju atskaites par kara daļu darbu, 1945. Ibidem, 101-8-17, 251. lp.
- ⁴⁴ Kartotēka. Sadaļa „Latvijas PSRS VDM Valmieras apriņķa daļas veiktās operācijas pret partizāniem”. Ibidem, 1825-2-165, 40. lp.
- ⁴⁵ K. Lauberta krimināllieta, 1950. Ibidem, 1986-1-4916, 77. lp.
- ⁴⁶ Kārļa Grinberga krimināllieta, 1945. Ibidem, 1986-1-17559, 1. sēj., 72., 80. lp.
- ⁴⁷ K. Lauberta krimināllieta, 1950. Ibidem, 1986-1-4916, 24., 72., 80., 182. lp.
- ⁴⁸ Kārļa Grinberga krimināllieta, 1945. Ibidem, 1986-1-17559, 1. sēj., 109., 131.–132., 194.–195. lp.
- ⁴⁹ Ibidem, 73., 181. lp.
- ⁵⁰ Ibidem, 124.–125. lp.
- ⁵¹ K. Lauberta krimināllieta, 1950. Ibidem, 1986-1-4916, 78. lp.
- ⁵² Ibidem, 94. lp.
- ⁵³ Artura Johansona krimināllieta, 1948. Ibidem, 1986-1-38788, 37. lp.
- ⁵⁴ K. Lauberta krimināllieta, 1950. Ibidem, 1986-1-4916, 78. lp.
- ⁵⁵ Artura Johansona krimināllieta, 1948. Ibidem, 1986-1-38788, 38. lp.
- ⁵⁶ Kartotēka. Sadaļa „Nacionālie partizāni”. Ibidem, 1825-2-4, 1293. lp.
- ⁵⁷ Kartotēka. Sadaļa „Latvijas PSR VDM Valmieras apriņķa daļas veiktās kaujas operācijas pret partizāniem”. Ibidem, 1825-2-168, 29. lp.

- ⁵⁸ Kartotēka. Sadaļa „Nacionālie partizāni”. Ibidem, 1825-2-4, 24. lp.
- ⁵⁹ Lidija Kalceņa. BĒRZIŅA-REINSONE, Meža meitas, 297. lpp.
- ⁶⁰ Kartotēka. Sadaļa „Latvijas PSR VDM Valmieras apriņķa daļas veiktās kaujas operācijas pret partizāniem”. LNA LVA, 1825-2-168.
- ⁶¹ GRĪNVALDE, Cilvēki un likteņi, 239., 240., 244. lpp.
- ⁶² Kārļa Grīnberga krimināllieta, 1945. LNA LVA, 1986-1-17559, 1. sēj., 107., 109., 163. lp.
- ⁶³ Ibidem, 25. lp.
- ⁶⁴ Kartotēka. Sadaļa „Latvijas PSRS VDM Valmieras apriņķa daļas veiktās operācijas pret partizāniem”. Ibidem, 1825-2-165, 37. lp.
- ⁶⁵ Kartotēka. Sadaļa „Latvijas PSR VDM Valmieras apriņķa daļas veiktās kaujas operācijas pret partizāniem”. Ibidem, 1825-2-168, 33. lp.
- ⁶⁶ Viļa Skujiņa krimināllieta, 1948. Ibidem, 1986-1-40698, 4. sēj., 214. lp.
- ⁶⁷ Kartotēka. Sadaļa „Latvijas PSR VDM Valmieras apriņķa daļas veiktās kaujas operācijas pret partizāniem”. Ibidem, 1825-2-168, 33. lp.
- ⁶⁸ Annas Ozoliņas krimināllieta, 1948. Ibidem, 1986-1-29203, 56. lp.
- ⁶⁹ Viļa Skujiņa krimināllieta, 1948. Ibidem, 1986-1-40698, 1. sēj., 118.–119. lp.

SUMMARY

The Soviet-issued mobilization soon after the reoccupation of Valmiera district was the reason why many persons fled into forests to avoid mobilization by the Red Army. At the same time, the Soviets began to arrest the former German occupation regime officials, policeman, members of different organizations labelled as “fascist”, etc., so another wave of people sought refuge in the forests. These people formed armed groups, which were the basis for the armed resistance against the Soviet occupation regime. Approximately 65 people were in these groups, but the total number of persons in bigger or smaller armed groups hiding in Northwestern Vidzeme in 1945 probably did not exceed 100, which was quite low in comparison to the other regions of Latvia.

The first partisan groups became active during May 1945, but most of the groups in Northwestern Vidzeme kept a low profile and waited for a possible war between the Soviet Union and the West. Some groups did not develop into armed resistance groups at all, and kept on living in the forests as illegals without particular plans for the future.

From the summer of 1945, the partisans began their first attacks, but the only one that attacked the Soviets was the group of Vilis Skujiņš that operated north of Limbaži, in Katvaru parish. This group managed to kill 5 Soviet activists and the attacks, with the exception of two activists being killed in a Soviet raid on Skujiņš group, were carried out on individual persons. Larger scale operations were difficult to accomplish, because the group of Skujiņš was small – until October 1945, it had only six active members who operated individually or in pairs. Consequently, the Soviet authority over the area remained unchallenged. Partisan activity here had more of a psychological effect on local Soviet activists who expected to be targeted by partisans.

Starting from summer 1945, some of the illegals and partisan groups began to dissolve as their relatives at home were being harassed by the Cheka. These groups were also vulnerable to attacks by the Soviet security forces, as they lacked basic discipline and secrecy needed to survive. During 1945, the Cheka managed to kill 4 and capture

11 partisans and illegals in Northwestern Vidzeme. Amnesty campaign was launched, promising illegals a chance to continue their normal lives. It was very effective, as approximately 32% of these persons surrendered to Soviet authorities until the end of 1945.

In the autumn of 1945, only two partisan groups remained in Northwestern Vidzeme. Because of being able to adapt to the new challenges posed by the Soviet security forces, partisan groups survived until the end of 1945. These groups prepared for the winter and ceased any activities that could endanger them during this difficult period.

Latviešu profesionālās apvienības trimdā: jūrniecības nozares piemērs

Latvian Professional Associations in Exile: The Example of Maritime Industry

---

Dāvis Beitlers, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes doktorants

Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja vēsturnieks

Palasta iela 4, Rīga, LV-1050

E-pasts: davis.beitlers@tvnet.lv

Rakstā sniegts neliels ieskats latviešu trimdas saimniecisko darbinieku kooperatīvajā sistēmā, tuvāk apskatot latviešu jūrniecības darbinieku (jūrnieku, kuģīpašnieku) kooperēšanās un biedrošanās centienus, kas, lai gan vainagojās minimāliem panākumiem, tomēr liecina par dažām parādībām latviešu trimdas dzīvē, kuras saistās tiklab ar Rietumvalstu saimnieciskajām tendencēm, kā latviešu mentalitātes īpatnībām.

Atslēgvārdi: latviešu trimda, kuģniecība, profesionālās organizācijas, Latvijas Republikas diplomātiskās pārstāvniecības Rietumos.

The article provides a brief insight into the cooperative system of the Latvian exiles' economic workers, with a closer look at the efforts of Latvian maritime workers (sailors, shipowners) to cooperate and form associations, which, although scarcely successful, nevertheless shows some phenomena in the Latvian exile life, which are related to the economic trends of Western countries, as well as the specific characteristics of Latvian mentality.

Keywords: Latvian exile, shipping, trade unions, business, diplomatic missions of the Republic of Latvia in the West.

Latviešu biedrošanās tieksme, kas uzdīga 19. gadsimtā un skaitliski kulminējās starpkaru posmā, lielā mērā saglabājās arī trimdā pēc Otrā pasaules kara. Jau sākot ar trimdas ritausmas gadiem, “brīvajā pasaulē” nonākušie latvieši sāka veidot gan reģionālās, gan nozaru – politiskās, kultūras un saimnieciskās – struktūras, proti, nevalstiskās organizācijas ārpus mītnes valstu un Latvijas diplomātisko pārstāvniecību jurisdikcijas. Par daudzām reģionālajām, sabiedriski politiskajām un kultūras biedrībām un apvienībām Latvijas historiogrāfijā, ieskaitot atmiņu-memuāru literatūru un informatīvus izdevumus,

rakstīts samērā daudz, taču aplam maz vēstīts par Latvijas izcelsmes profesionāļu un saimniecisko darbinieku trimdā veidotajām kooperācijām un mēģinājumiem tās uzsākt. Vēl jānoskaidro, cik plaša bija šī kooperācija un kāda bija kopdarbības nozīme trimdnieku profesionālajā dzīvē.

Domājams, vismaz trimdas sākumgados kooperatīvā aizmugure ne vienam vien svešuma latvietim varēja būt izšķirīga, meklējot nozarei atbilstošu darbu: ne vienmēr latviešiem, kas vēlējās darboties noteiktā nozarē, bija iespējams raiti iekļauties mītnes zemes profesionālajā sabiedrībā – nācās paciest gan to, ka bēgļu aprūpes struktūras, kam pienācās sekmēt baltiešu emigrantu nodarbinātību Rietumvalstu uzņēmumos, nebija uzdevumu augstumos, gan vietējo arodorganizāciju pretestību darbvietu deficīta gadījumā.¹ Dažas no pirmajām trimdā organizētajām arodstruktūrām, kas darbojās pārvietoto personu² nometnēs Vācijā un tika uzskatītas par starpkaru un karalaika³ Latvijas arodstruktūru tiešu turpinājumu, ne tikai tiecās risināt trimdnieku nodarbinātības un, varētu teikt, arī kvalifikācijas celšanas pamatproblēmas attiecīgajās mītnes zemēs (Vācijā un Austrijā); vērojami arī centieni sakārtot bēgļu nometņu gados vērojamo amatlietu jucekli pašu tautiešu kopienā, novelkot iekšējās robežas. 1945. gada nogalē izveidotā Latviešu preses biedrība retoriskā līmenī pūlējās reglamentēt, piemēram, to, cik latviešu preses izdevumu pieļaujams izdot uz noteiktu skaitu bēgļu nometņu un cik lielā mērā šie izdevumi drīkst būt ideoloģiski atkarīgi no dažādām Rietumvalstu struktūru interesēm.⁴ Šajā aspektā zināmā mērā vērojamas prioritāšu atšķirības, salīdzinot līdzīgas latviešu trimdas arodstruktūras Vācijā un Zviedrijā: Vācijā, kur pēckara gados valdīja sabiedrotie un darbojās vairākas bēgļu aprūpes struktūras, darbs vai iztika daudziem trimdniekiem vismaz uz laiku jau bija nodrošināta un latvieši

varēja sākt apspriest konceptuālas kopienas un identitātes problēmas pragmatisko pamatvajadzību risināšanas vietā, taču Zviedrijā tas bija vēl priekšā. Protams, “siltumnīcas laikam” DP nometnēs beidzoties un sākoties izklišanai pa visu “brīvo pasauli”, darba un iztikas meklējumi apsēda arī bijušo Vācijas nometnieku prātus un tikai pieauga vajadzība pēc šādām arodstruktūrām arī ārpus Zviedrijas. Trimdas vēlākajās desmitgadēs, spītējot trimdas izkļiedētībai, latvisko arodstruktūru loma, šķiet, mazliet mainījās: tagad tās noderēja pirmām kārtām par zināmu domu apmaiņas forumu zem vienas profesionālās kores apvienotām latviešu trimdnieku kopām, sapulcēs un kongresos nereti apspriežot arī atjaunojamās Latvijas tautsaimniecības nozares atjaunotni un tās priekšdarbus trimdā.

Latviešu trimdas profesionālās kooperācijas svarīgāko struktūru sarakstos rindojas tiklab kultūras druvas kopēju, kā arī ārstu,⁵ mežkopju,⁶ juristu,⁷ inženieru,⁸ dzelzceļa ierēdņu⁹ un citas biedrības, kopas un apvienības, kā arī vairākas plašas dažādu nozaru latviešu saimniecisko darbinieku apvienības Vācijā (bēgļu nometņu laikā), ASV un Kanādā; to veidotāji jau pašos pirmajos trimdas gados apzinājās, ka “*turpmākās gaitas [svešumā no latviešu uzņēmējiem] prasis lielāku saimniecisku patstāvību un kooperatīvais sadarbības ceļš garantēs vislabākās sekmes*”, un tālab “*ar kāpinātu sparū [..] latviešu saimei jāpopularizē kooperācijas izpratne un jāpanāk ciešāka dažādo kooperatīvo pasākumu sadarbība*”.^{10, 11} Diemžēl šajā rosmīgajā trimdas vēstures lap pusē tikai epizodiski pavīd kādas Latvijai vēsturiski un arī latviešu trimdas kopienā gana būtiskas tautsaimniecības nozares – jūrniecības – darbinieku biedrošanās centieni, kas ne reizi garajos svešuma gados nav vainagojušies redzamiem panākumiem un noturīgiem rezultātiem. Nelīdzēja arī tas, ka jau kopš pirmajiem baltiešu trimdas gadiem latviešu sabiedrībai teju acu

priekšā bija veiksmīgs piemērs, kā šīs lietas kārtojamas, – tā bija kaimiņtautas igauņu jūrnieku kooperācija, kas vienoja igauņu cilmes jūrniecības darbiniekus gandrīz vai visā Rietumu pasaulē.

Jau tūlīt pēc kara, 1945. gadā, Stokholmā darbu uzsāka Igauņu jūrnieku biedrība ar 550 biedriem,¹² savukārt 1955. gada sākumā nodibināta vēl plašāka struktūra – Igauņu jūrnieku arodbiedrība,¹³ kas tiecās apvienot igauņu jūrniekus praktiski visās “brīvās pasaules” valstīs un 1956. gadā uzņemta Starptautiskajā Transporta federācijā, kļūstot par pirmo un vismaz vairākus gadus arī vienīgo baltiešu trimdas aroorganizāciju, kas uzņemta starptautiskās profesionālajās struktūrās.¹⁴ Igauņu jūrniecības arodstuktūrām bija būtiska nozīme igauņu cilmes jūrnieku nodarbinātības veicināšanā trimdā; pirmkārt, tās palīdzēja igauņu jūrniekiem iekārtoties darbā Rietumvalstu kuģniecības struktūrās (par to igauņu jūrnieki lielā mērā bija parūpējušies jau starpkaru laikā, sekmīgi meklējot kontaktus Zviedru jūrnieku apvienībā un tādā kārtā saviem tautas un amata brāļiem nodrošinot gan panākumus darba meklējumos, gan uzticamību un atpazīstamību arī trimdas posmā Rietumos), otrkārt, panāca, ka daudzi igauņu izcelsmes kuģīpašnieki Rietumos – un tādu igauņiem trimdā bija krietni vairāk nekā latviešiem – uzņemas rūpes par tautiešu nodarbināšanu, priekšroku darba meklētāju pulkā dodot nevis sveštautietim vai jebkuram gribētājam neatkarīgi no nacionālās piederības, bet gan tieši igauņu jūrniekam. Ne reizi vien Igauņu jūrnieku arodbiedrības darbība nāca par labu arī šai ziņā mazāk izdarīgajiem un uzņēmīgajiem dienviņu kaimiņiem.¹⁵ Tomēr ne jau vienmēr kaimiņam klāt izstāvēsi, un dažs labs patiesi neveiksmīgs piemērs liecina, cik svētīga būtu pašu latviešu jūrniecības darbinieku apvienošanās trimdā (pat ja latvieši nevarēja lepoties ar tik lielu rēderu skaitu trimdā kā igauņi). Viens

no zināmākajiem gadījumiem, kura sekas, iespējams, jau saknē būtu spējusi novērst veikla un tālredzīga latviešu jūrnieku arodbiedrības rīcība (ja vien šāda arodbiedrība pastāvētu) pēc konkrētiem igauņu piemēriem, ir latviešu cilmes kuģīpašnieka Viļņa Grauda (dz. 1923) negodīgā rīcība pret latviešu jūrniekiem Vācijas bēgļu nometnēs – viņiem pēdējā brīdī tika atteiktas darbvietas uz Graudu rēderejas kuģa, lai gan tās šīs latviešu cilmes amerikāņu kuģīpašnieks saviem tautiešiem bija apsoliļis nodrošināt.¹⁶

Zīmīgi, ka jūrnieka arods trimdas apstākļos bija viens no pašiem nepastāvīgākajiem un neparedzamākajiem visu saimniecisko nodarbošanos spektrā; šāds jūrnieks, kādu latviešu vidū pēckara Rietumvalstīs bija ap tūkstoti, varēja kļūt sociāli tik neaizsargāts, ka stingra un uzticama sociāli juridiskā aizmugure noteiktas kooperatīvas arodstuktūras izskatā būtu bijusi ne tikai vēlama, bet drīzāk (vismaz trimdas sākumposmā) – vitāli nepieciešama. Turpmāk minētas tikai dažas problēmas, kuras kā Damokla zobens svešumā karājās pār daudzu latviešu jūrnieku galvām, – nodarbinātība svešu valstu dienestā, pastāvot riskam reisu laikā piestāt Padomju Savienībai draudzīgās valstīs vai pat tieši “plašajā Dzimtenē”,¹⁷ neparedzamas izmaiņas kuģa un tā apkalpes juridiskajā piederībā, ārzemju valodu neprasmē, problēmas saņemt mītnes zemes pilsonību un uzturēšanās atļaujas, kas bieži traucēja gan iegūt darbu uz kuģiem, gan izkāpt krastā valstīs, kuru ostās kuģis piestāja (nereti jūrnieki bez vajadzīgajiem dokumentiem nonāca krastu dienestu islaicīgā apcietinājumā, kamēr pārējie varēja brīvi baudīt atpūtas mirkļus krastā), pat politiski ideoloģiski aizspriedumi pret latviešu kuģiniekiem kā komunistu aģentiem¹⁸ u. tml.¹⁹ Daudziem latviešu jūrniekiem trimdiniekiem atšķirībā no vairuma sauszemē nodarbināto latviešu klaidnieku ilgstoši trūka pastāvīgas dzīvesvietas, un

daļai no viņiem tādas nebija vēl 50. gadu vidū, jādodomā, arī vēlāk ne. Klaidā nonācis jūrnieks, gadiem šūpodamies jūrā un tikai īslaicīgi izkāpdams krastā, varēja arī nebūt pastāvīgi noenkurojies – iekopis mājiņu, nodibinājis ģimeni. To nereti kavēja ne vien jūrnieka aroda specifika, bet tieši minētās problēmas iegūt uzturēšanās atļauju un pilsonību, jo, saprotams, ne katrā zemē bija iespējams apmesties bez šiem papīriem, vai arī iegūt vajadzīgos dokumentus bija ārkārtīgi sarežģīti – īpaši bez pastāvīgas dzīvesvietas uz sauszemes. Nav grūti iedomāties, cik nepatīkama un pat bīstama pastāvīgas dzīvesvietas trūkuma dēļ šādam latviešu jūrniekam varēja izrādīties darba attiecību pēkšņa izbeigšana ar kāda ārzemju kuģa saimnieku vai atbrīvošana no darba kaut uz nenoteiktu laiku (ja ne pavisam) un “aizsūtīšana mājās”. Tāpat jūrnieka ilgstošā atrašanās jūrā svešautiešu vidū kuģu apkalpēs un epizodiskā uzturēšanās krastā nozīmēja arī pastāvīgu prombūtni no sava tautiešu loka. No šī apburtā apla varēja izrauties, vienīgi izpelnoties mītnes valsts pavalstniecību, kuras iegūšana pavēra ceļu uz Rietumos atzītas jūrniecības izglītību un stabilākiem darba apstākļiem ar pilsonvalsts politiski saimniecisko aizmuguri.²⁰

Cits problēmu loks samezgloja latviešu rēderu dzīvi un darbību svešumā. Protams, vairumā gadījumu šie uzņēmēji vai agrāko uzņēmēju – starpkaru Latvijas kuģīpašnieku – mantinieki nebūt nebija tik sociāli neaizsargāti kā ierindas jūrasbraucēji, tomēr arī viņus trimdas ceļos piemeklēja ne viens vien smags problēmjautājums. Vajadzēja prast aizstāvēt savas intereses lielvalstu saimnieciskajā arēnā, veikli iekļauties mītnes valsts saimnieciskajās struktūrās un Rietumu pasaules tautsaimniecībā kopumā, izprast tās principus. Šķiet, tas izdevās tikai vienam no latviešu kuģīpašniekiem – jau pieminētajam V. Graudam, starpkaru laika Latvijas kuģniecības magnāta Friča Grauda (1888–1942) dēlam, kura

uzņēmums trimdā darbojās vairāk nekā 20 gadu.²¹ Daudz sliktāk klājās, piemēram, starpkaru Latvijas gados tik veiksmīgam kuģīpašniekiem Jānim Zalcmanim (1887–1971) ASV, kura rēdereja, Beļģijā reģistrētā Latvijas kuģniecības sabiedrība (*Latvian Shipping Company*), pēc dažu gadu darbības 50. gadu otrajā pusē bankrotēja²² (izskatās, ka tuvu tam bija arī Artura Zēberga (1888–1964) rēdereja Anglijā,²³ tā darbojās teju vienā laikā ar J. Zalcmaņa uzņēmumu – abas izveidotas 1955. gadā, abas darbojās dažus gadus līdz 50. gadu beigām – 60. gadu sākumam). Pavisam konkrētu traucēkļu sarakstā priekšplānā izvirzās latviešu kuģīpašnieku reizumis visai smagā cīņā par savu kuģniecības īpašumu atgūšanu pēc tam, kad tos Otrā pasaules kara gados bija ekspluatējuši Rietumu lielvalstu kara resori.²⁴ Kompensāciju izmaksa par karalaikā bojāgājušajiem Latvijas pavalstnieku kuģiem saistījās ar virkni strīdīgu tiesisko problēmu (piemēram, par pretinieka vainu kuģu nogremdēšanā iepretim ekspluatatoru bezatbildībai, kuģus sūtot tieši ūdens mīnu laukos), jo, lieki piebilst, – maksāt nevēlējās neviens. Lai panāktu savu, kā ASV, tā Lielbritānijas dienestā nogremdēto kuģu īpašniekiem nācās mēroties juridiskajā veiklībā ar lielvalstu varas iestāžu pārstāvjiem. Bija jāalgo dārgi advokāti un izmanīgi juridiskie konsultanti, jāveic gūzma dažādu procedūru valsts struktūrās – kooperējoties tas droši vien būtu vieglāk paveicams uzdevums.

Kā redzams, latviešu jūrniecības darbinieku – kā jūrasbraucēju, tā kuģu turētāju – saimnieciskai kooperācijai iemeslu patiesi netrūka – nedz trimdas sākumgados, nedz arī vēlākās desmitgadēs. To trūkumu nespēja kompensēt arī starptautiskās organizācijas un struktūras, kas nodarbojās ar attiecīgajiem jautājumiem. Te var minēt kaut vai ANO struktūras, kuru spēkos bija palīdzēt latviešu jūrniekam tikai atsevišķās situācijās – piemēram, smagu

veselības problēmu gadījumā, kas padarītu neiespējamu kuģošanu; citās neveiksmēs jūrnieks varēja cerēt vienīgi uz attiecīgo valstu amatpersonām un Latvijas Republikas pārstāvniecību atbalstu, kas arī ne vienmēr nesa cerēto.²⁵ Par pārāk veiksmīgu nevarētu uzskatīt arī Starptautiskās Bēgļu aprūpes organizācijas (IRO – *International Refugee Organisation*)²⁶ iesaistīšanos latviešu jūrlietās, un tā nebija pārāk aktīva arī latviešu bēgļu aprūpē kopumā, iesaistoties šai darbā vien 1948. gadā;²⁷ šīs struktūras sniegto atbalstu visai zemu vērtēja arī pašas latviešu bēgļu jūrnieku aprindās, un jau bēgļu nometņu laika nogalē izskanēja pārmetumi, ka “par DP jūrniekiem IRO līdz šim maz interesējusies”.²⁸ Pavisam konkrēts šādas nespēcības piemērs ir IRO rīcībā nodotā kuģa *Skaugum* gadījums, kad šī organizācija nejaudāja aizstāvēt bēgļu intereses, pieļaujot, ka Norvēģijas jūrnieku arodbiedrības spiediena dēļ latvieši zaudē apsolītās darbvietas uz minētā norvēģu tvaikoņa.²⁹ Tāpat latviešu jūrniekiem, iespējams, informācijas trūkuma dēļ,³⁰ vismaz līdz 50. gadu beigām un 60. gadu sākumam nebija izveidojusies gana cieša sadarbība ar vietējām latviešu kopienām un to organizatoriskajām struktūrām – biedrībām³¹ un reliģiskajām draudzēm.³² Kā zināms, tieši vietējās latviešu draudzes un reliģiskās kopienas bija tās struktūras, kas nereti uzturēja ar tautiešu jūrniekiem ciešus sakarus, morāli vai pat materiāli atvieglot jūrnieku uzturēšanos vienā vai citā tālā zemē un ostā.³³ Pēc Otrā pasaules kara, kad latviešu jūrnieku skaits “brīvajā pasaulē” bija krietni pieaudzis, šī tendence vairs nebija tik izteikta, tomēr pavisam nenoplaka.

Par spīti spilgtajai igauņu priekšzīmei un daudzajiem apstākļiem, kas tieši vai netieši³⁴ rosināja un veicināja kooperatīvo struktūru izveidi, kā jau minēts, latviešu trimdas jūrniecības darbinieku biedrošanās tieksme bija visumā remdēna un zināma

dedzība uzvirvoja tikai atsevišķu indivīdu nodomos, kas gan tika manifestēti, bet plašu jūrnieku sabiedrības atsaucību neguva. Šie mēģinājumi un epizodiskās ieceres, kādas tātad tomēr varam ieraudzīt, saistās gan ar trimdas sākumgadiem, gan vēlāku laikposmu. Atšķirība abu laikposmu vidū iezīmējas neatkarīgas Latvijas atjaunotnes idejas intensitātē un no tās izrietošajā pārliecībā par trimdas stāvokļa ilgumu jeb ilgstamību – īslaicīgumu vai, gluži pretēji, ilglaicīgumu. Vismaz līdz 40. gadu beigām daudzi baltiešu trimdinieki šo svešuma lāstu uzskatīja par pagaidu stāvokli, bet no 50. gadu sākuma, kā zināms, šādas cerības pamazām izplēnēja, un daudziem trimdiniekiem izceļojot uz mītnes zemēm gandrīz visos pasaules kontinentos, doma reiz atgriezties brīvajā Latvijā pamazām pārdzima utopiā. Citiem vārdiem, pirmajā periodā šādi organizāciju dibināšanas pasākumi bija vairāk aktuālas, akūtas dabas, vērsti uz noteiktā brīža situāciju, norisēm neilgā laika sprīdī, savukārt 60. gadu mēģinājumus jau varam uzskatīt par centieniem izveidot pastāvīgas struktūras ar ilgtermiņa ideju. Vienlaikus šādi centieni apliecina, ka, esot trimdā pat vairākas desmitgades, latvieši un latviešu izcelsmes jūrnieki, kas jau sen lielākoties kuģoja zem svešu valstu karogiem sveštautiešu apkalpju sastāvā, joprojām jutās gana nedroši un sveši ne vien Rietumu tautsaimniecībā, bet arī rietumnieku vidē kopumā (tiesa, gadiem ejot, tas manījās, pateicoties visupirms latviešu asimilācijai mītnes zemju tautās un nācijās).

Jau pašos pirmajos trimdas gados Eiropā novērojami atsevišķi mēģinājumi “brīvajā pasaulē” palikušajiem latviešu jūrniekiem radīt zināmu ekonomiski institucionālu aizmuguri, proti – radīt jūrnieku pārstāvības organizācijas, tā veicinot pirmkārt latviešu darba meklējumus nozarē. 1945. gada 18. februārī dibinātajā Latviešu apvienībā Zviedrijā, kas darbojās gan

latviskās kultūras laukā, gan tautiešu saimniecisko interešu aizstāvības virzienā, līdztekus atsevišķai Lauksaimniecības sekcijai tika izveidota arī īpaša Jūrnieceības sekcija (ietilpa arī zvejnieki) ievērojamā tālbraucēja kapteiņa un daudzu latviešu bēgļu laivu vadītāja Voldemāra Jurjaka (1914–1988) vadībā.³⁵ Šāds apvienības organizatoru solis – īpašas Jūrnieceības sekcijas izveide –, domājams, demonstrē, pirmkārt, to, ka vismaz Zviedrijā un vismaz šīs organizācijas dibinātāju – redzamu sava laika sabiedrisko darbinieku – ieskatos jūrnieceība bija nozīmīga latviskās tautsaimniecības nozare (kaut vai trimdā palikušo darbinieku profesionālā spektra ziņā), kā arī, otrkārt, to, ka problēmas, kas vajāja baltiešu jūrniecekus un kas, protams, arī veicināja nepieciešamību pēc šādas pārstāvības, dūrās acīs ne tikai pašiem jūrniecekiem. Acīmredzamo uzskatu par jūrnieceības nozares nozīmību organizācijas iekšējās politikas kontekstā tikai stiprināja fakts, ka pirmajā apvienības darbības gadā to vadīja jau minētais ievērojamais sabiedriskais darbinieks J. Zalcmanis – kvēls jūrnieceības lietu entuziasts, viens no starpkaru Latvijas laika ievērojamākajiem kuģīpašniekiem un augsts valsts ierēdnis ar jūrnieceību saistītās struktūrās.³⁶ Latviešu apvienības statūti paredzēja juridiski pārstāvēt latviešu profesionālās kopas, sniegt palīdzību darba meklējumos svešajā mītnes zemē (tam tika izveidots īpašs Darba apgādes un informācijas birojs), rūpēties par nozares darbinieku izglītības kāpināšanu.³⁷ Katrs latviešu jūrnieceks, kas vēlējās palīdzību darba meklējumos, tika aicināts iesūtīt biedrībai anketu, norādot pašreizējo dzīvesvietu un aprakstot līdzšinējās gaitas jūrnieceībā (nozares izglītība, līdz šim kuģu apkalpēs veiktie pienākumi un ieņemtie amati, kuģošanas stāžs).³⁸

Tomēr jau pašā sākumā organizācijas darbībā bija vērojami uzkrītoši trūkumi – galvenokārt darbu organizēšanā. Pusgadu pēc organizācijas nodibināšanas viens no

tās dibinātājiem kādā periodiskā izdevumā zobojās, ka teju vissliktāk darbojoties tieši Jūrnieceības sekcija:

“Sekcijas vadītājs pirms mēneša pazudis – pat apvienībā viņa adresi neviens nezina. Latvijas krieviņi aizveduši.³⁹ Darbs zvejniekiem un jūrniecekiem nav sagādāts.”⁴⁰

Jau nākamajā mēnesī, 1945. gada septembrī, latviešu laikraksti slavēja sekcijas panākumus, nodrošinot un nostiprinot Latvijas zvejnieku tiesības zvejojot Zviedrijas teritoriālajos ūdeņos;⁴¹ sasniegumu temps – galvu reibinošs. (Trūkst ziņu par organizācijas panākumiem tālbraucēju jūrnieceku lietās.)

Latviešu apvienības Zviedrijā un līdz ar to arī tās Jūrnieceības sekcijas darbība apsīka 50. gados – salīdzinot ar līdzīgām organizācijām citās mītnes zemēs, tas nešķiet ilgs mūžs.

Gandrīz vienlaik ar tikko apskatīto struktūru Zviedrijā līdzīga latviešu jūrnieceku pārstāvība tika organizēta arī DP nometnēs Vācijā. 1945. gada rudenī tā dēvētajā Latviešu aprūpības centrālbirojā Libekā tika sasaukta “latviešu jūrnieceku organizācijas sapulce” ar tālbraucēju kapteini Dagobertu Freidenfeldu un kuģu radiotelegrāfistu J. Gaņģi kā “jūrnieceku lietu kārtošana” pilnvarotajiem priekšgalā. Visi latviešu jūrnieceki Vācijā tika aicināti iesūtīt sapulces organizatoriem ziņas par savu līdzšinējo un pašreizējo darbību nozarē (papildus citiem biogrāfiskajiem datiem, tostarp ziņām par izglītību, kuru nepieciešamība tika īpaši akcentēta).⁴² Diemžēl trūkst ziņu par šīs akcijas tālāko norisi, panākumiem un nozīmi, bet skaidrs, ka tās loma bija nospēlēta līdz 1949.–1950. gadam – DP nometnēs izmitināto latviešu tālākizceļošanas brīdim.

Šo jūrnieceku pārstāvības organizāciju galvenais darbības mērķis tātad bija nodrošināt latviešu jūrniecekiem pastāvīgu, mūsdienu terminoloģijā runājot, arī gana

konkurētspējīgu darbu savā nozarē. Līdzīgā virzienā darbojās Baltiešu jūrskola Flensburgā, Vācijā, kuras vadība, īpaši tālbraucējs kapteinis Pauls Neimanis (1884–1966), ne vien rūpējās par Baltijas tautu jaunekļu izglītošanu jūrlietās, bet arī lūkoja nodrošināt absolventiem darbu apgūtajā nozarē.

Nākamā skaidri dokumentētā epizode, kas vēsti par biedrošanās un kooperācijas centieniem latviešu trimdas jūrnieku saimē, seko vien 1960. gadā: tā ir divu latviešu jūrnieku nesekmīgā ierosme kopā ar Latvijas sūtniecību Vašingtonā izveidot vispasaules latviešu jūrnieku pārstāvību.

Pirmais konkrētais impulss šai ierosmei bija latviešu jūrnieka Raimonda Mūrnieka⁴³ nedienas ar vīzas saņemšanu, lai izkāptu krastā ASV, jo, kaut arī lieta atrisinājās veiksmīgi, tā jūrasbraucēju vidē aktualizēja, domājams, laiku pa laikam paklusām apspriesto vajadzību veidot latviešu jūrnieku pārstāvību. Tālāko iniciatīvu uzņēmās pats R. Mūrnieks un viņa komandas biedrs – zviedru motorkuģa *Sunrise* stūrmanis Erhards Zariņš, kurš bija iepazinies ar R. Mūrnieka vēstulēm Latvijas sūtniecībai Vašingtonā. Vēstulē Latvijas sūtniecībai Vašingtonā 1960. gada 1. septembrī R. Mūrnieks ierosināja sūtniecībai izveidot latviešu jūrnieku pārstāvju tīklu – amatpersonu grupu – vai vismaz izveidot posteni vienam pārstāvim jeb padomdevējam, “kas pārstāvētu [latviešu] jūrnieku lietas visā pasaulē” un “pie kura [...] varētu griezties, ja būtu grūtības jeb vēlētos dabūt kādu informāciju par lietām, kas tieši nav mūsu sūtniecību uzdevumā un par kurām varbūt arī mūsu sūtniecībām nav ziņu”.⁴⁴ Savu nodomu konkretizējot, R. Mūrnieks tālāk raksta, ka jūrniekiem īpaši nepieciešams būtu starpnieks ar dažādu valstu vietējiem dienestiem un organizācijām – ierēdnis, kas varētu palīdzēt latviešu jūrniekiem “uzņemt sakarus ar arodbiedrībām, ievācot ziņas par darba iespējamībām, emigrācijas iestāžu nostāju un tā tālāk”. Vienlaikus vēstules autors izteica

pārdomas, ka, iespējams, drīzāk kaitīga būtu šāda pārstāvja iecelšana katrā valstī un lielākajā ostas pilsētā atsevišķi, jo pastāvot risks, ka to latviešu jūrnieks izmantotu negodprātīgi, nododoties personīgām baudām un vājībām: “[...] tad gadītos diezgan bieži arī tādi jūrnieki, kas, savu naudu nodzēruši, apmeklētu mūsu pārstāvi, lai varētu dabūt vēl vairāk naudas priekš dzeršanas”. Toties svarīgi būtu, lai šāds pārstāvis vai pārstāvji vismaz reizi vai divas reizes gadā informētu latviešu jūrniecības saimi par nozīmīgākajām perioda aktualitātēm.⁴⁵

Ierosmes autora minētie pārstāvniecības iemesli ir jau minētās problēmas ar arodbiedrībām, imigrācijas dienestiem, jūrnieku neuzticība un pašu institūciju iedragātā palāvība Latvijas pārstāvniecībām (gan objektīvu, gan subjektīvu apsvērumu dēļ), kā arī skepse par to, ka citu valstu un starptautiskās struktūras bez latviešu interešu cienījama un oficiāla pārstāvja iedziļinātos un efektīvi palīdzētu jūrniekam no mazas, nezināmas un pasaulē izsvaidītas nācijas. Vienlaikus R. Mūrnieks norāda, ka sūtniecību Vašingtonā vērtē gana augstu un ka viņš nevarētu iedomāties labāku institūciju, kuras paspārnē varētu darboties iecerētais pārstāvis vai plašāka pārstāvniecība. Jūrnieks arī iesaka izveidot šādu posteni sabiedriskā kārtā, uz entuziasma pamata:

“Nebūtu jau nozīme, vai tas būtu dāma vai kungs. Galvenais, [lai viņš] pats personīgi bez atalgojuma vēlētos palīdzēt mūsu jūrniekiem.”⁴⁶

Vēl konkrētākus priekšlikumus vispasaules latviešu jūrnieku “autorizēta pārstāvja jeb padomdevēja” iecelšanai sniedza R. Mūrnieka ciņubiedrs E. Zariņš vēstulē sūtniecībai 1960. gada 8. septembrī. Daļēji iebilstot savam ciņubiedram, viņš norādīja, ka noteikti izveidojams pārstāvju tīkls un ka pārstāvis nepieciešams katrā lielākā ostas

pilsētā pasaulē. Paredzēdams sūtniecības atrunāšanos ar resursu trūkumu, E. Zariņš piemetināja, ka citu pārstāvības struktūru (arodbiedrību) trūkuma apstākļos pašāvība uz sūtniecības iesaisti esot latviešu jūrnīku pēdējā cerība ilgās pēc pārstāvības un ka diezin vai sūtniecības izveidota pārstāvju tīkla darbinieki būtu sevišķi noslogoti un tādēļ īpaši atalgojami – varbūt vienam otram tādām pārstāvīm nāktos uzrakstīt pa kādai vēstulei gadā. “*Tas pārstāvja amats būtu vairāk kā goda amats, kas tomēr dažreiz priekš viena otra no mūsu jūrnīkiem būtu kā glābšanas riņķis slīktos apstākļos.*” Pēc E. Zariņa domām, centrālā pārstāvja funkcijas būtu jāpilda kādai amatpersonai, kas cieši saistīta vai nu ar Latvijas sūtniecību Vašingtonā, vai sūtniecību Londonā kā divām galvenajām un uzticamākajām Latvijas diplomātiskajām pārstāvniecībām.⁴⁷

Lai arī sūtniecība Vašingtonā principā atbalstīja R. Mūrnieka un E. Zariņa ierosmi, tomēr nekāda praktiska rīcība nesejoja, jo, kā savā atbildes vēstulē 21. septembrī norādīja sūtniecības padomnieks Anatols Dinbergs, tas neesot sūtniecības spēkos viena galvenā iemesla dēļ: latviešu jūrnīki esot pasaulē pārāk izklīdināti, izkaisīti un nodarbināti zem dažādu valstu karogiem, un diezin vai “*viens cilvēks, iecelts attiecīgā postenī, no kāda centra, vienalga, vai tāds centrs atrastos šini krastā, Eiropā vai kur citur*” varētu ko līdzēt. Kā rezumēja A. Dinbergs, ja neatkarīgās Latvijas laikā, kad jūrnīku – Latvijas pilsoņu skaits pasaules jūrās (pateicoties regulārajām pārvadājumu līnijām) tomēr esot bijis daudz ievērojamāks nekā pēc valsts okupācijas, neesot bijusi ista vajadzība pēc šādas jūrnīku pārstāvības, tad tagad šādas struktūras izveide liekoties gluži neiespējama – vienīgā izeja esot jūrnīku mēģinājumi kārtot problēmas, tāpat kā iepriekš sazinoties ar Latvijas Republikas pārstāvniecībām attiecīgajās zemēs, lai arī dažādas problēmas un likstas latviešu jūrnīkus droši vien vajāšot kā vajājušas.⁴⁸

Šis praktiskas dabas atteikums un problēmas, ar ko tas pamatots, nebūt nemudināja R. Mūrnieku nedz saraut attiecības ar šo Latvijas pārstāvniecību, nedz mest plinti krūmos: tā paša gada oktobrī R. Mūrnieks sūtniecībai ziņoja, ka kopā ar saviem domubiedriem nodomājis aptaujāt jūrnīkus, lai noskaidrotu viņu domas par atsevišķas Latviešu jūrnīku apvienības dibināšanu, kas varētu darboties gan autonomi, gan Daugavas Vanagu organizācijas paspārnē (trūkst ziņu, vai sākts reāli plānot sadarbību ar Daugavas Vanagu organizāciju).⁴⁹ Līdz 1961. gada 13. janvārim bija noformulēti 12 iecerētās organizācijas darbības uzdevumi, kuru virsmērķis, kā no tiem izriet, vispārinoši izsakoties, bija latviešu izcelsmes jūrnīku pārstāvība vārda visplašākajā nozīmē, sākot ar dažādu ziņu uzkrāšanu un beidzot ar reālu palīdzību dzīves apstākļu sakārtošanā:

- 1) izveidot mirušo un bojāgājušo latviešu jūrnīku un jūrnīcības darbinieku reģistru ar īsiem biogrāfiskiem aprakstiem par katru aizgājēju;
- 2) apkopot ziņas par bijušās Latvijas kuģiem un to gaitām;
- 3) atsevišķi apkopot ziņas par tiem Latvijas kuģiem, kuri brauc ar svešiem karogiem, bet kurus vada latviešu kapteiņi;
- 4) uzņemt sakarus ar rēderiem, kuri būvē jaunus kuģus un kuri plāno braukt “*ar tādu zemju karogiem, kam istu jūrnīku nav*”, un kuriem tālab piedāvājamas latviešu komandas, garantējot, ka Latviešu jūrnīku apvienība spēs sagādāt pilnu latviešu apkalpi;
- 5) sniegt palīdzību “*darba nespējīgajiem*” jūrnīkiem;
- 6) sniegt palīdzību darba spējīgajiem jūrnīkiem iegūt jebkādu darbu nozarē;
- 7) rosināt jautājumu par jūrnīku kluba atvēršanu;
- 8) rosināt gadskārtēja informatīva izdevuma – biļetena – izdošanu;

- 9) sadarboties ar citām organizācijām;
- 10) vākt datus par latviešu jūrnieku bijušo un pašreizējo stāvokli un grūtībām, lai tās varētu novērst;
- 11) sadarbībā ar Baznīcu un citu organizāciju pārstāvjiem informēt jūrniekus par tautiešu sarīkojumu apmeklēšanas un pašu tautiešu satikšanas iespējām;
- 12) uzņemt biedra kārtā arī tos jūrniekus no visām pasaules daļām, kam ir vai kam ir bijuši “kādi sakari ar jūru un jūrniekiem”.⁵⁰

Tomēr par spīti ieceru vērienam un ambīcijām pavisam drīz kļuva skaidrs, ka šķēršļu Latviešu jūrnieku apvienības izveidei ir pārlietu daudz. Jau 1960. gada 14. novembra vēstulē Latvijas diplomātiem Vašingtonā R. Mūrnieks žēlojās – lai gan pasaulē esot vairāki simtu latviešu jūrnieku, kas ir vismaz daļēji aktīvi savā arodā, diezin vai būtu iespējams nodrošināt efektīvu pulcēšanos, proti, sanāksmju norisi: “Mums būtu maz iespēju sadabūt kopā kādā sanāksmē vairāk kā kādus 10.” Tiesa, vēl varot cerēt uz bijušajiem jūrniekiem, kas varbūt krietni palielinātu to jūrniecībā ieinteresēto latviešu skaitu, kuri vēlas biedroties.⁵¹ Tomēr nosaukt visu veidu latviešu jūrniecības darbiniekus par ieinteresētiem Latviešu jūrnieku apvienības izveidē laikam nav iespējams – to pierādīja gan absolūti remdenā reakcija uz R. Mūrnieka paziņojumiem laikrakstos ar aicinājumu iesaistīties jaundibināmās organizācijas darbā,⁵² gan grūtības pasaulē izkaisītos latviešu jūrniekus uzrunāt personīgi. 1961. gada 2. februārī no Neapoles uz Vašingtonu aizceļoja R. Mūrnieka pēdējā vēstule sūtniecībai, kurā latviešu kaismīgais jūrnieku aizstāvis ne tikai atzīst savu sakāvi, bet pat atvainojas sūtniecībai par savu aizrautību:

“*Vispirms vēlos atvainoties par visiem rakstiem, kurus esmu piesūtījis Sūtniecībai, aizņemot Jūsu laiku ar jautājumu par varbūtēju iespējamību dibināt*

Latviešu Jūrnieku Apvienību. [...] Ir jāatzīstas, ka visas pūles ir bijušas veltīgas un par biedrības dibināšanu jeb kādu kuģu sadabūšanu nav ko domāt.”

Agrāko ambīciju un pretenziju vietā R. Mūrnieka vēstulē izskan pat šaubas par nu jau apglabātās ieceres lietderīgumu, pat ja tā būtu izdevusies:

“*Domāju, ja tikai būtu kāds [latviešiem vairāk vai mazāk garantēts] kuģis, tad jau jūrnieki sarastos arī bez kādas biedrības. [...] Cerēsim, ka kādreiz tiešām redzēsim tādus laikus.*”⁵³

Latviešu kuģotājus trimdā kooperatīvo struktūru izveidē mazliet apsteidza latviešu izcelsmes kuģīpašnieki, galvenokārt gādājot tieši par iepriekšminētajām kompensāciju saņemšanas problēmām, kas arī kļuva par primāro, tiešo pamudinājumu kooperēšanās tieksmei, kuru ārēji spārnoja arī daudz cēlāki nolūki. Te atkal ar labu vārdu piesaucams latviešu kuģniecības uzņēmējs un sabiedriskais darbinieks J. Zalcmanis, kuru latviešu rēderu kooperēšanās ieceres sāka nodarbināt jau 1944. gadā. Visupirms J. Zalcmanis, protams, aizstāvēja paša pārstāvētās kompānijas – bijušās Latvijas Kuģniecības sabiedrības – biedru un kuģu līdzīpašnieku intereses, būdams viņu galvenais pilnvarnieks,⁵⁴ tomēr ātri vien cienījamā jūrniecības aktīvista darbalauks kļuva daudz plašāks.

“*Tā kā visi [latviešu] kuģu īpašnieki un arī ļaudis visās savās lietās pēc atbalsta griežas pie manis kā pie vecākā kuģu īpašnieka, kurš arī Latvijas laikā bija galvenais kuģniecības un tās interešu aizstāvis, būtu vēlams, ka man Jūs, augsti godātais Ministra kungs, piešķirtu kaut kādas, kaut arī minimālas tiesības visas mūsu zemes kuģniecības lietās saziņā ar sūtņi V. Salnajs kungu [...] Sa-protams, ka nekad neizlietotu viņas mūsu*

*zemes interesēm necienīgi, ko, domāju, ar savu ilggadēju sabiedrisko darbu esmu jau pierādījis,*⁵⁵

pie Latvijas sūtņa Vašingtonā Alfrēda Bilmaņa 1945. gada sākumā vērsās J. Zalcmanis. A. Bilmaņa atbilde šim lūgumam pēc kaut kādām pilnvarām, protams, bija noraidoša, aizbildinoties (domājams, pamatotī) ar pašas sūtniecības pilnvaru ierobežojumiem.⁵⁶

Saduroties ar savā mītnes zemē, Zviedrijā, visai ierobežotajām iespējām lietas labā, tā paša 1945. gada 6. novembrī J. Zalcmanis pārcēlās uz dzīvi Ņujorkā, kur sākās viņa aktīvākais darba cēliens. 1951. gadā J. Zalcmanis kļuva par 1947. gadā Eslingenē dibinātās un 1951. gada maijā uz Ņujorku pārceltās⁵⁷ Latvijas Saimniecisko darbinieku apvienības (LSDA) priekšsēdētāju, un šis amats viņam ļāva darboties ar vajadzīgo vērienu. ASV, pateicoties politiskajai nostājai (konsekventi neatzīstot Latvijas inkorporāciju Padomju Savienībā) un superlielvalsts statusam (kura dēļ tās varēja šādu politisko nostāju atļauties), bija vislabvēlīgāk noskaņotas Latvijas kuģu lietās, ciktāl tās attiecās uz atlikušo Latvijas Republikas institūciju un latviešu kuģīpašnieku interesēm “brīvajā pasaulē”. J. Zalcmanis bija pirmais un laikam arī vienīgais, kas ASV nostāju centās izmantot ne tikai atsevišķu kuģīpašnieku, bet visas latviešu kuģīpašnieku sabiedrības interesēs, galvenokārt runājot tieši par karalaika fiziskajiem zaudējumiem, ne tik daudz lielvalstu saimnieciskās ekspluatācijas sekām pēckara gados (Lielbritānijas gadījums), uz kurām attiecās citādas juridiskās konsekvences.

1951. gada 15. septembrī saistībā ar šo problēmu J. Zalcmanis vēstulē uzrunāja Latvijas sūtni Vašingtonā Jūliju Feldmanu, aizrādot uz nepieciešamību ASV iesaistīties Latvijai nodarīto karalaika zaudējumu aplēšanā un atlīdzināšanā un uzsverot, ka svarīgi ir ne tikai pašas “*Latvijas valsts kā*

starptautiskas juridiskas personas” īpašumu, bet arī Latvijas pilsoņu privātie zaudējumi – “*kustamā un nekustamā manta, [...] tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumi u. c.*”,⁵⁸ tātad arī kuģi. Neņemot vērā atsevišķus vairāk vai mazāk veiksmīgus gadījumus, vēl aizvien netrūka tādu kuģu mantinieku, kas nebija izmantojuši iespēju saņemt atlīdzību par zaudējumiem. Lai situāciju labotu, 1952. gada 21. martā pēc J. Zalcmaņa un citu kuģīpašnieku ierosmes LSDA paspārnē tika izveidota Kuģniecības sekcija.⁵⁹ Lai arī šis struktūras darbs neizvērsās, kā cerēts, un tās darbība nebija ilgstoša un produktīva, tā tomēr bija pirmā un vienīgā latviešu kuģīpašnieku aizstāvības un apvienošanas struktūra, kas vismaz mēģināta izveidot trimdā.

Pirmajā LSDA Kuģniecības sekcijas valdes sastāvā darbojās pats J. Zalcmanis (priekšsēdētājs), tautsaimnieks Dr. Jānis Volmārs (priekšsēdētāja vietnieks), Aleksandrs Šneiders (sekretārs), Pauls Rupners un zvērināts advokāts Pēteris Eglītis (locekļi). Sekcijas darba mērķis bija “*apzināt visus Latvijas kuģīpašniekus, rēderejas un kuģu līdzīpašniekus, lai kopēji konstatētu savus kara laika zaudējumus un rūpētos par eventuālās atlīdzības vai kompensācijas saņemšanu*”,⁶⁰ un tā īstenošanai sekcijas nolikumā minēti trīs konkrēti uzdevumi: 1) apzināt Latvijas kuģu īpašniekus un reģistrēt to tagadējās adreses; 2) iekārtot arhīvu un uzkrāt statistiku par Latvijas tirdzniecības floti; 3) aplēst kuģīpašniekiem nodarītos zaudējumus un gadījumos, kur “*astos iespēja kuģu īpašniekiem ierosināt zaudējumu atlīdzību*”, uzmanīt, “*lai šādi ierosinājumi netiktu palaisti garām neizmantoti*”.⁶¹ Par savu sūtību Kuģniecības sekcijas dibinātāji uzskatīja ne tik daudz līdzdalību atsevišķās kuģu kompensāciju lietās, ar tām saistītajos tiesas procesos un saziņā ar attiecīgo valstu valdības iestādēm, cik kopējās kuģīpašnieku sabiedrības interešu aizstāvību starptautiskos pasākumos, veidojot arī vienotu

latviešu kuģīpašnieku kopienas nostāju un veicinot koordinētas rīcības iespējamību izšķirīgos gadījumos:

“Kur starptautiskās konferencēs vai karojošām valstīm vedot sarunas par miera līgumiem ies runa par kopējiem kuģniecības jautājumiem, kopējo zaudējumu noteikumiem un kopējo interešu aizstāvēšanu, kopējai vienotai kuģinieku valodai var būt ļoti svarīga nozīme.”⁶²

Jau 1945. gada 18. janvāra vēstulē sūtnim A. Bilmanim J. Zalcmanis uzsvēra, ka par viņa paša bojāgājušajiem kuģīpašumiem ASV bankās iesaldētā nauda “dos iespēju domāt par Latvijas kuģniecības uzbūvi”,⁶³ un arī viņa vadītās LSDA Kuģniecības sekcijas darbības galvenais virzītājspēks un idejiskais izejas punkts bija naivās cerības uz neatkarīgās Latvijas iespējamo atjaunotni: tā, pēc J. Zalcmaņa pieļāvuma, varētu notikt kuru katru brīdī, un šim pavērsienam jābūt gatavai arī kuģniecības sabiedrībai, kas tādējādi, sadarbojoties ar ASV, varētu veicināt atjaunotās Latvijas kuģniecības nozares atjaunošanu⁶⁴ (tāpat kā visa LSDA – dot piensumu Latvijas tautsaimniecības atjaunotnē kopumā).⁶⁵ Lidz ar to arī konkrēto organizācijas darbības mērķu un uzdevumu īstenošana tika uztverta kā pagaidu pasākums: “*Latvijas apstākļos šos uzdevumus veica F[inansu] m[inistrijas] Jūrniecības departaments, saimnieciskās organizācijas un atsevišķas rēderejas.*” Un tikai pagaidām, “*kamēr radīsies iespēja šos uzdevumus veikt atbrīvotā Latvijā attiecīgām iestādēm, kuģiniekiem jāņem iniciatīva savās rokās un jāmēģina aizpildīt šis robs doto iespējamību robežās*”.⁶⁶

Tomēr, par spīti patētiskajiem mērķiem, cēlajiem nodomiem, par spīti šo nodomu izziņošanai sabiedriskajā telpā⁶⁷ (cerībā saliedēt zem viena karoga latviešu kuģu īpašniekus visā “brīvajā pasaulē”),

veroties latviešu rēderu apvienošanas centienos LSDA paspārnē, jākonstatē, ka pavisam drīz pēc Kuģniecības sekcijas sparīgā pieteikuma un pirmā darbības gada rosmes⁶⁸ sekojis pieklusums tās darbībā, vadībā acīmredzami izvirzoties “sauszemnieku” problēmām (finanšu tirgi, nekustamie īpašumi u. tml.). Turpmākajos gados publicētie LSDA kopējā darba pieminējumi, apskati un raksturojumi, kas minēto tendenci apliecina,⁶⁹ par kuģniecības lietu kārtošanu itin kā stoiciski klusē, neatklājot arī to, kas īsti šai virzienā paveikts Kuģniecības sekcijas darba “skaļākajā” posmā un vai, kopumā raugoties, šīs struktūras darbībai bijusi jēlkāda “taustāma” jēga. Fakts, ka sekcija vai kuģniecība kā darbības virziens, spītējot J. Zalcmanim apvienības vadītāja krēslā, nav pat ar vārdu pieminēta LSDA desmitgadu darbam veltītajā pārskatā,⁷⁰ neko labu neliecina.

Šis LSDA panikums gan nebūt nenozīmē, piemēram, ka tobrīd – 50. gadu otrajā pusē – vairs nebūtu bijis vajadzības pēc latviešu kuģīpašnieku kooperēšanās kaut vai tikai kompensāciju lietā vien, jo šī cīņa turpinājās vēl 60. gadu sākumā. Tā bija pirmām kārtām Anglijā, kur, kompensāciju lietas vadīti, nelielās akciju sabiedrībās saliedējās vairāki Lielbritānijā nonākušo tvaikoņu mantinieki – tvaikoņu akcionāri. Pats zīmīgākais piemērs latviešu kuģīpašnieku kooperācijai, lai panāktu kompensāciju izmaksu, ir britu nogremdēto kuģu “Tālvaldis”, “Katvaldis” un “Miervaldis” īpašnieku apvienošanās mēģinājums, ko sekmēja tas, ka jau pirms kara visu trīs tvaikoņu akcionāri bija savstarpēji saistīti ar noteiktām īpašumu daļām. Vadošo lomu uzņēmas trīs tvaikoņu akcionāru mantinieks Vilis Tomsons Monreālā, Kanādā, un vairāku kuģu akcionārs Juris Grinbergs Edinburgā, Lielbritānijā, pūloties tikt galā ar pārējo akcionāru izkliedētību dažādās valstīs un kontinentos, kas tiklab raisīja zināmas problēmas ar jurisdikciju un dažādu valstu

instanču iespējām palīdzēt, kā nespēju šiem akcionāriem sapulcēties koordinētai rīcībai nepieciešamās sanāksmēs.⁷¹ Tāpat zināmas problēmas mēdza radīt atsevišķu akciju sākotnējo, starpkaru Latvijas laika, īpašnieku atrašanās aiz dzelzs priekškara; piemēram, V. Tomsona māte, kurai piederēja daļa ģimenes uzņēmuma, bija deportēta uz Sibīriju, un radās loģiska problēma – vai iespējams saņemt arī viņas, ne tikai tēva Dāvida Tomsona daļu.⁷² 1955. gadā aktīvi uzsāktās⁷³ “Katvalža” lietas labvēlīgs iznākums sekoja 1958. gada septembrī,⁷⁴ un tā paša gada oktobrī īpašnieki kopīgi noguldīja jauniegūtās naudas summas Ņujorkas bankā,⁷⁵ mazliet vēlāk kompensāciju saņēma arī “Miervalža” akcionāri, bet par “Tālvalža” bojāejas kompensāciju ziņu pagaidām trūkst.

Kāpēc latviešu jūrnieki trimdā tā arī neizveidoja ilglaicīgas un specializētas arodorganizācijas, vajadzības spiesti, iesaistoties vien mītnes valstu vai citu nāciju arodstrukturās? Pirmais un, iespējams, pats svarīgākais klupšanas akmens ir jau minētā latviešu jūrnieku lielā izklaidētība, kas igauņiem, šķiet, nebija tik izteikta vispirms jau tādēļ, ka jūrniecības nozarē darbojas ievērojami lielāks skaits tautiešu, kā arī, iespējams, pateicoties lielajai jūrnieku koncentrācijai dažās pasaules vietās – galvenokārt Zviedrijā, kur atradās abu igauņu jūrnieku arodorganizāciju sēdekļi.⁷⁶ Vērdamies pie Latvijas sūtniecības Vašingtonā, R. Mūrnieks pamatoti bažījās:

“Es nedomāju, ka kaut kas iznāktu, ja mēs, jūrnieki, mēģinātu atalgot kādu savu pārstāvi. Priekš tā mēs esam par daudz izklaidēti [resp., izklaidēti – D. B.] pa dažādu valstu kuģiem.”⁷⁷

Tiesa gan, pārdomas raisa vēstules autora vērojums, ka jūrnieki cietuši no pārlieka laika trūkuma, ka viņiem nav bijuši gana “labi apstākļi”, lai nodarbotos ar šo

problēmu koordinēti;⁷⁸ šķiet, ka gan laiku, gan līdzekļus, ja vien būtu bijusi ista vēlme pašorganizēties, būtu iespējams sameklēt, jo tobrīd – 60. gados – jau pasaules jūrās sāka parādīties aizvien vairāk labi izglītotu, attiecīgās pavalstniecības ieguvušu un līdz ar to arī labi situētu jūrnieku, no kuriem daļa, kā zināms, labprāt iesaistījās gan tautiešu, gan mītnes zemju sabiedriskajā dzīvē, atradzami tam pietiekami daudz laika. Drīzāk te, iespējams, būtu jārunā par izteiktu noslāņošanas veiksmīgākajos un mazāk veiksmīgajos – ar piebīdi, ka veiksmīgākajiem bieži vien pārlietu nerūpēja mazāk veiksmīgo liktenis (vismaz ne tik ļoti, lai veiksmīgie kā nozīmīgi un savās mītnes valstīs, iespējams, gana ietekmīgi spēlētāji, atbalstītu to tautasbrāļu centienus, kam šādas arodstrukturās būtu vairāk nepieciešamas), kā arī, ja tā varētu teikt, viensētnieka savrupība.

Par otru klupšanas akmeni var uzskatīt arī atbilstošas pieredzes trūkumu – proti, visdrīzāk latviešu un Latvijas jūrniecības darbiniekiem šai ziņā nebija nekādas vēra ņemamas iepriekšējas pieredzes. Trūkst ziņu par šādām jūrnieku pašpārstāvniecībām to latviešu jūrnieku aprindās, kas Latviju atstāja līdz Otrajam pasaules karam, ieskaitot laiku līdz neatkarīgās Latvijas Republikas dzimšanai 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā. Kāpēc tā? Pirmkārt, latvieši, to skaitā jūrnieki, itin bieži, spītējot grūtībām, spējuši veiksmīgi iekļauties svešu valstu ekonomiskajā dzīvē, no nacionālo vērtību saglabāšanas viedokļa – bieži vien pat pārlietu veiksmīgi, ātri vien zaudējot savu latviskās piederības apziņu (jāsaprot, ka salīdzinājumā ar jūrnieku masveida nonākšanu Rietumos – agrākajos laikposmos izceļotāji galvenokārt izbrauca vairāk vai mazāk mērķtiecīgi, apzinoties iespējamās grūtības, ne juku apstākļos). Otrkārt, vismaz uz Rietumu vai Latīņamerikas valstīm šāda latviešu jūrnieku (vai latviešu, kas vēlāk pievērsās jūrniecībai)

migrācija nebija ne uz pusi tik masveidīga un daudzskaitlīga, kāda tā bija, sākot ar Otro pasaules karu; latviešu jūrniki, pateicoties jūrskolās labi (jūrniecības virsniecībai atbilstoši) izglīto latviešu jaunekļu “pārprodukcijai”,⁷⁹ pārsvarā rada labi atalgotas darbvietas citviet Krievijas impērijā (Odesā u. c.), ārpus tās izceļojot reti. Arī Latvijā, pat ne Latvijas Republikā 20. gadsimta 20.–30. gados, šādas organizācijas, kas aizstāvētu pasaules jūrās braucošos jūrniekus – valstspiederīgos, nebija, jo par viņiem sarežģījumu reizēs gādāja diplomātiskās pārstāvniecības – vesels “*diplomātisko un konsulāro pārstāvību tīkls, kas saskaņā ar Latvijas likumiem un pieņemtajām normām kārtoja visus konsulāros jautājumus un kā vienu no pirmajiem – jautājumus un problēmas, kas skar mūsu jūrniekus*”;⁸⁰ šīs rūpes turpinājās arī pēc Latvijas okupācijas un aneksijas 1940. gadā.

Trimdas periodā, kad trūka jūrlietu arodstruktūru, tieši Latvijas diplomātisko pārstāvniecību loma latviešu un citas etniskās izcelsmes valstspiederīgo interešu aizstāvībā pasaules jūrās daudzos aspektos kļuva vēl būtiskāka, nereti – izšķiroša, jo vairs nebija nedz neatkarīgās valsts Jūrniecības departamenta, nedz kādu citu nozares tautsaimnieciskās pārraudzības institūciju, kas varētu risināt Rietumos nonākušo jūrnieku problēmas. Tagad diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības Rietumos vienlaikus turpināja pildīt savus brīvvalsts gadu pienākumus un aizstāja centrālās nozares struktūras. Grūti pārvērtējams ir Latvijas pārstāvniecību atbalsts latviešu kuģīpašniekiem mantojumu un kompensāciju lietās,⁸¹ palīdzība nelaimē nonākušajiem jūrnikiem gan konsulāri (izgādājot vai apstiprinot personas un ceļošanas dokumentus,⁸² kontaktējoties ar ārvalstu dienestiem),⁸³ gan informatīvi (līdzīgi kā starpkaru Latvijas laikā).⁸⁴ Tomēr daudzkārt sūtniecības un konsulāti palīdzēt jūrlietu darboņiem nespēja, jo suverēnas

valsts apstākļos pieņemtie Latvijas Republikas likumi strikti ierobežoja diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību kompetences un pilnvaras, turklāt ar vairākām valstīm Latvijas Republikai vienkārši nebija diplomātisko vai konsulāro attiecību; tāpat vainīgi savās likstās nereti bija paši jūrniki, nesakārtojot personas un imigrācijas dokumentus⁸⁵... Protams, šādos gadījumos Latvijas Republikas pārstāvji savas valsts pavalstniekam neko nevarēja līdzēt pat pie vislabākās gribas un visabsurdākajās situācijās, reizēm gan pūloties vismaz uzrunāt attiecīgo valstu atbildīgās struktūras un cerot uz viņu apžēlošanos (sak, mēģināts nav zaudēts). Taču, pat pastāvot starpvalstu diplomātiskajām attiecībām un citiem formāliem priekšnoteikumiem cerīgam iznākumam, ne vienmēr vienas valsts diplomāti varēja iespaidot citas valsts imigrācijas dienestu rīcību,⁸⁶ vēl mazāk spējot iespaidot savas vai kādas citas valsts privātfirmu (tostarp rēdereju) nostāju;⁸⁷ neba vienmēr pārstāvniecības varēja gana operatīvi reaģēt ļoti steidzamos gadījumos, piemēram, brīvdienās nedēļas nogalēs.⁸⁸

Dažbrīd jūrnieku arodstruktūru trūkumu trimdā (īpaši tās sākumposmā) kompensēja tautiešu – entuziastu privāta darbība. Proti, tie latviešu jūrniecības darbinieki, kas bija nokļuvuši vairāk vai mazāk svarīgos posteņos, reizumis tomēr palīdzēja iekārtot darbā tautiešus, kam paveicies mazāk un kas saskārušies ne tikai ar šķēršļiem kādas valsts likumdošanā, bet arī, piemēram, ar ārzemju (vietējo) kuģu kapteiņu nevēribu pret latviešu jūrnieku, kāda diemžēl pastāvēja,⁸⁹ bet no kuras varēja palīdzēt izvairīties tieši labāk situēto tautasbrāļu “aizmugure”. Savus tautiešus aktīvi atbalstīja, piemēram, kāds jūrnieks K. Ošiņš Ņujorkā, kurš darbvietas uz kuģiem jau 40. gadu beigās līdzējis dabūt ne vienam vien latviešu jūrniekam;⁹⁰ ticis pie turības, K. Ošiņš šajā lielpilsētā atvēris pat savu restorānu, kas kļuvis par latviešu

jūrnīeku iemīlotu pulcēšanās un neoficiālu problēmjaūtājumu risināšanas vietu. Daudz laba šai virzienā darījis arī kapteinis Augusts Galdiņš, darbodamies kā ostas inspektors Sanfrancisko.⁹¹ Reizēm savus tautiešus – ne tikai jūrnīekus – ļoti atbalstīja arī latviešu tautības kuģu kapteiņi bēgļu nometņu laikā, kad darbu nebija viegli atrast daudziem latviešiem, uzņemoties zināmu risku un pieņemot darbā uz kuģa pat tādus DP nometnīekus, kas iepriekš ar jūru nav bijuši saistīti. Šeit pieminams, piemēram, tvaikoņa “Venta” kapteinis Krišjānis Sleja – viņš sava tvaikoņa jauno apkalpi 40. gadu nogalē sastādīja tikai no DP nometnīekiem – Mirvikas nometnes iemītnīekiem, jaunākā matroža vietu dodams nometnes grāmatu tirgotājam Miķelsonam (kā mazs kuriozs jāpiezīmē tas, ka savā rangā gan krietni nācās kristies bijušajam Jūrnīecības departamenta direktoram G. Krūmiņam, kuram K. Sleja ierādīja kuģa stjuarta vietu...)⁹²

***

Lai gan trimdā pēc Otrā pasaules kara nonākušie un palīkušie latviešu jūrnīecības darbinīeki, pretēji igauņu jūrlietu aprindām un pretēji citu tautsaimnīecības nozaru darboņiem pašu klaida latviešu lokā, neizveidoja noturīgas arodstruktūras, kas pārstāvētu viņus mītnes valstu tautsaimnīecībā un ļautu apspriest savas nozares problēmas trimdas un, iespējams, kādreiz atjaunojamās Latvijas valsts tautsaimnīecības

kontekstā (kā to aktīvi piekopa citas baltiešu trimdīnieku arodstruktūras), rakstā aplūkoti mēģinājumi tomēr šķiet gana interesanta epizode latviešu trimdas un tautsaimnīecības norīšu pagātnē. Šī epizode lieku reizi gan aplīcina jūrnīeka aroda un arī klaidā nonākuša jūrnīecības uzņēmēja vai sabīedriskā darbinīeka darbības specifiku un daudzās grūtības, kas pīederēja pie šīs specifikas, gan, iespējams, atsedz zināmas latviskās mentalitātes šķautnes, kuru vidū izceļas zināma savrupība, ko nespēja pārvarēt pat dedzīga atsevišķu entuzīastu darbība. Izteikta trimdas sabīedrības tendence, kas viegli izskaidrojama ar tautiešu integrāciju mītnes valstu tautsaimnīecībā un vienlaik savas nacionālās apzīņas un kultūras saglabāšanas tieksmi, ir tā, ka saimnīeciski kooperatīvā salīedēšanās nav salīdzināma ar kultūras izkopsmes organizācijām, kas trimdā ilgstoši bijušas ļoti plašas un spēcīgas. Tā 1966. gadā arī jūrnīecības darbinīeki iekļāvās šajā tendencē, izveīdodami sabīedrisko organizāciju – Latvijas jūrnīecības vēstures arhīvu, kas sekmīgi apvīenoja jūrnīecības vēstures entuzīastus (gan jūrnīekus, gan citus interesentus, arī no vēstures profesoru un vācbaltiešu vidus) Latvijas un latviešu jūrlietu pagātnes lappušu izpētē; līdzīgi saviem domubīedriem, šīs organizācijas galvenais rosinātājs tālbraucējs kapteinis Arvalds Kalnīņš (1917–2006) Kārdīfā, Līelbrītānījā, tobrīd augsta ranga kuģīnieks būdams, protams, jau bija gana labi situēts un varēja atļauties pilnībā nodoties intelektuāli sabīedriskajām aktivitātēm.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ Plašāk par to sk. turpmākajā tekstā.

² *Displaced Persons* – ‘pārvīetotās personas’ (angļu val.) – jēdziens, kas šajā gadījumā attīecināms uz baltiešu bēgļiem pēckara Vācījā un Austrījā.

³ Pīrmām kārtām – vācu okupācijas pīerīoda.

- ⁴ RAIMUNDS ČAKS. Latviešu preses biedrības darbs ārpus Latvijas. In: HERONIMS TICHOVSKIS. Latviešu trimdas desmit gadi. Toronto 1954, 260. lpp.
- ⁵ Piem.: Latviešu Ārstu un Zobārstu Apvienības valdes sekretāra T. M. Vitola vēstule Latvijas sūtnim A. Spekkem, 14.01.1957. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 293-1-1454, 105. lp.
- ⁶ Piem.: Latviešu Mežkopju un Meža darbinieku savienības pārstāvja A. Kipena vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 25.04.1951. LNA LVVA, 293-1-1454, 13. lp.
- ⁷ Piem.: Latviešu Juristu Apvienības valdes locekļa A. Ūdra vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 14.02.1952. LNA LVVA, 293-1-1454, 66. lp.
- ⁸ Piem.: Latviešu inženieru biedrības ASV valdes priekšsēža R. Pāvela vēstule Latvijas sūtnim Jūlijam Feldmanam, 04.04.1953. LNA LVVA, 293-1-1454, 74. lp.
- ⁹ Piem.: Latvijas dzelzceļnieku centra sekretāra V. Krieviņa vēstule Latvijas sūtnim J. Feldmanam, 27.12.1953. LNA LVVA, 293-1-1454, 78. lp.
- ¹⁰ H. M. Nodibināta latviešu kooperācijas apvienība. In: Latvija, 10.06.1947., 1. lpp.
- ¹¹ Par trimdas profesionālajām apvienībām plašāk sk. daudzajās trimdas preses publikācijās, kā arī, piem.: Latvijas sūtniecības Vašingtonā padomnieka Anatola Dinberga vēstule jūrniekam Raimondam Mūrniekam, 27.10.1960. LNA LVVA, 293-1-1946, 12. lp.; DAGMĀRA TALCE-NIEDRE. Zeme un Tauta. Rakstu krājums. Ņujorka 1955 u. c.
- ¹² Igaunu jūrnieki stājas darbā. In: Latvju Vārds, 18.08.1945., 1. lpp. Tiesa, igauņu jūrnieku, domājams, vismaz Zviedrijā bija krietni vairāk nekā latviešu jūrnieku, turklāt igauņu jūrniekiem atšķirībā no latviešiem daudzus gadījumos palīdzējusi iesaistišanās Zviedrijas kuģniecības struktūrās.
- ¹³ Igaunu jūrnieku arodbiedrība brīvajā pasaulē. In: Latvija Amerikā, 20.04.1955., 3. lpp.
- ¹⁴ Nogrimis igauņu kuģis. In: Latvija Amerikā, 15.02.1958., 8. lpp.
- ¹⁵ Darba iespējas uz igauņu kuģiem. In: Londonas Avīze, 12.02.1960., 3. lpp.
- ¹⁶ Sikāk sk.: V. O. “Latvjī, brauciet jūriņā...”: Kā amerikanizējies latviešu rēderis piemānija mūsu jūrniekus. In: Latvija, 17.12.1949., 2. lpp.
- ¹⁷ Latviešu jūrnieki trimdā, īpaši tie, kuriem pēc padomju varas priekšstatiem nebija visai „tīra” vai „pareiza” pagātne Latvijā un kuri to lieliski apzinājās, izteikti baidījās no šādām situācijām. R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 01.09.1960. LNA LVVA, 293-1-1946., 6. lp.; Jūrnieka Ludviga Ķīpoka vēstule Latvijas sūtnim Vašingtonā J. Feldmanam, 26.08.1950. Ibidem, 293-1-1943, 106. lp.; IMANTS BALODIS. Dažādās vietās un laikos. Npublicētas atmiņas [datorraksts; divi tā eksemplāri glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Latvijas kuģniecības vēstures nodaļas (turpmāk – RVKM LKVN) arhīvā un Kalnciema pagasta muzeja zinātniskajā arhīvā]. Kanāda, ap 1998, 18. lp.
- ¹⁸ Sk., piem.: Jūrnieka Boļeslava Senkeviča vēstule Latvijas sūtnim Vašingtonā par ASV ierēdņu politisko piesardzību un aizdomīgumu, 01.01.1953. LNA LVVA, 293-1-1943, 115. lp.; Kapteiņa Kārļa Kirmušakas vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā par Latīņamerikas valstu krasta dienestu aizdomīgo attieksmi pret latviešiem kā māsķētiem komunistu pārstāvjiem, 23.02.1955. Ibidem, 123. lp. u. c.
- ¹⁹ Sikāk par šīm problēmām sk.: DĀVIS BEITLERS. Latviešu jūrniecība trimdā 1944–1987: kuģi, jūrnieki, organizācijas. Maģistra darbs. Rīga 2017, 112.–130. lp.
- ²⁰ Par grūtībām, kas piemeklēja latviešu jūrniekus trimdā, sk. arī: DĀVIS BEITLERS. Latviešu jūrnieks tālos ceļos. In: ANITA FREIBERGA (red.). Latvijas Jūrniecības gadagrāmata 2017. Rīga 2018, 427.–433. lpp.
- ²¹ Sikāk sk.: DĀVIS BEITLERS. Ieskats Graudu ģimenes rēderejas darbībā trimdā. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2017, Nr. 4, 112.–125. lpp.
- ²² Izcils sabiedrīks darbinieks mūžībā. Miris Jānis Zalcmanis. In: Londonas Avīze, 10.09.1971., 6. lpp.

- ²³ MANFRĒDS ZICHMANIS. Brāļi Zēbergi: personības, burinieki, tvaikoņi. Toronto 1986, 20. lpp.
- ²⁴ Militāri saimniecisku apsvērumu dēļ gan ASV, gan Lielbritānija Otrā pasaules kara laikā ar īpašu likumdošanas aktu palīdzību pārņēma savā rīcībā to ūdeņos nonākušos Latvijas pavalstnieku kuģus, juridiski vairumā gadījumu saglabājot kuģu formālās īpašumtiesības, kas paredzēja īpašuma atdošanu pēc kara laika ekspluatācijas vai kompensācijas izmaksu kuģa bojāejas gadījumā.
- ²⁵ Sk. turpmākajā tekstā.
- ²⁶ Darbojās no 1945. līdz 1950. gadam, latviešu bēgļu aprūpē iesaistoties 1946. gadā un papildinot Apvienoto Nāciju Palīdzības un atjaunošanas pārvaldes darbību (UNNRA – *United Relief and Rehabilitation Administration*).
- ²⁷ KONSTANTĪNS OZOLIŅŠ. “Mazā Latvija” un latviešu dzīve Vācijā. In: TICHOVSKIS, Latviešu trimdas desmit gadi, 307.–308. lpp.
- ²⁸ OĻEGS GONČAROVŠ. Patiesība par jūrnikiem. In: Latvija, 28.05.1949., 2. lpp.
- ²⁹ PAULS NEIMANIS. Norvēģi negribēja latviešus. In: Latvija, 15.06.1949., 2. lpp.
- ³⁰ R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 01.09.1960. LNA LVVA, 293-1-1946, 5. lp. (R. Mūrnieks raksta: “*Ka mūsu jūrniki ir diezgan slikti informēti, apliecina tas fakts, ka Karacas ostas pilsētiņā La Guaira ir bijusi šad un tad apmeklēta no mūsu jūrnikiem, jo tur pienāk diezgan daudz kuģu, bet Latvijas pārstāvis Venecuēlā, mācītājs Gulbja kungs, saka, ka mēs esam tie vienīgie jūrniki, par kuriem viņam esot zināms, jo neviens cits nekad nav apmeklējis nedz Baznīcu, nedz latviešu koloniju. Varu piebilst, ka latviešu kolonija Karakās pret iebraucējiem ir ļoti viesmīlīga.*”)
- ³¹ R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 14.10.1960. LNA LVVA, 293-1-1946, 10. lp.
- ³² R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 01.09.1960. Ibidem, 5. lp.
- ³³ Sk., piem.: Mūsu jūrniki svešumā. In: Latvija Amerikā, 14.07.1954., 2. lpp.
- ³⁴ Protams, ne jau visas minētās problēmas šādas struktūras spētu atrisināt tieši, uz lidzenas vietas, tomēr tas varētu būt solis uz priekšu.
- ³⁵ KĀRLIS SILĀBRAMS. Latviešu zvejnieku rūpes. In: Latvju Vārds, 24.03.1945., 2. lpp.
- ³⁶ JĀNIS ZALCMANIS. Ne apkarošanos, bet darbu latviešu labā. In: Latvju Vārds, 24.03.1945., 2. lpp.
- ³⁷ Zviedru laikraksti par Latviešu apvienību Zviedrijā. In: Latvju Vārds, 31.03.1945., 1. lpp.
- ³⁸ Latviešu apvienība Zviedrijā. Ziņojumi. In: Latvju Vārds, 24.03.1945., 2. lpp.
- ³⁹ Šeit, protams, ir runa par Latvijas valsts un pavalstnieku peldlīdzekļiem, ko Skandināvijas valstis, ieskaitot Zviedriju, tūlīt pēc kara izdevušas Padomju Savienībai.
- ⁴⁰ Zem bundžas vāka: Latviešu apvienība Zviedrijā. In: Bundža. Malēniešu driķējums gara uzfrišināšanai, 01.09.1945., 2. lpp.
- ⁴¹ Latviešu Apvienības pagājušās vasaras darbs. In: Latvju Vārds, 11.09.1946., 4. lpp.
- ⁴² Latviešu jūrniki organizējas. In: Dzimtene, 10.10.1945., 1. lpp.
- ⁴³ Ir zināms, ka R. Mūrnieks dzimis 1925. gada 17. maijā Bebenē un ap divdesmit gadu nobraucis uz Latvijas un vēlāk Zviedrijas flotes tvaikoņiem kā samērā zema ranga jūrnieks – pārsvarā matrozis. Viņam vēl 1960. gadā Latvijā bijuši piederīgie – māte gados (R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 25.03.1960. LNA LVVA, 293-1-1946, 1. lp.).
- ⁴⁴ R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 01.09.1960. LNA LVVA, 293-1-1946, 1., 4. lp.
- ⁴⁵ Ibidem, 4. lp.
- ⁴⁶ Ibidem, 5. lp.
- ⁴⁷ E. Zariņa vēstule sūtniecībai Vašingtonā, 08.09.1960. Ibidem, 7. lp.
- ⁴⁸ Latvijas sūtniecības Vašingtonā padomnieka A. Dinberga vēstule R. Mūrniekam, 21.09.1960. Ibidem, 9. lp.
- ⁴⁹ R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 14.10.1960. Ibidem, 10. lp.

- ⁵⁰ R. Mūrnieka sniegtās ziņas Latvijas sūtniecībai Vašingtonā par Latviešu Jūrnieku Apvienības koncepciju, 13.01.1961. *Ibidem*, 27. lp.
- ⁵¹ R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 14.11.1960. *Ibidem*, 16. lp.
- ⁵² Sk., piem.: Jūrnieku ievēribai [par Latviešu Jūrnieku Apvienības dibināšanas ieceri, aicinājums latviešu jūrniekiem izteikties un iesaistīties]. In: Londonas Avīze, 28.10.1960., 6. lpp. un 04.11.1960., 7 lpp.; Austrālijas Latvietis, 12.11.1960., 2. lpp.; Jūrnieku un jūrnieku labvēļu ievēribai. In: Laiks, 26.10.1960., 8. lpp. u. c.
- ⁵³ R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 02.02.1961. LNA LVVA, 293-1-1946, 28. lp.
- ⁵⁴ Kuģīpašnieka A. Bērziņa vēstule Latvijas sūtnim Vašingtonā A. Bilmanim, 23.10.1945. *Ibidem*, 293-21-1931, 14. lp.
- ⁵⁵ J. Zalcmaņa vēstule Latvijas sūtnim Vašingtonā A. Bilmanim, 21.01.1945. *Ibidem*, 8. lp.
- ⁵⁶ Latvijas sūtņa Vašingtonā A. Bilmaņa vēstule J. Zalcmanim, 17.02.1945. *Ibidem*, 9.–10. lp.
- ⁵⁷ Latvijas Saimniecisko Darbinieku Apvienības (LSDA) 20.04.1951. sanāksmes Ņujorkā protokola noraksts. *Ibidem*, 293-1-1454, 10. lp.
- ⁵⁸ LSDA priekšsēdētāja J. Zalcmaņa vēstule Latvijas sūtnim Vašingtonā J. Feldmanam, 15.11.1951. *Ibidem*, 8. lp.
- ⁵⁹ LSDA Kuģniecības sekcijas uzaicinājuma [ikvienam atlīdzības u. c. interesentam] paraugs (1952. gada marts), nosūtīts Latvijas sūtniecībai Vašingtonā. *Ibidem*, 9. lp.
- ⁶⁰ Kuģniecības sekcija. In: Laiks, 23.04.1952., 5. lpp.
- ⁶¹ Visu trīs mērķu sasniegšanai jeb uzdevumu istenošanai Kuģniecības sekcija sāka apkopot datus par atsevišķām rēdērijām un to īpašuma – kuģu – likteni.
- ⁶² LSDA Kuģniecības sekcijas uzaicinājuma paraugs (LSDA Kuģniecības sekcijas uzaicinājuma paraugs, 1952. gada pavasaris). LNA LVVA, 293-1-1454, 9. lp.
- ⁶³ J. Zalcmaņa vēstule Latvijas sūtnim Vašingtonā A. Bilmanim, 08.01.1945. *Ibidem*, 293-1-1931, 5. lp.
- ⁶⁴ J. Zalcmaņa vēstule sūtnim J. Feldmanam, 23.05.1951. LNA LVVA, 293-1-1454, 9., 12. lp.
- ⁶⁵ Saimnieciski pētījumi Latvijas atjaunošanai. In: Laiks, 03.05.1952., 3. lpp.
- ⁶⁶ LSDA Kuģniecības sekcijas uzaicinājuma paraugs, 1951. LNA LVVA, 293-1-1454, 9. lp.
- ⁶⁷ Sk. paziņojumus laikrakstos, piem., Latvija Amerikā, 07.05.1952. u. c.
- ⁶⁸ 1953. gada marta beigās prese vēl apgalvoja, ka “*kuģniecības sekcija, amatnieku un namziņu kopa [...] darbojas ar labiem panākumiem*”. Sk.: Jaunas sekcijas Saimniecisko darbinieku apvienībai. In: Laiks, 28.03.1953., 6. lpp. Par Kuģniecības sekcijas darbīgumu sk. arī: Saimnieciski pētījumi Latvijas atjaunošanai. In: Laiks, 03.05.1952., 3. lpp.
- ⁶⁹ Sk., piem.: Aizrādījums. In: Laiks, 13.01.1954., 6. lpp.; Saimniecisko darbinieku apvienība. In: Londonas Avīze, 17.06.1955., 2. lpp.; Saimniecisko darbinieku sanāksme. In: Londonas Avīze, 03.05.1957., 2. lpp. u. c.
- ⁷⁰ Saimniecisko darbinieku apvienība. In: Londonas Avīze, 30.03.1956., 2. lpp.
- ⁷¹ Kapteiņa Viļa Tomsona vēstule Jurim Grīnbergam Edinburgā [kserokopija], 17.10.1958. Pielikums Arvida Kārklīņa apceres “Latvijas tirdzniecības flote” manuskripta II sējumam, 78. lp. RVKM LKVN zinātniskais arhīvs.
- ⁷² V. Tomsona vēstule A. Kārklīņai Ņujorkā, 31.01.1956. *Ibidem*, 84. lp.
- ⁷³ Tautsaimnieka Jāņa Volmāra vēstule V. Tomsonam, 23.06.1955. *Ibidem*, 44. lp.
- ⁷⁴ V. Tomsona vēstule J. Grīnbergam, 01.10.1958. *Ibidem*, 82. lp.
- ⁷⁵ Advokāta Eižena Kerno vēstule V. Tomsonam, 15.10.1958. *Ibidem*, 82., 91. lp.
- ⁷⁶ Igaņu kuģniecība brīvajā pasaulē. In: Latvija Amerikā, 01.02.1963., 8. lpp.

- ⁷⁷ R. Mūrnieka vēstule sūtniecībai Vašingtonā, 01.09.1960. LNA LVVA, 293-1-1946, 5. lp. Mūrnieka izteikumu apstiprina arī visnotaļ ticamā piebilde, ka viņš personīgi veselu gadu neesot sastapījis nevienu no mūsu jūrniekiem, izņemot stūrmani E. Zariņu no viņa paša pārstāvētās kuģa komandas.
- ⁷⁸ Ibidem.
- ⁷⁹ Līdz 19. gs. beigām vien vienpadsmit t. s. Valdemāra jūrskolas absolvēja ap 3000 tālbraucēju kapteiņu, tālbraucēju stūrmaņu un tuvbraucēju stūrmaņu.
- ⁸⁰ Latvijas sūtniecības Vašingtonā padomnieka A. Dinberga vēstule R. Mūrniekam, 21.11.1960. LNA LVVA, 293-1-1946, 9. lp.
- ⁸¹ Jurista Kārļa Kļaviņa (Mehiko) vēstule A. Dinbergam ar lūgumu noskaidrot ziņas par ASV bankās palikušiem konkrētu kuģīpašnieku līdzekļiem, 30.08.1962. Ibidem, 293-1-1935, 1. lp.; informatīvā palīdzība tika sniegta arī igauņiem – sk.: Latvijas sūtniecības Vašingtonā sarakste ar Igaunijas ģenerālkonsulu J. Kaivu (*Kaiv*) par Igaunijas kuģa *Koidula* likteni, 1949. Ibidem, 293-1-1934.
- ⁸² Latvijas sūtņa Vašingtonā A. Bilmaņa vēstule sūtniecības vicekonsulam A. Dinbergam, 17.12.1940. Ibidem, 293-4-225, 9. lp.
- ⁸³ Sk., piem., materiālus par jūrnieku pasēm 1946.–1954. gadā. Ibidem, 293-1-1944.
- ⁸⁴ Piem.: LNA LVVA, 2570-9-6 (Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas likumi, ziņojumi un apkārtraksti jūrniecības lietās 1939.–1940. gadā); ibidem, 2570-9-63 (materiāli par Latvijas jūrniecības stāvokli 1939.–1940. gadā); ibidem, 2575-7-2645 (Latvijas sūtniecības Marseļā (Parizē) palīdzība Latvijas kuģu avāriju lietās 1940. gadā); ibidem, 2575-7-2647 (Latvijas sūtniecības Marseļā (Parizē) palīdzība latviešu jūrnieku lietās 1938.–1940. gadā) u. c.
- ⁸⁵ Latvijas sūtniecības Vašingtonā padomnieka A. Dinberga vēstule R. Mūrniekam, 27.10.1960. Ibidem, 293-1-1946, 12. lp.
- ⁸⁶ Ar šādu apstākli bija jāsaskaras, piemēram, latviešu jūrniekam Albertam Einam, kurš 1945. gadā bija nonācis imigrācijas dienestu apcietinājumā Kanādā, vērsdamies pēc palīdzības Latvijas sūtniecībā Vašingtonā, kura varēja vien ieteikt griezties vai nu pie Latvijas sūtniecības Londonā, kurai ar Kanādu vismaz formāli un vēsturiski bija lielāka juridiskā saikne, vai arī pie Latvijas kuģus operējošām aģentūrām vai latviešu kapteiņiem. Sk.: A. Eina sarakste ar Latvijas sūtniecību Vašingtonā 1945. gada februārī. Ibidem, 293-1-1943, 4.–5. lp.
- ⁸⁷ Piem.: Latvijas sūtniecības Vašingtonā sekretāra A. Dinberga vēstule jūrniekam L. Kļiplokam saistībā ar viņa atlaišanu no ASV kompānijas *Steel Worker* kuģa, 31.08.1950. Ibidem, 105. lp.
- ⁸⁸ R. Mūrnieka sarakste ar Latvijas sūtniecību Vašingtonā 1960.–1961. gadā. Ibidem, 10., 12., 16. lp.
- ⁸⁹ Piem.: Latviešu jūrnieka Vladimira Brika vēstule Latvijas konsulatam Ņujorkā, Elisa sala, 23.10.1946. Ibidem, 10.–12. lp.
- ⁹⁰ JĀNIS VESTFĀLIS. “Ķegums” brauc ar Latvijas karogu: latviešu jūrnieki pasaules ūdeņos un svešās zemēs. In: *Latvija*, 12.03.1948., 3. lpp.
- ⁹¹ OSVALDS AKMENTIŅŠ. Ciemos pie mūsu jūrnieku audzinātāja. In: *Tēvzeme*, 13.03.1948., 4. lpp.
- ⁹² VDN. Pasaules jūrās vēl brauc 10 Latvijas kuģu. In: *Latvija*, 19.10.1949., 2. lpp.

SUMMARY

The Latvians in exile after the Second World War were quite active in foundation of various social organizations, which included associations of employees and clerks of various sectors of the economy – engineers, doctors, foresters, railwaymen etc.; these associations organized global meetings and congresses, discussed the topical problems of the industry and the restoration of the Latvian economy at the moment when Latvia would regain its independence. However, Latvian maritime workers – representing historically one of the most important sectors of the Latvian economy and also represented in exile

by professionals – were not successful in creating professional groups or professional organizations for the exchange of ideas, like trade unions or forums.

In principle, there were numerous reasons for Latvian seafarers and shipping employees to cooperate in exile. Seamen faced many difficulties in finding job at shipping companies in their home countries, resistance of local trade unions in the West to employ Latvian seamen, problems with immigration services and authorities from different countries and coast guard structures during commercial voyages with ships, etc. Latvian shipowners' activities in exile also did not enjoy permanent success, being hampered by international economic tendencies and economic policy of some Western countries (for example, the reluctance of Western countries' governments to pay compensation to Latvian shipowners for ships, which were wrecked when sailing under the flags of Western countries, especially the United Kingdom). Of course, not all of these problems could be solved directly by seafarers' trade organizations and similar cooperative structures (including those uniting shipowners), yet it would give the workers and entrepreneurs of maritime field a sense of legal unity and solidarity.

Meanwhile, another Baltic nation – Estonians – successfully created their own seafarers' associations. They founded several unions uniting a large number of Estonian sailors and actively collaborating with the Estonian shipowners in exile. Occasionally, Estonian sailors' associations helped Latvian sailors to find work on Estonian ships, although this apparently should be done by similar organizations founded by Latvians themselves and collaborating with the Latvian shipowners in exile.

The shortage of Latvian seafarers' and shipowners' associations and cooperative structures in exile partly compensated the work of post-war refugee supply organizations (mainly – International Refugee Organisation, who tried to place Latvian refugee seamen to work on ships), a few private enthusiasts – Latvians, who had obtained some weight in the Western maritime services in exile, and especially – the diplomatic missions of the Republic of Latvia in the West (mostly – Latvian Embassy in Washington DC, which had an outstanding role in Latvian maritime history in exile and during World War II).

Armed Forces of Georgian Democratic Republic in 1918–1921

Gruzijas Demokrātiskās Republikas bruņotie spēki 1918.–1921. gadā

George Anchabadze, Doctor of History Sciences, Full professor
Iliia State University, School of Arts and Sciences
Kakutsa Cholokashvili Ave 3/5, Tbilisi 0162, Georgia
E-mail: g_anchabadze@yahoo.com

The article is devoted to the armed forces of the Georgian Democratic Republic (1918–1921). It shows the history of their creation and development, the composition and structure of the troops, as well as a brief insight into the combat path. It also shows the contradictions that existed between the socialist leadership of the country and a significant part of the officer corps, caused by ideological differences. The result of these contradictions were two forms of the armed organization of Georgia – the regular army and the People's Guard, which caused discord in the armed forces. This circumstance, among other reasons, contributed to the military defeat of Georgia in the clash with Soviet Russia (1921).

Keywords: Transcaucasia in 1918–1921, Georgian Democratic Republic, regular army of Georgia, the People's Guard, The Soviet-Georgian War of 1921.

Raksts veltīts Gruzijas Demokrātiskās Republikas bruņotajiem spēkiem 1918.–1921. gadā, tajā atspoguļota to izveidošanas un attīstības vēsture, kā arī karaspēka sastāvs un struktūra, bez tam īsumā raksturotas kaujas operācijas. Parādītas arī pretrunas, kas pastāvēja starp valsts sociālistisko vadību un lielu daļu virsnieku korpusa un kas izraisīja ideoloģiskas atšķirības. Šo pretrunu rezultāts bija divas Gruzijas bruņoto spēku organizatoriskās formas – regulārā armija un Tautas gvarde –, starp kurām pastāvēja nesaskaņas. Šī situācija arī veicināja Gruzijas sakāvi karā ar Padomju Krieviju (1921).

Atslēgvārdi: Aizkaukāzs (1918–1921), Gruzijas Demokrātiskā Republika, Gruzijas regulārā armija, tautas gvarde, Padomju Krievijas un Gruzijas karš (1921).

After the Bolsheviks took over power in Russia in October 1917, the Transcaucasian political organizations not affiliated to the Bolshevik forces, such as Georgian Social-Democrats – the Mensheviks, Azerbaijani Musavats, Armenian Dashnaks, etc., refused to recognise the new rule and as early as in November organised a coalition

government they called the Transcaucasian Commissariat, with Evgeni Gegechkori of the Social-Democrats as its chairman, based in Tiflis (Tbilisi).

This marked the moment when Transcaucasia began to break away from Russia, although right up to April 1918 it was officially accepted to view the region as the integral part of Russia and to regard the formation of its domestic government as a temporary measure to remain in place until the legitimate government would restore its rule in the country.

I

Against the backdrop of World War I, the main problem the Transcaucasian Commissariat faced was the Caucasian – Russian-Turkish – front, and the half a million Russian Caucasian army, which, exhausted from the lingering war and won over from the command by the Bolshevik propaganda, was fast deteriorating and losing its effectiveness. Soldiers would abandon the front in units, and leaving the heavy artillery behind, set off for the rear to get home as soon as possible. The threat of a Turkish invasion of the Caucasus was getting real. This is why the security picture demanded an urgent formation of national armed forces to occupy the sites deserted by the Russian military. The Transcaucasian government decided to create Georgian, Armenian, Muslim and Russian corps. The initiative was carried out by the military commissariats acting under the respective national councils, who had brought together various political parties and societies.

However, the process did not run as smoothly as contemplated. According to the professional military commanders of the time, there were several factors that hindered creation of the Georgian corps: 1) weaponry and ammunition were scarce;

2) politicians frequently interfered with appointments – they would lobby officers on the basis of political inclinations, rather than professional skill and quality; 3) the recruits were mainly picked from those previously serving at the front, who had been infected by Bolshevik ideas; 4) military morale was weak – there were frequent disturbances, with the highest authority not always recognized; soldiers would attend political rallies or wander around the city, revelling and attending to their own affairs.¹

It became ever clearer that such turmoil was making it impossible to gather a force that would be capable of fighting. The veteran army should have to be urgently dismissed and young servicemen drafted. However, that was easier said than done: the military registration and recruitment had been toppled, orders and commands were either not carried out or executed carelessly. The only exception was the students, i.e. volunteers that were 16 to 20 years of age, who had responded to the patriotic activist propaganda. “*If you had only seen the youth bearing the huge burden*”, writes General Mazniashvili,² “*all the enthusiasm with which they submitted to military discipline!*”³

Alongside the official military organization, the major political parties of Transcaucasia also started to form their own armed units. Thus, for example, Georgian social democrats or Mensheviks organized a workers’ Red Guard, which they used to occupy the district gun-depot in Tiflis on December 12, 1917 (by Julian Calendar), disarming its pro-Bolshevik guard. The operation prevented an attempted Bolshevik *coup d’état* in Tiflis at the end of the year. When Lenin learned of the Menshevik takeover of the armoury that contained a lot of weapons, ammunition and other military equipment, he was quite outspoken in his disappointment and reproach of Caucasian Bolsheviks.⁴

The Red Guard was under the command of the Tiflis Council of Workers' and Soldiers' Deputies, with Georgian Mensheviks as a majority and Noe Jordania as the Council's chairman. General Kvinitadze,⁵ who was generally critical of the partisan guards, describes the events of the years 1917 and 1918 in his memoirs, as follows:

*“Do them justice, throughout the domestic life of the Republic, the Guard actually made a big difference. Apart from their immediate role to look out for the successes of the revolution, they more than once acted to maintain order in the country, nipping in the bud any action against the order both amongst the public and sometimes even in some units of the army being formed at the time, where the corps, having been inherited from the Russian army, was poisoned by Bolshevism.”*⁶

II

The process of disintegration of the standing Russian army was also precipitate on the Western – Russian-German front. Hence, the Soviet government was forced to agree to separatist negotiations with the central powers. On December 2, 1917 (by Julian calendar), both sides signed a ceasefire in Brest-Litovsk, opening doors for the peace talks that began on December 9 of the same year. In compliance with the Brest process, on December 5 the two sides signed a further ceasefire for the Caucasian front, which then ran along the Black Sea, to *Gümüŧhane*, Erzincan, Mus, Lake Van and further to the Persian border. However, the Transcaucasian government refused to join the Brest-Litovsk talks and did not recognize the terms of the peace treaty concerning the concessions of land in Transcaucasia.

By early 1918, the Russian army on the Caucasian front had been replaced by Georgian and Armenian units. These forces, which were mainly constituted by a conglomerate of volunteer brigades, spread along the front in smaller groups covering key sites. According to General Odishehidze,⁷ the commander of the Caucasian front at the time, *“the corps were composed of regiments of about 200–300 soldiers each, and you could easily refer to them as disorderly gangs and by no means as regiments”*.⁸ While the Turkish troops they faced did not hold any numerical superiority, they [the Turkish side] had much better organizational capacity and discipline. Musavats usually avoided a direct engagement with the Turks and explained such behaviour with religious views. They were much more concerned by the Soviet regime in Baku (i.e. the Baku commune). Failing to secure Caucasian troops for the settlement of the Baku problem, Azerbaijani politicians finally declared they would find “other forces” to aid them, quite clearly referring to the Turks.⁹

The ceasefire on the Caucasian scene was broken in February 1918, when the Ottoman command used the violence allegedly deployed by Armenian military forces against the Muslim part of the population to launch an offensive.¹⁰ General Odishehidze tried to respond using flexible resistance and even ceded part of the land to shorten the frontline. But what with the disorder and disorganization on the front, as well as with the instability within the Transcaucasian region, the resistance was weak and lacking in a centralized effort. In February of the same year, the Ottomans seized Erzincan, followed by Trabzon and Erzurum in March and Batumi and Kars in April. Zurab Avalov (Avalishvili), a Georgian diplomat, lawyer and historian, describes the process, as follows: *“the Caucasian front started to collapse as a dilapidated*

building”.¹¹ General Kvinitadze refrains from delving deep and comments briefly: *“The reasons were the same as previously destroyed the Russian army, later moving on to the armies of the countries where the revolution had taken place.”*¹²

III

On April 22, 1918, Transcaucasia government used the opportunity of the peace talks with the Ottoman side to officially declare its independence. Transcaucasian Democratic Federal Republic was founded, with the social democrat Akaki Chkhenkeli as the Prime Minister; however, the republic only lasted for a few weeks, after which it broke up into the sovereign republics of Georgia, Azerbaijan and Armenia (May 26–28, 1918). By this time, the Georgians had already entered diplomatic talks with the Germans and asked for help from the European countries. German troops landed in Poti, projecting outposts towards the Turkish lines. This stopped the Turkish advancement into the heart of the country. On June 4, the three newly formed states signed separate peace treaties with the Ottoman Empire, Georgia and particularly Armenia, ceding significant territories. Armenia thus became restricted to Yerevan and its surroundings. The Turkish-Azerbaijani treaty was easily a formality: the document just reiterated the already existing unequal status of the two allied countries. The Ottoman troops assisted the Azerbaijani in capturing Baku and remained there until the end of World War I, too.

Thus, from June to November of 1918, Transcaucasia was under the influence of the German block. The Georgian Social Democratic Party, having separated itself from the Russian Mensheviks, had come to power in Georgia and was enjoying extensive popularity in the country, with Noe

Jordania as the Head of the Cabinet from July 1918.

The representatives of German military circle offered the Georgians assistance in organizing the country’s national armed forces, but were met with discontent from the Socialist government. Georgian leadership were the followers of Marx’s thesis on substitution of the army with armed militia, and were more inclined towards the Swiss model.¹³ Their German advisers, on the other hand, had a project to form a regular army consisting of two infantry and one cavalry divisions. Supported by the majority of Georgian militaries, the German model was passed, but with certain modifications.

The views differed concerning the Red Guard, which had been renamed into the People’s Guard after the country’s declaration of independence. The Germans were sceptical of the structure born of the revolution, as well as of the red flag that had been raised on the main government building. Their military advisors opposed a creation of militia-like formations, claiming that they would disrupt the integrity of armed forces, but the parliamentary military committee voted unanimously to maintain the party military unit.¹⁴ Eventually, the two sides agreed that the Guard would exclusively deal with internal issues, while in war time it would dissolve and its guardsmen would join the army through their respective enlistment offices. Nonetheless, after the departure of the Germans, the local leadership ignored the stipulation and sent the Guard to act as one unit on the battlefield.

IV

Following the defeat of the central powers in the war, at the end of 1918 the Turkish and German troops left the

Caucasus, the Turks having to also abandon the lands gained as a result of the Batumi treaty. They were replaced by the English, arriving in Baku and Batumi. The change in the protecting power disrupted the fragile stability in the region, which had been secured by German presence. The first confrontation was initiated by Armenian Dashnaks, who deemed themselves the only allies of the Entente powers in Transcaucasia as Georgia and Azerbaijan had been marred by their contacts with the German block. Therefore, the Dashnaks believed that the winning powers would support their territorial claims. In December 1918, the Armenian army invaded the borderline areas of Georgia, Borchalo, as well as Akhalkalaki, whose population was mainly Armenian. Battles involving artillery, aviation and armoured trains continued until early January, which saw the arrival of an English unit. As a result of negotiations chaired by the English general Ryecroft, a part of Borchalo district was announced a neutral land under the governance of the English officer. The final settlement of the territorial issue was, however, postponed and was to take place within the Paris peace conference. However, in the autumn of 1920, when Armenia faced the threat of Turkish occupation and the English troops had already left, the Armenian government offered the Georgians to occupy the neutral zone, which they did.

From January to April, 1919, Georgian troops had to face units of Muslim Georgian separatists in Akhaltsikhe and Ardahan districts. The rebels were led by the political and military leader and landlord Osman Server Atabek, who had descended from a converted Muslim Georgian noble family and was a supporter of an independent South-Western Caucasian Republic. It is an accepted view among academic circles that one of the reasons leading to the rebellion among the Muslim populace of

Georgia was the fear of the local landlords that the agrarian reform undertaken by the Socialist Georgian government in the country would deprive them of their hereditary lands notwithstanding the regional peculiarities.¹⁵ It was a political decision of the government to create a Georgian-Muslim cavalry battalion ("division") bringing Muslim and Christian Georgians together to serve in the Akhaltsikhe campaign. During the two following years, the battalion fought with merit both in the war and in the country's fight with gangs of bandits operating in the frontier lands. As per the existing archival data, by the September of 1920 the joint Georgian-Muslim battalion consisted of two – cavalry and infantry – squadrons and an MO platoon, the total of 26 officers and 276 soldiers. The battalion commander was Colonel Bakhshi Bek Makhabeli, a Georgian Muslim. He had a Christian officer as his deputy.¹⁶

After the departure of the Germans, Georgia's relations with the White Movement in the south of Russia became strained, too. Clashes with White Russian Guard took place around Sochi and Gagra, but an open conflict was prevented by the British, who planted their own garrison in Gagra. In these local conflicts, the Georgian troops were mainly represented by feebly organized volunteer units,¹⁷ but work was already underway to form a regular army. Georgian generals and officers with some service and battlefield experience from the Russian Empire army were actively involved in building of their country's armed forces. Colonel Tevzadze¹⁸ was serving in the committee drawing up current military terms in Georgian, mainly on the basis of Russian statutes. They were checked, edited and translated into Georgian, then published and distributed to the troops being formed at the time.¹⁹

In the summer of 1918, the Georgian Parliament passed its first acts creating the

basis for building the military organization in the Republic. These were the law on military duty and military service, statute on military administration, special law on organization of the regular army, etc. These acts made military service obligatory for Georgian citizens from 20 to 45. Conscripted took place in mid-November and applied to the young men turning twenty during the calendar year. The total term of military service was 25 years, of which 2 years of compulsory service, 15 years of reserve and 8 years of citizen militia duty. In the event of emergency, militia could also conscript the citizens 17 to 50 years of age.²⁰ Conscripted did not apply to the Muslims serving in the Georgian army on voluntary basis, and Russian Doukhobors, for whom service in the army was against their religious views. In the November of 1919, Minister of Defence Noe Ramishvili supported the proposal of the chairman of the military commissariat of Abkhazia (conscripted plans had met with certain difficulties there) to replace the compulsory conscription by voluntary service for Christian Abkhazs as it had been done for their Muslim compatriots.²¹

In autumn 1919, the government approved a project for establishment of the regular put forward by Colonel Aleksandre Zakariadze.²² The proposal stipulated that the army should consist of four infantry brigades, each of which in turn should comprise 4 rifle battalions and battalion (“division”) of mountain artillery. Furthermore, the regular army separately had an artillery brigade, a cavalry regiment, an air attack squadron, an armoured mechanized unit, a border regiment and several other units and ancillary subdivisions. There were six commissioned grades: lieutenant, senior lieutenant, captain, major, colonel and general.²³ The ranks were no longer awarded for service of a certain term or battle honours. Instead, they were

associated with the position held by the officer. General Mazniashvili recalls:

“When a Poruchik [senior lieutenant – G. A.] was appointed by the regimental commander, he would be given the rank of “colonel”. But if, for some reason, the person thus appointed was dismissed, he would lose the rank and be given another that would be relevant to the new appointment.”²⁴

Apart from the regular forces, political leadership of Georgia also developed its partisan organizations, namely, the People’s Guard, recruited from the members or followers of the Social-Democratic Party. However, while initially the Guard was not a state entity and was sponsored privately, after the law on reformation of the People’s Guard was passed on July 2, 1918, it turned into a state military organization, funded by the central budget. The law significantly modified its structure as well, and apart from infantry it also acquired artillery, armoured trains, engineer units, etc.

The People’s Guard was a voluntary organization and its armed soldiers were not obliged to remain in the barracks. They spent most of their time at home or at their workplace. They would only assemble at times of war or when under combat training. Guardsmen were not paid for their service, but their families received a certain welfare assistance at times of war. Salaries were only disbursed to the command officers and logistics staff.²⁵ There were no officer ranks in the Guards command.

The main difficulty the Georgian government constantly faced in the process of building its system of defence was a chronic lack of funding. Therefore, the program they had in mind was never fully realized. Existence of the People’s Guard as a separate entity was an additional headache. On the one hand, having voluntary formations

in the armed forces could be practical as they usually play the role of internal forces and act as a reserve for the regular army. However, forming the People's Guard as a partisan entity proved to be a very unwise step, since it brought significant discord to the army. It was commonly believed that the government paid considerably more attention to the Guard. In general, the ruling Social Democratic circles were suspicious of the professional army officers and, moreover so to those descended from nobility, as their majority did not share the Marxist ideology. Hence, a big portion of experienced military cadre was left out from the project. The apprehension felt between the professional military and the government of Georgia throughout the existence of the independent Georgian Republic runs like a golden thread in the memoirs published later by Georgian immigrants. Notably, both sides generally accused each other of being politically Rus-sophiles: the government blaming the officers of their sympathetic regard of Russian White Guard ideology, whereas the military deemed the Social Democrats to have been devotees of Russian Bolshevism.

The view that the government needed the Guard in order to secure its own authoritarian rule permeated all the Georgian immigrant circles opposing the Social Democrats. Thus, touching upon the issue of the People's Guard, Giorgi Kvinitadze recalls:

*“the organization was needed to counterbalance the military force and to serve against the possible emergence of any potential Bonaparte. Furthermore, it was a tool to implant and reinforce in the people its ideological tenets. It was a support for the government; just like in any earlier time in history, when governments would come up with their own security guards like Praetorians, Janissaries, Oprichniks, etc.”*²⁶

From the accounts of V. Tevzadze, the army kept losing its best sub-officers draining away to the Guards for a better payment.²⁷ Commissioned officers were quite annoyed at the privileges enjoyed by the Guards' commanders.

On the other hand, a century long disruption in the development of Georgian military organization also affected the process, as the pause had resulted in a virtually total extinction of national military culture. It was a significant factor even though, as it has been already noted, the country had a vast body of educated officers with the state-of-the-art battlefield experience. It was thanks to these people that the Republic could witness the growth of a worthy generation of officers; and “junkers” (students) of Tbilisi Military School proved this true in the Georgian-Russian war of 1921.

V

What did the Georgian armed forces look like by early 1921?

The forces consisted of three entities: 1) the army and the border guard; 2) the navy; and 3) the People's Guard.

The army and the navy were within the jurisdiction of the Defence Ministry, while the People's Guard was under the command of the Guard's General Headquarters. The two branches would only be brought together at times of war, when a special decree of the government would establish the office of the Commander in Chief to be in charge of all the armed forces and reporting directly to the Prime Minister.

According to the strategic intelligence of the Russian Soviet Federative Socialist Republic (the RSFSR), at times of peace the Georgian army consisted of three infantry brigades with 4 battalions each (each battalion was comprised of 40 officers, 617

soldiers and 27 long-service soldiers) and a light artillery battalion with three batteries of 4-gunnery personnel, one separate cavalry brigades (2 cavalry regiments and a light artillery battalion), as well as a separate Georgian Muslim cavalry battalion. The artillery was composed of 5 light and 1 heavy artillery battalions; Out of which, as noted above, 4 light artillery battalions were part of the army brigades (both infantry and cavalry), while the fifth light artillery battalion and the separate heavy artillery battalion were under the direct command of the Defence Ministry.²⁸

The ancillary troops were commanded by the head of the technical engineering corps and consisted of a field engineer battalion, a radio telegraphy troop, an armoured motor unit, one column of tanks,²⁹ six armoured trains, a motor company and one aviation company. The Defence Ministry had proposed to reform the latter into an air battalion in January of 1921.³⁰ Security troops encompassed Tbilisi and Kutaisi guard battalions.

As noted above, the regular army also included the border guard, consisting of 7 regiments with 24 officers and commissioned ranks and 330 or 437 soldiers. Coast guard troops each had 2 steam motor boats.³¹

Upon declaration of martial law, enlistment of reserve forces was supposed to significantly increase the number of the active army and turn brigades into divisions and battalions into regiments within a week.³² Assigned personnel of the infantry regiment (conventional number) was 2225 soldiers and officers, with 32 machine-guns planned in the regiment.

At times of peace, the total regular army had 7 500 infantrymen and over 1 500 cavalrymen; at times of war these increased to 27 000 infantrymen and over 3 000 cavalrymen.³³ 90% of the army was composed of Georgians, the remaining part

taken up by Armenians, Russians, “Tartars” (a vernacular reference to Turks and Transcaucasian Muslims) and others. There was a significant number of Russians in the engineering troops.

By the beginning of 1921, Georgian naval forces were composed of one fleet destroyer, 4 wooden fighter aircrafts, 4 mine boats and 10 steamers of various functions. Their command was in the hands of the commander of navy with his staff.³⁴ At times of peace, the navy was placed under the Defence Ministry, the function moving to the Commander in Chief at war times.

As it has already been noted, the People’s Guard had both permanent and reserve units, which in their turn, comprised 1 fully complemented battalion and 23 cadre battalions formed by district and regional headquarters. These were not further united in regiments or brigades, leaving room for improvisation under open warfare.

The People’s Guard’s cavalry consisted of one cavalry regiment. The artillery of the same comprised a brigade of three battalions: mountain, light and howitzer battalion (total 7 batteries). Technical units consisted of troops – engineering, railway and armoured motors. Its soldiers were particularly loyal to the ruling party. They frequently showed courage in the battle, but did not stand out for their discipline and often acted at their own discretion, ignoring the commands. The accounts of General Kvinitadze testify that during warfare the Guard had a destructive impact on the army with its licentiousness, lack of discipline and self-control on the battlefield.³⁵

The armed forces of the Georgian Republic owned several educational institutions: 1) Tbilisi Military Schools (a 2-year course), to produce officers for all kinds of armies. It also had a sub-officer school of 250–300 men; 2) Drivers’ School; 3) A Driving School for the mechanical

company; and 4) People's Guard school. Additionally, in 1921 it was planned to establish a military engineering department at Tbilisi Polytechnic School with several sub-divisions: fortifications, aviation, communications or signalling engineering.³⁶ The country had no resources available for a higher military school and it was planned to send Georgian officers to the French military academy.³⁷

VI

Meanwhile, military and political scenery tightened around Georgia. The Bolsheviks, having destroyed the main forces of the White Movement, set off to regain the peripheral parts of the former Russian Empire. The first to fall was Azerbaijan in April of 1920. The battle only lasted for a few days before it was fully taken by the 11th Russian Army, but the republic managed to retain the name and external attributes of an independent state.

The Soviet forces reached the border between Azerbaijan and Georgia and attacked it. It seemed the Bolsheviks had in mind to deal away with Georgia the same way they had done with Azerbaijan: inciting a rebellion in the capital and send the army in on the pretext of aiding the rebels. Indeed, in the early hours of May 2, an uprising broke out in Tbilisi, masterminded by Georgian Communists. Three or four divisions of the 11th Army simultaneously homed in on Tbilisi, which lay in less than 30 miles from the border. However, the country appeared to be ready for the surprise attack and in a joint operation, the rebellion was stamped out by the police and the People's Guards. An armed gang that infiltrated the military school campus was neutralized by the students and school personnel.³⁸ The government called to the arms and appointed General Kvinitadze the Commander in

Chief. As a result, in a couple of weeks, the Georgian forces not only managed to push the enemy to the border, but also entered 17 miles into the Azerbaijani territory. Lenin's government realized that under the given circumstances, prolonged warfare would only bring trouble and decided to temporarily waive its plan to subdue Georgia. Indeed, at the time when the position of the Bolsheviks in North Caucasus and Azerbaijan was still quite fragile, Crimea was in Wrangel's hands and the Western frontier was under the threat of a war with Poland, even a smallest failure in the Caucasus could have far-reaching consequences for the entire region.

The Soviet side declared that it had been dragged into a local conflict between Georgia and Soviet Azerbaijan, and on May 7, 1920, Grigol Uratadze, who was an official representative of Georgia in Moscow, signed a peace treaty, in which the Russian Federation unconditionally recognised Georgia's independence and refrained "*from any involvement in its domestic affairs*".³⁹

Having received the news, Noe Jordania ordered to stop the attack on the front against all the appeal by General Kvinitadze, who believed that now, the main forces of the Russians being locked in the West, it would be possible to act jointly with the Azerbaijani military and push the Russians out of Transcaucasia. However, the head of the government took the peace treaty with the Bolsheviks, who were ideologically close to the Georgian Social Democrats, for a sufficient guarantee of peace. Official recognition of Georgia by the Russian Federation also induced the world's greater powers to do the same and their *de jure* recognition followed promptly. The subsequent events demonstrated, however, that the Bolsheviks only needed the short-lived peace with the Transcaucasian country to better prepare for its capture and Sovietisation.

The next Transcaucasian republic to fall in the hands of the Soviets was Armenia. The operation proved to be quite easy, as the country had been thoroughly defeated by the Kemalists shortly before that.⁴⁰ Thus, Georgia found itself surrounded by Soviet lands all along its border, with only the southwest being under the control of the Kemalists. Under such circumstances, being on the brink of the decisive confrontation with Russia, which was expected by most in the country, the government again introduced the previously revoked office of the Commander in Chief in December, and appointed General Odishelidze to lead the army. A partial mobilization was also announced.

By early 1921, Georgian armed forces amounted to 25 000 infantrymen and cavalrymen. Ilia Odishelidze, expecting the

Soviet invasion in the spring of the same year, believed it was necessary to increase the army to 60 000 men (75 000 including the support services). However, Georgia had neither weapons and ammunition nor clothing and other military resources to unfold the army to the required scale.⁴¹ The problem of making up the shortfalls and all the steps necessary for defence was extensively discussed in the secret report of the Commander in Chief addressed to the government on January 3, 1921. The report did not exclude the possibility of the Kemalists Turkish involvement on the Bolshevik side.⁴²

However, when the invasion came as a Sputnik moment for Tbilisi, it turned out that nothing had been done to prepare for the war. The mobilization plans failed. The infantry battalions should have been

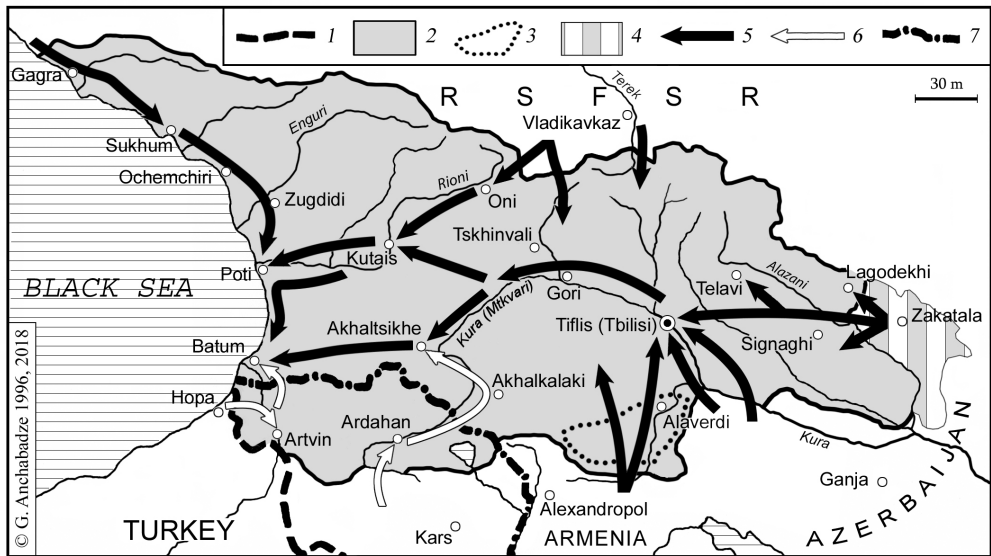

Fig. Georgia in 1921. 1 – Russia-Turkey Border in 1914; 2 – Territory of Democratic Republic of Georgia by the beginning of 1921; 3 – Former neutral zone; 4 – Territory which was disputable between Georgia and Azerbaijan; 5 – The movement of Russia troops in February and March of 1921; 6 – Attack of Turkish troops in March, 1921; 7 – Border between Soviet Russia and Turkey according to treaty signed on 16th March, 1921 in Moscow.

unfolded into regiments of three battalions each. But the second and third battalions were not formed due to lack of supplies and regiments were sent to the battlefield as one battalion.⁴³

It has already been noted above that the first confrontation with the Red Army in May 1920 was presented by the Soviet propaganda as a local Georgian-Azerbaijani conflict. This time the war was linked to a territorial dispute between Georgia and Armenia. According to the official Soviet version, the precursor came in the form of a rebellion of local population of the former neutral zone against the Georgian government on February 12, 1921. They allegedly called the Red Army troops positioned in Armenia for help.⁴⁴ Georgian borderline defence lines were caught by surprise and retreated with big losses. On February 16, the Soviet forces crossed the border with Azerbaijan as well, and launching a full-scale war.

VII

Armies of the Soviet Caucasian front surrounded Georgia in a wide curve. The main attack aiming at Tbilisi – from the Azerbaijani and Armenian borders – was undertaken by the 11th Army consisting of 4 infantry and 2.5 cavalry divisions even without its reserve capabilities. Ancillary attacks were directed from Sochi (the 31st infantry division of the 9th Army) and Vladikavkaz (troops of the Terek-Daghestani group of forces – the 98th brigade with additional supplies and Ossetian militia).

After the defeat of the Georgian forces at the frontier, General Odishelidze was removed from the office and replaced by General Kvinitadze. He moved all the existing forces closer to Tbilisi to prepare for a decisive battle at the outskirts of the

capital, as its hilly surroundings were helpful to defence.

Lack of forces caused the command to draw the entire contingent of the capital's garrison to the last infantryman (400 men) to fight alongside the field battalions and People's Guard; as well as security units, border guard and undereducated volunteers. The military school gave the army its "junker" company (160 infantrymen) and a newly enlisted battalion of about 300 sub-officers. Several units, such as two infantry regiments were urgently removed from the Turkish border, but they failed to arrive in time. The government only left a couple of battalions and local militia of about 5–6 thousand men for the Sukhumi sector, hoping that defending the positions in the coastal runway they would hold the invasion for a time.⁴⁵

The sources available today do not allow to precisely pinpoint the number of defenders of the capital, however, it is unlikely that their number could have exceeded 10 000 people. These forces, unfolding on three frontal districts, covered the capital from the south and the east in a 25-mile long front.

As for the 11th Army aiming at the capital, its number by the time of the events is defined by Soviet publications of the 1980s to have been over 40 thousand men.⁴⁶ Part of the forces stayed in Armenia and Azerbaijan to guard the "revolutionary order", but the main force and attacking units were located near Tbilisi. The Russians also held a significant advantage in terms of artillery.

The cold February days, the approaches to Tbilisi witnessed a last-ditch battle. On February 19 and 20, the Red charge in the Kojori and Tabakhmela area, slightly south of the city was repelled with short counterattacks. Thousands of Russian prisoners were taken, but the Georgians no longer had any potential to build on the success.

This is why, over the next few days, when the enemy restored a railway bridge blown up by the defenders at the border and brought in armoured trains and platforms with tanks (about 4 to 6 units), the Red Army renewed the charge. The very first serious attack on the left bank of the Mtkvari with the support of the tanks forced the defending People's Guardsmen to abandon the fortified positions and retreat. The Soviet cavalry broke forth to the north of Tbilisi and took over the railway connecting the capital with the west part of the country. The way was cleared shortly, but by the evening of February 24, the capital had been blocked from three sides. The government, therefore, decided to deliver the city, which decision, according to Giorgi Mazniashvili was met with controversial approval in the military circles.⁴⁷ The same night, both the army and the government's trains left the capital, leaving the city open for the arrival of the Red Army on February 25.

The Georgian army retreated in other sectors, too. Capture of the capital heavily affected the army morale and walkouts became common.⁴⁸ According to Aleksandre Sul Khanishvili's reports,⁴⁹ initially everyone was sure they would manage to take hold of the Surami range, which runs between Eastern and Western parts of Georgia,

"but on our way, observing our army dragging behind as an abandoned flock of sheep, I started to have doubts [...]. We have not known, in our centuries-old history, delivery to the enemy of our native land and so ignominiously at that; and it had all happened thanks to our wise government".⁵⁰

In early March, when troops of the Red Army, breaking through Abkhazia and mountain passes, reached Poti and Kutaisi, the war had already been lost. The great powers whose help the Georgian government had banked on did nothing.

The southwest did not show a better picture either. The Kemalists, whose main forces had remained near the Georgian borders after the war with Armenia, demanded from the Georgian government to give up the towns of Artvin and Ardahan, motivating their demand by necessity to defend local Muslims. The government complied, behind the public's back too. There were some in the cabinet who even vainly hoped to be able to push the Turks against the Russians.⁵¹ The former, however, did not linger, proceeding forward, and shortly reached Batumi and Akhaltsikhe.

The Georgian leadership realized that Turkish occupation of the area would jeopardize territorial integrity of the country, and in order to avoid the increasingly real threat of parcelling out the Georgian land, decided to leave everything to the Bolsheviks. In the negotiations of March 17–18, 1921, in Kutaisi, the Georgian side undertook to clear the way for the Soviet forces to Batumi, provided that Batumi district would remain within Georgia. The Bolsheviks, on the other hand, promised amnesty to men-at-arms and civil servants of the Republic of Georgia.⁵²

The Georgian leadership took an Italian steamboat from Batumi on March 18, while the Georgian forces still assembled in the seaside town and led by General Mazniashvili moved into the action with the Turks, pushing them away from the area (March 18–20). This was the last success of the armed forces of the first republic. After the Turks retreated, the Bolshevik army, which had been observing the developments, took over the town. However, several days before that, on March 16, Turkey and the RSFSR signed the Moscow treaty on friendship and brotherhood, according to which Turkey claimed a number of Transcaucasian districts, including those of Artvin and Ardahan.

Conclusions

After the coup in Petrograd in 1917 the process of separation of Transcaucasia from Russia was initiated, it lasted until April 1918, when Transcaucasian Democratic Federal Republic was established. However, already in late May Transcaucasian Federation broke up into the sovereign republics of Georgia, Azerbaijan and Armenia. The Georgian Social Democratic Party, having separated itself from the Russian Mensheviks, had come to power Georgia.

During this difficult period near the end of the First World War, the organizing the country's national armed forces was one of the central tasks for Georgian state. Consequently, already in the summer of 1918 the Georgian parliament passed its first legal acts on military duty and military service, statute on military administration, special law on organization of the regular army, etc. Apart from formation of the regular forces, political leadership of Georgia also developed its partisan organizations, namely, the People's Guard, that developed into second national military structure equipped with artillery, armoured trains, engineer units, etc.

The very existence of the special People's Guard as a separate structure besides army evoked additional difficulties, the Guard was not under command of the Defence Ministry, the issues of its cooperation with the regular army were not fully solved. It was commonly believed that the government paid considerably

more attention to the Guard. In general, the ruling Social Democratic circles were suspicious of the professional army officers and moreover so, those descended from nobility, as their majority did not share the Marxist ideology. Thus, a big portion of experienced military was left out of the National army. However, the formation of National Armed Forces was carried out, but the programme of military build-up was not fully completed due to lack of budget and other reasons.

In 1921, the regular army consisted of three infantry and one cavalry brigade, 5 light and 1 heavy artillery battalions, technical engineering corps, etc. The regular army also included the border guard and some naval forces. The People's Guard had both permanent and reserve units, which, in their turn, comprised 1 fully complemented battalion and 23 cadre battalions formed by district and regional headquarters. The People's Guard's cavalry consisted of one cavalry regiment, artillery the Guard comprised a brigade of three battalions. Several educational institutions were established in order to prepare officers. Georgian army waged the war at the Black Sea coast, in Abkhazia, Southern Georgia, Southern Ossetia, on borders with Armenia and Azerbaijan. However, the Georgian army could not endure the most serious examination, the war with the Soviet Russia in 1921. The article deals with the prehistory of this war, its course and results that unfortunately led to the fall of the First Georgian Republic.

REFERENCES AND NOTES

- ¹ GEORGIJ KVINITADZE. *Moi vospominanija v gody nezavisimosti Gruzii. 1917–1921*. Parizh 1985, s. 20–22; GEORGI MAZNIASHVILI. *Memoirs, 1917–1927*. Tbilisi 1927, p. 14 (in Georgian); VALERIAN TEVZADZE. *Notes of a Georgian officer*. Ed. Otar Zhordania. Tbilisi 1990, p. 18 (in Georgian).
- ² Giorgi Mazniashvili (1870–1937) – Lieutenant Colonel of the Russian Imperial Army and General of Georgian Army. Participated in the Russian–Japanese War and the First World War, and

since 1918 – in wars and armed conflicts of the Georgian Republic. In the battle for Tbilisi, he commanded the central defense sector. After Sovietization of Georgia, Mazniashvili was appointed division commander of the newly created Georgian Red Army, but was soon transferred to the position of infantry inspector. In 1923, he was arrested on charges of preparing an uprising, but was released two years later and allowed to travel abroad. For some time, he lived in France, then returned to his homeland, and having no other means of life, engaged in peasant labour in his village. The author of memories of the events in Georgia in 1917–1925. In the years of the “Great Terror” in the USSR, Georgi Mazniashvili was shot by punitive organs.

³ MAZNIASHVILI, *Memoirs, 1917–1927*, p. 15.

⁴ MAMIJA ORAHELASHVILI. *Zakavkazskie bol'shevistskie organizacii v 1917 godu*. Tiflis 1927, s. 51.

⁵ George Kvinitadze (1874–1970) – Major-General (1917). Member of the Russian–Japanese War and the First World War. In 1918–1921 served in the armed forces of Transcaucasia and the Georgian Democratic Republic. One of the organizers of the Georgian army. He was an assistant (adviser) to the Minister of War of the Transcaucasian Republic, and then of the Georgian Republic. He served as Commander-in-Chief of the Caucasian Front and was twice appointed Commander-in-Chief of the Georgian forces, in charge of the Tbilisi Military School. After Sovietization of Georgia in 1921, he lived in France. In 1922, Georgy Kvinitadze wrote memoirs dedicated to the brief period of Georgia's independent existence in 1917–1921. The book first saw the light in Paris in 1985.

⁶ KVINITADZE, *Moi vospominanija v gody nezavisimosti Gruzii*, s. 46–47.

⁷ Ilya Odishelidze (1865–after 1924) – Russian and Georgian military commander, lieutenant-general (1914). He joined the service in 1886. Participant of the Russian–Japanese War and the First World War. In 1912–1914 held a post of Samarkand military governor. At the fronts of the World War I was the chief of staff of the army, then commanded the army corps and armies. From October 1917 to February 1918, Ilya Odishelidze was the commander of the Caucasian army. Then – the assistant military minister of the Transcaucasian Republic, but in April he was removed from the office at the request of representatives of Armenia, who accused the general of nationalism. From 1919, Odishelidze occupied the highest command posts in the Georgian army. From the autumn of 1920 until mid-February of 1921 he was the commander-in-chief of the Georgian troops. One of the organizers of the army of the first Georgian Republic. After Sovietization of Georgia, he lived in exile. Apparently, he died in Istanbul.

⁸ *Doklad generala Odishelidze: «Kak rodilas' gruzinskaja armija»*, 03.02.1919. National Archives of Georgia, Central Historical Archive, Tbilisi (further – NAG), 1869-4-8, p. 4^a.

⁹ KVINITADZE, *Moi vospominanija v gody nezavisimosti Gruzii*, s. 39.

¹⁰ FIRUZ KAZEMZADEH. *The struggle for Transcaucasia (1917–1921)*. New York 1951, pp. 85–86.

¹¹ ZURAB AVALOV. *Nezavisimost' Gruzii v mezhdunarodnoj politike. 1918–1921 gg. Vospominanija. Očerki*. Parizh 1924, s. 31.

¹² KVINITADZE, *Moi vospominanija v gody nezavisimosti Gruzii*, s. 27–28.

¹³ TEVZADZE, *Notes of a Georgian officer*, pp. 28–29.

¹⁴ DAVID VACHNADZE. *Georgian national roots and Russian Bolshevism*. Tbilisi 2004, p. 61 (in Georgian).

¹⁵ VIKTOR NOZADZE. *For the Restoration of Georgia. The struggle for Meskheta*. Tbilisi 1989, pp. 48–49 (in Georgian).

¹⁶ NAG, 1836-1-412, pp. 10, 30.

¹⁷ KVINITADZE, *Moi vospominanija v gody nezavisimosti Gruzii*, s. 32, 77.

¹⁸ Valerian Tevzadze (1894–1985) – Colonel. During the First World War he served in the Russian army, since 1918 – in the Georgian army. After Sovietization of Georgia emigrated to the West and, together with a group of Georgian officers, joined the Polish army. In 1939, in the battles for

Warsaw, he commanded the northern defensive sector of the city. Later he was the chief of staff of the 7th Infantry Division of the Army Krajowa. After the Second World War, he lived in Poland under an alien name. His memoirs – “The Road Travelled” – Valerian Tevzadze wrote in Polish. The Georgian translation of his memoirs – performed by his friend Tevzadze, former Georgian junker and Polish officer Nikoloz Matikashvili – was first published in Paris in 1988.

- ¹⁹ TEVZADZE, Notes of a Georgian officer, pp. 25–26.
- ²⁰ Collection of legal acts of the Georgian Democratic Republic, 1918–1921. Tbilisi 1990, pp. 56–58 (in Georgian).
- ²¹ NAG, 1861-1-243, pp. 1–3.
- ²² Alexandre Zakariadze (1884–1957) – General (1919). He graduated from the Tiflis Infantry School (1903). Member of the Russian–Japanese and First World Wars. In 1918–1921 he served in the Georgian army. One of the organizers of the armed forces of the Republic, chief of the general staff (1919–1921). In the years 1922–1939. served in the Polish army. Division General (1927). Participated in the Polish–German war of 1939. Alexandre Zakariadze – author of memoirs: “Democratic Republic of Georgia – 1917–1921”. He died and was buried in France.
- ²³ TEVZADZE, Notes of a Georgian officer, p. 37.
- ²⁴ MAZNIASHVILI, Memoirs, 1917–1927, pp. 148–149.
- ²⁵ Collection of legal acts of the Georgian Democratic Republic, pp. 16–17.
- ²⁶ KVINITADZE, *Moi vospominanija v gody nezavisimosti Gruzii*, s. 76. (See also: VACHNADZE, *Georgian national roots and Russian Bolshevism*, pp. 61–62.)
- ²⁷ TEVZADZE, Notes of a Georgian officer, p. 51.
- ²⁸ Gruzija. *Dannye o vooruzhennyh silah* (po sostojaniju k 1 janvarja 1921 g.). Moskva 1921, s. 7–9.
- ²⁹ Georgians had only two damaged tanks – English Mk V. In the war of 1921 they were not used (DIMITRI SILAKADZE. *The Armaments of Forces and peoples Guards of the first Republic of Georgia*. Tbilisi 2017, pp. 45, 47, 49 (in Georgian)).
- ³⁰ N. GELOVANI. *The Air Force in Georgia in 1918–1921*. In: «Mkhedari», *Military History Magazine of the Ministry of Defense of Georgia* 1994, No. 1–4, p. 48 (in Georgian).
- ³¹ Gruzija. *Dannye o vooruzhennyh silah*, s. 18.
- ³² ALEXANDRE ZAKARIADZE. *The Georgian Democratic Republic in 1918–1921*. In: “Mkhedari” 1994, No. 1–4, p. 58.
- ³³ Gruzija. *Dannye o vooruzhennyh silah*, s. 8.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 15.
- ³⁵ KVINITADZE, *Moi vospominanija v gody nezavisimosti Gruzii*, s. 149.
- ³⁶ Gruzija. *Dannye o vooruzhennyh silah*, s. 13–14.
- ³⁷ TEVZADZE, Notes of a Georgian officer, p. 38.
- ³⁸ KVINITADZE, *Moi vospominanija v gody nezavisimosti Gruzii*, s. 176–178.
- ³⁹ *Okkupacija i faktičeskaja aneksija Gruzii / dokumenty i materialy*. Tbilisi 1990, s. 75.
- ⁴⁰ The Kemalists – participants of the revolutionary movement for the revival of Turkey, led by the national leader Mustafa Kemal (Atatürk).
- ⁴¹ As it turned out later, much of what the troops needed was at the Russian military depots that remained in Georgia. However, the authorities of the republic for two and a half years of independence had not bothered to conduct a detailed accounting of this property.
- ⁴² Doklad generala Odishelidze: «O merah po podnjatiju boesposobnosti nashih vooruzhennyh sil i po podgotovke k vozmožnym v budushhem voennym oslozhenijam», 03.01.1921. NAG, 1969-4-10, pp. 5–8.
- ⁴³ KVINITADZE, *Moi vospominanija v gody nezavisimosti Gruzii*, s. 275.

- ⁴⁴ ARNOLD KADDISHHEV. Intervencija i grazhdanskaja vojna v Zakavkaz'e. Voennoe izdatel'stvo MO SSSR. Moskva 1960, s. 369.
- ⁴⁵ KVINITADZE, Moi vospominanija v gody nezavisimosti Gruzii, s. 275; ZAKARIADZE, The Georgian Democratic Republic in 1918–1921, p. 65.
- ⁴⁶ Grazhdanskaja vojna i voennaja intervencija v SSSR. Jenciklopedija. Moskva 1983, s. 585; Grazhdanskaja vojna v SSSR. T. II. Moskva 1986, s. 348; Voennyj jenciklopedičeskij slovar', izd. 2–e. Moskva 1986, s. 741.
- ⁴⁷ MAZNIASHVILI, Memoirs, 1917–1927, p. 172–175.
- ⁴⁸ GIVI GHAMBASHIDZE. Days of War. Memories about Russia–Georgia War of 1921. Tbilisi 2017, p. 48 (in Georgian); KVINITADZE, Moi vospominanija v gody nezavisimosti Gruzii, s. 297; MAZNIASHVILI, Memoirs, 1917–1927, p. 184.
- ⁴⁹ Alexandre Sul Khanishvili (1895–1990) – a military leader, an active participant in the national liberation movement in Georgia. In 1921, he served in the Guards cavalry. During 1922–1924 – in the insurgency and partisan movement as part of the group of Colonel Kayhosro Cholokashvili, with whom he went abroad after the defeat of the anti-Soviet uprising in 1924. He lived in France, then in the USA. Shortly before his death he returned to his homeland. Alexander Sul Khanishvili is the author of memories of the events in Georgia in 1921–1924.
- ⁵⁰ ALEXANDRE SULKHANISHVILI. Reminiscences on the detachment of “sworn men”. Tbilisi 2007, pp. 68, 70 (in Georgian).
- ⁵¹ KVINITADZE, Moi vospominanija v gody nezavisimosti Gruzii, s. 277.
- ⁵² KAZEMZADEH, The struggle for Transcaucasia (1917–1921), p. 404; The Struggle for Batumi. March 18–20, 1921. Ed. Malkhaz Macaberidze. Tbilisi 2011, pp. 110–119 (in Georgian).

KOPSAVILKUMS

Pēc 1917. gada apvērsuma Petrogradā sākās Aizkaukāza atdalīšanās no Krievijas, process noslēdzās 1918. gada aprīlī ar neatkarīgās Aizkaukāza Federatīvās Republikas nodibināšanu. Tomēr jau maija beigās Aizkaukāza Federācija sadalījās, izveidojot suverēnās republikas – Gruzijas, Azerbaidžānas un Armēnijas Republiku. Gruzijā pie varas nāca Gruzijas Sociāldemokrātiskā partija, kas bija organizatoriski atšķēlusies no Krievijas meņševikiem.

Šajā sarežģītajā laika posmā, kas sakrita ar Pirmā pasaules kara noslēgumu, viens no Gruzijas galvenajiem uzdevumiem bija izveidot nacionālo armiju. Tāpēc jau 1918. gada vasarā parlaments pieņēma pirmos likumdošanas aktus par karaklausību, militāro dienestu, militāro pārvaldi, speciālu likumu par regulārās armijas izveidošanu u. c.

Paralēli regulārā karaspēka veidošanai Gruzijas sociāldemokrātiskā valdība uz īpaša likuma pamata sāka izvērst savas partijas bruņotos formējumus – Tautas gvardi, kas pārvērtās par otru valsts militāro struktūru ar savu artilēriju, bruņuvilcieniem, inženieru spēkiem u. tml.

Atsevišķas Tautas gvardes pastāvēšana paralēli armijai radīja grūtības bruņotajiem spēkiem; gvarde nebija pakļauta Kara ministrijai, bet tās sadarbības jautājumi ar regulāro armiju kara laikā nebija pietiekami neregulēti. Bez tam tika uzskatīts, ka valdība lielāku uzmanību velta tieši gvardei. Kopumā valdošās sociāldemokrātiskās partijas vadība neuzticīgi izturējās pret kadru virsniekiem, kuru Gruzijā bija pietiekami daudz (īpaši muižnieku izcelsmes), jo viņu vairākums neatbalstīja marksistisko ideoloģiju. Tieši tādēļ daudzi pieredzējuši speciālisti netika iesaistīti nacionālās armijas celtniecībā. Tomēr

bruņotie spēki tika izveidoti, kaut arī finanšu trūkuma un citu iemeslu dēļ militārās celtniecības programma netika īstenota pilnībā.

1921. gadā regulārajā armijā bija trīs kājnieku un viena kavalērijas brigāde, pieci vieglās un viens smagās artilērijas divizionis, militāri tehniskās daļas u. c. Bez tam Kara ministrijas pakļautībā bija robežapsardzes spēki un neliela jūras kara flote. Tautas gvardē ietilpa viens pilnvērtīgi nokomplektēts bataljons un 23 rezerves bataljoni, kas bija veidoti pēc teritoriālā principa. Gvardes kavalērija ietvēra jātnieku pulku, artilērija – brigādi no trim artilērijas divizioniem. Virsnieku un apakšvirsnieku sagatavošanai darbojās militārās mācību iestādes.

Gruzijas bruņotie spēki no 1918. līdz 1920. gadam īstenoja karadarbību Abhāzijas, Melnās jūras piekrastes ziemeļaustrumu daļā, Dienvidgruzijas, Dienvidosētijas teritorijā, uz robežas ar Armēniju un Azerbaidžānu un citviet. Tomēr visnopietnākais pārbaudījums, ko Gruzijas armija neizturēja, bija karš ar Padomju Krieviju 1921. gadā. Rakstā apskatīta šī kara priekšvēsture, norise un rezultāti, kas noveda pie Pirmās Gruzijas Republikas krišanas.

European Dimension in Latvia's Independence Movement (1988–1991)

Latvijas neatkarības kustības Eiropas dimensija (1988–1991)¹

Jānis Taurēns

Associate Professor of the Faculty of History and Philosophy of the University of Latvia

Aspazijas Street 5, Rīga, LV-1050

E-mail: janis.taurens@lu.lv

Accession of Latvia into the European Union and its successful functioning in this unique international organisation has created new themes for historical research. The concept and idea of Europe should be studied as a historical issue during different periods of Latvia's complicated and difficult history. The period of the movement for national independence (1988–1991) or the so called "Third Awakening" laid foundations for the modernization and westernization of Latvia. European integration is one of the most important aspects of westernization. The current article is devoted to foreign policy and value aspects of Latvia's Europeanization during the Third Awakening. Therefore, by analysing the existing sources of history new aspects can be identified.

Keywords: Europe, Latvia, independence movement, foreign policy, values.

Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā un tās sekmīgā darbība šajā organizācijā ir radījusi jaunas izpētes problēmas vēsturē. Eiropas idejas koncepts ir jāpēta kā vēstures problēma dažādos Latvijas sarežģītās un smagās vēstures periodos. Latvijas nacionālās neatkarības kustības atjaunošanas periods, kas pazīstams ar nosaukumu Trešā atmoda, lika pamatus Latvijas modernizācijai un vesternizācijai. Integrācija Eiropā ir viens no visnozīmīgākajiem vesternizācijas aspektiem. Raksts veltīts Latvijas eiropēizācijas ārpolitiskajiem un vērtību aspektiem Trešās atmodas laikā.

Atslēgvārdi: Eiropa, Latvija, neatkarības kustība, ārpolitika, vērtības.

There are several spheres where to look for the European idea in Latvia during the Third Awakening. Therefore, by analysing the existing sources of history, it is possible to identify new aspects. First of all, it is the field of foreign policy and international relations. Was Europe and the West a natural choice for the new Baltic foreign

policy direction? Or was it the only way to reject the historically enforced Eastern orientation? How serious was the support from European powers and the emerging European Union? Assuming that foreign policy was the most important sphere in Latvia's policies where Europe played the decisive role, it is necessary to ask, whether there were another fields. Did the concept of Europe play any significant role in economic ideas and domestic policy? Was it important for development of national culture and system of values?

The basic principles of foreign policy of Latvia during the national liberation movement

The political objectives of the Popular Front of Latvia (PFL) and later those of the Supreme Council and the government evolved depending on the central political objective of these bodies. In 1988–1989, the political goal of the Popular Front was connected with the concept of sovereignty. Initially, it was expressed in demand for political, economic, cultural and linguistic autonomy of Latvia within the USSR. But already on May 31, 1989, the Board of the PFL declared full statehood of Latvia as its final objective. Its manifesto offered discussion in all chapters of the PFL about “*joining of the Popular Front of Latvia into “struggle for full political and economic independence”*”.² The Second Congress of the PFL in October 8, 1989, declared a full independent statehood as the objective of the Popular Front. Daina Bleiere wrote that “*The most heated discussions were not about the necessity of independence, but rather about the correct path towards it*”.³ The majority of the delegates supported the path that allowed to conquer the system from within. The so-called parliamentary path made it “*necessary to win the local councils’*

and Supreme Council elections”.⁴ Actually, only this path as alternative to more “*revolutionary*” ways discussed in the congress of the PFL was able to invoke Western support.

Independence of Latvia and the other Baltic states initially was understood (both by elites and international community) as close cooperation with a democratic and free-market-oriented Soviet Union (the so-called concept of “*Finlandization*”). Historian of international relations Edijs Bošs underlines that in the period from 1988 to 1991 this concept evolved from the idea about

“Warsaw pact type military alliance relationship with Moscow, later envisioned “Finnish model”, later Baltic leaders talked about an Austrian style neutrality and finally came to the concept about participation in “European security system”. This evolution reflected “gradual Baltic departure from the logic of accommodation with Russia””.⁵

However, the reaction of international community was reticent. Again and again, the US and European governments warned the Baltic states that the achievement of their independence depended on the good will of the declining Soviet Union's leadership and negotiations with Moscow.

The plan for regaining of Latvia's statehood required the emerging national foreign policy to develop into different directions. Programme of reestablishment of statehood demanded to develop several directions of the emerging foreign policy. They included Baltic cooperation, taking into account very similar position and history of the Baltic nations. Baltic diplomacy attempted to exploit Russian democratic movement and its leader, the later Russian President Boris Yeltsin (1931–2007) as a counterbalance to the Gorbachev's Kremlin. Yeltsin's support was actually very

important in critical moments for independence movement,⁶ but the Baltic states had to understand that Baltic question were also a card in Yeltsin's own game. Baltic nations also developed tactics of growing demands in their relations with the central authorities in Moscow. The West, which was considered a whole and united community, was of particular significance to the Baltic diplomacy. Working in this direction, it was important to overcome stereotypes: the Western trend to give priority to stability and the survival of Gorbachev's regime and to treat the Baltic problem as an issue of secondary importance. It was necessary to establish relations with Western governments, parliaments and mass media in order to revive the Baltic question, remind of and underline the legitimacy of the Baltic demands, and prove that the statehood of the Baltic nations was a realistic goal, overcoming the widespread scepticism in this regard.

Latvian journalist Pauls Raudseps wrote that American support was especially important for the restoration of the Baltic statehood. He drew the readers' attention to the way the Baltic question was treated in politicians' memoirs. The 41st President of the USA (1989–1993) George H. W. Bush dedicated a significant part of his memoirs "The World Transformed" to the Baltic issue.⁷ In contrast, the British Prime Minister (1979–1990) Margaret Thatcher (1925–2013) in her memoirs "The Downing Street Years" mentioned the Baltic states in three episodes only. Raudseps suggested that Bush was forced to support Baltic independence: "*support for the Baltic nations in the Congress and open discussion on foreign policy characteristic for the US political system, was the securest guarantee "for not forgetting Baltic independence movement"*".⁸ However, the role of Europe should not be underestimated. It mainly manifested itself through the policy of individual European powers rather

than European institutions. Germany and the United Kingdom played a particularly significant role among the major European powers. The Nordic countries, especially Sweden and Denmark demonstrated a great interest in solving the Baltic issue.

Attitude of different states

The attitude of different nations varied significantly. Already in 1989, the Swedish Foreign Ministry in a special analytical document drew the conclusion that the Baltic statehood was beyond the "realm of reality". "A special status within the USSR" was considered a maximum possible achievement for the Baltic states.⁹ However, in 1989 Sweden established a consular office in Riga. It was close to a *de facto* embassy of Sweden. Lars Peters Freden was appointed as a representative of Sweden to Latvia.¹⁰ His memoirs serve as a significant source of the Swedish diplomacy regarding the Baltic question, and also offer an interesting outsider's perspective on the process of the restoration of Baltic independence. The Baltic people highly valued the support of the Swedish public voiced in regular Monday pro-Baltic rallies. Latvian exile activist from Sweden Atis Lejiņš points out four projects that were important for the Latvian independence movement and supported by the Swedish government: the establishment of a diplomatic office in Riga and Information Offices of the Baltic States in Stockholm, radio broadcast in Latvian and election campaign training provided for the Popular Front staff.¹¹

The Foreign Minister of Denmark at the time, Uffe Elleman Jensen, describes the attitude of his own country and Iceland as even more favourable toward Baltic independence. He mentioned the protocols of cooperation between the government of Denmark and the Baltic governments

in February of 1991.¹² Actually, they were close to the diplomatic recognition *de facto*.

Germany's approach towards the process of the restoration of the Baltic statehood has been estimated as cautious. It was dictated by the delicate situation regarding the German unification process and the necessity to avoid countermeasures taken by the Soviet Union.

Anxiety was widespread in the Baltic states due to concerns that the Western states would make secret concessions on the Baltic issue in return for a favourable attitude on behalf of the USSR regarding the solution of the German problem. German historian Kristina Readman indicated that the attitude of Chancellor (1982–1998) Helmut Kohl's (1930–2017) government should be described as following the principle of the "USSR first". This standpoint was maintained even after the bloodshed in Vilnius and Riga in January of 1991. The Foreign Minister Hans-Dietrich Genscher (1927–2016), while condemning the tragic events, pledged to continue supporting the "Soviet people". In a conversation with Lithuanian Prime Minister Kazimira Prunskiene, Kohl emphasized that the Baltic nations should continue following the policy of a hundred little steps. In the talks held in mid-February with Latvian Prime Minister Ivars Godmanis, Kohl continued to use the old formula:

*"Germany is strongly committed to supporting the advancement of Baltic sovereignty, which would be achieved by means of political and economic negotiation in the framework of Baltic–USSR relations."*¹³

Baltic states felt that they deserved more progress and clear Western steps towards international recognition of their independence without a sanction of Moscow.

However, after the failed August 1991 coup in Moscow, Genscher supported

prompt recognition of the Baltic states.¹⁴ The disappointment of the Baltic nations caused by the reticent attitude of Germany was also noticed by the first German ambassador to Latvia Count Hagen von Lambsdorf. He wrote that even bloodshed could do nothing to alter this attitude and justified it by referring to the presence of "hundreds of thousands" of Soviet soldiers on the German land.¹⁵

Following the Independence Declaration on May 4, 1990, the Chairman of the Supreme Council Anatolijs Gorbunovs sent the world leaders the manifesto adopted by the Parliament, informing them about this turn of events and seeking their support. Among other things, the document stressed that the independence restoration of the democratic Baltic states, Latvia included, was in line with the democratization trend in Eastern Europe, as well as the security interests of all the European states.¹⁶ The answers received from European politicians encouraged Latvia to launch negotiations with Moscow. Margaret Thatcher recalled her declaration made in the House of Commons on March 27, in which she recognized the legitimacy of the will of the Latvian nation to determine its own destiny. However, she emphasized: *"actually there is no doubt, that actual and lasting independence of the Baltic nations will depend on a treaty with the USSR"*. She also expressed a hope that the Baltic negotiations with Moscow in the nearest future would lead to a result acceptable for all sides.¹⁷ Later in her memoirs she was forced to recognize the mistakes made by the West at that particular time: we

"in the West overestimated the degree to which a Soviet empire [...], an empire constructed and bound together by force – could survive the onset of political liberty. Perhaps we too much listened to the diplomats and Western experts and too little to the emigres".¹⁸

Thatcher, as well as other Western leaders were anxious about the risk of a coup and violence in the USSR. She maintained that she did not doubt the inevitability of the Baltic independence: the question was not if, but when it would be obtained. The political situation in Lithuania, especially in spring of 1990 and its dangerous relations with the Kremlin were of a particular concern to the British.¹⁹

Denmark's Prime Minister Poul Schlüter answered in a less cold and formal manner. While underlining the necessity to negotiate with Moscow, he also expressed understanding of the Baltic aspirations.²⁰ Latvian diplomat and politician Sandra Kalniete optimistically noted four important standpoints in his letter: a strong international support for Latvia, the equality between the USSR and the Baltic states as negotiation partners, the need to achieve results favourable for both sides and, last but not least, the belief that the Baltic independence should become a reality.²¹ However, in fact all the above-mentioned aspects can also be traced in Thatcher's letter. On September 20, the Office of German Chancellor Kohl wrote to the Chairman of the World Association of Free Latvians Gunārs Meierovics (1920–2007) that Western Germany supported the rights of the Baltic nations to independence. The authors of the letter, however, admonished that it was impossible to achieve the independence of Latvia by means of unilateral declarations, but only as a result of a peaceful and negotiated process, resulting in solutions acceptable to all participants.²²

Role of the European collective institutions

The European institutions did not play any particular role in the process of the

restoration of the Baltic statehood. It is well known that the European Commission decided to recognize the independence of the Baltic states as early as on August 27, 1991. However, before that, the future EU did not play any significant role. Historian Eduards Bruno Deksnis states that, as a rule, 12 member states of the European Community limited their role to issuing appeals to the Baltic states to remain patient, which, in fact, was indeed the best possible advice to give to the political forces of the Baltic nations. He reminds that Maastricht Treaty on the formation of the European Union was signed after the international recognition of the Baltic states, and that until then the EEC mainly functioned as a framework for solving economic and trade problems.²³

In the programmatic documents of the Popular Front of Latvia, the membership in the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE) was seen as a fundamental objective, or even more so, as the first step towards further international recognition. The process of the foundation of the CSCE had an immense importance for Baltic exile organizations from its very start. Later, in the first half of the 1970s they tried to prevent the recognition of Soviet post-war borders in the final document of the Helsinki process.²⁴ They also attempted to draw the attention of the international community to the status of the Baltic nations, as well as to the violations of human rights in the occupied Baltic states.²⁵

The expulsion of the Baltic delegations from the plenary meeting of the CSCE in Paris on November 19, 1990, evoked a diplomatic scandal. The Baltic diplomacy had hoped to achieve some kind of a breaking point in this international conference. Gorbachev insisted that the Baltic delegations could participate in the conference only as a part of the Soviet delegation,

and threatened to leave the conference, if this demand was not met. In an attempt to solve the problem, France as a host of the conference offered a compromise by placing the Baltic delegations in a lodge for guests. Historian and diplomat Jānis Ritenis (1925–2007) in his monograph suggested that the incident in fact turned into a triumph for the Baltic delegations. Their press conference was attended by an unprecedented number of journalists, including the representatives of the world's leading media. The reception hosted by the Latvian delegation on the occasion of the national Independence Day on November 18 also became very popular among diplomats, even the Prime Ministers of Denmark and Iceland, as well as Foreign Ministers of Austria, Poland and Hungary attended the event.²⁶

Another international institution, which was significant to Latvia at that time was the Parliamentary Assembly of the Council of Europe. In this institution, Latvian diplomats and Latvian activists in exile had to explain the origins of the Baltic issue from its very roots, i.e. the German–Soviet secret agreements and the illegitimacy of the Soviet regime in the Baltics.

However, the European dimension was very seldom mentioned in the official documents of the Popular Front and the Supreme Council. One of such rare documents was the Independence Declaration of May 4, 1990, which addressed the issue of international rights, human rights included, and referred to Latvia's membership in the League of Nations during the pre-war period.²⁷

The PFL leaders used to mention the concept of Europe in the context of the idea of a united and free Europe, which they insisted was impossible without the freedom of the Baltic nations. The Chairman of the PFL Dainis Īvāns wrote that *“the Baltic independence plus democracy in Russia, plus*

the sovereinisation of the nations of the Russian empire “was the only possible way for a new Europe to emerge””.²⁸ S. Kalniete in her memoirs emphasized that the return of the Baltic nations to Europe was necessary also for Europe itself, for its stability and future.²⁹ The Baltic diplomacy insisted that the Baltic issue was the only problem created by the Second World War that had remained unsolved.

Describing the Western (Europe is not singled out) attitude, historian Daina Bleiere expressed disappointment with the fact that attitude of the West was not very positive; the Western countries supported Gorbachev and believed that the most important issues (the reduction of nuclear arms and the creation of a new international security order) had to be solved first. They also were afraid that the secession of the Baltic states could lead to a rapid disintegration of the USSR and trigger *“violence and civil war in many regions of the crumbling empire”*.³⁰ However, Western politicians were forced to offer as minimum moral, if not material and political support.³¹ Ironically, American author Raimond Garthoff suggested that non-violent fight of the Baltic nations was much more dangerous for the integrity of the Soviet Union than the violent developments in the republics of Northern Caucasus.³² S. Kalniete also indicated that if not for the public pressure, the Western politicians would have easily left the Baltic states under the Soviet regime, preferring first to solve the “more significant” German and disarmament issues. The Baltic states were forced to realize the policy of “creeping recognition” in order to expand the circle of those supporting their independence and improve the level of academic, political and diplomatic contacts: *“we were able to enforce Baltic issue”* to Western governments and achieve its inclusion in to agenda of international relations.³³

Europe and economic issues

The Popular Front of Latvia did not have a sophisticated economic program. The main task was to disconnect Latvia's economy from the declining Soviet economic system. It was necessary to "*demolish old system of planned economy and restore the social justice and to renew respect for private property*".³⁴

Such metaphors as "a little life-boat to leave a sinking liner" were popular to describe the process. This process inevitably caused a decline in production and life standards. Historians Artis Pabriks and Aldis Purs used another metaphor, when they wrote that

"Latvian economy was a cog within a larger Soviet machine – the cog could not work on its own. [...] The machine to continue the analogy, had not been oiled in decades".³⁵

Regarding the foreign trade, the economists of the PFL hoped that Latvia would manage to sell its best products to the West and a little amount of Latvia's exports would be absorbed by the huge Eastern market.³⁶

Europe was considered a paragon, the Scandinavian countries were especially admired in Latvia for their economic achievements. There was a strong feeling that Soviet occupation prevented Latvia from achieving the level of Scandinavian welfare. Exile Latvian economist Juris Viksniņš argued that if Marshall plan aid had been available "*at least Finnish income levels would have been reached*".³⁷ The Swedish socialism was seen as an alternative for the brutal and ineffective Soviet communism. The understanding of the huge gap between Latvia and Scandinavia came only later. However, in 1990, the correspondent of British newspaper "The Guardian" in Latvia, Mr. Jonathan

Steele remarked that all kinds of socialism including "Swedish model" had already become unpopular in this country.³⁸

Deputy of the Supreme Council Edmunds Krastiņš writes that he was able to find just a single book about the market economy in the State Library in 1990. Initially, the economic thinking of the Popular Front was in the stage of "democratic socialism", however, the contacts with the West helped to improve the situation. Already in 1990, the PFL in its election programme accentuated market economy, private property, national currency. E. Krastiņš indicated that even the best economist of the world did not have a plan for transition from a centralized economy to a market economy.³⁹ However, full economic reforms became possible only after full restoration of independence with the assistance of the World Bank, International Monetary Fund and Western governments.⁴⁰

Economist Uldis Osis wrote that Latvian government was practically forced to abandon ideas about economic "Finlandization" and cooperation with Moscow, and turn to contacts with the West, initially with the think tanks and research centres.⁴¹

We may assume that Europe and the West in general were seen as an ideal in terms of living standards, but there was no clarity about how to achieve them.

European values

Lately there is a trend to underline the dominance of European values in Latvia at that time. Philosopher Maija Kūle wrote that the European values of freedom, human rights, rationalism, non-violence, welfare, solidarity and humanism in combination with the steps to achieve national liberation secured a balanced and safe transition to independence and

democracy.⁴² Aforementioned values of European liberalism prevented formation of violent nationalist ideology or anarchist populism.⁴³ Philosopher Pēteris Laķis (1952–2003) also wrote that the political, not the economic reasons were the cause for the crisis of Soviet power and secured a success of new forces in politics. P. Laķis also underlined close connection between democratisation and liberalization and idea of national independence. Movement for national self-determination represented a democratic idea.⁴⁴

Negative attitude towards Soviet was, of course, the reason for seeking sanctuary in European values. A. Pabriks and A. Pūrs argued that *“The attitude of Latvians and Balts at large can be described as a social and psychological rejection of everything Russian and consequently, everything Soviet”*.⁴⁵

The former Prime Minister of Sweden Carl Bildt saw the legal and non-violent way of the Baltic nations towards their independence as a factor that evoked positive attitude from the part of international community and a criterion of their belonging to Europe and the Western world: *“in close contact with Russian democrats [...] they fought a legal, moral and political battle that was as effective as it was nonviolent”*.⁴⁶ Some authors, however, were sceptical. British journalist and historian Anathol von Lieven wrote that many aspects of the Baltic national revolutions in the modern Europe were seen as archaic. They were oriented towards traditionalism and romanticism, some of the revived traditions even risked to alienate the Baltic states from contemporary Europe.⁴⁷

The President of Latvia Academy of Sciences Jānis Stradiņš laid a particular emphasis on the cultural identity that Latvia shared with Europe. He underlined that the sophisticated and decadent Europe needed Latvia because of its culture, not because of its scarce natural resources or

very limited domestic market. Our unique values could probably attract the interest of Europe and change its cosmopolitan uniformity, he wrote in 1990. Such approach was not very flattering for Europe. With frustration, J. Stradiņš also admitted that the ideas of nationalism were not dominant in Europe: *“representatives of culture treat them with caution”*.⁴⁸ J. Stradiņš very clearly declared the European trend as a dominating one in Latvia's national choice, not only in the field of its foreign policy. Europe was considered as the lost home, to which Latvians had to return, at the same time considering Latvia's possible contribution to Europe.⁴⁹ The discourse of returning home was influential throughout the entire period until admission of Latvia to the NATO and European Union. Sandra Kalniete even in 2016 wrote that return of Latvia to Europe was like *“return of a family under the auspices of the clan”*.⁵⁰ She continues to use classical metaphors: *“Our dreams and hopes were Europe that will welcome us as lost sons and daughters.”*⁵¹ Of course, there were obstacles and disappointments in this path to the lost home. Baltic politicians also used to underline the differences from the Eastern values, present even during the previous centuries. Lennart Meri in 1993 indicated: Estonia for centuries had been the Eastern frontier of European legal system, and had accepted refugees – political and religious dissidents from Russia.⁵²

Dr. Olga Procevska in her compelling doctoral dissertation analysed public discourses of Latvian intellectuals during the national awakening. She underlines key concepts used in public discourses, for example, the concepts of democracy and civilisation. The key ideas also include the concept of returning to Europe, to community of free democratic countries. The image of Europe, however, was somewhat mythical, the refection of Europe was one-sided and too idealistic. Latvian intellectuals could

not accept the criticism of European media against the minority policy in the new situation in Latvia.⁵³

Conclusions

The movement for restoration of Latvia's independence, or the so-called „Third National Awakening” from 1988 to 1991 led also to restoration of democracy, free market economy and reintegration into modern Western culture.

The objective of the paper is to explore the European dimension as a factor both in international and domestic aspects during the National Awakening movement. The method of the research is traditional historical narrative. The research is based on comparative analysis of archival and published documents, memoirs of Latvian and foreign politicians, contemporary press and history literature.

From the international aspect, European powers like the USA were foreign policy partners of Latvia and the other Baltic states. They expected support from European states in reestablishment of national statehood. Latvia along with the other Baltic states tried to establish diplomatic contacts with governments and to influence public opinion of European countries. The role of the emerging united Europe – future EU – was not paramount, but neither was it inconsequential. The position of the European states differed from country to country, but generally they all were favourably disposed towards the Baltic nations. It is necessary to emphasize that the practical policy of European governments fell short of expectations of the Baltic states, evoking disappointment and bitterness.

Germany, Nordic countries, France, United Kingdom were among the most significant eventual partners. Sweden was the first country that established diplomatic mission in the Baltic states. Several episodes were also linked with the common European organizations, including CSCE, Council of Europe and, last but not least, EEC. Excluding of Baltic delegations from the CSCE summit in Paris (1990) led to major international publicity.

In domestic aspect, Europe in Latvia was considered as the example for future political and socio-economic development. The concept of “Europe” was closely linked with discourse about “the West”, “democracy”, “high living standards”, definite system of values. Scandinavian countries were considered as positive model for socio-economic development. Methods of contemporary election fight were introduced during the election campaigns.

The leaders of the national awakening were not very knowledgeable regarding **economic issues**. Europe was perceived by them and the public at large as a paragon in terms of living standards. The initial attractiveness of the Scandinavian model faded together along with the popularity of all kinds of socialism.

In the field of **culture and values**, the European ideas dominated in the independence movement. Europe was considered the lost home, to which Latvians had to return. One of the most significant achievements of the independence movement was the ability to achieve a balance between the ideas of Latvian nationalism and European values. A successful solution of this controversy and establishment of a democratic regime in Latvia, opened a way towards successful European integration.

REFERENCES AND NOTES

- ¹ Based on report in international conference *European Integration and Baltic Sea Region: Diversity and Perspectives* (Riga, University of Latvia, June 11–13, 2015).
- ² Visiem LTF biedriem! In: *Latvijas Jaunatne*, 02.06.1989., p. 1.
- ³ DAINA BLEIERE, ILGVARS BUTULIS, INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, ANTONIJS ZUNDA. *History of Latvia in the 20th Century*. Riga 2006, p. 437.
- ⁴ *Ibidem*, p. 438.
- ⁵ EDIJS BOŠS. Three Little Finlands: The Balt's Strategic Conceptions of the Pre-Recognition Period, 1988–1991. In: INESIS FELDMANIS, JĀNIS TAURĒNS (eds.). 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācija: starptautiskie un iekšpolitiskie aspekti, Riga 2011, pp. 125–166, here pp. 125–126.
- ⁶ DAINA BLEIERE, ILGVARS BUTULIS, INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, ANTONIJS ZUNDA. *Latvia Toward 100 Years*. Riga 2014, pp. 439, 441.
- ⁷ GEORGE BUSH, BRENT SCOWCROFT. *A World Transformed*. New York 1998, 590 p.
- ⁸ PAULS RAUDSEPS. Baltais nams un Baltijas ceļš. Baltijas valstu brīvības centieni 1989. un 1990. gadā ASV valstsvīru atmiņās. In: JĀNIS ŠKAPARS (ed.). *Baltijas brīvības ceļš. Baltijas valstu nevardarbīgās cīņas pieredze pasaules kontekstā*. Riga 2005, pp. 314–324, here pp. 323–324.
- ⁹ LARSS FREDĒNS. *Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija, 1989–1991*. Riga 2007, pp. 45–46.
- ¹⁰ *Ibidem*.
- ¹¹ ATIS LEJIŅŠ. Zviedrijas un Latvijas attiecības no 1987. līdz 1991. gadam: okupācijas jautājums. In: ŠKAPARS, *Baltijas brīvības ceļš*, pp. 305–313, here pp. 310–312.
- ¹² UFE ELLEMANS JENSENS. Dānija un Baltijas valstis In: ŠKAPARS, *Baltijas brīvības ceļš*, pp. 356–361, here p. 359.
- ¹³ BOŠS, *Three Little Finlands*, p. 141.
- ¹⁴ KRISTINA SPOHR READMAN. *Germany and the Baltic Problem after the Cold War. The Development of a New Ostpolitik 1989–2000*. London, New York 2004, pp. 28–30.
- ¹⁵ HĀGENS grāfs LAMBSORFS. Vācijas Federatīvās Republikas ārpolitika laikā no 1987. līdz 1991. gadam un attiecības ar Baltijas valstīm. In: ŠKAPARS, *Baltijas brīvības ceļš*, pp. 367–370, here p. 368.
- ¹⁶ Aicinājums pasaules valstu valdībām. In: TĀLAVS JUNDZIS (ed.). 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Riga 2000, p. 365.
- ¹⁷ Letter from the Prime Minister of the United Kingdom Margaret Thatcher to Anatolijs Gorbunovs, 29.05.1990. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Riga (further – LNA LVA), 290-8-1111, p. 11.
- ¹⁸ MARGARET THATCHER. *The Downing Street Years*. London 1993, p. 801.
- ¹⁹ *Ibidem*.
- ²⁰ Letter of Prime Minister of Denmark Pol Schluter to Anatolijs Gorbunovs, May 1990. LNA LVA, 2197-1-v-17, pp. 76–77.
- ²¹ SANDRA KALNIETE. Rietumvalstu nostājas maiņa Baltijas valstu neatkarības atzišanas jautājumā. In: FELDMANIS, TAURĒNS, 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācija, pp. 113–124, here p. 121.
- ²² German Chancellor Office to Gunārs Meierovics, 20.09.1990. LNA LVA, 2197-1-v-133, p. 136.
- ²³ EDUARDS BRUNO DEKSNIS. Eiropas Savienības attiecības ar Baltijas valstīm 1988–1991. In: ŠKAPARS, *Baltijas brīvības ceļš*, pp. 362–366, here pp. 363–364.
- ²⁴ JĀNIS TAURĒNS. Helsinku process un latviešu trimda 20. gadsimta 70. gadu pirmajā pusē. In: *Latvijas Vēsture* 2007, No. 3, pp. 110–116.

- ²⁵ See: ROBERTAS VITAS. *The United States and Lithuania: The Stimson Doctrine of Non-Recognition*. New York 1990, pp. 96–100; ILGVARS SPILNERS. *Mēs uzvarējām! Pasaules Brīvo Latviešu Apvienība Eiropas Drošības un sadarbības konferencē un daži citi laikmetīgi notikumi*. Rīga 1994.
- ²⁶ JĀNIS RITENIS. *Diplomātiskā cīņa par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu*, Rīga 1999, pp. 130–135.
- ²⁷ *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes Deklarācija par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu*. In: *Ciņa*, 08.05.1990., p. 1; see unofficial translation: *Declaration of the Supreme Soviet of the Latvian SSR on the Renewal of the Independence*. In: JUNDZIS, 4. maijs, pp. 355–357.
- ²⁸ DAINIS ĪVĀNS. *Gadījuma karakalps*. Rīga 1995, p. 237.
- ²⁹ SANDRA KALNIETE. *Es lauzu, tu lauži, mēs lauzām, viņi lūza*. Rīga 2000, p. 198.
- ³⁰ BLEIERE et al., *Latvia Toward 100 Years*, p. 441.
- ³¹ *Ibidem*.
- ³² RAYMOND GARTHOFF. *The Great Transition: American–Soviet Relations and the End of Cold War*. Washington 1994, p. 395.
- ³³ KALNIETE, *Rietumvalstu nostājas maiņa*, p. 114.
- ³⁴ TĀLAVS JUNDZIS. *Tiesību sistēmas reforma*. In: VALDIS BLŪZMA, OJĀRS CELLE, TĀLAVS JUNDZIS, DĪTRIHS ANDREJS LĒBERS, EGILS LEVITS, ĻUBOVA ŽĪLE. *Latvijas valsts atjaunošana, 1986–1993*, pp. 315–332, here p. 322.
- ³⁵ ARTIS PABRIKS, ALDIS PURS. *Latvia: Challenges of Change*. London, New York 2001, p. 93.
- ³⁶ GATIS KRŪMIŅŠ. *LTF ekonomiskā politika no dibināšanas līdz 1990. gada 4. maijam*. In: FELDMANIS, TAURĒNS, 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācija, pp. 179–204, here p. 200.
- ³⁷ PABRIKS, PURS, *LATVIA: Challenges of Change*, p. 50.
- ³⁸ *Angļu laikraksts cildina latviešu tālredzību*. In: *Brīvā Latvija*, 02.04.1990., p. 1.
- ³⁹ EDMUNDS KRASTIŅŠ. *Latvijas ekonomiskās sistēmas izveide 1988.–1991. gadā*. In: ŠKAPARS, *Baltijas brīvības ceļš*, pp. 403–410, here pp. 403–405.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 410.
- ⁴¹ ULDIS OSIS. *Starp divām pasaulēm*. Rīga 2004, pp. 19–54.
- ⁴² MAIJA KŪLE. *Sociālo un kultūras vērtību transformācijas pēc Latvijas neatkarības atgūšanas*. In: FELDMANIS, TAURĒNS, 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācija, pp. 227–244, here pp. 232–233.
- ⁴³ MAIJA KŪLE. *Baltijas tautu pašapziņa, brīvības ideja un nevardarbīgā pretestība*. In: ŠKAPARS, *Baltijas brīvības ceļš*, pp. 55–62, here p. 60.
- ⁴⁴ PĒTERIS LAĶIS. *Vara un sabiedrība: varas maiņa Latvijā astoņdesmito un deviņdesmito gadu mijā*. Rīga 1997, pp. 58–62.
- ⁴⁵ PABRIKS, PURS, *Latvia: Challenges of Change*, pp. 47–48.
- ⁴⁶ CARL BILDT. *The Baltic Litmus Test*. In: *Foreign Affairs* 73, 1994, No. 5, pp. 72–85, here p. 75.
- ⁴⁷ ANATOL VON LIEVEN. *The Baltic Revolution. Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven, London 1994, pp. xiv–xv.
- ⁴⁸ JĀNIS STRADIŅŠ. *Latvijas kultūra Eiropas kontekstā*. In: JĀNIS STRADIŅŠ. *Trešā atmoda. Raksti un runas 1988.–1990. gadā Latvijā un par Latviju*. Rīga 1992, pp. 98–104, here p. 101.
- ⁴⁹ *Ibidem*, pp. 99–102.
- ⁵⁰ SANDRA KALNIETE. *Kā trāpīt desmitniekā*. In: KRISTĪNE KOZLOVA (comp.). *Atgriešanās Eiropā Latvijas prezidentu, premjerministru ministru un diplomātu esejās. No starptautiskās atzīšanas līdz pirmajai prezidentūrai Eiropas savienībā*. Rīga 2016, pp. 163–197, here p. 164.

⁵¹ Ibidem, p. 169.

⁵² LENNARTS MERI. Mūsu robeža ir Eiropas vērtību robeža. In: MARTS MERI (comp.). Lennarts Meri. Politiskais testaments. Rīga 2009, pp. 55–61, here p. 59.

⁵³ OLGA PROCEVSKA. Latvijas publiskie intelektuāļi perestroikas un atmodas laikā: identitāšu konstruēšana un publiskie diskursi (1986–1992). Promocijas darbs. Rīga 2015, pp. 165–168 etc. Available at: <http://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/5276> (accessed 21.08.2018).

KOPSAVILKUMS

Latvijas neatkarības atjaunošanas kustība jeb Trešā atmoda (1988–1991) noveda pie demokrātijas, brīvā tirgus ekonomikas atjaunošanas un Latvijas reintegrācijas mūsdienu Rietumu kultūrā.

Raksta mērķis ir izpētīt Eiropas dimensiju kā nozīmīgu faktoru, kas iespaidoja gan ārpolitiskos, gan iekšpolitiskos aspektus. Izpētes metode ir tradicionālais vēstures naratīvs. Rakstā izmantoti arhīvu un publicētie dokumenti, Latvijas un ārvalstu politiķu memoriāli, perioda prese un vēstures literatūra.

Starptautiski Eiropas valstis tāpat kā ASV bija Latvijas un pārējo Baltijas valstu ārpolitiskie partneri, tās sagaidīja Eiropas valstu atbalstu nacionālā valstiskuma atjaunošanā. Latvija un citas Baltijas valstis centās izveidot diplomātiskus kontaktus ar valdībām un ietekmēt sabiedrisko domu Eiropas valstīs. Tolaik topošās apvienotās Eiropas – vēlākās Eiropas Savienības – nozīme nebija liela, bet tā tomēr bija jūtama. Dažādu Eiropas valstu loma atšķīrās, bet kopumā tās bija labvēlīgi noskaņotas Baltijas valstīm. Būtiski uzsvērt, ka Eiropas valdību praktiskā politika neatbilda Baltijas valstu cerībām, izraisot vilšanos un rūgtumu.

Vācija, Ziemeļvalstis, Francija un Apvienotā Karaliste bija starp visnozīmīgākajām potenciālajām partnervalstīm. Zviedrija pirmā izveidoja diplomātisku misiju Baltijas valstīs. Vairākas nozīmīgas epizodes bija saistītas ar kopējām Eiropas organizācijām, ieskaitot EDSA, Eiropas Padomi un arī Eiropas Ekonomikas kopienu. Baltijas delegāciju izraidīšana no EDSA samita Parīzē 1990. gadā noveda pie plašas starptautiskas publicitātes.

Iekšpolitiski Latvijā Eiropa tika uzskatīta par paraugu nākotnes politiskajai un sociālekonomiskajai attīstībai. Eiropas koncepts bija cieši saistīts ar diskursu par “Rietumiem”, “demokrātiju”, “augstu dzīves līmeni”, noteiktu vērtību sistēmu. Skandināvijas valstis tika uzlūktas kā pozitīvs modelis sociālekonomiskajai attīstībai. Vēlēšanu kampaņās tika ieviesti moderni paņēmieni.

Nacionālās atmodas līderi nebija ekonomisko jautājumu speciālisti, Eiropa viņiem un sabiedrībai kopumā noderēja kā modelis dzīves līmeņa aspektā. Sākotnējā Skandināvijas modeļa pievilcība sāka zust kopā ar visu veidu sociālisma popularitāti.

Kultūras un vērtību sfērā neatkarības kustībā dominēja Eiropas idejas. Eiropa tika uzskatīta par zaudētajām mājām, kur latviešiem vajadzētu atgriezties. Viens no visnozīmīgākajiem neatkarības kustības sasniegumiem ir tās kapacitāte radīt līdzsvaru starp latviešu nacionālisma idejām un Eiropas vērtībām. Šis pretrunais veismīgs risinājums un sekmīga demokrātiskas iekārtas izveidošana Latvijā pavēra ceļu tālākai integrācijai Eiropā.

Vēstures avoti

Sources of History

Stāvoklis Latvijā 1919. gada jūlijā: Lielbritānijas pārstāvju viedoklis

Situation in Latvia in July 1919: The Perspective of British Representatives

---

Dokumentus publicēšanai sagatavojis, no angļu valodas tulkojis un komentējis
Translation and commentaries by

Ēriks Jēkabsons, Dr. hist.

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes

Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: eriks.iekabsons@lu.lv

Latvijas Neatkarības kara vēsturē joprojām ir samērā daudz jaunatjumu, kuri nav pilnībā izpētīti. 1918.–1920. gadā Latvijas Pagaidu valdības vadībā Latvijas valsts cīnījās par savu neatkarību ārkārtīgi sarežģītā un grūtā situācijā. To izteiksmīgi apliecina fakts, ka tolaik Latvijas teritorijā atradās un cīņās piedalījās 14 dažādu bruņoto spēku vienības (Latvijas, Padomju Latvijas, provāciskās Latvijas valdības, Krievijas Sarkanās armijas, Vācijas, Bermonta, topošās Krievijas Ziemeļrietumu armijas, vācbaltiešu vienības, kuras to darbības rakstura un iespaida dēļ var ieskaitīt šajā kategorijā, Igaunijas, Polijas, Lietuvas armijas, Baltkrievijas Tautas Republikas bruņotie spēki), minētajam var pieskaitīt arī Lielbritānijas un Francijas karakuģus un Francijas tankus un tankistus Polijas armijā, kā arī vēl vismaz astoņu nacionalitāšu vienības citu armiju sastāvā (somu un dāņu – Igaunijas armijā, baltkrievu – Lietuvas armijā, latviešu, igauņu un ķiniešu – Sarkanajā armijā, vācbaltiešu un krievu – Latvijas Pagaidu valdības spēkos). Jāievēro arī vairāku Lielbritānijas, ASV un Francijas misijas klātbūtne. Minēto ņemot vērā, saprotam, kāpēc milzīgi daudz joprojām lielā mērā nezināmas informācijas par šo karu glabājas ārzemju arhīvos.

1919. gada jūnija beigās un jūlija beigās Latvijā noslēdzās Cēsu kaujas, igauņu artilērijai uzsākot Rīgas bombardēšanu, kurā bija arī civiliedzīvotāju upuri. 2. jūlijā igauņu karakuģu eskadra ieņēma Mangaļsalu un Vecmilgrāvi. Rīgu steigšus pameta Andrieva Niedras provāciskā valdība un pakāpeniski arī vācu militārie spēki, kam sekoja vairāki tūkstoši vācbaltiešu bēgļu – civiliedzīvotāju. 2. jūlijā Rīgā iestādes savā apsardzībā pārņēma Jāņa Baloža komandētā brigāde.¹

Uzvara pie Cēsīm deva arī iespēju Kārļa Ulmaņa Pagaidu valdībai 27. jūnijā nokāpt no kuģa Liepājā, bet 8. jūlijā atgriezties Rīgā. Līdz ar to tā pārņēma kontroli pār Latvijas teritoriju, kas bija atbrīvota no boļševiku varas. Beidza pastāvēt A. Niedras provāciskā valdība, un iespaidu zaudēja Padomju Latvijas valdība.² Ievērojama loma šajos procesos un norisēs bija Rietumu lielvalstu misijām. Tieši ar viņu aktīvu līdzdalību starp vācu un igauņu spēkiem tika panākta t. s. Strazdumuižas pamiera parakstīšana 1919. gada 3. jūlijā. Cita starpā tas paredzēja, ka vācu karaspēkam līdz 5. jūlijam pilnībā jāatstāj Rīga un jāgatavojas izešanai no Latvijas teritorijas uz Vāciju. No Rīgas vācu spēki tika izvesti, izveidojot pamatbāzi Jelgavā un tās apkārtnē.³ Faktiski uzreiz starp vācu un latviešu vienībām sākās sadursmes, ko pavādīja regulāras vācu karaspēka laupīšanas, kā arī nicīga izturēšanās pret vietējām varas iestādēm Zemgalē.⁴

Sabiedrotie 1919. gada vasarā centās panākt jautājuma noregulējumu un vācu karaspēka ātrāku izvešanu no Latvijas teritorijas. Tas pilnībā neapmierināja Vācijas spēkus komandējošo 6. rezerves korpusa komandieri Rīdigeru fon der Golcu, kurš šajā situācijā gan bija spiests izrādīt gatavību sadarboties ar sabiedroto misijām. Pirmā abu pušu tikšanās pēc sabiedroto kopējās misijas vadītāja Huberta Gofa priekšlikuma notika 19. jūlijā Vintapu mājās pie Olaines stacijas (18. jūlijā H. Gofs Rīgā apspriedās ar Latvijas Ministru prezidentu Kārli Ulmani). Tikšanās Vintapos praktiski neko nedeва,⁵ tāpat kā sabiedroto, Lielbritānijas, Francijas un ASV misiju tālākie centieni noregulēt attiecības un panākt Vācijas karaspēka izvešanu uz Vāciju. Zemgalē un Kurzemē minētie vācu spēki, kuri atgriezies Vācijā nevēlējās, apvienojās ar pretboļševistiskajām krievu vienībām, kas bija atbraukušas no Vācijas. Tā izveidojās Pāvela Bermonta komandētā Krievijas Rietumkrievijas brīvprātīgā armija, kas oktobrī uzsāka karadarbību pret Latvijas bruņotajiem spēkiem, bet novembra beigās tika pilnībā padzīta no Latvijas teritorijas.

Tālāk publicēti sabiedroto misijas vadītāja H. Gofa un Lielbritānijas Ārlietu ministrijas pārstāvja Herberta Granta-Vatsona ziņojumi par norisēm un noskaņojumu Latvijā 1919. gada jūlija vidū. Ziņojumi glabājas Apvienotās Karalistes Nacionālajā arhīvā Londonā, Ārlietu ministrijas kolekcijā.

Abu ziņojumu autori rakstīšanas brīdī ir labi iepazinuši stāvokli Liepājā un Rīgā. H. Grants-Vatsons, pēc ilgākām, nedrošās politiskās situācijas dēļ radītām šaubām par savu turpmāko darbavietu (Liepāja vai Rīga) no Liepājas ieradās Rīgā 17. jūlija vakarā, konstatējot, ka stāvoklis pilsētā ir “tuvu panikai” un ka to izraisījušas runas par “vācu un krievu aktivitātēm Kurzemē”.⁶ Abi balstījās ne vien uz informāciju, ko ieguva sarunās ar Latvijas valdības pārstāvjiem, bet arī personiskiem novērojumiem. Faktiski ziņojumos ietverta informācija par stāvokli Rīgā, bažām par Zemgalē un Kurzemē notiekošo (cita starpā redzams, ka Latvijas valdība jau jūlija vidū precīzi paredzēja notikumu tālāko attīstību), sabiedroto misiju savstarpējām attiecībām u. c. būtiskiem jautājumiem, kas līdz šim historiogrāfijā aplūkoti vienīgi vispārīgi. Sākotnēji sniegts dokumenta oriģinālteksts angļu valodā, pēc tam – tulkojums latviešu valodā ar komentāriem un skaidrojumiem.

Document No. 1.

Excerpt of Report of Head of British Mission to Baltic States Hubert Gough to the War Office, Helsinki, July 16, 1919

[...]

Latvia. I am just back from RIGA and LIBAU, where the situation was most instructive. I am glad to see that in spite of the French at GRODNO and our vice-consuls and other alarmists, who have never been trained to act or take responsibility, Carton de Wiart agrees with me that solution of all difficulties in this part of the world is immediate evacuation by the Germans.

By the time this letter reaches you, the evacuation of RIGA by the Germans will have been forgotten and the fact simply filled as having occurred. In reality, the whole affair should be carefully memorised by those who will have future dealings with the Germans.

In spite of wails from Americans and from our viceconsuls and even the S.[enior] N.[aval] O.[fficer] at Libau, the Esthonian Army forced the Germans to obey our decisions, and thus liberated Latvia from a tyranny, did a very great deal to clear the Baltic Provinces from German power and influence and thus also enabled these countries to organise against Bolshevik aggression.

The Germans already short circuited me by refusing to deal with me direct and by informing PARIS that they were evacuating Latvia and that Von Der Goltz had forbidden his troops to advance northwards. Four days after this deliberate lie, Von der Goltz ordered the Landeswehr supported by the Germans to attack the Esthonians; had that been successful, Latvia would not be evacuated now and LIBAU and RIGA not be the happy free towns.

In this respect, I attach as Appendix B. a copy of an address given me in Riga on my arrival. It is self-explanatory and should be digested by Mr. Hoover. [...]

The stories told him about Esthonians firing gas into the city and the dreadful things that would happen if the Germans were driven out, etc. were quite unfounded and entirely of German origin. An alarmist telegram sent out in clear by American from the city was handed to him by Fletcher the German General and American signed his name to it!

In justice to Americans I must say that they were ashamed of the incident and sent out a full denial a day later but the mischief was done. I do not blame the Americans any more than those of our own people who are easily humbugged by the Germans. I all my dealings with the Americans I have found them straight-forward and eager to correct any error made. I have had the greatest assistance from them and they belong to the few people I can depend upon once they have got a grip of the subject. If it were only possible that Allied Missions were in future to be composed of British and Americans only how much more easily everything could be settled.

Whilst at Riga, I arranged for Colonel Alexander (Irish Guards) to take command temporarily of the Landeswehr which consisted of 284 Officers and 4533 Other Ranks of German Baltic origin and 295 Officers and 2694 Other Ranks pure German.

All the Germans are to be returned to Germany forthwith and the Baltic formed into a unit which will be incorporated into one of the divisions of the Latvian Army. General Burt has made his Headquarters at Riga and has started to organise the new Latvian Army at once.

Colonel Tallents the F.[oreign] O.[ffice] representative now that he is settled down in functioning very well indeed and has dealt with a most difficult situation with firmness and tact.

Prince Lieven troops are to be dispatched to the Russian North West Army where in spite of their German orientation I hope they will make good. At all events they will be

much further from German influence at NARVA and fortunately we are making by degrees a very anti-German barrier in Latvia between NARVA and BERLIN.

Finance has been our chief difficulty; if we had a few millions to meet the many calls in these countries one could accomplish much. Colonel Tallents has the doubtful privilege of negotiating loans and dealing with finance generally, and I hope to see soon more result in answer to his repeated enquiries. I would however again strongly urge that the secret of the return of prosperity to these countries is the immediate opening of trade and commerce. Loans are required to enable them to pay for their first and most pressing demands. I would suggest that private or Government firms who deal in machinery should be asked to send out representatives at once to these countries to see what is required and register orders.

Lithuania [...].

Source: National Archives (United Kingdom), Foreign Office, 371/3615/420-422.

1. dokuments

Izvilkums no sabiedroto misijas vadītāja Baltijas valstīs Huberta Gofa⁷ ziņojuma Lielbritānijas Kara ministrijai. Helsinki, 1919. gada 16. jūlijs.

[...]

Latvija. Esmu tikko atgriezies no RĪGAS un LIEPĀJAS, kur stāvoklis bija ļoti pamācošs. Es priecājos, ka, par spīti frančiem GRODŅĀ,⁸ mūsu vicekonsuliem⁹ un citiem trauksmes cēlējiem, kuri nekad nav tikuši apmācīti rīkoties un uzņemt atbildību, Kartons de Viarts¹⁰ piekrit man, ka visu grūtību risinājums šajā pasaules daļā ir nekavējoties izvest vāciešu [karaspēku].

Laikā, kad šī vēstule Jūs sasniegs, vācu karaspēka izvešana no RĪGAS jau būs aizmirsta un vienkārši piefiksēta kā noticis fakts. Patiesībā tiem, kam turpmāk būs darīšanas ar vāciešiem, rūpīgi jāiegaumē viss notikušais.

Neraugoties uz amerikāņu, mūsu vicekonsulu un pat V[ecākā] f[lotes] v[irsnieka] Liepājā vaimanām,¹¹ Igaunijas armija piespieda vāciešus pakļauties mūsu lēmumiem un tādējādi atbrīvoja Latviju no tirānijas, deva lielu ieguldījumu, lai atbrīvotu Baltijas provinces no vācu varas un iespaida, kā arī deva iespēju šim valstīm organizēties, lai cīnītos pret boļševiku agresiju.

Vācieši jau tika izslēguši mani no informācijas aprites, atsakoties risināt situāciju tiešā saziņā ar mani¹² un tā vietā informējot PARĪZI, ka viņi izved karaspēku no Latvijas, turklāt fon der Golcs¹³ ir aizliedzis savam karaspēkam virzīties uz ziemeļiem. Četras dienas pēc šiem apzinātajiem meliem fon der Golcs pavēlēja landesvēram, ko atbalstīja vācieši, uzbrukt igauņiem;¹⁴ ja uzbrukums būtu bijis veiksmīgs, tagad karaspēks no Latvijas nebūtu izvests un LIEPĀJA un RĪGA nebūtu laimīgas brīvas pilsētas.

Tādēļ es pievienoju kā pielikumu "B" kopiju no adreses,¹⁵ kādu man iesniedza, ierodoties Rīgā.¹⁶ Tā runā pati par sevi un būtu jāielāgo Hüvera¹⁷ kungam. [...]

Viss, kas viņam ticis stāstīts par igauņiem, kuri šauj uz pilsētu ar gāzi pildītus lādiņus, un par šausmīgajām lietām, kas var notikt, ja vācieši tiks padzīti utt., bija galīgi nepamatots un pilnībā nāca no vāciešiem. Trauksmi sacēlušo telegrammu, kuru no pilsētas nosūtīja amerikānis, viņam iedeva Flečers,¹⁸ vācu ģenerālis,¹⁹ un amerikānis to parakstīja ar savu vārdu!²⁰

Lai būtu taisnīgs pret amerikāņiem, man jāteic, ka viņi jutās ļoti neērti par notikušo un dienu vēlāk nosūtīja ziņu, pilnībā noliedzot visu [telegrammā] teikto, taču ļaunums jau bija nodarīts. Es nevainoju amerikāņus vairāk kā tos mūsu pašu cilvēkus, kurus vācieši viegli apmulķo. Visās darīšanās ar amerikāņiem es konstatēju, ka viņi ir godīgi un ļoti vēlas labot jebkuru pieļauto kļūdu. Esmu saņēmis no viņiem lielāko atbalstu, un amerikāņi pieder pie tiem nedaudzajiem cilvēkiem, uz kuriem es varu paļauties, kad viņi ir izpratuši lietas būtību. Ja vien būtu iespējams nākotnē sabiedroto misijas veidot vienīgi no britiem un amerikāņiem, visu varētu atrisināt daudz vieglāk.

Atrodoties Rīgā, es nokārtoju, ka pulkvedis Aleksanders²¹ (Īru gvardi) pagaidām uzņemas komandēt landesvēru, kas sastāvēja 284 vācbaltiešu virsniekiem un 4533 citu dienesta pakāpju vācbaltiešu karavīriem un 295 virsniekiem un 2694 citu dienesta pakāpju karavīriem, kuri bija tīri vācieši.²²

Visiem vāciešiem [no landesvēra] nekavējoties jābūt nosūtītiem atpakaļ uz Vāciju, un vācbaltieši jāapvieno vienībā, kura tiks iekļauta vienā no Latvijas armijas divīzijām. Ģenerālis Bērts²³ ir izveidojis savu štābu Rīgā un uzreiz ir sācis organizēt jauno Latvijas armiju.²⁴

Pulkvedis Talents,²⁵ Ā[rlietu] m[inistrijas] pārstāvis, pašlaik ir tiešām ļoti labi sakārtojis savu darbību un noteikti un taktiski rikojas vissarežģītākajā situācijā.²⁶

Īrsta Līvena²⁷ karaspēks ir jānosūta uz Ziemeļrietumu Krievijas armiju, kur, neraugoties uz vācisko orientāciju, cerams, būs noderīgs. Jebkurā gadījumā NARVĀ viņi būs daudz tālāk no vācu ietekmes, un, par laimi, mēs Latvijā pakāpeniski veidojam ļoti pretvācisku barjeru starp NARVU un BERLĪNI.

Finanses ir bijušas mūsu galvenais šķērslis; ja mums būtu daži miljoni, lai atbalstītu daudzās šo valstu vajadzības, varētu izdarīt daudz. Pulkvedim Talentsam ir šī apšaubāmā privilēģija vienoties par aizdevumiem un risināt finanšu jautājumus vispārīgi, un es ceru drīzumā sagaidīt, ka viņa atkārtotajiem pieprasījumiem būs rezultāti. Es tomēr atkal stipri mudinātu izprast, ka labklājības atgriešanās noslēpums šajās valstīs slēpjas tirdzniecības un tirgošanās atjaunošanā. Ir nepieciešami aizdevumi, lai dotu tām iespēju samaksāt par to pirmajām un visakūtākajām vajadzībām. Es piedāvātu lūgt privātiem un valsts mašīnērijas uzņēmumiem uzreiz nosūtīt pārstāvjus uz šīm valstīm, lai noskaidrotu, kas nepieciešams, un pieņemtu pasūtījumus.

Lietuva [...].

Avots: National Archives (United Kingdom), Foreign Office, 371/3615/420-422.

Document No. 2.

Report of Representative of Foreign Office Herbert Grant-Watson to the Acting Foreign Secretary George Curzon, Riga, July 23, 1919

My Lord, With reference to my despatch No. 39 of the 2nd inst., I have the honour to report that the German policy towards the Baltic States is still mainly directed by Herr Winnig who, in addition to his duties as High Commissioner for East Prussia, acts as German Representative in Latvia and Esthonia. He enjoys great influence in East Prussian circles as also with the majority Socialists in Berlin; but those who are well acquainted with his work state that he is not far seeing and that he has no grasp of reality. Under the influence of drink and other stimulants he is quick to seize at new ideas, but as regards

Latvia, the policy which he has advocated has been opportunist. When the revolution broke out in December he worked for the recognition of the independence of the Baltic Provinces and for the strengthening of the local national forces to build a dam against the Bolshevik tide. The forces, however, showed themselves hostile to Germany. Later, when the growth of the Polish army seemed to threaten East Prussia, he favoured the formation of a Staatenbund between East Prussia, Lithuania and Latvia, but again he failed to see that such a scheme was doomed to failure because of fundamental national antipathies. More recently the policy of Germany of forming Russian forces in Courland in close touch with Germany to hold the Bolshevik front and to check the Lettish movement partially failed because Germany could not control the Russian commanders.

German policy is still directed towards the maintenance of German influence on Russian forces by (i) grant of equipment, pay, etc., (ii) secret support of the policy of a united Russia. As regards this latter point, it is clear that Germany is willing to go back on her recognition of the independence of Latvia if by so doing she is able to win the support of the Russians. From intercepted orders, etc., Germany appears to realize that the formation of the independent states of Esthonia and Latvia, lying between Germany and Russia and fundamentally hostile to Germany, will severely hamper the relations between the two countries. The attitude of the Germans towards the Ulmanis Government, which personifies national aspirations, has never been more hostile than at present. Herr Winnig, the Minister, remains at Koenigsberg, but his representative Herr Burchardt is at Mitau. Branch missions have been established at Libau and Riga which are in charge of Dr. Kuck and captain von Ludwig respectively.

As regards the military policy of Germany, the intention of General Count von der Goltz seems to be to remain in Courland until the last possible moment in the hope that some complication may occur which could render the further withdrawal of the German forces unnecessary.

The re-entry of the Russians on the Lettish stage has been neither dignified nor successful. For six months the Letts have seen practically no other Russians in Latvia except the Bolshevik troops with which they were fighting, except a small corps of two hundred under Prince Lieven, who, to his credit be it said, remained at the front even in the darkest days of the Bolshevik successes. By the help of the Germans, Latvia was gradually liberated, but behind the German front there sprung up Russian armies, armed and equipped by the Germans. They came from Warsaw and from Germany, and in a short time their numbers increased from 200 to 5000, and it was announced that further reinforcements were expected. The Letts feared that the Germans, while making a semblance of leaving the country, would in reality hand over the Government to Russian troops in their pay.

On June 24th the Germans informed the Balts of their intention to evacuate Libau, and the latter, having no Balt troops ready, immediately sent a detachment of Lieven's Russian troops to take the place of the retreating German garrison. The Commander of the Russian troops was Colonel Kanep, a Russian officer who had come into Courland from Warsaw, and who was chosen for his post because of his military qualifications. On his staff were several pro-German agents of the pan-Russian group, and it was clearly their intention to keep Libau as a Russian base. The Balts encouraged the scheme because they hoped that the Russians would help them to maintain their ascendancy in Courland. The plot failed because Colonel Kanep, against the orders of Prince Lieven's staff, placed himself at the disposal of the Entente, and shortly afterwards, acting contrary to the

instructions of the Russian authorities in Mitau, obeyed those of General Yudenich, conveyed to him by General Gough, to move his troops to the Narva front. Libau then came into full possession of the Letts who appointed a Civil Governor to act under a British Military Governor.

The evacuation of Libau by the Russians was a severe blow to the German and Russian intrigues at Mitau, and the embarkation of Colonel's Kanep force and the attention which they received from the Allies, brought over further Russian forces to our side, and shortly afterwards Prince Lieven himself broke away from German entourage and moved from Mitau to Riga.

The presence of General von der Goltz and of the German and Russian troops at Mitau had a very disquieting effect on the population at Riga, but the situation was relieved when General Gough conveyed to Prince Lieven General Judenitch's order that Lieven's troops should also be transported to the Narva front. As in the case of Colonel Kanep's troops, so also in this case every obstacle was placed in the way of their departure. However, on July 22nd 1500 Russians embarked at Riga on the SS "Saratov" for Narva, and arrangements were made for the shipment of further Russian detachments.

As the Germans have been separated from the Baltic Landeswehr, which Colonel Alexander is reorganizing at Tukku, the German forces are being isolated. The Russian soldiers who sailed on the SS "Saratov" belonged to the Tula division who had originally formed part of the Red Army but had mutinied at Homeland after killing the Bolshevik commissars had joined Petliura's army in the Ukraine and had reached Mitau through Warsaw and Germany. Their recent defection to the Entente may well-nigh constitute the death blow to the scheme for German-Russian cooperation in Latvia. So far, the Russian forces operating against the Bolsheviks have been unable to establish any base at a Lettish port.

The fact that the Russians returned here in the train of the hated Germans has greatly lowered their prestige in the eyes of the Letts. The Russians have further damaged their position locally by acting in a tactless manner and by letting the people know that in their opinion nothing has changed and that they considered Latvia still as a mere province of Russia. They made too much display of the Russian flag and of Russian national anthems, and their presence only served to remind the people of the hated Russian regime.

Letts who are best in touch with the situation in Russia do not expect that order will be re-established in that country for many years to come, and they are not looking to Russia for any assistance whatever. Meanwhile the Lettish national movement and the desire for complete independence is getting stronger, especially since the collapse of the Balts. The Letts are not yet conscious of their own shortcomings and of the difficulties of forming a Government, and their one desire is to be freed both the Germans and the Russians. The Letts and the Esthonians desire that their independence should be recognized both by the allies and Russia, and then as independent sovereign States they would negotiate with Russia about economic matters. As regards political matters, they desire to have no connection whatever with Russia, and they do not wish to send delegates to a central Russian Diet in the same way that Bavaria sends its representatives to the German Imperial Landtag. They are most anxious that there should be no Russian interference in the affairs of Latvia.

As regards economic matters, the Letts will, both in their own interest and in that of Russia, grant every facility for transit trade. The Minister President expects that

Windau – the terminus of a railway from Dvinsk, Moscow, Moscow – Siberia – and Riga, which is also terminus for the railway, will be free ports, and that goods in transit will only have to pay nominal charges. The broad gauge would be used so that Russian trains would run straight into the port. Every facility would be granted to Russian trade, and as regards transit trade, railway, postal, and telegraphic facilities, the Letts would be willing to negotiate conventions with the Russians of a far-reaching nature.

I am sending a copy of this despatch to General Sir H. Gough.

Source: National Archives (United Kingdom), Foreign Office, 371/3615/398-401.

Dokuments Nr. 2.

Lielbritānijas Ārlietu ministrijas pārstāvja Herberta Granta-Vatsona²⁸ ziņojums ārlietu sekretāra (ministra) vietas izpildītājam Džordžam Kērzonam.²⁹ Rīga, 1919. gada 23. jūlijs.

Milord, atsaucoties uz manu ziņojumu Nr. 39 šī mēneša 2. datumā, man ir tas gods ziņot, ka Vācijas politiku pret Baltijas valstīm joprojām vada galvenokārt *Herr*³⁰ Vinigs,³¹ kurš papildus saviem Austrumprūsijas valsts komisāra pienākumiem darbojas arī kā Vācijas pārstāvis Latvijā un Igaunijā. Viņam ir liels iespaids Austrumprūsijas aprindās un arī lielākajā daļā sociālistu Berlīnē; taču tie, kas labi pazīst viņa darbu, stāsta, ka viņš nav tālredzīgs un tam nepiemīt nekāda realitātes izpratne. [Alkoholisko] dzērienu un citu stimulējošo vielu iespaidā viņš ātri aizraujas ar jaunām idejām, taču, cik tas skar Latviju, politika, ko tas atbalstījis, bijusi oportūnistiska. Kad decembrī uzliesmoja revolūcija,³² viņš strādāja, lai tiktu atzīta Baltijas valstu neatkarība un stiprināti vietējie nacionālie spēki, izveidojot barjeru pret boļševiku apdraudējumu. Tomēr šie spēki izrādījās naidīgi pret Vāciju. Vēlāk, kad Polijas armijas izaugsme šķita apdraudam Austrumprūsiju, viņš atbalstīja *Staatenbund*³³ izveidi, kur ietilptu Austrumprūsija, Lietuva un Latvija, taču atkal nespēja saskatīt, ka šāds plāns ir lemts neveiksmei milzīgu nacionālo pretrunu dēļ. Nesenāk realizētā Vācijas politika, formējot krievu spēkus Kurzemē, kas atrastos ciešā saskarē ar Vāciju, lai noturētu boļševiku fronti un kontrolētu latviešu kustību, daļēji ir izgāzusies, jo Vācija nespēja kontrolēt krievu komandierus.

Vācijas politika joprojām ir virzīta uz vācu iespaida saglabāšanu pār krievu spēkiem ar (i) ekipējuma, algas u. c. piešķiršanu, (ii) slepenu politiku, kas atbalsta vienotās Krievijas politiku. Par pēdējo punktu ir skaidrs, ka Vācija ir gatava atgriezties pie Latvijas neatkarības atzīšanas, ja, to darot, spēs panākt krievu atbalstu. No pārtvertajām pavēlēm u. c. izskatās, ka Vācija apzinās – neatkarīgu un būtībā Vācijai naidīgu valstu, Igaunijas un Latvijas, izveidošana starp Vāciju un Krieviju ievērojami traucēs abu valstu attiecības. Vāciešu attieksme pret Ulmaņa³⁴ valdību, kas iemieso nacionālos centienus, nekad nav bijusi naidīgāka kā pašlaik. *Herr* Vinigs, ministrs,³⁵ paliek Kēnigsbergā,³⁶ bet viņa pārstāvis *Herr* Burhards³⁷ ir Jelgavā. Pārstāvniecības nodaļas – misijas – ir izveidotas Liepājā un Rīgā attiecīgi Dr. Kika³⁸ un kapteiņa fon Ludvīgera³⁹ vadībā.

Runājot par Vācijas militāro politiku, izskatās, ka ģenerāļa grāfa fon der Golca nodoms ir palikt Kurzemē līdz pēdējam iespējamajam brīdim cerībā, ka var rasties kādi sarežģījumi, kas novērstu tālāku nepieciešamību izvest vācu spēkus.

Krievu atgriešanās uz Latvijas [politiskās] skatuves nebija ne cienīga, ne veiksmīga. Sešus mēnešus latvieši praktiski neredzēja citus krievus kā vienīgi boļševiku karaspēku, ar kuru viņi cīnījās, atskaitot nelielu, divus simtus vīru lielu vienību firsta Līvena vadībā,⁴⁰

kura gods godam palika frontē pat tumšākajās boļševiku panākumu dienās. Ar vāciešu palīdzību Latvija tika pakāpeniski atbrīvota, taču aiz vācu frontes veidojās krievu armijas, ko apbruņoja un ekipēja vācieši. Tās ieradās no Varšavas un Vācijas, un isā laikā to skaits pieauga no 200 līdz 5000, tika paziņots, ka tiek gaidīti tālāki papildinājumi. Latvieši baidījās, ka vācieši, radot šķietamību par valsts teritorijas atstāšanu, īstenībā var nodot situācijas kontroli viņu algotam krievu karaspēkam.

24. jūnijā vācieši informēja vācbaltiešus par savu nodomu atstāt Liepāju, un pēdējie, kuru rīcībā nebija brīvu vienību, nekavējoties nosūtīja Līvena krievu nodaļas vienību nomainīt aizejošo vācu garnizonu. Krievu karaspēka [vienības] komandieris bija pulkvedis Kaneps,⁴¹ krievu virsnieks, kas bija ieradies Kurzemē no Varšavas un izvēlēts šim amatam militārās pieredzes dēļ. Viņa štābā atradās vairāki provāciski aģenti no pankrievu grupas,⁴² un bija skaidri redzams viņu nodoms paturēt Liepāju kā krievu bāzi. Vācbaltieši atbalstīja šo nodomu, jo cerēja, ka krievi varētu tiem palīdzēt saglabāt viņu ietekmi Kurzemē. Sazvērestība neizdevās, jo pulkvedis Kaneps, pretēji firsta Līvena štāba pavēlēm, nodeva sevi Antantes rīcībā un drīz pēc tam, darbojoties pretēji instrukcijām, ko deva krievu varas iestādes Jelgavā, pakļāvās Judeņiča⁴³ rīkojumam, ko viņam nodeva ģenerālis Gofs, – pārvietot karaspēku uz Narvas fronti. Pēc tam Liepāja nonāca pilnīgā latviešu varā, tie iecēla civilo gubernatoru, kas darbojas britu militārā gubernatora pakļautībā.⁴⁴

Krievu evakuācija no Liepājas bija stiprs trieciens vācu un krievu intrigām Jelgavā, bet pulkveža Kanepa spēku uzkāpšana uz kuģa un uzmanība, ko krievu karavīri saņēma no sabiedrotajiem, veicināja nākamo krievu spēku pāriešanu mūsu pusē, un neilgi pēc tam pats firsts Līvens sarāva saites ar apkārtējiem vāciešiem un pārvietojās no Jelgavas uz Rīgu.

Ģenerāļa fon der Golca un vāciešu karaspēka klātbūtne Jelgavā izraisīja lielu nemieru Rīgas iedzīvotājos, taču situācija uzlabojās, kad ģenerālis Gofs nodeva firstam Līvenam ģenerāļa Judeņiča pavēli, saskaņā ar to viņa karaspēks bija jāpārvieto uz Narvas fronti. Tāpat kā pulkveža Kanepa karaspēka gadījumā, arī šoreiz vienības aizbraukšanai tika likti visi iespējamie šķēršļi. Tomēr 22. jūlijā 1500 krievu Rīgā uzkāpa uz tvaikoņa *Saratov* klāja, lai dotos uz Narvu, vienlaikus tika gatavota pārējo krievu vienību nosūtīšana pa jūras ceļu.⁴⁵

Tā kā vācieši ir bijuši atdalīti no Baltijas landesvēra, kuru pulkvedis Aleksanders reorganizē Tukumā, vācu spēki tiek izolēti. Krievu karavīri, kuri aizbrauca ar tvaikoni *Saratov*, bija no Tulas divīzijas, kas sākotnēji atradās Sarkanās armijas sastāvā, bet tad dzimtenē sacēlās, pēc boļševiku komisāru nogalināšanas pārgāja Petļuras⁴⁶ armijas pusē Ukrainā⁴⁷ un pēc tam sasniedza Jelgavu, ejot cauri Varšavai un Vācijai. Viņu nesēnā pāriešana Antantes pusē var izrādīties gandrīz nāvējošs trieciens vācu un krievu sadarbības plāniem Latvijā. Līdz šim laikam krievu spēki, kas cīnās pret boļševikiem, nav spējuši izveidot nekādu bāzi Latvijas ostā.

Fakts, ka krievi šeit atgriezās ienīsto vāciešu vilcienā, lielā mērā pazemināja viņu prestižu latviešu acīs. Krievi turpināja graut savu prestižu, rīkojoties netaktiski un liekot cilvēkiem saprast, ka, pēc viņu domām, nekas nav mainījies un tie joprojām uzskata Latviju tikai par Krievijas provinci. Viņi pārlieku daudz demonstrēja Krievijas karogu un dziedāja Krievijas himnu, un viņu klātbūtne vienīgi atgādināja cilvēkiem par ienīsto krievu režīmu.

Latvieši, kuri labi pārzina situāciju Krievijā, neuzskata, ka šajā valstī tiks atjaunota kārtība daudzu tuvāko gadu laikā, un viņi nesagaida no Krievijas nekādu palīdzību. Tikmēr latviešu nacionālā kustība un vēlme pēc pilnīgas neatkarības kļūst stiprāka, sevišķi

pēc vācbaltiešu sabrukuma. Latvieši vēl neapzinās paši savus trūkumus un valdības formēšanas grūtības, un viņu vienīgā vēlēšanās ir atbrīvoties gan no vāciešiem, gan krieviem. Latvieši un igauņi vēlas, lai viņu neatkarību atzīst gan sabiedrotie, gan krievi, un tad viņi kā neatkarīgas valstis varētu runāt ar Krieviju par ekonomiskām lietām. Attiecībā uz politiskiem jautājumiem viņi nevēlas nekādu saikni ar Krieviju, un viņi negrib sūtīt pārstāvjus uz centrālo Krievijas parlamentu tādā veidā, kā Bavārija sūta tās pārstāvjus uz Vācijas impērijas landtāgu. Visvairāk viņus uztrauc, lai nebūtu nekādas Krievijas iejaukšanās Latvijā.

Par ekonomiskajiem jautājumiem latvieši gan savās, gan Krievijas interesēs piekritis katrai iespējai uzsākt tranzīta tirdzniecību. Ministru prezidents domā, ka Ventspils, kas ir dzelzceļa Daugavpils, Maskava, Maskava–Sibīrija galastacija, un Rīga, kas arī ir galastacija, būs brīvostas un par tranzītprecēm būs jāmaksā tikai nominālas maksas. Lielo dzelzceļa sliežu platumu varētu izmantot tā, ka krievu vilcieni iebrauktu tieši ostā.⁴⁸ Tiktu sniegta katra iespēja attīstīt krievu tirdzniecību, ciktāl tas attiecas uz tranzīttirdzniecību, dzelzceļu, pasta un telegrāfa iekārtām, latvieši būtu gatavi apspriest ar krieviem plaša rakstura konvencijas.

Es nosūtu šī ziņojuma kopiju ģenerālim seram H. Gofam.

Avots: National Archives (United Kingdom), Foreign Office, 371/3615/398-401.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Sk.: EDGARS ANDERSONS. Latvijas vēsture 1914–1920. Stockholm 1967, 465.–471. lpp.
- ² Par situāciju Rīgā aplūkojamajā laikā sk. arī: Ēriks JĒKABSONS. Amerikāņi Rīgā: Amerikas palīdzības administrācija 1919. gada jūnija beigās – jūlija vidū, darbības otrais posms. In: Latvijas Arhīvi 2014, Nr. 1/2, 119.–147. lpp.
- ³ Sk.: Ēriks JĒKABSONS. Strazdumuižas pamiers 1919. gada 3. jūlijā un tā tiešās sekas: Lielbritānijas misijas vadītāja Stīvena Talentsa redzējums. Truce of Strazdumuiža in July 3, 1919 and its Direct Consequences: Perspective of Stephen Tallents, British Commissioner for the Baltic Provinces. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2017, Nr. 3, 171.–186. lpp.
- ⁴ Sīkāk sk.: KRISTAPS PILDIŅŠ. Militāri politiskais stāvoklis Latvijas Atbrīvošanas kara 3. posmā no 1919. gada 3. jūlija līdz 8. oktobrim. Maģistra darbs. Rīga: LU Vēstures un filozofijas fakultāte, 2015 (vadītājs Ē. Jēkabsons), 22.–26. lpp.
- ⁵ Sk.: Ēriks JĒKABSONS. Stāvoklis Latvijā pēc Cēsu kaujām: Sabiedroto misijas vadības un vācu pavēlniecības sarunas 1919. gada 19. jūlijā Vintapos pie Olaines stacijas. Situation in Latvia after Cēsis battles: Talks between the leadership of Allies' Mission and the German Headquarters on 19 July 1919 in Vintapi near Olaine railway station. In: Latvijas Arhīvi 2016, Nr. 3/4, 86.–107. lpp.
- ⁶ National Archives (United Kingdom), Foreign Office, 371/3615/488 (Report, Grant-Watson to Curzon, 1919, July 25).
- ⁷ Huberts Delapērs Gofs (*Gough*, 1870–1963), Lielbritānijas armijas ģenerālleitnants. Pirmā pasaules kara laikā 5. armijas pavēlnieks, 1919. gadā sabiedroto militārās misijas vadītājs Baltijas valstīs.
- ⁸ Acīmredzot ir runa par Francijas militārās misijas pārstāvjiem poļu karaspēka ieņemtajā Grodņā, uz to norāda arī nākamajā teikumā pieminētais Lielbritānijas Militārās misijas Polijā vadītāja vienieks A. Kartons de Viarts, kurš, iespējams, par to informēja H. Gofu.
- ⁹ Lielbritānijas karjeras vicekonsuls Rīgā 1919. gadā bija H. T. Hols (*Hall*).
- ¹⁰ Adrians Kartons de Viarts (*Carton de Wiart*, 1880–1963), beļģu-īru izcelsmes Lielbritānijas armijas ģenerālmajors, vēlāk ģenerālleitnants, ar savu varonību leģendārs vairāku karu dalībnieks. 1918.–1920. gadā darbojās Lielbritānijas militārajā misijā Polijā.

- ¹¹ Šajā laikā (1919. gada jūnija beigās – jūlija sākumā) Lielbritānijas Kara flotes kuģu vecākā jūras virsnieka funkcijas Liepājā pildīja pats 2. vieglo kreiseru eskadras komandieris komadors, vēlākais admirālis Arturs Dafs (*Duff*).
- ¹² 1919. gada jūnijā R. fon der Golcs ignorēja H. Gofa aicinājumu tikties ar viņu Valkā, lai atrisinātu konfliktu pie Cēsīm.
- ¹³ Rīdigers fon der Golcs (*von der Goltz*, 1865–1946), Vācijas armijas ģenerālmajors. 1919. gadā 6. rezerves korpusa komandieris Latvijā un Lietuvā.
- ¹⁴ Runa ir par t. s. Cēsu kaujām.
- ¹⁵ Līdz Otrajam pasaules karam izplatīts vārds arī latviešu valodā, ar kuru apzīmēja oficiālu apsveikuma tekstu.
- ¹⁶ H. Gofs no Helsinkiem Liepājā ieradās 22. jūnijā, pēc tam atgriezās Helsinkos, bet Rīgā ieradās 8. jūlijā (devās atpakaļ uz Tallinu 10. jūlijā). Runa ir par Latviešu tirgotāju savienības viņam dāvāto adresi, kurā viņš apsveikts kā “mazo tautu brīvības aizstāvju” pārstāvis pateicībā par sabiedroto izrādīto atbalstu Latvijas tautai, un, pateicoties tam, pastāv cerība uz “*jaunas dzīves sākumu uz drupām*”.
- ¹⁷ Herberts Hūvers (*Hoover*, 1874–1964), ASV uzņēmējs, valstsvīrs, prezidents no 1929. līdz 1933. gadam. Pirmā pasaules kara laikā vadīja palīdzības akciju Beļģijai, no 1917. gada ASV Pārtikas administrācijas, no 1919. līdz 1923. gadam – Amerikas Palīdzības administrācijas vadītājs, sniedza palīdzību Eiropas valstīm, no 1919. gada aprīļa arī Latvijai. 1919. gada jūnijā un jūlijā noteikti aizstāvēja nostāju, ka nepieciešama sadarbība ar vācu okupācijas iestādēm pārtikas izdalē Latvijā, bet tas nepatika Lielbritānijas pārstāvjiem.
- ¹⁸ Alfrēds Flečers (*Fletcher*, 1875–1959), Vācijas armijas majors. No 1919. gada 1. februāra līdz jūlijam – Baltijas landesvēra komandieris, 1919. gada jūnijā arī Rīgas pilsētas militārais gubernators. Pēc tam atgriezās Vācijā.
- ¹⁹ H. Grants-Smits kļūdījās, A. Flečers bija majors. Acimredzot kļūdu izraisīja A. Flečera augstais amats.
- ²⁰ Runa ir par Amerikas Palīdzības administrācijas Rīgas apakšmisijas vadītāja Džordža Felkera (*Felker*) 26. jūnija ziņojumu misijas vadītājam Džonam Grūmam (*Groome*) Liepājā. Tikko Rīgā atgriezušās misijas vadītājs šajā dienā bija tiešām ticīgs ar A. Flečeru un rakstīja par igaunņu spēku tuvošanos, kas apdraud sakaru līnijas karaspēkam, kurš cīnās pret boļševikiem. Flečers norāda, ka igaunņu tālākas virzības gadījumā Rīgā kārtību grūti nodrošināt, jo kaujasspējīgais karaspēks atrodas frontē, tāpēc prasa, lai sabiedrotie nekavējoties iejauktos un panāktu pamiera noslēgšanu, turklāt lūgumam pievienojās pats Felkers, atzīmējot, ka tas jādarā nekavējoties. Savukārt 27. jūnijā pēc tikšanās ar latviešu brigādes komandieri Jāni Balodi Dž. Felkers ziņoja, ka neapstiprinās Flečera teiktais par to, ka boļševiki ieņēmuši Krustpili un Balodis pieprasījis papildinājumus savām frontē esošajām vienībām, jo stāvoklis tajā ir mierīgs. Tomēr viņš joprojām pauda bažas par sekām, kādas varētu būt igaunņu karaspēka iebrukumam Rīgā, jo vācu karaspēks atkāpjoties varētu nopietni bojāt pilsētas infrastruktūru, apgādes un sanitāro sistēmu. atkārtoti uzsverot nepieciešamību pēc „nekavējošas akcijas”, lai novērstu „igaunņu okupāciju”. Atbildē Dž. Grūms 28. jūnijā norādīja arī, ka abās telegrammās sniegtā informācija ir zināmā mērā pretrunīga.
- ²¹ Harolds Aleksanders (*Alexander*, 1891–1969), Lielbritānijas armijas pulkvežleitnants, vēlāk feldmaršals. No 1919. gada pavasara militārās misijas virsnieks Baltijas valstīs, no 1919. gada jūlija līdz 1920. gada aprīlim – Latvijas armijas Vācu zemessargu (reformētais landesvērs) komandieris.
- ²² Saskaņā ar Strazdumuižā noslēgto pamieru no landesvēra bija jāizslēdz visi vācbaltiešiem nepiederīgie karavīri, pēc tam to iekļaujot Latvijas armijā. Tas tika noslēgts 1919. gada augusta beigās, kad vienība kā Latvijas armijas Vācu zemessargi tika pārvietota no Tukuma uz Austrumu fronti.
- ²³ Alfrēds Bērts (*Burt*, 1876–1949), Lielbritānijas armijas brigādes ģenerālis, no 1919. līdz 1920. gadam – militārās misijas vadītājs Latvijā.

- ²⁴ Minētais ir pārspilējums, A. Bērts Latvijas armijas izveidošanu nevardija, kā var saprast no ziņojuma, kaut arī Lielbritānijas misija, īpaši vasarā, sniedza tai ievērojamu atbalstu (īpaši Liepājā).
- ²⁵ Stīvens Talentss (*Tallents*, 1884–1958), Lielbritānijas valsts ierēdnis, kara laikā – virsnieks, pulkvežleitnants. No 1919. gada februāra – politiskās misijas vadītājs Baltijas valstīs.
- ²⁶ Oriģinālajā tekstā autors pielaidis kļūdu, jādodomā, izlaižot kādu vārdu.
- ²⁷ Anatols Līvens (*Lieven*, 1873–1937), Mežotnes muižas īpašnieks, Krievijas armijas rotmistrs. No 1919. gada sākuma krievu vienības komandieris landesvēra sastāvā, no 2. jūlija – formāli Rietumkrievijas Brīvprātīgo armijas komandieris, taču jau jūlija otrā pusē vienības tika pārvietotas uz Narvu un iekļautas Ziemeļrietumu Krievijas Brīvprātīgo armijā.
- ²⁸ Herberts Adolfuss Grants-Vatsons (*Grant-Watson*, 1881–1971), Lielbritānijas Ārlietu ministrijas ierēdnis, diplomāts. 1919. gadā – pārstāvis Baltijas valstīs, vēlāk vēstnieks dažādās valstīs. 1965. gadā publicēta H. Granta-Vatsona grāmata *The Latvian Republic: the struggle for freedom*.
- ²⁹ Džordžs Kērzons (*Curzon*, 1859–1925), Lielbritānijas valsts ierēdnis, valstsvīrs. 1919. gadā aizvietoja Parīzes Miera konferencē esošo ārlietu sekretāru Balfūru, no 1919. gada oktobra līdz 1924. gadam – ārlietu sekretārs.
- ³⁰ *Herr* (vācu val.) – kungs.
- ³¹ Augusts Vinnīgs (*Winnig*, 1878–1956), Vācijas valsts ierēdnis, sociāldemokrāts. No 1918. gada novembra – Austrumprūsijas un Rietumprūsijas valsts komisārs, ģenerālpilnvarotais pārstāvis Baltijas valstīs, no 1919. līdz 1920. gadam – Austrumprūsijas oberprezidents.
- ³² Revolūcija Vācijā sākās 1918. gada novembrī.
- ³³ *Staatenbund* (vācu val.) – valstu konfederācija, savienība.
- ³⁴ Kārlis Ulmanis (1877–1942), Latvijas valstsvīrs, no 1918. līdz 1921. gadam – Pagaidu valdības Ministru prezidents.
- ³⁵ Ziņojuma autors, pats būdams diplomāts, lieto šeit daļu no diplomātisko pārstāvju rangā ietvertā sūtņa nosaukuma – sūtnis un pilnvarotais ministrs. A. Vinnīgs tāds oficiāli nevarēja būt.
- ³⁶ Kēnigsberga – Austrumprūsijas galvaspilsēta, tagadējā Kaļiņingrada Krievijā.
- ³⁷ Vilhelms Burhards (*Burchard*, no 1925. gada – *Burchard-Motz*, 1878–1957), Vācijas armijas rezerves rotmistrs (kapteinis), no 1915. gada ierēdnis Kurzemes militārās pārvaldes Centrālajā nodaļā, no 1918. gada Vācijas ģenerālpilnvarotā Baltijas zemēs vietnieks.
- ³⁸ R. Kīks (*Kück*), juridisko zinātņu doktors. Darbojās Liepājā vismaz no 1919. gada janvāra, 1919. gada vasarā – Vācijas pārstāvis Liepājā, turpināja darbību rudenī. 1920. gada martā aizbrauca uz Vāciju saistībā ar pases termiņa izbeigšanos, par ko draudēja administratīvs sods.
- ³⁹ Fon Ludvigērs, Vācijas armijas kapteinis, 1919. gada pavasarī dienēja vācu pārstāvniecībā Liepājā, pēc tam Rīgā.
- ⁴⁰ Runa ir par landesvēra Krievu nodaļu A. Līvena vadībā.
- ⁴¹ Dāvids Kaneps (*Kanep*, 1878–1969), Krievijas armijas virsnieks, 1919. gadā A. Līvena nodaļas, Ziemeļrietumu Krievijas Brīvprātīgo armijas pulkvedis, bataljona komandieris. Vēlāk Igaunijas armijas pulkvežleitnants. Pēc izcelsmes igauņis.
- ⁴² Acimredzot ziņojuma autors lieto vārdu *pan-Russian* izplatītā *pan-Slavic* vietā (panslāvu kustība, kuras mērķis bija apvienot visas slāvu tautas Krievijas vadībā), ar to saprotot šovinistiski noskaņotu personu grupu.
- ⁴³ Nikolajs Judeņičs (*Judenich*, 1862–1933), Krievijas armijas infantērijas ģenerālis. No 1919. līdz 1920. gadam Krievijas Ziemeļrietumu Brīvprātīgo armijas virspavēlnieks.
- ⁴⁴ Latvijas valdība 1919. gada jūlijā par Lejaskurzemes apgabala priekšnieku iecēla Andreju Bērziņu.
- ⁴⁵ A. Līvena vienības un tai piekomandēto krievu nodaļu nosūtīšana no Rīgas uz Narvu notika vairākos posmos, ar dažu dienu starpību.

- ⁴⁶ Simons Peļura (*Petlyura*, 1879–1926), viens no ukraiņu nacionālās kustības vadītājiem. No 1919. līdz 1920. gadam Ukrainas Tautas Republikas Direktorijas vadītājs.
- ⁴⁷ Krievu historiogrāfijā pastāv viedoklis, ka 1919. gadā dienvidos no Tulas pretinieka pusē tiešām pārgāja Sarkanās armijas divīzija, taču pretinieks bija krievu baltā Donas armija (divīzija iekļauta šajā armijā kā 1. Tulas brīvprātīgā kājnieku divīzija, no 7. augusta – brigāde); otra versija – divīzijas pāriešanas nemaz nebija, un tā tika saformēta no gūstā kritušiem sarkanarmiešiem. Jādomā, taisnība ukraiņu vēsturniekiem, saskaņā ar to divīzijas daļa Baltkrievijas-Ukrainas pierobežā tiešām pārnāca ukraiņu pusē, neilgu laiku iekļauta Ukrainas Tautas Republikas armijas brigāde, taču pavēlniecība pati to izformēja, nespējot apgādāt un izmantot, tāpēc karavīri paši centušies nokļūt krievu baltajās armijās, jādomā daļa – uz Judeņiča armiju.
- ⁴⁸ Krievijā dzelzceļa sliežu platums bija platāks nekā Eiropas valstīs, Pirmā pasaules kara laikā vācu karaspēks no 1915. gada ieņemtajā Latvijas teritorijā (Kurzemē un Zemgalē) dzelzceļa sliežu platumu pārveidoja pēc Eiropas standartiem.

Recenzijas

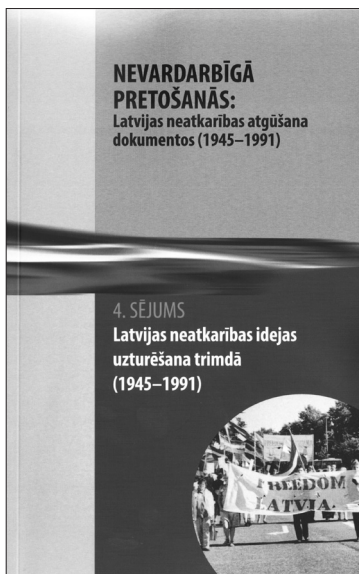
Reviews

Nevardarbīgās pretošanās dokumenti: ceturtais sējums ceļā pie lasītāja

Recenzija par grāmatu: **Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšana (1945–1991) dokumentos. 4. sējums. Latvijas neatkarības idejas uzturēšana trimdā (1945–1991).** Rīga 2017, 388 lpp. ISBN 9789934851575

Valdis Blūzma

Dokumentu izdevumu sērija “Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšana dokumentos”, kas top Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) Baltijas Stratēģisko pētījumu centrā (BSPC), tika aizsākta ar 2013. gadā iznākušo 1. sējumu “Nevardarbīgā pretošanās padomju okupācijas režīmam (1945–1985)”,¹ kurš tika sagatavots un publicēts valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” ietvaros (sējuma dokumentu sastādītāji vēsturnieki Heinrihs Strods un Jānis Riekstiņš). Tam sekoja 2. sējums “Atmodas laiks (1986. gada jūlijs – 1990. gada maija sākums)”,² kas nāca klajā 2015. gadā valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros (sējuma dokumentu sastādītājs vēsturnieks Valdis Blūzma). Tajā pašā gadā tika izdots arī dokumentu izdevumu sērijas 3. sējums “Pārejas periods (1990. gada 4. maijs – 1991. gada 21. augusts)”³ (sējuma sastādītājs jurists un politologs Tālavs Jundzis).

Divus gadus vēlāk lasītājs ir saņēmis 4. sējumu “Latvijas neatkarības idejas uzturēšana trimdā (1945–1991)”,⁴ kas publicēts projekta “Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas pieredze, mācības un starptautiskā nozīme” ietvaros. Sējuma sastādītāja, ievada un komentāru autore ir vēsturniece Kristīne Beķere, savukārt šī sējuma, kā arī visu iepriekšējo dokumentu sērijas sējumu zinātniskais redaktors – BSPC vadītājs Tālavas Jundzis.

Kādas ir īpatnības, kuras atšķir 4. sējumu no trim iepriekšējiem sējumiem? Pirmie trīs bija veltīti nevardarbīgai pretošanās kustībai Latvijas teritorijā pret Padomju Savienības uzspiesto politisko režīmu, sākot ar 1945. gadu, kad Padomju Savienība Otrā pasaules kara rezultātā atjaunoja savu varu 1940. gadā okupētajā Latvijā, un beidzot ar 1991. gada augustu, kad pēc reakcionāro spēku sarīkotā Maskavas puča sagrāves PSRS bija spiesta atzīt Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu.

Savukārt 4. sējums atspoguļo latviešu politiskās emigrācijas – trimdas (termins izvēlēts, lai pasvītrotu izceļošanas no Latvijas piespiedu raksturu, ko noteica nesamierināma attieksme pret padomju okupācijas režīmu) cīņu par to, lai tiktu īstenota Latvijas valsts atjaunošanas ideja visā Latvijas okupācijas vēsturiskajā periodā no 1945. gada pavasara līdz 1991. gada augustam. Pievēršoties termina “trimdinieki” izcelšanās vēsturei, K. Beķere sējuma ievadā atzīmējusi, ka, “*uzsverot piespiedu atrašanās ārpus savas valsts politisko aspektu – Baltijas valstu nelikumīgo okupāciju un inkorporēšanu PSRS, Vācijas bēgļu nometnēs nonākušie latvieši pašī sevi nodēvēja par trimdiniekiem*” (17. lpp.). Latviešu trimdas politiskās akcijas Rietumu demokrātiskajās valstīs cīņā par Latvijas neatkarības atjaunošanu pamatoti jāatzīst par nevardarbīgu pretošanos padomju okupācijas varai, kaut arī tā norisinājās nevis anektētās un PSRS inkorporētās Latvijas teritorijā, bet

demokrātiskajās Rietumvalstīs, kuras lielākoties nelika šķēršļus trimdas nevardarbīgajām politiskajām aktivitātēm.⁵ Nevardarbīgo pretošanos Latvijā un Rietumos vienoja politiskais mērķis – Latvijas valsts atjaunošana. Arī pretinieks nevardarbīgās pretošanās kustībai Latvijā un trimdas politiskajā cīņā bija viens un tas pats – Padomju Savienības komunistiskais režīms. Atšķirīgi bija pretošanās apstākļi – Rietumos trimdinieki varēja brīvi un atklāti paust savus politiskos centienus atšķirībā no okupētās Latvijas, kur bargu represiju draudu apstākļos nevardarbīgās pretošanās akcijām līdz padomju režīma liberalizācijai 80. gadu otrajā pusē lielākoties bija raksturīga anonimitāte, slepenība.

Labvēlīgs faktors, lai aktivizētu trimdinieku cīņu par Latvijas neatkarības atjaunošanu bija t. s. aukstais karš respektīvi ASV un PSRS un abu superlielvalstu sabiedroto militāri politiskā konfrontācija, kura gan nepārauga tiešā bruņotā konfliktā, bet kuras pastāvīgs elements bija bruņošanās drudzis no abām pusēm, lai ar tā palīdzību vismaz nodrošinātu pušu militāro paritāti. Bez tam ASV (kur izveidjās lielākā latviešu trimdinieku kopiena) kopš 1940. gada īstenotā Baltijas valstu inkorporācijas PSRS neatzišanas doktrīna nodrošināja stabilu politisku atbalstu latviešu trimdinieku centieniem pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas.

K. Beķere objektīvi atspoguļo faktu, ka sociāli un politiski aktīvi mītnes valstīs bija nebūt ne visi latviešu diasporai piederīgie, bet vērā ņemams mazākums, kas iesaistījās trimdas latviešu kultūras dzīves organizācijā un nacionālās identitātes saglabāšanā. Pētniece arī atzīmējusi, ka apstākļi, kādos trimdinieki veica politiskās aktivitātes dažādās mītnes valstīs, atšķirās atkarībā no tās vai citas valsts ārpolitiskā kursa pret Padomju Savienību, kā arī no valsts politiskā režīma, tā attieksmes pret emigrantu politiskajām aktivitātēm. Dažkārt pat vēlēšanu

rezultāti tajā vai citā Rietumu valstī, nākot pie varas kreisākajiem politiskajiem spēkiem, kuri bija orientēti uz attiecību attīstīšanu ar PSRS, nelabvēlīgi ietekmēja trimdas cīņu par Baltijas valstu prettiesiskās aneksijas neatzīšanu. Šādas situācijas atspoguļotas vairākos krājumā ievietotos dokumentos. Tā 1961. gada 15. aprīlī Baltijas valstu pārstāvji izteica protestu pret jaunievēlēta Brazīlijas prezidenta Žanio Kuadrosa (*Jânio da Silva Quadros*) valdības lēmumu slēgt Baltijas valstu pārstāvniecības saistībā ar Brazīlijas un PSRS diplomātisko attiecību atjaunošanu (dok. Nr. 42). Vairāki krājuma dokumenti (dok. Nr. 48, 49) liecina par trimdinieku cīņu pret Lielbritānijas premjerministra Harolda Vilsona (*Harold Wilson*) vadītās leiboristu valdības lēmumu 60. gadu otrajā pusē nodot Padomju Savienībai Baltijas valstu zelta depozītus Anglijas Bankā, tā atzīstot PSRS par likumīgu Baltijas valstu pēcteci. 1974. gadā latviešu trimdas organizācijas izvērša protestu kampaņu pret Gofa Vitlama (*Gough Whitlam*) vadītās Austrālijas leiboristu valdības lēmumu "ņemt vērā pastāvošo realitāti" un atzīt Baltijas valstu inkorporāciju PSRS (dok. Nr. 65–69). 1975. gada Austrālijas parlamenta vēlēšanās leiboristi cieta sakāvi un jaunā labējā liberāļu valdība, kuru atbalstīja baltieši, atcēla leiboristu valdības lēmumu par Baltijas valstu aneksijas atzīšanu *de jure*. K. Beķere atzīmējusi, ka "šim panākumam bija milzīga morāli pacilājoša un iedvesmojoša nozīme trimdas sabiedrībai kā tādai" (38. lpp.), to ar gandarījumu uztvēra latviešu trimdas organizācijas kā Austrālijā, tā arī ASV un citās mītnes valstīs. Savukārt neveiksmīga bija trimdinieku pretošanās lēmumam atzīt Baltijas valstu inkorporāciju PSRS (dok. Nr. 77, 80, 88), ko Jaunzēlandes leiboristu valdība Normana Kērka (*Norman Kirk*) vadībā pieņēma 1974. gadā. 1975. gadā Jaunzēlandē pie varas nākusi Nacionālistu partija izlēma turpināt leiboristu politiku Baltijas jautājumā, atzīmējot,

kā liecina publicētais Jaunzēlandes Ārlietu ministrijas dokuments (sk. dok. Nr. 77), cita starpā, samērā vāju baltiešu ietekmi uz Jaunzēlandes iekšpolitisko dzīvi. Publicētie dokumenti uzskatāmi rāda, ka latviešu trimdas organizāciju mērķus nebūt ne vienmēr atbalstīja Rietumvalstu valdības, kas par prioritārām izvirzīja savas ārpolitiskās intereses, atkarībā no tās vai citas valdošās partijas idejiskajām nostādnēm un attiecību rakstura, kuras tajā vai citā periodā veidojās starp Rietumu un Austrumu valstu bloku. Tādēļ trimdas organizāciju darbībai pretošanās kustībā bija savdabīgas iezīmes – tai bija jānodrošina nemitīga aktivitāte, regulāri jānodarbojas ar savu interešu lobēšanu mītnes valstīs, kā arī citu valstu varas struktūrās, jāparāda sevi kā vērā ņemamu spēku ielas akcijās utt., ietverot arī protesta akcijas ne vien pret padomju okupācijas režīmu Baltijas valstīs, bet arī pret tādiem mītnes valsts valdības soļiem, kuri varētu būt bīstami trimdas politisko organizāciju izvirzītajiem mērķiem. Lai nodrošinātu šo akciju lielāku efektivitāti, visu triju Baltijas valstu trimdinieki veidoja kopīgas organizācijas savu politisko interešu aizstāvēbai.

4. sējumā ietverti kopskaitā 140 dokumenti, kuri aptver vēstures periodu no 1945. gada aprīļa līdz 1991. gada augusta beigām. Ņemot vērā atlasīto dokumentu skaitu attiecībā pret atspoguļojamo periodu, kļūst skaidrs, ka krājumā iekļauto dokumentu uzdevums ir sniegt lasītājam vispārīgu ieskatu par trimdas organizāciju aktivitātēm šajā laikmetā, un to arī ievadā ir uzsvērusi K. Beķere.

Dokumenti sējumā ir ievietoti hronoloģiskā secībā, tomēr, lai atvieglotu lasītāju iepazīšanos ar to vai citu gadu dokumentiem, sastādītāja ir sagrupējusi dokumentus piecās daļās, kas veidotas pēc hronoloģiskā kritērija: 1) 1945–1956; 2) 1956–1972; 3) 1972–1976; 4) 1977–1988; 5) 1988–1991. Kā šo periodu robežlinijas norādītas

izmaiņas trimdas organizāciju struktūrā, paaudžu nomaiņa to vadībā, jaunu mērķu un jaunu politiskās taktikas metožu izvirzīšana. Sprotams, ka arī izmaiņām starptautiskajās attiecībās, piemēram, tā saucamajai detantes (politiskā un militārā atslābuma) politikai 70. gados, kā arī Latvijas iekšpolitiskajā stāvoklī, sākot ar Trešās atmodas pirmajiem gadiem, ir bijusi nenoliedzama ietekme uz trimdas politiskajām aktivitātēm. Runājot par trimdas vēstures periodizāciju, vēlama būtu lielāka precizitāte attiecībā uz periodu hronoloģiskajām robežām. Tā, piemēram, kā pirmajai, tā arī otrajai dokumentu daļai par robežu noteikts 1956. gads, bet, ieskatoties dokumentos, atklājas, ka pirmās daļas pēdējais dokuments datēts ar 1955. gadu (dok. Nr. 28; Brīvās pasaules latviešu apvienības (BPLA) statūtu projekts), bet otrās daļas pirmais dokuments datēts ar ELJA 1957. gada 4. augusta Etlingenes deklarāciju (dok. Nr. 29). Ar 1956. gadu datētu dokumentu nav ne pirmajā, ne otrajā periodā, līdz ar to, šķiet, būtu pieticis, ka 1956. gadu kā BPLA organizatoriskās noformēšanās gadu (1970. gadā pārdēvēta par Pasaules Brīvo latviešu apvienību (PBLA)) atstātu 1. daļā, bet 2. daļa tiktu iesākta ar 1957. gadu. Savukārt 2. daļā kā beidzamais ievietots ar 1971. gada 13. jūniju datēts dokuments, līdz ar to 2. daļu varēja droši noslēgt ar 1971. gadu, jo pirmais dokuments, kurš publicēts 3. daļā, ir datēts ar 1972. gadu. 3. daļas hronoloģiskie ietvari atbilst dokumentu datējumam, jo tā noslēdzas ar 1976. gada dokumentu un 4. daļa iesākas ar 1977. gada dokumentu, bet varētu rasties jautājums, vai pamatoti 4. un 5. daļai noteikt kopīgu gadu – 1988. gadu – kā robežliniju. Jāatzīmē, ka pretrunā ar hronoloģisko principu 4. daļā pēdējais ir dokuments, kurš datēts ar 1988. gada 24. jūniju, bet nākamajā 5. daļā pirmais publicēts ar 1988. gada 16. martu datēts dokuments. Acīmredzot

1988. gada 24. jūnija dokumentu būtu pamatoti ievietot sējuma 5. daļā kā nākamo aiz šīs daļas pirmā dokumenta. Tādā gadījumā iepriekšējo dokumentu daļu varētu noslēgt ar 1987. gadu (diemžēl šis Rīgā ar t. s. kalendāra nemieriem bagātais gads palicis šajā sējumā bez kāda atspoguļojuma trimdas reakcijā un akcijās), bet 5. daļa tad tiktu iesākta ar 1988. gadu.

Jāatzīmē, ka dokumentu krājuma veidošanā ņemti vērā arī citi kritēriji – tematiskais, ģeogrāfiskais, dokumenta izgatavotāja kritērijs. Tā sastādītāja ir iekļāvusi krājumā trimdas organizāciju un darbinieku dokumentus no daudzām pasaules valstīm – ASV, Lielbritānijas, Francijas, Rietumvācijas, Zviedrijas, Dānijas, Argentīnas, Brazīlijas, Austrālijas, Kanādas, Jaunzēlandes, Venecuēlas. Kā jau uzsvērts ievadrakstā, lielāka trimdinieku politiskā aktivitāte bija vērojama valstīs, kur atradās daudzskaitlīgākās latviešu kopienas – ASV, Kanādā, Austrālijā, Lielbritānijā, Vācijā, Zviedrijā. Tomēr K. Beķere ir centusies pēc iespējas parādīt arī citās valstīs darbojušos trimdas organizāciju devumu cīņā par Latvijas neatkarības atjaunošanu. Attiecībā uz tematisko kritēriju ir jāmin trimdas politisko organizāciju un Latvijas diplomātisko pārstāvju vēstules mītnes un citu Rietumu valstu valdībām un parlamentiem, ANO un citām starptautiskajām organizācijām, Padomju Savienības politiskajiem līderiem, politisko spēku deklarācijas un trimdinieku konferenču rezolūcijas, vēstījumi tautiešiem Latvijā, trimdas politisko organizāciju programmatiskie dokumenti un darbības pārskati, atzinumi un memorandi par Latvijas starptautiski tiesisko stāvokli, sarunas ar Rietumvalstu valdību vadītājiem un ministriem, atklātās vēstules un skrejlapas u. c.

Krājumā labi atspoguļota Latvijas, Lietuvas un Igaunijas diplomātisko pārstāvju un latviešu, igauņu un lietuviešu trimdinieku sadarbība cīņā par Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu. Šī sadarbība sekmīgi

norisinājusies gan atsevišķās mītnes valstīs (ASV, Lielbritānijā, Kanādā, Austrālijā, Jaunzēlandē, Argentīnā, Zviedrijā), gan starptautiskās baltiešu nevalstiskajās organizācijās – BATUN (*Baltic Appeal to the United Nations* – Baltiešu aicinājums Apvienotajām Nācijām), Pasaules Baltiešu apvienībā. Sevišķu rezonansi guva divas baltiešu trimdinieku organizāciju akcijas 1985. gadā – Kopenhāģenas Baltiešu tribunāls (dok. Nr. 103) un Baltijas miera un brīvības kuģis (dok. Nr. 98). Krājumā ir labi atspoguļoti atmodas gados uzsāktie trimdas organizāciju kontakti un sadarbība ar Latvijas neformālajām nacionāli demokrātiskajām organizācijām, piemēram, PBLA pārstāvju simpoziji ar Latvijas Tautas frontes, LNNK, Latvijas Atdzimšanas partijas pārstāvjiem Abrenē, Francijā, 1989. gada maijā. Atrodami arī dokumenti par Latvijas Tautas frontes struktūrvienību darbību trimdas mītnes valstīs. Pēc tam, kad bija proklamēta Latvijas Republikas neatkarības atjaunošana, 1990. gada 4. maijā notika arī pirmā Latvijas valdības vadītāju (premjera ministra Ivāra Godmaņa un ārlietu ministra Jāņa Jurkāna) neoficiālā tikšanās ar ASV valsts sekretāru Džeimsu Beikeru (*James Baker*) 1990. gada 20. jūlijā (dok. Nr. 129).

Ja runājam par dokumentu izgatavotāju kritērija izmantošanu krājumā, tad līdztekus trimdas politiskajām organizācijām un Latvijas diplomātiskā dienesta darbiniekiem jāmin arī Rietumvalstu valdību un tautas pārstāvniecības iestāžu izdotie dokumenti, kuros formulēta šo valstu nostāja Baltijas valstu suverenitātes jautājumā (dok. Nr. 65, 72, 77, 79), starptautisko organizāciju institūciju dokumenti par stāvokli Baltijas valstīs (dok. Nr. 94); PSRS iestāžu (galvenokārt Latvijas PSR VDK) dokumenti, kuros atspoguļotas latviešu trimdinieku politiskās akcijas (dok. 57, 82, 130, 132), Latvijas iedzīvotāju vēstules starptautiskajām organizācijām (dok. Nr. 81).

Krājums atspoguļo pakāpenisku latviešu politiskās trimdas taktikas maiņu, ņemot vērā, cita starpā, izmaiņas politiskajās attiecībās starp Rietumu un Austrumu bloku, pārejot no konfrontācijas uz detantes politiku. Ievērojama loma bija Eiropas Drošības un sadarbības apspriedei (EDSA), kurā 70. gados piedalījās 33 Eiropas valstis (izņemot Albāniju), ASV un Kanāda un kuras Noslēguma aktā (1975) tika ietverta nostādne par pēckara robežu negrozāmību Eiropā. Latviešu trimdas organizācijas šo PSRS ierosināto principu uzņēma ar neslēptām bažām, pamatoti uzskatot, ka tādā veidā Padomju Savienība cenšas legalizēt Baltijas valstu teritoriju aneksiju. Tas nozīmēja, ka Baltijas valstu trimdiniekiem ir jānodrošina atruna, kas neļautu piemērot robežu negrozāmības principu attiecībā uz Baltijas valstu teritoriju. PBLA uzdevumā 1973. gadā Ķīles Universitātes (VFR) tiesību profesors, bijušais rīdzinieks Dītrihs Andrejs Lēbers izstrādāja juridiski pamatotu memorandu, kas norādīja uz nepieciešamību EDSA novērst Otrā pasaules kara prettiesiskās sekas attiecībā uz Baltijas valstīm (dok. Nr. 64). Enerģiskas lobēšanas rezultātā PBLA izdevās panākt ASV prezidenta Džeralda Forda (*Gerald Ford*) 1975. gada 25. jūlija publisku paziņojumu, “*ka nevienas teritorijas okupācija vai iegūšana, kas ir pretrunā ar starptautiskajām tiesībām, netiks atzīta par tiesisku*” (dok. Nr. 72).

Tā kā EDSA Noslēguma akta tekstā šis princips netika atspoguļots un ASV prezidents attiecīgu paziņojumu Helsinku konferencē nesniedza, latviešu trimdas organizācijas pielika visas pūles, lai attiecīgu rezolūciju, ka ASV joprojām neatzīst Baltijas valstu prettiesisko sagrābšanu un aneksiju, pieņemtu ASV Senāts 1976. gada 5. maijā (dok. Nr. 79). Analogas rezolūcijas (nav publicētas šajā krājumā) pieņēma arī ASV Kongresa Pārstāvju palāta (1975. gada 2. decembrī⁶) un Kanādas parlaments (1976. gada 26. februārī).⁷

Jāatzīmē, ka Padomju Savienībā baltiešu trimdinieku akciju loma šo rezolūciju pieņemšanā tika ievērota un radīja neslēptu nepatiku. Tā triju Baltijas padomju republiku pētniecisko institūtu 1982. gadā izdotajā monogrāfijā "Baltijas reakcionārā emigrācija šodien" varam lasīt šādas emocionāli sakāpinātas rindas:

"Ar pilnu jaudu sāka darboties "Baltijas lobiju" mašīna ASV kongresā un pirmām kārtām tā saucamā Apvienotā baltiešu komiteja.⁸ Reakcionāro spēku darbības rezultātā, ar emigrantu politikāņu līdzdalību un arī bez tās, kongresā kā no pārpilnības raga sāka birt dažādi rezolūciju projekti par Latviju, Lietuvu un Igauniju."

Turpmākajos gados latviešu trimdas politiskās organizācijas pievērsa uzmanību jautājumam par EDSA Noslēguma akta ievērošanu Latvijas teritorijā, lai nākamajās Eiropas apspriedēs varētu izvirzīt pretenzijas Padomju Savienībai par Noslēguma akta pārkāpumiem un prasīt no tās cilvēktiesību ievērošanu Latvijas teritorijā. Šajā kontekstā atzīmējama Aizputes iedzīvotāja Viestura Kalniņa vēstule Belgradas Eiropas Drošības un sadarbības konferencei (1977), ko angļu valodā tulkoja un izplatīja PBLA un kas saturēja reālus faktus par reliģisko brīvību ierobežojumiem Latvijā saistībā ar baptistu draudzi, kurā vēstules autors darbojies (dok. Nr. 81).

Šis darbs prasīja no trimdas organizācijām aktivizēt kontaktus ar Latvijas iedzīvotājiem, lai iegūtu reālus faktus par cilvēktiesību pārkāpumiem. Šeit interesi pelna Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas 1978. gada deklarācija par sakariem ar tautu Latvijā (dok. Nr. 86), tajā norādīts, ka "šodienas apstākļos tie ir vienīgais līdzeklis brīvai un necenzētai informācijai tiklab par apstākļiem demokrātikajā pasaulē un latviešu darbību ārzemēs, kā arī par okupētās Latvijas dzīvi". Kritisks vērtējums tika sniegts to trimdas ekstrēmo aprindu nostājai, "kas vārdos iestājas par

sakariem ar Latviju, bet praktiski no tās atskāts, katrā mēģinājumā jau iepriekš saredzot nacionālo interešu nodevību".

Būtiski atzīmēt, ka līdz nacionālās atmodas kustībai Latvijā 80. gadu otrajā pusē, kuru sekmēja PSRS komunistiskā režīma liberalizācija, trimdas organizācijas praktiski nemaz neizskatīja tādu Latvijas neatkarības atjaunošanas scenāriju, kas varētu izrietēt no Padomju Savienības politiskās sistēmas liberalizācijas, dodot iespēju Latvijas iedzīvotājiem brīvāk paust savu viedokli. Čehoslovākijas Komunistiskās partijas vadības uzsāktais politiskās sistēmas liberalizācijas kurss 1968. gadā parādīja, ka šāda komunistiskā režīma evolūcija liberālisma virzienā, notiekot paaudžu nomainībai Komunistiskās partijas vadībā, ir reāli iespējama, un, ja tā iesāktos Padomju Savienībā, tad šo procesu nevarētu bremsēt no ārienes kā Čehoslovākijā. Līdz 80. gadu vidum trimdas organizācijas paļāvās vienīgi uz Rietumvalstu spiediena politiku pret PSRS Baltijas jautājuma risināšanā, cenšoties lobēt šajā virzienā Rietumu lielvalstis. Visai neatlaidīgi bija trimdas organizāciju, sevišķi BATUN, centieni panākt Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu, iesaistot ANO (dok. Nr. 9, 40, 99, 121), bet tie visi bija neveiksmīgi, ņemot vērā, ka PSRS bija veto tiesības ANO Drošības padomē. Vēl vienu mēģinājumu nodot Baltijas valstu jautājumu ANO dekolonizācijas apakškomisijai baltiešu trimdas pārstāvji centās īstenot, vērstoties pie Eiropas Parlamenta, kurš 1983. gada 13. janvārī pieņēma rezolūciju par stāvokli Igaunijā, Latvijā un Lietuvā (dok. Nr. 94), tomēr Eiropas Kopienas dalībvalstu ārlietu ministri nevirzīja Baltijas valstu jautājumu tālākai caurlūkošanai ANO dekolonizācijas apakškomisijā.

Vienīgi Latvijas Nacionālās atbrīvošanas frontes programmā (pieņemta 1975. gada 21. augustā), kuru kā "alternatīvu trimdas līdzšinējai politikai" III Vispasaules latviešu jaunatnes kongresā Florefā (Beļģija)

izstrādāja demogrāfiskā darba grupa (dok. Nr. 74), atrodamas šim laikam atšķirīgas taktiskās nostādnes Latvijas neatkarības jautājuma risināšanā – tajā ierosināta pakāpenība komunistiskā režīma liberalizācijā un demontāžā Latvijā, kā tas praksē arī tika īstenots atmodas periodā. Programma nepārprotami rāda, ka tās sastādītāji ietekmējušies no EDSA rezultātiem, uzsverot: tie *“pierāda, ka rietumtrimdai ir pienācis pēdējais laiks atnest ilūzijas par ASV un citu rietumvalstu drīzo palīdzību, kuras gadiem izplatīja trimdas vecās konservatīvās aprindas un kas vēl arī šodien ir to darbības pamatā”*. Aktuālās prasības, kuru mērķis bija pasargāt latviešu nāciju, tās valodu un kultūru, programmas autori nodalīja no pamatmērķa – tautas gribas īstenošanas atbilstoši nāciju pašnoteikšanās tiesībām. Programmas autori paredzēja nodrošināt elementāras cilvēka tiesības un politiskās brīvības, pieprasot precīzi ievērot 1940. gada Latvijas PSR Konstitūcijas attiecīgos pantus, piemēram, 96. pantu (vārda, preses, sapulču, gājieni un demonstrāciju brīvība), 98. pantu (pilsoņu dzīvokļa neaizskaramība), 112. pantu (tiesības padomju vēlēšanās izvirzīt vairākus kandidātus bez Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) iejaukšanās). Attiecībā uz tautas pašnoteikšanās tiesību īstenošanu programma ierosināja izmantot LPSR Konstitūcijas 15. un 31. pantu, lai sarīkotu Latvijas patieso pilsoņu referendumu atbilstoši LPSR Konstitūcijā noteiktajai savienotās republikas tiesībai izstāties no PSRS. Programmā bija iekļautas arī ekonomiskas, kultūras, izglītības prasības, nosakot obligātu latviešu valodas lietošanu padomēs, ministrijās, tautsaimniecības iestādēs un arī LKP sēdēs un kongresos. Programmā pamatoti tika aizrādīts, ka *“vispārējās pārmaiņas notiks tikai Padomju iekšējo spēku maiņas rezultātā”*, un latviešu tauta tika aicināta atbalstīt krievu demokrātu opozīciju, norādot, ka *“latvieši paši vien nepanāks režīma maiņu Latvijā”*.

Jaunas iespējas Latvijas neatkarības idejas izplatīšanā pašā Latvijas teritorijā radās līdz ar paaudžu nomaiņu Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP) vadībā un liberāli noskaņotā Mihaila Gorbačova nonākšanu PSKP Centrālkomitejas ģenerāļsekretāra amatā. 80. gadu vidū Amerikas Latviešu apvienība (ALA) pēc jautājuma rūpīgas apsvēršanas pieņēma saprātīgu lēmumu neiebildst pret ASV un PSRS pārstāvju Šatakvas konferences norisi Jūrmalā (1986. gada septembrī), atzīmējot, ka šajā gadījumā varētu izmantot vienreizēju izdevību *“pacelt baltiešu jautājumu tik plaši kā vēl nekad”*, jo ASV pārstāvji varēs paziņot par Baltijas valstu okupācijas neatzīšanu publiskā forumā okupētās Latvijas teritorijā – pirmo reizi Padomju Savienības okupācijas vēsturē (dok. Nr. 106). Ar šādu paziņojumu ASV valdības vārdā, runājot latviešu valodā, konferencē uzstājās ASV prezidenta īpašais palīgs (*Special Assistant*) Džeks Metloks (*Jack Matlock*). Šī uzstāšanās izraisīja vērā ņemamu rezonansi pašā Latvijā un sekmēja atmodas kustības rašanos. Par Dž. Metloka pausto ASV valdības nostādni Baltijas valstu jautājumā atklāti vēstīja tolaik Latvijā populārākais laikraksts “Padomju Jaunatne”,¹⁰ kamēr “Cīņa” un preses aģentūra *Latinform* noklusēja neērto informāciju. Krājumā ievietotajā ALA priekšsēdētāja Aristīda Lamberga 1986. gada 2. oktobra pateicības vēstulē Dž. Metlokam (dok. Nr. 107) praviētiski izskanēja vārdi: *“Jūs esat ieguldījis latviešu tautas drosmē, un tas atmaksāsies nākamajos gados.”*

Atmodas periodā, kad no 1986. līdz 1988. gadam Latvijā tika nodibinātas vairākas nacionāldemokrātiskas sabiedriski politiskas organizācijas ar Latvijas Tautas fronti priekšgalā, trimdas organizācijas sāka attīstīt sadarbību ar tām kā organizatoriski politiskajā, tā arī materiāltehniskajā aspektā (dok. Nr. 111, 114, 122) un vērsās pie Rietumvalstu (Kanādas (dok. Nr. 112),

Eiropas valstu (dok. Nr. 113)) valdībām ar lūgumu sniegt politisku un materiālu atbalstu Baltijas valstu nacionāldemokrātiskajiem spēkiem. Tā bija būtiska pārmaiņa trimdas organizāciju taktikā, kura iepriekš bija galvenokārt vērsta uz politiskām akcijām Rietumu pasaulē. Krājumā iekļautā Daugavas Vanagu rezolūcija, kas pieņemta 1989. gada jūnijā (dok. Nr. 117), uzskatāmi parāda latviešu trimdas izpratni, ka tā laika situācijā “*rietumvalstis nav ieinteresētas PSRS kā valsts kopības sadrumstalošanā un, liekas, nedarīs neko, lai veicinātu kādu citu attīstību*”. Kā rāda krājumā publicētie dokumenti (dok. Nr. 124, 125, 128, 133, 137), trimdas organizācijas, Latvijas diplomātiskie pārstāvji aktīvi centās panākt, lai Rietumvalstis atzītu 1990. gadā atjaunotās Baltijas valstis vismaz *de facto*, taču šie centieni atdūrās pret Rietumvalstu nostāju par katru cenu atbalstīt Gorbačovu pret konservatoru grupējumu, atsakoties no spiediena politikas pret PSRS vadību Baltijas valstu jautājumā. Šāda nostāja redzama arī tikšanās laikā starp Latvijas premjerministru Ivaru Godmani, ārlietu ministru Jāni Jurkānu un ASV valsts sekretāru Džeimsu Beikeru 1990. gada 20. jūlijā Vašingtonā, kuras laikā Dž. Beikers iebilda pret Latvijas atzīšanu no ASV puses, “*jo to nav iespējams īstenot praksē*”, bet aicināja Latvijas valdību vienoties ar M. Gorbačovu par kādu Latvijas “finlandizācijas” modeli (dok. Nr. 129), respektīvi, pakļaušanos noteiktiem ārpolitiskiem ierobežojumiem, kurus tolaik nācās ievērot Somijai attiecībā ar PSRS. Ir pamats piekrist Eduarda Bruno Dekšņa secinājumam, ka “*Latvijas un pārējo Baltijas valstu neatkarības atgūšana neieklāvēs nevienas Rietumvalsts diplomātiskajos būtiskajos centienos*”.¹¹ Šī atziņa ļauj labāk novērtēt trimdas politiskās aktivitātes devumu, neatslābstoši cīnoties par Baltijas jautājuma izvirzīšanu starptautiskās politikas priekšplānā.

PSRS konservatīvo spēku sarīkots 1991. gada augusta puča mērķis bija

centralizētas komunistiskas Padomju Savienības saglabāšana, un tā izgāšanās Maskavā mainīja politisko spēku samēru par labu Borisa Jeļcina vadītajai Krievijas PFSR valdībai, kas iestājās par PSRS demontāžu. Rietumvalstis kļuva atsaucīgas baltiešu trimdas aicinājumiem atzīt Baltijas valstu neatkarību (dok. Nr. 139, 140) un, nemaz nesagaidot PSRS Valsts padomes Baltijas valstu neatkarības atzīšanas aktu (1991. gada 6. septembrī), pieņēma attiecīgus aktus par Baltijas valstu neatkarības atzīšanu vai arī diplomātisko attiecību atjaunošanu ar tām.

Dokumentu krājuma unikalitāte saistāma ar plašo arhīvu klāstu, kuros ir strādājuši pētnieki – līdztekus Latvijas arhīvos atrodamajiem dokumentiem publicēti arī dokumenti no ASV, Austrālijas, Jaunzēlandes, Lielbritānijas, Vācijas un Zviedrijas arhīviem, trimdas organizāciju un privātajiem arhīviem, pie tam lielākā daļa krājumā iekļauto dokumentu ir pirmpublicējumi. Kopumā krājuma mērķis – atspoguļot trimdas politisko aktivitāšu ģeogrāfisko plašumu, tematisko daudzveidību, trimdas politiskās darbības attīstības tendences – īstenots sekmīgi. Publicētie dokumenti ļauj secināt, ka trimdas ieguldījums Latvijas neatkarības atjaunošanā bija nozīmīgs, būtiski sekmējot atbalstu nevardarbīgai Latvijas pretošanās kustībai pasaulē. Bez šaubām, vienmēr var vēlēties sīkāk izgaismot kādus trimdas darbības aspektus (piemēram, 40. gadu beigu – 50. gadu sākuma polemiku trimdā par emigrācijas valdības veidošanu), bet jāpatur vērā sējuma ierobežotais apjoms. Šķiet, ka lasītājam, it īpaši tādām, kurām nav priekšzināšanu par trimdas politisko aktivitāšu vēsturi, būtu bijis nodēriģi, ja līdztekus rūpīgi izstrādātajam personu rādītājam būtu pievienots arī trimdas organizāciju (arī to, kurās darbojās visu triju Baltijas valstu trimdinieki) saraksts ar īsām norādēm, kad organizācija dibināta, kādi bijuši tās darbības mērķi utt. Būtu

arī bijis vēlams šī sējuma atsaucēs sniegt norādes uz tajā pieminēto dokumentu publikācijām iepriekšējos izdevuma sējumos. Piemēram, Eiropas Parlamenta 1983. gada 13. janvāra rezolūcijā par stāvokli Igaunijā, Latvijā un Lietuvā atrodamas atsauces uz 1979. gada 45 baltiešu parakstītu memorandu, kas publicēts “Nevardarbīgās

pretošanās” dokumentu izdevuma 1. sējumā kā 39. dokuments.

Noslēgumā gribas izteikt pārliecību, ka sērijas “Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšana dokumentos” 4. sējums kļūs noderīgs 20. gadsimta Latvijas vēstures pētniekiem, kā arī visiem tiem, kas interesējas par latviešu trimdas vēsturi.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

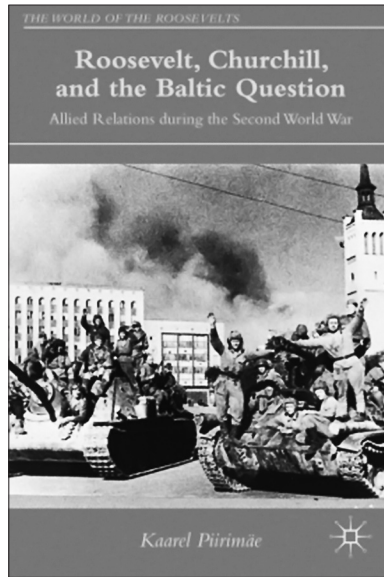
- ¹ HEINRIHS STRODS, JĀNIS RIEKSTIŅŠ (sast.). Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšana (1945–1991) dokumentos. 1. sējums. Nevardarbīgā pretošanās padomju okupācijas režīmam (1945–1985). Rīga 2013, 290 lpp.
- ² VALDIS BLŪZMA (sast.). Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšana (1945–1991) dokumentos. 2. sējums. Atmosdas laiks (1986. gada jūlijs – 1990. gada maija sākums). Rīga 2015, 416 lpp.
- ³ TĀLAVS JUNDZIS (sast.). Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšana (1945–1991) dokumentos. 3. sējums. Pārejas periods uz pilnīgu valstiskās neatkarības atjaunošanu de facto (1990. gada 4. maijs – 1991. gada 21. augusts). Rīga 2015, 240 lpp.
- ⁴ KRISTĪNE BEĶERE (sast.). Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšana (1945–1991) dokumentos. 4. sējums. Latvijas neatkarības idejas uzturēšana trimdā (1945–1991). Rīga 2017, 388 lpp.
- ⁵ Kā nozīmīgs izņēmums jāmin Vispasaules Latviešu jaunatnes kongresa rīkošanas aizliegums Rietumberlīnē 1968. gada jūlijā, bet arī šajā gadījumā runa bija nevis par pasākuma kā tāda aizliegšanu, bet par tā pārcelšanu no Rietumu sabiedroto okupācijas varām pakļautās pilsētas uz Rietumvāciju (sk. 4. sējuma dok. Nr. 52, 53).
- ⁶ H. Res. 864 – Resolution expressing the sense of the House of Representatives that the signing in Helsinki of the Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe did not change in any way the long-standing policy of the United States on nonrecognition of the Soviet Union's illegal seizure and annexation of the three Baltic nations of Estonia, Latvia, and Lithuania. Pieejams: <https://www.congress.gov/bill/94th-congress/house-resolution/864?r=864> (skatīts 06.09.2018.).
- ⁷ Journals of the House of Commons of Canada, No. 253. 30th Parliament, 1st Session: Vol. 121 Pt. 2. Pieejams: <http://parl.canadiana.ca/> (skatīts 06.09.2018.).
- ⁸ Domāta *Joint Baltic American National Committee*, 1961. gadā baltiešu izveidotā organizācija ASV federālo likumdošanas struktūru un valdības lobēšanai.
- ⁹ VALENTĪNS ŠTEINBERGS (atb. red.). Baltijas reakcionārā emigrācija šodien: Lietuviešu, latviešu un igauņu antikomunistiskā emigrācija imperiālisma kalpībā. Rīga 1982, 179. lpp.
- ¹⁰ JĀNIS ĪSLĪCIS. Par svarīgāko tematu. In: Padomju Jaunatne, 17.09.1986., 1. lpp.
- ¹¹ EDUARDS BRUNO DEKSNIS. Arhīvos atrodamās liecības par trimdas politiskajām aktivitātēm (1945–1991). In: TĀLAVS JUNDZIS (sast.). Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā: Apvienotā Pasaules latviešu zinātnieku III un Letonikas IV kongresa sekcijas materiāli. Rīga 2011, 9.–30. lpp.

Baltijas jautājums lielvalstu politikā

Recenzija par grāmatu: Kaarel Piirimäe. *Roosevelt, Churchill, and the Baltic Question. Allied Relations during the Second World War.* Palgrave Macmillan, 2014, 256 p. ISBN 978-113-7442-36-9

Eduards Bruno Deksnis

Grāmatas autors Kārelis Piirimē (*Kaarel Piirimäe*), kurš dzimis 1979. gadā, uzaudzis un dzīvo Igaunijā, ir profesionāli saistīts ar Baltijas Aizsardzības koledžu (*Baltic Defence College*), kur ir profesors, un arī ar Tartu Universitāti (pētnieks Vēstures fakultātē); daudzu rakstu autors un rakstu krājumu sastādītājs, regulāri publicējas žurnālos *Ajalooline Ajakiri* un *Diplomaatia*. Pēc studijām Sv. Jāņa koledžā (*St John's College, Cambridge*) atradis finansiālu atbalstu, lai publicētu savu doktora disertāciju grāmatu sērijā, kas veltīta ASV prezidenta Franklina Delano Rūzvelta (*Franklin Delano Roosevelt*) politiskās karjeras dažādām šķautnēm. Tas viņa pētījumam par traucējošo Baltijas jautājumu nodrošinājis vēl nebijušu redzamību pasaules mērogā. Vairākas šīs monogrāfijas recenzijas jau parādījušas angļu valodā.¹ Šīs recenzijas autora meklējumi liecina par grāmatas visai minimālo atpazīstamību Latvijas akadēmisko pētnieku aprindās.²

Monogrāfijā nav atrodams mēģinājums pārskatīt Rietumu sabiedroto pieņemtos lēmumus par Baltijas valstīm, drīzāk apskatīts fons,

ierēdniecisko un politisko personību privāti paustie uzskati, kas neapšaubāmi iekrāsoja sarunu gaitu. Sarunu diplomātiskās nianšes izvērtētas un to kontekstualizācija veikta, izvairoties no atpakaļejoša skatījuma. Izmantots ļoti plašs primāro dokumentu spektrs, ieskaitot daudzu otrā ranga sarunu vedēju, arī iesaistīto ierēdņu, arhīvu materiālus. Īpaši uzteicams ir ļoti liels aplūkoto primāro dokumentu skaits, no tiem daudzi atrasti tādos arhīvos, kas parasti netiek apmeklēti: Vinstona Čērčila (*Winston Churchill*), arī tā laika Lielbritānijas ārlietu ministra, Antonija Īdena (*Anthony Eden*) un publicista Eduarda Kāra (*Edward Hallett Carr*) arhīvā Lielbritānijā, ASV prezidenta Rūzvelta arhīvā, arī ASV ierēdņu arhīvos, kas atrodas Prinstonas (*Princeton*) Universitātes *Mudd* bibliotēkā (5. lpp.). K. Pīrimē arī bijusi izdevība ieskatīties Vjačeslava Molotova 82. fonda materiālos Krievijas Valsts sociāli politiskās vēstures arhīvā (*Rossiiskij gosudarstvennyj arhiv social'no-politicheskaj istorii (RGASPI)*). Darbā izmantoti Krievijā nesen publicētie dokumentu apkopojumi.³ Ļoti bagātīgs un daudzpusīgs sekundāro (t. sk. avīžu) avotu uzskaitījums papildina primāro avotu sniegto informāciju, lai veicinātu notikumu nepieciešamo kontekstualizāciju. Nav ignorēti nesenie Rietumu autoru centieni attaisnot PSRS rīcību Baltijas valstīs 1939.–1941. gadā un arī pēc tam.

Monogrāfijai ir deviņas nodaļas, neskaitot ievadu un secinājumus. Šinī recenzijā tiks izcelti izmantotie dokumenti, kas, šķiet, līdz šim maz ievēroti Latvijas pētnieku darbos, bet netiks apskatīta viena nodaļa, kas veltīta ASV plāniem par iespējamo pēckara valstisko konfigurāciju Eiropā. Galvenokārt skatīta ASV Valsts departamenta plānošanas grupas (*Advisory Committee on Postwar Foreign Policy*) darbība. Daudziem pieaicinātiem ekspertiem, padomu devējiem aksiomātiska bija nostāja, ka Baltijas valstis bijušas par mazām, lai pastāvētu (ieskaitot deklarāciju, ka to

iedzīvotāji jau 1940. gadā to sapratuši, 85. lpp.), bet kāds ASV dzīvojošais balto krievu emigrants izteicies, ka „*Baltijas valstu iedzīvotāji momentā balsotu par pievienošanās Krievijai, ja pēdējā tiktu gāzta padomju vara*” (84. lpp.). Savukārt ASV ierēdņi ne-noticeja šādām nostādnēm, tomēr, saprotot ASV prezidenta Rūzvelta intereses trūkumu, ziņojumos tikai starp citu izteicās par Baltijas jautājumu.

Neatkarības zaudēšana, Lielbritānijas un ASV attieksme pret inkorporāciju PSRS sastāvā

Pirmās trīs nodaļas ir veltītas Baltijas valstu okupācijai (ar uzsvāru uz Igaunijas Republikas pieredzi) un divu pasaules lielvaru – Lielbritānijas un ASV – nedaudz atšķirīgai, toties visumā vārgi nosodošajai reakcijai uz notikumiem. Arī citviet monogrāfijā autors uzsvēris Rietumos palikušo igauņu diplomātu rīcības un viņu sarakstē pausto tā laika situācijas novērtējumu. Ar Baltijas diplomātu svītrošanu no Lielbritānijas diplomātiskās listes viņi zaudēja tiesības pieprasīt satikšanos ar Lielbritānijas valsts sekretāru ārlietās; viņiem nācās samierināties ar iesniegumiem un sarunām ar ārlietu resora (*Foreign Office*) ierēdņiem. Gods godam monogrāfijā atzīmēta un izcelta Lietuvas diplomāta Povila Žadeiķa (*Povilas Žadeikis*) saruna ar Luisu Hendersonu (*Loy Henderson*) 1940. gada 22. jūnijā un vēlāk L. Hendersona tikšanās ar Alfrēdu Bilmani (datums nav minēts) – tā bija dzirkstele ugunskuram kurš izpaudās kā slavenā 1940. gada 23. jūlija ASV Vellea deklarācija. Autors pievērs uzmanību dažām deklarācijas īpatnībām: tā tika publicēta presē; PSRS netika nosaukta vārdā; tā piesauca arī ASV daudzīnātās vērtības – padarot to imūnu pret atcelšanu. Recenzents uzskata, ka deklarācija tika saistīta ar ASV prezidenta Rūzvelta personību un tādējādi

viņa reputācijas aptraipīšanu – tāda rīcība pat mūsdienās prasītu rēķināties ar lielu politisku pretdarbību.

Monogrāfijas autors izceļ būtisko faktu, ka gan Lielbritānijā, gan ASV glabājās Baltijas valstu zelta depozīti nopietnā apjomā, pēc tiem PSRS snaikstījās jau pirmajās dienās pēc Baltijas valstu okupācijas. Abas valstis, iesaldējot līdzekļus, to darīja ar nodomu iegūt no PSRS kompensācijas par savu valstspiederīgo īpašumu un līdzekļu konfiscēšanu. Savos pētījumos monogrāfijas autors nav atradis pierādījumu, ka ASV Valsts departamentā būtu pastāvējusi konsolidēta „Rīgas grupa”.^{4, 5} Abu valstu pieredze bija pierādījusi, ka PSRS neatzina ārzemnieku (fizisko un juridisko personu) tiesības uz kompensāciju par viņu nacionalizētajiem (konfiscētajiem) īpašumiem.⁶ Ideja, ka šīs valstis brīvprātīgi nodotu PSRS reālus finanšu instrumentus, bija tik absurda, ka jājautā, cik apķērīgi bija PSRS *Narkomindel* (Ārlietu tautas komisariāts) kadri, kas cerēja uz šādu laupīšanu. ASV – kas neiesaistījās karadarbībā līdz 1941. gada decembrim – arī tika atkārtoti mudinātas, sākot ar 1940. gada vasaru līdz 1941. gada jūnijam, atteikties no neatzišanas politikas – ko tās noraidīja (40. lpp.). Īpaši centīgs PSRS protestu paudējs bija tā laika PSRS vēstnieks ASV Konstantīns Umanskis (*Konstantin Umanskij*), kas, analizējot ASV Baltijas valstu neatkarības atzišanas tekstu, saprata, ka ASV uzskata Baltijas valstis par Krievijas sastāvdaļu (40.–41. lpp.).

Lielās alianses izveidošanās un rīcība līdz Jaltas konferencei 1944. gadā

Lielbritānija, sākot ar 1940. gada jūniju, bija viena karā ar Vāciju (tās bruņoto spēku evakuācija, lai tie nekristu Vācijas gūstā, noslēdzās 1940. gada jūnija pirmajās dienās). Likumsakarīgi tika meklēts sabiedrotais – PSRS, kas, lai arī cik odiozi

uzvedās, gan uzbrūkot Somijai, gan okupējot daļu Polijas, bija vienīgais potenciālais militārais spēks. Pirmā misija saistās ar diezgan ekstrēmu politisku uzskatu personas, Steforda Kripsa (*Stafford Cripps*⁷), iecelšanu par Lielbritānijas sūtni PSRS. Kripss angažēti aģitēja par Baltijas valstu aneksijas *de iure* atzišanu kā priekšnoteikumu eventuālai aliansei ar PSRS; Lielbritānijas valdība noraidīja šādu darbību pret apsoluto rīcību nākotnē (29. lpp.).

Neapšaubāmi interesantas ir PSRS un Lielbritānijas divpusējās sarunas, kas aizsākās 1941. gada 16. decembrī ar Staļina prasību atzīt 1941. gada robežas formālā līgumā. Jau pirms šiem pirmajiem augsta līmeņa kontaktiem Lielbritānijas ārlietu resors bija brīdinājis, ka PSRS mērķos ietilpst Baltijas valstu un Somijas iekļaušana PSRS sastāvā (8. un 59. lpp.). Sarunas turpinājās, PSRS prasībām pieaugot līdz pat Polijas rietumu robežu atzišanai. A. Īdens atkārtoti deva signālus par piekrišanu Baltijas valstu gadījumā, taču Polijas jautājumā viņš bija rezervēts. Tomēr Staļins pēkšņi un negaidīti, praktiski no vienas dienas uz otru, 1942. gada 24. maijā pārsteidza PSRS sarunu vedējus, atteikdamies pieminēt Baltijas valstu statusu noslēgtajā līgumā. Izskaidrojumi, kas monogrāfijā izteikti, ir jau daudzviet tiražēti (75. un 76. lpp.); viennozīmīgs Staļina rīcības izskaidrojums līdz šim nav izvirzīts. Autors tos papildina ar hipotēzi, ka Staļinam *de iure* atzišana nebija būtisks šķērslis viņa rīcībai. Viņš norāda, ka Igaunijas diplomāti pārspīlēja šī iznākuma nozīmi un bija nepatīkami pārsteigti ar Lielbritānijas 1942. gada 5. jūnija lēmumu izslēgt Baltijas diplomātu vārdus no diplomātiskās listes (77. lpp.).

Pēc tam, kad ASV iesaistījās karadarbībā, Eiropā aizsākās trīspusīgas sarunas, toties ASV militāri tehniskais potenciāls un PSRS nepieciešamā tehniskā palīdzība sarunas *de facto* pārvērta par gandrīz ekskluzīvu divpusējām ASV un PSRS sarunām.

Baltijas valstu statuss nebija galvenā tēma šinīs sarunās. Vācijas armijas kapitulācija pie Staļingradas 1943. gada februārī pārliecināja Rietumu sabiedrotos, ka PSRS sāks vāciešu iebrucējus izdzīt no savas teritorijas. Pretuzbrukums, ticams, vismaz aizies līdz Vācijas galvaspilsētas ieņemšanai (varbūt arī tālāk), nacistu režīma iznīcināšanai un aizvietošanai. Rietumu sabiedrotie un PSRS trīspusīgās sarunās Teherānā 1943. gada novembrī un decembrī vienojās par operatīviem 1944. gadā sasniedzamiem mērķiem, ieskaitot Rietumu iebrukumu okupētās Eiropas rietumos, lai liegtu PSRS krist kārdinājumā “atbrīvot” Rietumeiropas valstis. Jau 1944. gada pavasarī ASV bez ierunas privāti bija piekāpusies Baltijas valstu jautājumā. Martā satiekoties ar A. Īdenu, prezidents Rūzvelts bija pieņēmis Baltijas valstu inkorporāciju PSRS, protams pēckara apstākļos (102. lpp.). Viņa paustā iecere izmantot Baltijas valstu *de iure* atzīšanu, “tirgojoties” ar PSRS, bija vairāk nekā naiva (104. lpp.). Staļins jau laikus bija informēts (pateicoties saviem speciālistiem) par ASV pozīciju Teherānas sarunās par PSRS robežām (112. lpp.) un varēja izspēlēt erudītus argumentus attiecībā uz Baltijas valstīm kā neatņemamām Krievijas teritorijām. Novērtējot tā laika Baltijas diplomātu tālāko rīcību, jāievēro, ka vienošanās par Baltijas valstīm bija slepena.

Prezidentam Rūzveltam nebija nekādu personīgu simpātiju pret Baltijas valstu iedzīvotājiem, to privāti viņš izteica diezgan bieži, ieskaitot sarunas ar PSRS ārlietu tautas komisāru (ministru) Maksimu Ļitvinovu (*Maksim Litvinov*) jau 1942. gada martā. Ļitvinova dienesta ziņojumā ASV prezidenta faktiskā pozīcija izteikta šādi: “*ASV un mums ir identiska pozīcija, un neiebilst atzīt mūsu pirmskara [1941. gada] robežas [...] [Rūzvelts] uzskata, ka Baltijas provinces kļūdaini atdalījās no Krievijas pēc Pirmā pasaules kara.*” Tomēr Rūzvelta nevēlēšanās

rakstiski apstiprināt šādu nostāju, pat slepenas rakstiskas vienošanās veidolā, pirms kara beigām padarīja Ļitvinovu uzmanīgu (71. lpp.). Saskarsme ar ASV diplomātiem rāda, ka ASV aicinājums sarunu partneru pusēm izskatīt jautājumu vēlāk nereti noved pie sarunām, kurās mutvārdu vienošanās netiek uzskatītas par saistošām. Velti spekulēt, kāda būtu bijusi pēckara notikumu evolūcija, ja prezidents Rūzvelts būtu izmantojis savu četrgadīgo valdīšanas mandātu, ko ieguva 1944. gada prezidenta vēlēšanās.

Pēc savu prasību gandrīz pilnīgas apmierināšanas Teherānas konferencē 1944. gadā PSRS izvērsa apbrīnojami izturētu publiskas diplomātijas kampaņu, lai izdzēstu domu, ka Baltijas valstīm bija jebkāda leģitīma identitāte kā Krievijas provincēm, respektīvi, padomju republikām. Ievēribas cienīga monogrāfijā ir analīze par idejisko simbiozi, kas izveidojās starp Justu Palecki (*Justas Paleckis*, 1899–1980) (Lietuvas PSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs, 1940–1967) un ASV publicistu Valteru Lipmanu (*Walter Lippmann*, 1889–1974) (120. lpp.). Cits izvērsts leģitīmācijas mēģinājums bija prasība piešķirt balsstiesības ANO visām savienotajām republikām. Grāmatā atrodama detalizēta šī posma analīze (122.–133. lpp.). 1944. gadā prezidents Rūzvelts uzvarēja prezidenta vēlēšanās un ieguva ceturto mandātu. ASV dienesti, novērojot ASV dzīvojošo lietuviešu balsotāju izvēli, konstatēja viņu atbalstu Rūzveltam, kaut arī viņa solījums, satiekoties ar ASV lietuviešu kopienas pārstāvjiem 1940. gada augustā, ka Lietuvas neatkarība tiks atjaunota pēc Otrā pasaules kara beigām, bija klaji meli (118. lpp.).

Jaltas konferencē Baltijas jautājums netika apspriests. Vienošanās par PSRS pilsoņu bēgļu repatriāciju bija nenoteikta attiecībā uz Baltijas valstu pilsoņiem: PSRS interpretācija atšķīrās no ASV un Lielbritānijas interpretācijas, kas neapšaubāmi

izglāba daudzus Baltijas bēgļus no piespiedu repatriācijas (149. lpp.). Monogrāfijā uzsvērts, ka Lielbritānijas varas iestādes baltiešu bēgļus traktēja kā „bezpavalstniekus”, toties ASV – kā attiecīgo valstu pilsoņus (147. lpp.). ANO dibināšanas konferencē savu vēlmi piedalīties bija pieteikuši Baltijas valstu diplomāti, tomēr nesaņēma atbildi uz saviem iesniegumiem. Monogrāfijas autors izskaidro PSRS atteikšanos no prasības iegūt Lietuvas PSR trešo PSRS savienotās republikas vietu ANO Ģenerālajā asamblejā, kā „*iespējamās bažas liet ūdeni uz buržuāzisko nacionālistu pozīcijām*”, kas varēja apdraudēt tikai sākuma posmā esošo Lietuvas PSR padomju pārvaldi (135. lpp.).

ASV prezidenta Rūzvelta nāve 1945. gada 12. aprīlī pilnīgi nesagatavotu amatam izvirzīja Hariju Trumenu (*Harry Truman*). Baltijas jautājumā prezidents Trumens sākotnēji bez grozījumiem turpināja Rūzvelta kursu, respektīvi, amatu saglabāja visi agrākie padomdevēji-ierēdņi. Viņam nācās pakāpeniski iepazīties ar vairākiem prezidenta Rūzvelta slepeniem vienošanās dokumentiem.

Otra pasaules kara izskaņa, pēckara un aukstā kara laika notikumi

Pēdējā nodaļa aptver stipri garu laika posmu, proti, pirmos pēckara gadus, par Baltijas jautājuma faktisko šifrēto (zemteksta) klātbūtni ASV un PSRS attiecībās visā aukstā kara laikā. Šī sadaļa ir stipri selektīva un nepretendē uz pilnīgu apskatu. Vairākkārt norādīts, ka Lielbritānija drīzāk ir gatava piešķirt *de iure* atzišanu (140.–148. lpp.). ASV nostāja Baltijas jautājumā attīstījās pretējā virzienā, un jau 1945. gada septembrī Valsts departaments, neapstrīdot Lielbritānijas nostāju un gatavību piešķirt *de iure* atzišanu, jau sākot ar 1945. gada vasaru, tomēr izteica domu, ka Baltijas valstu statusu varēs noteikt

vienlaikus ar miera līguma noslēgšanu ar Vāciju (148. lpp.). Šķiet, ka pēdējā iespēja aktualizēt Baltijas valstu jautājumu bija Parīzes miera konference 1946. gadā. Punktu kuluāros izvērstajām diskusijām pielika ASV valsts sekretāra vietas izpildītāja Dīna Ačesona (*Dean Acheson*, 1893–1971) 1946. gada jūlija nota, norādot, ka ASV interesēs būtu atlikt Baltijas valstu galīga statusa noteikšanu uz laiku, kad tiks noslēgts miera līgums ar (apvienotās) Vācijas civilo valdību (209. lpp.). Pēckara laika sarunās padomju pārstāvji bija izcēlušies ar nepārdomātu nepiekāpību – tas arī nozīmēja, ka vairāki jautājumi netika atrisināti (sk. 31. atsauci 209.–210. lpp.).

Monogrāfijas autors nedaudz pieskaņas Baltijas bēgļu dzīvei okupētās Vācijas Rietumu pārvaldītās zonās (diemžēl nav norādes uz ļoti piekāpīgo Francijas zonas pārvaldes attieksmi pret repatriāciju), fiksējot 1945. gada 14. jūlija militārās pārvaldes pavēli visiem bēgļiem, kas dzīvoja Baltijas valstīs 1939. gadā, tikai brīvprātīgi izvēlēties atgriezties mājās (147. lpp.). Autors īsi un neprecīzi izsakās par Rietumu valsts pārvaldes pretimnākšanu PSRS, pieļaujot aģitāciju par labu atgriešanos mājās, ar piezīmi ka padomju pārstāvji izmantoja personīgu šantāžu. Toties nevar piekrist, ka baltiešu (vispār visu Austrumeiropas) bēgļu skrīnings tika īstenots, tikai un vienīgi pateicoties padomju pārstāvju spiedienam. Šķiet, nepareizs ir apgalvojums, ka Baltijas Universitātē īstenots skrīnings šāda spiediena rezultātā. Nav pareizs apgalvojums, ka Lielbritānijas zonā 1946. gadā tika apturēta baltiešu bēgļu preses darbība, slēgtas organizācijas vai traucēts atbalsts kultūras pasākumiem (149. lpp.).⁸ Interesanti ka šis nostādnes Pīrimē formulējis, atsaucoties uz Latvijas sūtņa Londonā Kārļa Zariņa 1946. gada iesniegumu *Foreign Office* (56., 211. lpp.).

Baltijas jautājums tālāk nefigurēja nedz aukstā kara laika akadēmiskos pētījumos,

nedz starpvalstu attiecībās līdz 20. gadsimta 90. gadiem.⁹ Kā pamatojumu lēmumam tomēr neatzīt *de iure* Baltijas valstu aneksiju un inkorporāciju autors piekrit agrāk izskanējušai domai, ka to statuss tika formāli sasaistīts ar miera līguma noslēgšanu ar Vāciju.¹⁰ Šo līgumu noslēdza tikai 1990. gadā, kad visas trīs Baltijas valstis bija paguvušas paziņot par vēlmi atkal būt suverēna starptautiskās sabiedrības daļa.

Monogrāfija beidzas ar norādi uz 2005. gada Krievijas prezidenta Vladimira Putina izteicienu par to, ka “*PSRS bojāeja bijusi lielākā 20. gadsimta politiskā katastrofa*” (161. lpp.). Tas ir atgādinājums, ka Baltijas valstīm jāturpina novērtēt aktuālos izaicinājumus, vispirms labi saprotot 20. gadsimta vēstures nianšes.

Baltijas diplomātu un ārzemju kopienu galvenās aktivitātes

Mulsina fakts, ka šajā laikā kopā aktīvi bija tikai septiņi Baltijas valstu diplomāti (trīs no Igaunijas, divi no Latvijas un viens no Lietuvas) (16. lpp.), kuri centās aizstāvēt savu neatkarīgo valstu intereses. Recenzentam šķita interesanti, ka tikai viens Igaunijas diplomāts paklausīja pavēlei atgriezties mājās 1940. gada vasarā (13. lpp.). Saprotams, monogrāfijas autors uzsvēris Igaunijas diplomātu, sevišķi Kārela Pusta (*Kaarel Pusta*) aktivitātes. Latvijas sūtnis Lielbritānijā Kārlis Zariņš ir pieminēts, bet viņa pūliņi nav novērtēti, tas varbūt saprotams, ņemot vērā ļoti minimālo informāciju, kas publicēta angļu valodā. Uzsvars darbā likts uz Igaunijas pieredzi, proti, izcelti Igaunijas Republikas diplomātu centieni darboties savas valsts interešu aizstāvībā. Autors atzīst, ka ieskatu Latvijas un Lietuvas diplomātu darbībā guvis no šo aktivitāšu atspoguļojuma Igaunijas diplomātu arhīvu materiālos. Diemžēl aizvien jāgaida šī laika aktivitāšu pētījums, kas

būtu balstīts uz līdzvērtīgu visu triju diplomātu grupu arhīvu materiālu izmantošanu un būtu pieejams angļu valodas akadēmiskām aprindām.

Latvijā pētījumos par Latvijas diplomātu aktivitātēm uzsvērtas 1940. gada 17. maija Latvijas valdības ārkārtējās pilnvaras. Šķiet tomēr, ka Igaunijas diplomāti bez savas valdības ārkārtas pilnvarām spēja rīkoties stipri līdzīgi, kā to varēja darīt Lielbritānijā Kārlis Zariņš un sūtnis ASV Alfrēds Bilmanis. K. Pīrimē no saviem pētījumiem daudzos arhīvos secina, ka Baltijas jautājuma risināšanā 1940.–1943. gadā baltiešu diplomātu centieniem nebija redzamas ietekmes uz pieņemtajiem lēmumiem.

Monogrāfijā nodaļās, kas veltītas starpvaldību sarunām, arī Igaunijas, Latvijas un Lietuvas diplomātu centieniem, pavīd norādes uz ārzemēs dzīvojošo tautiešu atbalstošām aktivitātēm jau Otrā pasaules kara laikā. Recenzents nav atradis akadēmiskus pētījumus par ASV latviešu kopienas politiskām vai publicistiskām aktivitātēm tajā laikā (un arī līdz 20. gadsimta 40. gadu beigām).

Var piekrist Pīrimē, ka igauņu diplomāti raudzījās uz notikumiem daudz vēsāk nekā baltiešu bēgļi, kuri lika cerības uz kara izcelšanos starp ASV un PSRS. Igaunijas diplomāta Heinriha Lareteja (*Heinrich Laretei*) publiski paustais uzskats (Zviedrijā jau 1945. gadā, sk. 37. atsauci 210. lpp.), ka bēgļiem vajadzēs pārņemt cīņu par neatkarības atgūšanu (un ne jau militārā ceļā) liecina par izpratni, ka tas būs garš process. Būtu interesanti izpētīt, vai Latvijas Republikas diplomāti līdzīgā veidā toreiz uzrunāja bēgļus no Latvijas.

Noslēgums

Monogrāfijas autors atradis Molotova memuāros nicinošu iesauku tā laika Lielbritānijas ārlietu ministram Antonijam

Īdenam – glēvulis (65. lpp.). Varam tikai minēt, kādu iesauku ieguva ASV prezidents Rūzvelts... Toties autora centieni raksturot Čerčilu kā tikai un vienīgi antikomunistu neņem vērā to, ka Čerčils kā vēsturnieks un savas dižciltīgās ģimenes atvase sekoja ilglaicīgai Lielbritānijas oportunistiskai praksei izmainīt attiecības ar sabiedrotajiem pat kara laikā – pēc izdevības. Lieki atgādināt, ka nedz ASV, nedz Lielbritānijai nebija nekāda juridiski saistoša pienākuma aizstāvēt Baltijas valstis. PSRS vadība no sarunām ar ASV un Lielbritāniju PSRS bija sevi pārliecinājusi, ka atguvusi cariskās Krievijas provinces – jo ASV un Lielbritānija neplānoja tās atbrīvot no Vācijas okupācijas un necentās panākt *de iure* neatzišanas politikas faktu.

Monogrāfijā ir daudz informācijas, kas noteikti varēs papildināt latviešu valodā pieejamos rakstus par Otrā pasaules kara Rietumu sabiedroto attieksmi pret Baltijas jautājumu. Trimdas laikā uzrakstītie darbi uzsvēra Baltijas valstu nodevības tēmu. Padomju Latvijā prevalēja PSRS slavinošā historiogrāfija, kas atspoguļoja Padomju Savienības izdarības kā attaisnojamas ar atpakaļejošu skatījumu. Tas, ka līdz galam neatrisinātais Baltijas jautājums PSRS kremta, tika noliegts, kaut gan tā nebija taisnība. Monogrāfijā citēts 1975. gada 15. augustā V. Molotova kā privātās personas Helsinku Noslēguma akta interpretējums – „*Rietumu valstis oficiāli (laikam de iure?) atzinušas mūsu robežas*” (160. lpp.).¹¹

Monogrāfijas noslēgumā autors izceļ savu atklājumu un secinājumu mūsdienīgo nozīmi. Var tikai piekrist Pīrimē viedoklim (161. lpp.), ka Baltijas valstis ieguva un atguva savu suverenitāti divos laika posmos, kad Krievija bija par vāju, lai tām liegtu to darīt. Zīmīga ir atsauce uz Krievijas Federācijas prezidenta Putina politisko kredo, ka PSRS sabrukums ir bijusi 20. gadsimta lielākā politiskā katastrofa. Izlasot šīnī grāmatā pasniegto materiālu

par Lielbritānijas, ASV un PSRS sarunām līdz Teherānas konferences slepeno sarunu noslēgumam, recenzentam šķiet, ka Baltijas valstis savai pastāvēšanas nepārtrauktībai var pateikties līdz šim vēl nenoskaidrotai “laimīgās lozes” izvilkšanai. Iespējams, J. Staļins bija pārliecināts, ka Baltijas titulārajās tautās viņš uz visiem laikiem izdzēsīs vēlmi būt suverēnām un neatkarīgām – jo sevišķi tamdēļ, ka savos 20 neatkarības gados tās nebija varējušas atrast ciešus sabiedrotos, kuri PSRS būtu bijis jārespektē.

Šīs monogrāfijas lielā starptautiskā redzamība nozīmēs to, ka latviešu un lietuviešu valodā rakstītais paliks paēnā. Nevar pārmest Pīrimē, ka izmantoti igauņu valodā rakstītie avoti. Savā īsajā recenzijā vācu vēsturnieks Olafs Mertelsmanis (*Olaf Mertelsmann*) ar novērojumu: „*Aufgrund der Sprachbarriere sind lettische oder litauische Positionen weniger stark vertreten als estnische*“¹² („*Saistībā ar valodas barjeru latviešu un lietuviešu pozīcijas ir pārstāvētas mazāk*”) skubināja latviešu un lietuviešu valodas pratējus papildināt angļu valodas pratēju skatījumu uz Baltijas diplomātu aktivitātēm laika posmā pēc viņu valstu okupācijas. Nedz sūtnis K. Zariņš, nedz sūtnis A. Bīlmanis nav izpelnījušies Latvijas vēsturnieku uzmanību ar izvērstu akadēmisku pētījumu. Ieskatoties igauņu vēsturnieku veikumā, var izcelt tādu sasniegumu kā grāmata angļu valodā par sūtni Tormu¹³ (tās pamatā ir promocijas darbs, kas aizstāvēts 2010. gadā Glāzgovas Universitātē).

Diemžēl viens aspekts no K. Pīrimē iecerēm, kas paustas ievadvārdos, proti, identificēt iemeslu, kamdēļ Rietumu valstis ar šķietami tik vieglu roku norakstīja Baltijas valstu pastāvēšanu, ir tikai daļēji īstenojies. Pēc recenzenta domām, šāds iznākums bija sekas visai vārgai Baltijas valstu interešu aizstāvēšanai no ASV un Lielbritānijas puses, šķietami neievērojot, ka PSRS tikoja “atjaunot” no Krievijas impērijas

“aizmukušās sastāvdaļas”. Atklāta pētnieciska tēma ir Baltijas valstu reputācijas izveide pēc neatkarības atzīšanas 20. gadsimta 20. gados un šīs reputācijas evolūcija līdz 1939. gadam¹⁴. Šādam pētījumam

pirmām kārtām meklējamas liecības toreiz vadošo Eiropas valstu (Vācijas, Lielbritānijas, Francijas, arī Zviedrijas) arhīvos un ar šo valstu ārpolitiku saistītos sekundārajos avotos.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Māra Manteniņa (ASV) recenzija publicēta 08.09.2015. *The Washington Post* un atrodama internetā: <http://historynewsnetwork.org/article/160474> (skatīts 11.21.2017.). Česlova Laurinavičusa recenzija publicēta: *Lithuanian Historical Studies* 2015, No. 20, pp. 252–259. Pieejams: <http://talpykla.istorija.lt/bitstream/handle/99999/3066/13%20%20REC%20Laurinavicius%20LHS%20Vol.%2020%20p.%20252-259.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (skatīts 21.11.2017.). Vītauta Petroņa recenziju sk.: VYTAUTAS PETRONIS. [Review] Kaarel Piirimäe, Roosevelt, Churchill, and the Baltic question. Allied relations during the Second World War. In: *Journal of Baltic Studies* 47, 2016, Issue 1, pp. 155–157.
- ² Par šo grāmatu ziņots un daļa tās satura izmantota rakstā no Latvijas Ārpolitikas institūta krājuma: EDIJS BOŠS. A Strategic Appraisal of a Centenary of US-Latvian Relations: The Baltics in American Policy from Wilson to Obama. In: ANDRIS SPRUDS, DIANA POTJOMKINA (eds.). *Latvia and the United States: Revisiting a Strategic Partnership in a Transforming Environment*. Rīga 2016, pp. 20–43. Pieejams: <http://www.lai.lv/publikacijas/latvia-and-the-united-states-revisiting-a-strategic-partnership-in-a-transforming-environment-514> (skatīts 21.11.2017.).
- ³ Piem.: LEV V SOSTKOV (red.). *Geopolitika i Pribaltika*. Moskva 2010. Šajā materiālā apkopoti Krievijas specdienestu atlasītie dokumenti, arī divi Dr. Tatjanas Volokitinas rediģētie krājumi par PSRS un Rietumeiropas attiecībām.
- ⁴ Trīs Valsts departamenta darbinieki, kas bija cieši saistīti kā padomdevēji ar ASV politikas formulēšanu, ļoti dažādi izteicās pret Baltijas jautājumu. Jau pieminētais Hendersons bija lojāli noskaņots un izpelnījās “izsūtīšanu” uz Irāku 1943. gadā pēc Maksima Ļitvinova neoficiāli izteiktā ultimāta, ka Hendersona turpinātās aktivitātes varētu stipri nelabvēlīgi ietekmēt attiecības starp PSRS un ASV (72. lpp.), savukārt Džordžs Kennans (*George Kennan*) ļoti nievājoši novērtēja latviešus (33. lpp.), bet Čārlzs Bolens (*Charles Bolen*) bez ierunas ievēroja prezidenta Rūzvelta līniju Baltijas jautājumā un turpināja to arī pie prezidenta Trumena (149. lpp.).
- ⁵ Pastāv teorija, kuras autors ir ASV vēsturnieks Daniels Jergins (*Yergin*), ka Valsts departamentā eksistēja tā sauktā Rīgas skola, kurā ietilpa Hendersons, Kennans un Bolens. Šie diplomāti bija strādājuši ASV vēstniecībā Rīgā starpkaru periodā un šai laikā gūtā pieredze lika viņiem būt negatīvi noskaņotiem pret PSRS – zin. red. piez.
- ⁶ Par prezidenta Rūzvelta vilšanos, ka PSRS atteicās izmaksāt kompensāciju, kas bija paredzēta ASV un PSRS līguma par PSRS atzīšanu, sk. 34. lpp.
- ⁷ Lielbritānijas vēstnieks PSRS no 1940. gada maija līdz 1942. gadam; viņa pirmais uzdevums – konstatēt varbūtību, ka PSRS pietiektu karu Vācijai. Viņa pārliecība, ka Baltijas valstis pazudušas neatgriezeniski, netieši redzama atskaitē par 1940. gada 18. jūlija tikšanos Maskavā ar Latvijas sūtni PSRS, Frici Kociņu, kur sūtnis nievājoši raksturots: “*patīkams mazs vīriņš, kas pārbijies par savas valsts nākotni*” (24. lpp.). Šī tikšanās notika pēc tam, kad Kripss satika Molotovu 1940. gada 14. jūnijā un pauda savas valdības gatavību saprast PSRS rīcību ārejo draudu mazināšanai.
- ⁸ Zināmu ieskatu šinī sakarībā var gūt no raksta: LILITA ZAĻKALNE. No repatriācijas līdz kultūras sakariem. In: *Jaunā Gaita* 46, 2001, Nr. 224, 33.–43. lpp.; *Jaunā Gaita* 46, 2001, Nr. 225, 33.–40. lpp.), bet par *Displaced Persons* (DP) nometnēs dzīvojošo trimdinieku aukstā kara aizsākuma visai klusināto novērtējumu sk.: KĀRLIS KANGERIS. Perception of the Cold War among Latvian exiles and in Latvia 1946–1949/1950 [2016. gada konferences referāts, pieņemts publicēšanai].

Pirimē būtu ieguvis labāku ieskatu, izmantojot nesen publicēto avotu: GERARD DANIEL COHEN. In *War's Wake: Europe's Displaced Persons in the Postwar Order*. New York 2011, 248 p.

- ⁹ JOHN HIDEN, VAHUR MADE, DAVID J. SMITH (eds.). *The Baltic Question during the Cold War*. London 2008, 224 p.
- ¹⁰ Monogrāfijas autors atsaucas uz 1975. gadā publicēto rakstu: LAWRENCE JUDA. United States' Nonrecognition of the Soviet Union's Annexation of the Baltic States: Politics and Law. In: *Journal of Baltic Studies* 6, 1975, No. 4, pp. 272–290. Tomēr pagājusi secen atsaucē uz trim Ričarda Šnorfa rakstiem žurnālā *Lituanus*: RICHARD SCHNORF. The Baltic States in US-Soviet relations. In: *Lituanus. Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* 12, 1966, No. 1, Spring, pp. 33–53; RICHARD SCHNORF. The Baltic States in US – Soviet relations. The Years of Doubt. In: *Lituanus. Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* 12, 1966, No. 4, Winter; RICHARD SCHNORF. The Baltic States in US – Soviet relations. From Truman to Johnson. In: *Lituanus. Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* 14, 1968, No. 3, Fall, pp. 43–60. Šie raksti pārklāj laika posmu no 1939. gada līdz ASV prezidenta Lindona Džonsona (1963–1969) administrācijas periodam.
- ¹¹ Fragments no Feliksa Čujeva sarunām ar V. Molotovu, kas notika, sākot no 70. gadiem, un noslēdzās isi pirms Molotova nāves 1986. gadā. Grāmata izdota 1991. gadā krievu valodā, bet iztulkota angļiski 1993. gadā. FELIX CHUEV. *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics: Conversations with Felix Chuev*. Chicago 1993, 438 p.
- ¹² OLAF MERTELSMANN. [Review]. Kaarel Piirimae. Roosevelt, Churchill, and the Baltic Question. Allied Relations during the Second World War. In: *Forschungen zur baltischen Geschichte* 10, 2015, pp. 430–432.
- ¹³ Sk. monogrāfiju: TINA TAMMAN. *The last ambassador: August Torma, soldier, diplomat, spy*. Amsterdam 2011.
- ¹⁴ Sk. 2004. gadā Parīzes Universitātē aizstāvēto promocijas darbu: JULIEN GUESLIN. *La France et les petits états baltes : réalités baltes, perceptions françaises et ordre européen (1920–1932)*. Pieejams: <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00126331> (skatīts 06.11.2018.).

Akadēmisks pētījums par Ukrainas notikumiem

Recenzija par grāmatu: Alvis Marcinkēvičs. Ukrainas krīze: divgalvainā ērgļa impērijas trieciens. Rīga 2017, 296 lpp. ISBN 978-9934-8664-8-7

Daina Bleiere

Lasot Alvja Marcinkēviča grāmatu “Ukrainas krīze: divgalvainā ērgļa impērijas trieciens”, visu laiku nepamet sajūta par cilvēka atmiņas nepilnīgumu. Kopš 2013. gada decembra, kad Ukrainā Viktora Janukoviča valdība atlika asociācijas līguma parakstīšanu ar Eiropas Savienību, izraisot masu protestus Maidana laukumā Kijevā un tiem sekojošu notikumu ķēdi – valdības atkāpšanos, V. Janukoviča bēgšanu uz Krieviju, “zaļos cilvēciņus” Krimā un pussalas aneksiju, mēģinājumu atšķelt Ukrainas austrumus un dienvidaustrumus, izveidojot t. s. Jaunkrieviju (Novorossija), karadarbību Donbasa un Luhanskas apgabalā, Malaizijas *Boeing* notriekšanu, – ir pagājuši tikai pieci gadi, bet no atmiņas jau daudz kas pagaisis, un daudz kas blīvajā informācijas plūsmā aprakstīto notikumu laikā ir palaists garām. Recenzējamā grāmata dod iespēju atsvaidzināt atmiņu, tajā skrupulozi aprakstīti notikumi to secībā, taču neizvairoties no analīzes un dažādu pretēju versiju aplūkošanas. Grāmatā apskatītais posms ir īss – no 2013. gada decembra līdz 2015. gada februārim, kad tika noslēgta t. s. vienošanās “Minska-2”, kas izbeidza aktīvo karadarbību, bet

neatrisināja konfliktu Austrumukrainā, faktiski to iesaldējot.

Ukrainas krīzes cēloņi ir dažādi. Tos var meklēt dziļākā vēsturē vai arī mūsdienu politikas samezģlojumos. Krievijas TV propagandistu vidū populāras ir savvēstības teorijas, kas mēģina pārvirzīt atbildību par konflikta izveidošanos uz ASV (NATO) un Eiropas Savienību, jo tās it kā esot izprovocējušas Maidana protestus un Krievijas iejaukšanos, "glābjot" Krimas un Austrumukrainas iedzīvotājus no ukraiņu nacionālistiem. Krievijas iejaukšanos Krimas gadījumā tās valdība faktiski oficiāli nenoliedz. Donbasā un Luhanskā tieša iejaukšanās netiek atzīta, taču tā ir tik grūti noslēpjama, ka to neredzēt var vienīgi tie, kas to negrib. A. Marcinkēviča grāmatā Krievijas faktoram ir veltīta ļoti liela vēriba, par to liecina arī apakšvirsraksts. Autors neiet pārāk dziļi vēsturē, bet aplūko Krievijas un Ukrainas attiecību attīstību kopš PSRS sabrukuma un neatkarīgās Ukrainas valsts izveidošanās, kā arī liecības par Krievijas lomu Ukrainas krīzes izraisīšanā un padziļināšanā. Krievijas impēriskajām ambīcijām un Ukrainas vietai tajās ir veltītas neskaitāmas publikācijas, taču šajā grāmatā analizētais konkrētais materiāls par proimpērisko valstisko un nevalstisko subjektu sadarbību un varbūt pat ne tiešu sadarbību, bet sinerģiju, kas noteica Vladimira Putina lēmumu izmantot Ukrainu kā spēles laukumu Krievijas ģeopolitisko ambīciju izpaušmei, ir ļoti būtisks un liek padomāt par aspektiem, kas ir svarīgi arī no Latvijas skatpunkta.

Viens no Ukrainas vājuma iemesliem – un tas ļoti skaidri ir parādīts grāmatā, analizējot notikumus, kas noveda pie Krimas aneksijas un separātisma Donbasa un Luhanskas apgabalā, – bija tas, ka neatkarīgā Ukraina vairāk nekā 20 savas pastāvēšanas gados nebija spējusi distancēties no postpadomju mantojuma un no ciešajām saitēm ar Krieviju. 1991.–1992. gadā tās

padomju elite pārtapa neatkarīgās Ukrainas valdošajā šķīrā, ņemot līdzi vecos sakarus, paradumus, normas un vērtības. Nav pārsteigums – un grāmatā tas ir labi atklāts –, ka Krievijas ietekmes aģenti visai brīvi un netraucēti varēja darboties visdažādākajos līmeņos – politiskajās partijās, parlamentā, V. Janukoviča valdībā, drošības dienestā (SBU), iekšlietu struktūrās, armijā. 2014. gada pavasarī un vasarā tas būtiski atviegloja Krievijas darbības Krimā un Austrumukrainā. Krievijas sekmes noteica būtībā nevis tās spēks, bet gan Ukrainas vājums un arī atsevišķu augstāko amatpersonu nodevība, Krievijas aģentu iefiltrēšanās SBU, bruņotajos spēkos utt. Krimas aneksija, Doņeckas un Luganskas "tautas republiku" rašanās nebija neizbēgamu cēloņsakarību vai spontānas masu darbības rezultāts, tā izrietēja no konkrētu politiķu un amatpersonu lēmumiem un rīcības. Krievija agresijai pret Ukrainu bija gatavojusies pietiekami ilgi un mērķtiecīgi, katrā ziņā noteikti priekšdarbi bija uzsākti jau pirms 2014. gada februāra. Samērā bieži tīražētā versija par to, ka tas bijis spontāns V. Putina lēmums pēc V. Janukoviča bēgšanas no Kijevas, neiztur kritiku. "Notikumi Maidanā bija nevis iemesls, bet iegansts militārās agresijas uzsākšanai."

Krievijas panākumi bija tikai daļēji – izveidot pseidovalstisku veidojumu, Jaunkrieviju, un tādējādi koridoru uz Piedņestras republiku, kas apdraudētu neatkarīgās Moldovas pastāvēšanu, neizdevās. Ukrainas dienvidaustrumos separātisma ugunsķuru izdevās uzpūst tikai stiprākajā agrākās Reģionu partijas atbalsta bāzē – Doņeckas un Luganskas apgabalā, kur patiešām iedzīvotājiem bija stipra pārliecība par to, ka Maidana rezultātā Kijevā ir noticis valsts apvērsums (sk. tabulu 211. lpp.); šie apgabali tieši robežojās ar Krieviju, kas bija ļoti svarīgi, lai separātisti saņemtu tiešu materiālu atbalstu. "Tūristi" no Rostovas apgabala, kas krīzes sākumā nodrošināja "spontāno"

demonstrāciju masveidīgumu, bet vēlāk ieroču piegādes un Krievijas armijas vienību iesūtīšana, kā arī Maskavas atsūtītie separātistu organizētāji, piemēram, Igors Girkins (*Igor' Girkin*) un Aleksandrs Borodajs (*Aleksandr Borodaj*) nodrošināja Maskavai sekmes, kas nebūtu iespējams tikai ar vietējo aktīvistu spēkiem. Taču izrādījās, ka citos dienvidaustrumu Ukrainas apgabalos šīs manipulācijas nenostādāja. Maskavā bija valdījusi pārliecība: Ukraina ir tik vāja, ka pietiek tikai tai pieskarties, un tā sabruks, bet tā izrādījās maldīga. Taču Maskavas politikas rezultātā ir izveidojusies situācija, kuru Kremlis acimredzami uztver kā savu militāri politisku panākumu un nav gatavs piekāpties Rietumu spiedienam. Iespējams, kumoss ir pārāk liels, to nevar īsti norīt, bet negribas arī izspļaut, jo V. Putina skatījumā tā būtu piekāpšanās Rietumiem un Krievijas vājuma izrādīšana.

Kā norāda autors, Ukrainas krīzes iekšējo un ārējo faktoru analīze ļauj modelēt Kremļa iespējamās soļus tālākai agresīvai postpadomju telpā, to skaitā Baltijas valstis. Protams, Baltijas valstis ir NATO un

ES dalībvalstis, kas padara to situāciju kardināli atšķirīgu. Baltijas valstis arī nekad nav bijušas tik principiāli svarīgas Krievijas impēriskuma idejas uzturēšanai kā Ukraina. Tomēr tas neatceļ vēlēšanos paplašināt Krievijas ietekmes sfēru, izmantot atsevišķas dalībvalstis, lai grautu ES un NATO no iekšienes, tādēļ Ukrainas krīzes analīze ir svarīga kā pastāvīgs atgādinājums, ka mūsu valsts drošība ir ikdienas un pastāvīga darba rezultāts, un ar to ir jānodarbojas visos līmeņos vienlaicīgi – starptautiski, iekšpolitiski, ekonomiski utt.

Latvijas grāmatu tirgū diezgan izteikti trūkst plašākam lasītāju lokam adresētas, pietiekami viegli lasāmas, bet vienlaicīgi akadēmiski pamatīgas oriģinālliteratūras par aktuālajiem pasaules politikas notikumiem. Recenzējamā grāmata ir patikams izņēmums, kam, cerams, sekos arī citi. Tā balstās uz ļoti plašu avotu loku, faktu analīze ir skrupuloza, un tā būs noderīga gan studentiem, žurnālistiem, politikas pētniekiem, “parastiem” lasītājiem, gan arī, cerams, politiķiem un cilvēkiem, kas ir atbildīgi par valsts drošību visdažādākajos aspektos.

Ziņas par autoriem

About Authors

Ziņas par autoriem / About Authors

Georgs Ančabadze (1949) ir vēstures zinātņu doktors (1990), Ilija Valsts universitātes Mākslu un zinātņu skolas profesors (Gruzija, Tbilisi). Kopš 2001. gada – Abhāzijas Valsts universitātes (Suhumi) docētājs. Publicējis 21 grāmatu (dažas no tām ar līdzautoriem). Piedalījies daudzās starptautiskās konferencēs. Zinātniskās intereses: Gruzijas un Kaukāza tautu vēsture no senajiem laikiem līdz 20. gadsimta pirmajai pusei. Militārā vēsture, turkoloģija, avotpētniecība un historiogrāfija, vēsturiskā ģeogrāfija un kartogrāfija.

George Anchabadze (1949), Doctor of Historical Sciences (1990). Full Professor at the School of Arts and Sciences, Ilia State University (Georgia, Tbilisi). Since 2001, he also lectures at the Abkhazian State University (Sukhumi). Author of 21 published books (some of them co-authored) and 109 articles. Participated in many international conferences. Scientific interests: the history of the peoples of Georgia and the Caucasus from ancient times to the first half of the 20th century. Military history, Turkology, source study and historiography, historical geography and cartography.

Dāvis Beitlers (1993) ir vēstures maģistrs (LU, 2017), Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Latvijas kuģniecības vēstures nodaļas vēsturnieks. Vairāku zinātnisku un populārzinātnisku grāmatu autors vai redaktors. 2017. gadā uzsāka doktorantūras studijas vēsturē Latvijas Universitātē un izstrādā promocijas darbu par tēmu “Latviešu uzņēmējdarbība trimdā”. Zinātniskās intereses: latviešu trimdas vēsture, Latvijas jūrniecības vēsture, Latvijas grāmatniecības vēsture, Latvijas ērģelkultūras vēsture (instrumenti, mūzika un mūziķi), reģionālās vēstures izpētes problēmas.

Dāvis Beitlers (1993), MA in history (University of Latvia, 2017). Historian at the Museum of the History of Riga and Navigation (Department of the History of Latvian Navigation). An author or editor of several scientific and popular-scientific books. In 2017, the author began doctoral studies in history at the University of Latvia, working on the PhD thesis “Latvian business in exile”. Research interests include: history of Latvian exile, history of Latvian navigation, history of Latvian book essential, history of Latvian organ-culture (musical instruments, music, musicians), research problems of regional (local) history.

Daina Bleiere (1949) ir vēstures doktore (LU, 1992), Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece, Latvijas Vēsturnieku komisijas locekle. Pēta Latvijas politisko un sociālekonomisko vēsturi padomju okupācijas laikā (1940–1941, 1944–1991), kā arī iekšpolitiku un ārpolitiku pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. Jaunāko publikāciju tematika saistīta ar sovjetizācijas procesa norisi, ar Latvijas PSR politiskās, ekonomiskās un kultūras elites veidošanos un attīstību, kā arī nacionālkomunisma problēmu Latvijā 20. gadsimta 50. gados.

Daina Bleiere (1949), Senior Researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia, Doctor of History (University of Latvia, 1992), member of the Commission of

Historians of Latvia attached to the State President. Researches political and socio-economic history of Latvia during the period of Soviet occupation (1940–1941; 1944–1991), as well as processes of internal and external politics after regaining of independence. Recent publications are dedicated to development of Sovietisation processes, formation and development of the political, economic and cultural elites of the Latvian SSR, and with problem of national communism in Latvia in the 1950s.

Valdis Blūzma (1951) ir Biznesa augstskolas “Turība” Tiesību katedras profesors, vēstures doktors (LU, 1998). Aptuveni 200 zinātnisku rakstu, 11 grāmatu un brošūru autors (monogrāfijas, mācību grāmatas un mācību līdzekļi). Zinātniskās intereses: Latvijas valsts tapšana (1917–1920), Latvijas okupācija un inkorporācija PSRS (1939–1941), nevardarbīgā pretošanās PSRS režīmam Trešās atmodas periodā (1986–1990), kā arī Latvijas tiesību vēsture.

Valdis Blūzma (1951), Professor of the Department of Law at Turība University. Doctor of History (University of Latvia, 1998). An author of around 200 scientific articles and 11 books and brochures (monographs, textbooks, study aids). Research interests: creation of the Latvian statehood (1917–1920), the occupation of Latvia and its incorporation into the USSR (1939–1941), non-violent resistance against the USSR regime during the period of the Third Awakening (1986–1990), as well as legal history of Latvia.

Eduards Bruno Deksnis (1947) ir matemātikas doktors (Eseksas Universitāte, Apvienotā Karaliste, 1979). Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) goda doktors fizikā (1997). LZA Eiropas Politikas pētniecības Institūta pētnieks un Juridiskās koledžas mācībspēks. 1975.–1999. gadā veicis pētījumus un veidojis karjeru kodolenerģijas jomā. Kopš 1999. gada strādājis Eiropas Komisijas struktūrās kā vecākais administrators. Pēc pensionēšanās darbojas Latvijā. Autors vairāk nekā 100 publikācijām eksaktajās zinātnēs un vairāk nekā 20 publikācijām par Eiropas Savienību un latviešu trimdas tematiku. Monogrāfiju “Eiropas Savienība: mīti un istenība” (1996), Eiropas apvienošanās... integrācijas un suverenitāte” (1998) autors. Līdzautors četrām monogrāfijām, ieskaitot *Restoration of Latvian independence and sovereignty of Latvia 1986–1994* (2015). Zinātniskās intereses: Eiropas Savienības problēmas un latviešu trimda.

Eduards Bruno Deksnis (1947), PhD in Mathematics (1979) from Essex University (United Kingdom). Dr. honoris causa (physics) of the Latvian Academy of Sciences (1997). He is a researcher at the European Policies Research Institute of the LAS. Visiting Professor of the College of Law.

From 1975 to 1999, a career and research in issues of nuclear energy. Since 1999, Principal Administrator in structures of the European Commission. Since his retirement works in Latvia.

An author of more than 100 publications encompassing research and development activities. More than 20 articles in Latvian dedicated to EU issues and about the history of the Latvian diaspora; Author of monographs: “European Union: myths and realities” (in Latvian, 1996) and “European Union: Integration and Sovereignty” (in Latvian, 1998), and co-author of four books including “Restoration of Latvian independence and sovereignty of

Latvia 1986–1994” (2015). Research interests: issues of the European Union and Latvian exile.

Ēriks Jēkabsons (1965) ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors. Vēstures doktors (LU, 1995). Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis. 17 grāmatu (trīs no tām izdotas ārvalstīs) un 210 zinātnisku rakstu (apmēram puse no tiem publicēti 13 ārvalstīs) autors. Piedalījies 160 zinātniskās konferencēs. Latvijas Zinātnes padomes eksperts, Polijas un Rumānijas Nacionālās zinātnes padomes ārzemju eksperts, piecu Latvijas un 17 ārvalstu zinātnisko žurnālu redkolēģiju loceklis. Viesprofesors Polijas un Ukrainas universitātēs. Apbalvots ar Polijas Zelta Nopelnu krustu. 2012./2103. akadēmiskajā gadā Fulbraita programmas *Scholar Program* stipendiāts Stenforda Universitātē. Zinātniskās intereses: Latvijas un reģiona politiskā un militārā vēsture 20. gadsimta pirmajā pusē.

Ēriks Jēkabsons (1965), Professor at the Department of History and Archaeology, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Doctor of History (University of Latvia, 1995). Corresponding member of the LAS. An author of 17 books (3 of these published abroad) and 210 scientific articles (about a half of them published in 13 countries), he has taken part in 160 scientific conferences, served as an expert of the Latvian Scientific Council, a foreign expert of Polish, Romanian National Scientific Councils. He is a member of editorial board of 5 Latvian and 17 foreign scientific journals, a visiting professor at universities in Poland and Ukraine. Decorated with Poland's Gold Merit Cross, a participant of Fulbright Scholar Program at Stanford University during the academic year 2012/2013. Research interests: political and military history of Latvia and the region in the first half of the 20th century.

Uldis Neiburgs (1972) ir Latvijas Okupācijas muzeja vadošais vēsturnieks. Vēstures doktors (LU, 2012), Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis. Monogrāfijas “Draudu un cerību lokā. Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)” (2017) autors, monogrāfijas “Aiz šiem vārtiem vaid zeme: Salaspils noietne, 1941–1944” (2016) līdzautors, grāmatas “*Dievs, Tava zeme deg!* Latvijas Otrā pasaules kara stāsti” (2014) autors, fotoalbuma “Latviešu leģionāri” (2005) (latviešu un angļu valodā) līdzautors. Rakstu krājuma “Ebreju Rēzekne” (2017) (latviešu un angļu valodā) zinātniskais redaktors, grāmatas “(Divas) puses. Latviešu kara stāsti: Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās” (2011, 2013) (latviešu un krievu valodā) zinātniskais līdzredaktors. 80 zinātnisku un 200 populārzinātnisku publikāciju autors, ar referātiem piedalījies 50 starptautiskās zinātniskās konferencēs Latvijā un ārzemēs. Pētnieciskās intereses: Latvijas Otrā pasaules kara, padomju un nacistu okupācijas (1939–1991) vēsture, sociālā atmiņa, nacionālā identitāte.

Uldis Neiburgs (1972), Leading Historian of the Museum of the Occupation of Latvia. Doctor of History (Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, 2012), Member of Commission of Historians of Latvia.

The author of monograph “Between Imminent Danger and Distant Hope. Latvia's Resistance Movement and Western Allies, 1941–45” (2017) (in Latvian), co-author of monograph “Beyond these Gates the Ground Moans. Salaspils Camp, 1941–1944” (2016) (in Latvian), author of book “*God, Your Land is Burning!* The Stories of the Second World War in Latvia”

(2014) (in Latvian), co-author of photo album “Latvian Legionnaires” (2005) (in Latvian and English).

Editor of volume of essays “Jewish Rēzekne” (2017) (in Latvian and English), co-editor and co-author of book “(Two) Sides. Latvian War Stories: The Second World War in Soldiers Diaries” (2011, 2013) (in Latvian and Russian).

80 scientific publications and reviews in academic issues and 200 popular-scientific publications in Latvian press, 50 presentations in international scientific conferences in Latvia and abroad.

Research interests: history of the Second World War and Soviet and Nazi Occupation of Latvia (1939–1991), social memory, national identity.

Reinis Ratnieks (1992) ir vēstures maģistrs (LU, 2017). Kopā ar Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēsturnieku Ēriku Jēkabsonu strādā pie biogrāfiska darba par Latvijas armijas virsnieku un nacionālo partizānu komandieri Robertu Dāvidu Timermani. Pētnieciskās intereses: bruņotā pretošanās padomju okupācijai 1944.–1956. gadā.

Reinis Ratnieks (1992), MA in history (UL, 2017). Research interests encompass armed resistance to the Soviet power in 1944–1956. Currently, together with the Faculty of History and Philosophy, the University of Latvia, Historian Ēriks Jēkabsons works on the biography of Latvian army officer and national partisan commander Roberts Dāvids Timermanis.

Aivars Stranga (1954) ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors. Habilitētais vēstures doktors (LU, 1994). Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķis, Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis. Apkopojošo monogrāfiju “Latvijas vēsture. 20. gadsimts”, “Latvija Otrajā pasaules karā”, „Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā” līdzautors. Jaunākās monogrāfijas: “Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919.–1940. gads” un “Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika (1934–1940)”. Zinātniskās intereses: Latvijas ārpolitika starpkaru periodā, demokrātija un autoritārisms Baltijas valstīs, ebreju vēsture Baltijas valstīs.

Aivars Stranga (1954), Professor at the Department of History and Archaeology, the Faculty of History and Philosophy, the University of Latvia. Habilitated Doctor of History (UL, 1994). A full member of the Latvian Academy of Sciences. A member of the Commission of the Historians of Latvia. Co-author of collective monographs “History of Latvia in the 20th Century”, “Latvia in the Second World War” (in Latvian), “Foreign Policy and Diplomacy of Latvia in the 20th Century” (in Latvian). His recent monographs: “The Foreign Economic Relations of Latvia. 1919–1940” (in Latvian) and Economic Policy of Kārlis Ulmanis Authoritarian Regime (1934–1940) (in Latvian). The research interests include foreign policy of Latvia in the interwar period, democracy and authoritarianism in the Baltic states, Jewish history in the Baltic states.

Jānis Taurēns (1969) ir Latvijas Universitātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētais profesors. Vēstures doktors (LU, 1999). Žurnāla “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” redaktors. Monogrāfiju “Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā” (2015–2016) un

“15. maija Latvija” (2017) līdzautors. Zinātniskās intereses: Latvijas ārpolitikas vēsture, Latvijas politiskā vēsture kopš neatkarības atjaunošanas, Latvijas vēstures historiogrāfija.

Jānis Taurēns (1969), Associate Professor at the Department of Archaeology, the Faculty of History and Philosophy, the University of Latvia. Editor of the volume “History. Journal of the University of Latvia”. Co-author of the collective monograph “Foreign policy and diplomacy of Latvia in the 20th century” (in Latvian, 2015–2016) and Latvia of May 15 (2017, in Latvian). The research interests include history of Latvia’s foreign policy, political history of Latvia since restoration of independence, historiography of Latvian history.

Iloņa Teplouhova (1988) ir vēstures maģistre (LU, 2012). Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes zinātniskā asistente un Valsts heraldikas komisijas locekle. Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante. Promocijas darba tēma: “Livonijas posma sfragistikas avoti: tipoloģija, hronoloģija, simbolika”. Vadījusi Latvijas Nacionālā arhīva projektus par vaska zīmogu datubāzes izveidi un pergamenta dokumentu un vaska zīmogu restaurāciju. Zinātniskās intereses: sfragistika, heraldika, kultūras mantojuma aizsardzība un restaurācija.

Iloņa Teplouhova (1988), MA in history (University of Latvia, 2012). Scientific assistant at the Faculty of History and Philosophy, the University of Latvia, a member of the State Heraldry Commission. Currently a doctoral programme student at the Faculty of History and Philosophy, the University of Latvia, working on the PhD thesis “Sphragistic sources of Livonian period: typology, chronology, symbolism”. She has managed projects on development of the wax seals.

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulv. 5, Rīgā, LV-1050
Tālrunis: 67034635
www.lu.lv/apgads

Iespiests SIA "Latgales druka"
Baznīcas ielā 28, Rēzeknē, LV-4601
Tālrunis/fakss: 64625938